

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

Pedagogická fakulta

Usta ad Albim BOHEMICA

Jazyky v Evropě a Evropa v jazycích

rok 2011

ročník XI, číslo 1

ISSN 1802-825X

Jazyky v Evropě a Evropa v jazycích

Vydává:

katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Univerzity J.E. Purkyně v Ústí nad Labem

Adresa:

České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem

Kontakt:

PaedDr. Ivo Harák, Ph.D.

e-mail: harak@post.cz

Editor vydání: PaedDr. Ivo Harák, Ph.D.

Technická redakce: Tomáš Suk

Toto číslo recenzovali: PhDr. Ilona Balkó, Ph.D.

Doc. PhDr. Karel Hádek, CSc.

Poznámka recenzentů a editora čísla:

Všechny zveřejněné příspěvky prošly recenzním řízením po stránce jejich obsahu. Publikace však neprošla jazykovou korekturou a za jazykovou správnost statí a jejich cizojazyčných resumé ručí autoři, nikoli redakce. Vzhledem k různorodým národním citačním normám, jichž autoři využívají, a vzhledem k tomu, že redakce chtěla dát prostor i individuálním textotvorným zvyklostem autorů, jsou citace ponechány v naprosté většině případů v autorské podobě. Příspěvky jsou řazeny abecedně podle příjmení autorů.

* 1936, prof. PhDr. Jiří Marvan, Ph.D.

Toto číslo časopisu USTA ad Albim BOHEMICA s názvem *Jazyky v Evropě a Evropa v jazycích* je věnováno prof. PhDr. Jiřímu Marvanovi, Ph.D., k jeho významnému životnímu jubileu, k 75. narozeninám, jež oslaví v lednu r. 2011. Cílem všech přispěvatelů je vzdát hold jeho celoživotní badatelské práci na poli lingvistickém a poděkovat touto formou za jeho přínos nejen české, ale i světové lingvistické scéně.

Obsah

Čeština z druhé strany aneb Čeština v roli jazyka nemateřského <i>Michala Adamovičová</i>	11
«Хай Слово в душах відзветься...» <i>Алла Архангельська</i>	14
„Necht' se v duších Slovo ozve...“ <i>Alla Archanhel'ska</i>	19
Biało-czarny świat Ervina Goja <i>Grażyna Balowska</i>	25
Przestrzeń jako kategoria językowa <i>Mieczysław Balowski</i>	38
Písmo v Evropě a Evropa v písmu <i>Ivan Bertl</i>	47
Ruština v kontextu multikulturní Evropy <i>Jaroslava Celerová</i>	49
Implicitné spôsoby vyjadrenia ukončenosti a neukončenosti minulého deja <i>Eva Čulenová, Ladislav György, Jana Miškovská; Eva Schwarzová</i>	66
Desubstantívne slovesá v slovenčine a nemčine <i>Zdenko Dobrik</i>	89
Gramatika a čeština pro cizince <i>Marie Hádková</i>	104
K problematice Brusů jazyka českého <i>Helena Chýlová</i>	118
Interkulturalita a její vliv na proměny žurnalistické češtiny ve Spojených státech amerických <i>Alena Jaklová</i>	130

„Řeč naše vysoko nad němčinou...“ Čeština v prozodických polemikách a F. B. Štěpnička <i>Václav Jindráček</i>	139
К вопросу о языковой интерференции в современной Беларуси <i>И.В.Калума</i>	147
Zvuková interferencia ako systémová dominanta cudzojazyčnej fonickej kompetencie <i>Zdena Králová</i>	165
Internetová globalizácia sveta a čo s tým súvisí <i>Jaromír Krško</i>	172
«Птица может научиться летать — не черепаха». <i>Věra Lendělová</i>	180
K didaktickým aspektům jednojazyčné výuky češtiny jako cizího jazyka <i>Jitka Lukášová</i>	182
Profesor Jiří Marvan a jeho pětasedmdesátiny – nepětasedmdesátiny <i>Mira Načeva-Marvanová</i>	192
Německá adjektivní kompozita a jejich české sémantické ekvivalenty <i>Patrik Mitter</i>	200
Literárne vlastné mená v románe Maxima E. Matkina Mužské interiéry <i>Pavol Odaloš</i>	211
Úloha jinojazyčných prvků v současné české próze <i>Jindřiška Svobodová</i>	221
Cudzí jazyky a preklad ako prostriedky interkultúrnej komunikácie <i>Ivan Šuša</i>	232
Odborná čeština a potreby zahraničních studentů <i>Kateřina Vlasáková</i>	242

Slovo úvodem

Toto číslo časopisu USTA ad Albim BOHEMICA s názvem *Jazyky v Evropě a Evropa v jazycích* je věnováno prof. PhDr. Jiřímu Marvanovi, Ph.D., k jeho významnému životnímu jubileu, k 75. narozeninám, jež oslaví v lednu r. 2011. Cílem všech přispěvatelů je vzdát hold jeho celoživotní badatelské práci na poli lingvistickém a poděkovat touto formou za jeho přínos nejen české, ale i světové lingvistické scéně.

Všechny zveřejněné příspěvky prošly recenzním řízením. Za jazykovou správnost statí a jejich cizojazyčných resumé však ručí autor, nikoli redakce. Vzhledem k různorodým národním citačním normám, jichž autoři využívali, a vzhledem k tomu, že redakce chtěla dát prostor i individuálním textotvorným zvyklostem autorů, jsou citace ponechány v naprosté většině případů v autorské podobě. Příspěvky jsou řazeny abecedně podle příjmení autorů.

Čeština z druhé strany aneb Čeština v roli jazyka nemateřského

Michala Adamovičová

V letošním roce obohatila nabídku lingvistické literatury monografie Marie Hádkové *Čeština z druhé strany aneb Čeština v roli jazyka nemateřského*, která je přepracovanou a doplněnou podobou publikace *Čeština z druhé strany* (Hádková, 2008). Autorka se zabývá češtinou v roli cizího jazyka a za cíl si klade seznámit odbornou domácí i zahraniční lingvistickou a lingvodidaktickou obec s okolnostmi spojenými s fungováním češtiny v roli jazyka cizího, nemateřského. Jedná se o práci teoretickou, která však staví na autorčiných zkušenostech z vlastní výukové praxe.

V úvodu publikace je poukázáno na bohatou historii češtiny coby jazyka cizího, přičemž jsou zmíněny práce Bartoloměje z Chlumce, tedy jeho slovníky *Bohemář*, *Glosář* a *Vokabulář*, jejichž úlohu lze snad zpochybnit, neboť pro české žáky Karlovy univerzity nebyla čeština jazykem cizím. Avšak jisté opodstatnění nám nabízí autorka sama: „*Takto se mohla česká slova dostat do povědomí studentů jiných národností* (Pro něž čeština bezesporu jazykem nemateřským byla.), *kteří přicházeli do Prahy studovat a kteří se setkali s* *Vokabulářem*.“ (Hádková, 2010, s. 20). Pozornost je věnována i textům Ondřeje Klatovského z Dalmanhorstu nebo Matěje Václava Šteyera. Autorka se zaměřuje i na situaci polistopadovou a současnou, přičemž jsou reflektovány i stávající problémy oboru Čeština jako cizí jazyk.

Teoretickými východisky, s nimiž jsou čtenáři seznámeni v úvodních částech monografie, jsou pro Marii Hádkovou triadické pojetí jazykového znaku, Wittgensteinova teorie jazykových her, poznatky kognitivní lingvistiky a Stachowiakovy teorie modelování a procesuálního modelování řečové činnosti, které českým lingvistům představil J. Kořenský.

Již na základě výše uvedených teoretických východisek je patrné, že autorka vidí budoucnost oboru Čeština jako cizí jazyk v interdisciplinárním přístupu ke zkoumání dané problematiky.

Nejrozsáhlejší a také nejcennější částí práce je tzv. modelování procesu výuky češtiny pro cizince. Modelování sestává z modelů jednotlivých prvků komunikačního aktu, kterými jsou model podavatele, příjemce, směru komunikace, komunikačních kanálů, obsahu komunikace, prostředků, záměrů komunikace, efektu komunikace a společenské situace, a je doplněno o model kontextů výuky. Dílčí modely jsou zpracovány velmi podrobně a postihují tak nejrůznější aspekty výukové komunikačního procesu, přičemž je zřejmá reflexe Společného evropského referenčního rámce pro jazyky.

Metoda modelování je využita, neboť nabízí možnost komplexně nastínit zákonitosti výuky cizinců (na materiálu češtiny), na základě čehož je možné vytvořit teoretickou platformu sloužící praktické výuce; a potažmo tak napomoci rozšiřovat pedagogickou kompetenci vyučujících.

Součástí pedagogické kompetence vyučujících by měla být také schopnost úspěšně vést integraci dítěte-cizince v jazykově, sociálně a kulturně nejednotných třídách (především na ZŠ), přičemž takových tříd v ČR přibývá. I když problematika integrace dítěte-cizince není jádrem zájmu autorčiny práce, je jí věnována anketní sonda, o níž je monografie obohacena oproti předchozímu vydání. Z výzkumné sondy jasně vyplývá, že je nutné rozšiřovat kompetence budoucích učitelů také o tuto schopnost a pedagogům z praxe nabídnout možnost zúčastnit se doškolovacích kurzů.

Monografie se nevyhýbá ani problematickým otázkám výuky češtiny pro cizince, k nimž patří např. problematika přirozeného přepínání mezi jednotlivými kódy, máme na mysli přepínání mezi spisovnou češtinou a dalšími útvary národního jazyka, jehož se běžně dopouštějí rodilí mluvčí (i v komunikaci s mluvčími nerodilými). Právě mluvčím, pro něž není čeština mateřským jazykem, přináší tato skutečnost problémy při percepci především mluveného komunikátu.

Poukázáno je též na rozpory panující v názorech na jednotnou či diferenciovanou metodiku ve výuce cizinců s ohledem na vzdálenost výchozího a cílového jazyka, přičemž autorka je zastánkyní metodiky diferenciované respektující osobnostní specifika vzdělávaných.

Monografie je svojí podstatou jedinečná, přináší nejen celou řadu odpovědí, ale na základě nového úhlu pohledu na jednotlivé části komunikačně výukového procesu vyvolává také celou řadu otázek a podněcuje k hledání odpovědí na ně. Domníváme se, že monografie dosáhla svého cíle a přispěla k vytvoření teoretického základu oboru Čeština jako cizí jazyk, který tento vědecký obor nezbytně potřebuje.

Resume

Czech from the second side - Czech in the role of non-mother tongue

This review deals with the monograph *Czech from the second side - Czech in the role of non-mother tongue* by Marie Hádková, being the rewritten and completed version of Hádková's monograph *Czech from the second side* (Hádková, 2008). The book deals with the analyses of circumstances and conditions of functioning of Czech as a non-mother tongue, while the major part of the publication comes up with a detailed model of educational process, pictured by the means of Czech, in which the reflection of the Common European Framework of Reference for Languages could be perceived.

Literatura

HÁDKOVÁ, M.: *Čeština z druhé strany aneb Čeština v roli jazyka nemateřského*.

Ústí nad Labem 2010.

HÁDKOVÁ, M.: *Čeština z druhé strany*. Ústí nad Labem 2008.

«Хай Слово в душах відзоветься...»

Алла Архангельська

на пошану високошановному Професору –
Їржі Марвану – іменем усіх українських
славістів

Доля звела нас у 2006 році на філософському факультеті Карлового університету в Празі, де я тоді працювала лектором україністики і завершувала докторську дисертацію. Ще до зустрічі з Професором я багато чула про нього як про найвідомішого чеського україніста, автора знаних у лінгвістичному світі книг, знавця 24 мов, справжнього енциклопедиста. Про таких людей кажуть – ходяча енциклопедія чи ходяча бібліотека. Відповідь на будь-яке моє професійне запитання перетворювалася на цілу лекцію-дискусію з наведенням такого широкого кола аргументів і фактів стількох мов, що я без пребільшення відчувала себе поряд із ним школярем.

Ми живемо у світі стереотипів, і вираз «ходяча енциклопедія» звичайно викликає у нас асоціації з людиною дивакуватою, недоладною, неухаженою, зануреною у свій світ, де є місце лише книгам і науці. Такий асоціативний образ абсолютно несумісний з реальним професором Марваном – одержимим вченим, закоханим у мови, людиною енергійною, життєрадісною, з прекрасним почуттям гумору. Він настільки молодий душею, що я (зізнаюся) була щиро здивована, коли дізналася, скільки йому років. Він тоді, у 2006-му, був на 5 років молодший, і якби не святкування його ювілею (а святкували ми його – що, як на мене, символічно – у одному із залів Клементинума, тепло й по-домашньому, з «надцятьма» стравами усіх народів, мовами яких він розмовляє), я б напевне й не вгадала його віку. Подумалося тоді: це дар Божий – зберегти такий оптимізм і душевну молодість.

Професору Марванові відверто заздрю. По-доброму. Щиро. Бо якщо зважити на те, що кожна мова – це новий світ, та ще згадати великого Гете, який сказав: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», то заздрість моя є цілком зрозумілою. Ця людина прожила багато життів, і у різних світах - він був і викладачем, і науковцем, і дипломатом, працював у багатьох країнах на усіх континентах, хіба що за винятком Антарктиди.

У одній із його праць, яку я мала честь рецензувати і представляти українські науковій спільноті у журналі «Мовознавство», а це були CESTY KE SPISOVNÉ ČEŠTINĚ – PRVNÍCH

TISÍC LET (800-1800): MALÝ PRŮVODCE DĚJINAMI ČESKÉ LINGVOEKOLOGIE, мою увагу привернули терміни *лінгвоекологія* та *еколінгвістика*. Після публікації рецензії я отримала від професора Марвана поштою у подарунок маленьку книжечку, видану в далекому Мельбурні в 1992 році українською мовою, – QUO VADIS, LINGUA UCRAINICA. У ній – роздуми україніста, людини з величезним досвідом та науковим кругозором про нас, українців, нашу ментальність і нашу мову.

Своєрідним епіграфом до неї стала поезія, на превеликий жаль, на довгі роки забутого в Україні письменника, поета, драматурга, суспільного і культурного діяча Спиридона Федосійовича Черкасенка *Наша твердиня*, написана у Празі в 1934-1935 роках «О мово рідна, скарбе мій!». Знаменним є, що перше двотомне видання творів С.Черкасенка побачило світ аж у 1991 році – вже в незалежній Україні.

Книга QUO VADIS, LINGUA UCRAINICA маленька за обсягом, однак не випадково в народі кажуть: *Коротка рада - добра рада*. Інша народна мудрість узагальнює - *Слово вчинкові — як брат*. Так це розумів і автор, тому й радив нам, українцям, як маємо діяти. Саме у цій книзі Професором підняте питання про важливість еколінгвістики й усвідомлення мови як факту екологічного. Дуже шкода, що ця його праця не була видана в Україні, бо у ній професор Марван, глибоко відчуючи стан, проблеми, перспективи нашої мови як віддзеркалення стану нашого суспільства і нашого мислення, чітко визначає наші лінгвоекологічні дефекти, пріоритети, домінанти українського національно-мовного відродження у європейському контексті та кроки, що їх маємо зробити, рухаючись у цьому напрямку. Якби ми до них дослухалися, вже сьогодні наша мова була б «надійним, чистим середовищем, в якому можуть рости і розвиватися люди та народ не як технологічні тварини (чи на марксистський, чи на капіталістичний кшталт), а як *homo sapiens, amans et spiritualis*, як найкращий скарб, що світові дарував Бог».

Складність нинішньої мовної ситуації в Україні (і через майже 20 років після видання цієї мудрої книги) є зворотнім віддзеркаленням усіх нереалізованих нами професорових настанов і пересторог. Ось основні з них: політична думка має мати на увазі, що Україна – багатонаціональна і багатомовна держава, спільною мовою якої має бути українська; мовний пуризм повинен спиратися на питомих у мові (на «правди мови»), він має бути зорієнтований не на «відштовхування» від якоїсь мови чи плекання мовознавчої ксенофобії («усе чуже – погане»), а на життєздатність і здібність української мови до самостійного розвитку; слід вдумливо ставитися до перенесення на українську мову досвіду інших мов, лінгвістичних теорій і «зовнішніх моделей». Ми й справді як доброзичлива родина над смертельно хворим:

готові віддати за нього своє життя, проте лікаря, фахівця не кличемо, ба навіть не здогадуємося, що він існує. Дієвими ліками при такому діагнозі професор Марван цілком слушно вважає гуртування мовознавців навколо спільного завдання поза будь-якими амбіціями, вихід на рівень міжнародної співпраці, організування міжнародних наукових «команд» - ось важливі засоби української еколінгвістики. Проте масмо те, що масмо – наші «команди» спеціалістів (як політиків, так і фахівців-мовознавців й усіх свідомих-небайдужих) до сьогодні не можуть дійти згоди ані у мовному питанні, ані у питанні мовної стандартизації. Ситуація дуже нагадує описані автором джунглі-мегаполіс, у яких всі начебто разом, але ніхто нікого не зустрічає, не чує і не розуміє.

Проте і найдовша ніч кінчається. Дуже хочеться вірити, що ми усі якимось-таки прозріємо й почнемо гуртом – і мовознавці зокрема – «розглядати мову передусім як внутрішню систему, що має свою архітектуру і духовну вартість. Така система, як кожна духовна система, здатна людину-варвара (який воює, шукає конфліктів, ідеологізує, ксенофобічно відштовхується від іншої людини) перетворити в Божу істоту, в образ Божий на землі».

Перед написанням цього своєрідного есе я ще раз уважно і вдумливо прочитала його QUO VADIS... Неправда, що «чужинець ... не може ніколи зрозуміти» й осмислити того, що діється з нами і нашою мовою. Klobouk dolů, pane profesore! До болю шкода, що шансом, про який Ви пишете, завершуючи свій роздум над долею України, українців, українства та української мови, ми поки що так і не скористалися. Не дослухалися рад. Але переконана: дослухаємося. І настане той час, коли й у нас «мовознавець перестане бути ідеологічним слугою, а стане одним із «обранців Божих», який заспіває «народу визвольний псалом».

Мене як науковця у працях професора Марвана завжди захоплювало те, що проходить суцільною лінією через усі його лінгвістичні розвідки: він шукає і знаходить *не те, що* народи й мови *роз'єднує, а те, що* нас усіх *об'єднує*. А ще він завжди спонукає свого читача *думати* – погоджуватися чи не погоджуватися з автором, але думати, аналізувати, осмислювати мову й мови не лише як засоби комунікації, а як способи світосприймання, світобачення, світорозуміння. У цьому, як на мене, найвища наукова цінність його високопрофесійних і надзвичайно цікавих книг, написаних на такому багатому й розлогому мовному матеріалі, що аж дух захоплює. Ці його екскурси до сотень мов світу, карти, що надають читачеві можливість побачити явище глобально, в усіх взаємозв'язках і взаємних впливах. І справді - Brana jazykem otvíraná....

Многая літа Вам, шановний пане Професоре! Даруйте нам і надалі радість спілкування з Вами й Вашими книгами. Хай Вас Бог береже і дасть сили й насаги встигнути здійснити все, що задумане. Zlomte vaz!

Literatura

- Архангельська А.М., Marvan J. Cesty ke spisovné češtině - prvních tisíc let (800-1800): Malý průvodce dějinami české lingvoekologie, Praha, 2006. – 296 s. *Мовознавство*, 6, 2007, 93-96.
- Koprivica V., Jiří Marvan: Jazykové milénium, Academia 2000, Týž: *Brána jazykem otvíraná*, Academia, 2004. *Slavistika*, Bělehrad, Slavistično društvo Srbije, 2007, 389-393.
- Marvan J., *Prehistoric Slavic Contraction*. University Park and London, The Pennsylvania State University Press, 1979.
- Marvan J., *Pivničnoslov'janskijj kontekst ukrajínškoji slovozmyny*. Adelaide – Melbourne, Knyha, 1983.
- Marvan J., Zur Entstehung des Ukrainischen aus phono-morphologischer Sicht. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 43, 1983, 110-147.
- Marvan J., The Numeral as an Inflectional Word Class in Modern Ukrainian, *39-40 Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. Studies in Linguistics in Honor of G. Y. Shelelov*, New York, 1985, 207-217.
- Marvan J., *Inter-Linguistics of Inflection as an Evidence of Genetic Coexistence*. Melbourne, Australia and New Zealand Slavists' Association, 1988.
- Marvan J., *Ianua per linguam reserata (collection of articles)*, Melbourne, 1990.
- Marvan J., *Quo vadis, lingua ucrainica?* Melbourne, Monash University Slavic Section, 1992.
- Marvan J., Status ukrajínškových dijeslivnych substantyviv i dijeprykmetnykiv. *Movoznavstvo* 2, 1992 (Kyjev), 3-7
- Marvan J., *Jazykové milénium: slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha, Academia, 2000.
- Marvan J., *Brána jazykem otvíraná aneb O češtině světové*. Praha, Academia, 2004.
- Marvan J., Cesty ke spisovné češtině - prvních tisíc let (800-1800). Malý průvodce dějinami české lingvoekologie. Ústí nad Labem, Univerzita J.E. Purkyně, 2006.
- Marvan J., Evropský lingvo-areál? *Vesmír* 87/6, 2008, 349.
- Marvan J., *Introducing Europe to Europeans through their language – One Europe for centuries – The Euro-Czech view*. Praha, Ústav bohemistických studií FFUK, 2008.

„Nechť se v duších Slovo ozve...“

Alla Archanhel'ska

(Český překlad)

Na počest veleváženému Profesorovi

Jiřímu Marvanovi – jménem všech ukrajinských slavistů

Osud nás svedl v r. 2006 na filosofické fakultě Karlovy university v Praze, kde jsem tehdy působila jako lektor ukrajinistiky a dokončovala jsem svoji doktorskou disertaci. Hodně jsem slyšela o profesorovi ještě před tímto setkáním jako o nejnámějším českém ukrajinistovi, autorovi v lingvistickém světě známých knih, znalce 24 jazyků, skutečném encyklopedistovi. O takových lidech se říká – chodící encyklopedie či chodící knihovna. Odpověď na kteroukoliv moji profesionální otázku se měnila v celou přednášku-diskusi s uvedením takového širokého okruhu argumentů a faktů z tolika jazyků, že jsem se bez přehánění cítila vedle něho jako žáček.

Žijeme ve světě stereotypů a výraz „chodící encyklopedie“ u nás obvykle vyvolává asociace s člověkem podivínským, nevyrovnaným, roztržitým, ponořeného do svého světa, kde vládnu jen knihy a věda. Takováto asociace je naprosto neslučitelná s reálným profesorem Marvanem – vědcem uchváceným, zamilovaným do jazyků, člověkem energickým, kypícím radostí ze života, s nádherným citem pro humor. Je tak mladý svou duší, že (příznám se) jsem byla vskutku udivena, když jsem se dozvěděla, kolik mu je let. Tehdy, v roce 2006, byl o 5 let mladší a nebyť oslavy jeho jubilea (a oslavovali jsme ho – co pro mne bylo symbolické – v jednom ze sálů Klementina, teple a po domácku s víc než dobrou desítkou pokrmů všech národů, jejichž jazyky profesor ovládá), určitě bych mu jeho věk nehádala. Napadlo mě – to je dar Boží – uchovat si takový optimismus a duševní mládí.

Profesoru Marvanovi skutečně závidím. V dobrém slova smyslu. Upřímně. Neboť když se zváží, že každý jazyk je nový svět a k tomu lze ještě připomenout velikého Goetha, podle nichž „kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem“, pak moje závist je zcela srozumitelná. Tento člověk prožil hodně životů, a v různých světech – byl i učitelem, i badatelem, i diplomatem, působil v mnoha zemích a na všech kontinentech, snad s výjimkou Antarktidy.

V jedné ze svých prací, kterou jsem měla čest recenzovat a představit ukrajinské vědecké veřejnosti v časopise „Movoznavstvo“ – **CESTY KE SPISOVNÉ ČEŠTINĚ – PRVNÍCH TISÍC LET (800-1800): MALÝ PRŮVODCE DĚJINAMI ČESKÉ JAZYKOVÉ LINGVOEKOLOGIE** – moji pozornost upoutaly termíny *lingvoekologie* a *ekolingvistika*. Po uveřejnění recenze jsem od profesora Marvana dostala poštou jako dárek malinkou knižičku, vydanou v dalekém Melbourne v r. 1992, kterou napsal ukrajinsky – QUO VADIS, LINGUA UCRAINICA? V ní jsou úvahy ukrajinisty, člověka s obrovskou zkušeností i vědeckým rozhledem o nás, Ukrajincích, o naší psyché i o našem jazyce.

Svého druhu epigrafem k ní se stala báseň, škoda přeškoda, na dlouhá léta na Ukrajině zapomenutého spisovatele, básníka, dramatika, společenského i kulturního činitele Spyrydona Čerkasenka, napsaná v Praze v letech 1934-1935 „O rodná řečí, poklade můj“. Je příznačné, že první vydání děl S. Čerkasenka uzřelo svět až v r. 1991 – již na nezávislé Ukrajině¹.

Kniha QUO VADIS, LINGUA UCRAINICA je malá svým rozsahem, avšak ne náhodou lid říká: *Krátká rada – dobrá rada*. Jiná lidová moudrost to zobecňuje – *Slovo je činu co druh*.

Tak tomu rozuměl i autor a radil nám Ukrajincům, jak máme konat. Právě v této knize se objevuje otázka, kterou vyzvedá autor, otázka důležitosti ekolingvistiky a uvědomění si jazyka jako faktu ekologického. Jaká velká škoda, že tato jeho práce nebyl vydána na Ukrajině, neboť v ní prof. Marvan, s hlubokým porozuměním pro stav, problémy, perspektivy našeho jazyka odrážející stav naší společnosti a myšlení, zřetelně pojmenovává naše lingvoekologické defekty, priority, dominanty ukrajinského národně-jazykového obrození v evropském kontextu, jakož i kroky, jež bychom měli podniknout, kráčeji v tomto směru. Kdybychom byli těchto rad poslušni, již dnes by náš jazyk byl „spolehlivým, čistým prostředím, v němž mohou růst a rozvíjet se lidé a národ nikoliv jako tvorové technologického pokroku (ať už v podobě marxistické či kapitalistické), nýbrž jako *homo sapiens, amans et spiritualis*, jako nejskvělejší poklad, jež světu daroval Bůh.“

Složitost dnešní jazykové situace na Ukrajině (a to dobrých 20 roků po vydání této moudré knihy) je zpětným odrazem všech námi nerealizovaných profesorských pokynů a výstrah.

Jde především o tyto: politické myšlení by mělo mít na paměti, že Ukrajina je mnohonárodnostní a mnohojazyčný stát, jehož společným jazykem má být ukrajinština; jazykový purismus se musí

¹ Česká verze této úvahy včetně „přehostění“ (tj. skrze absolutní rým) Čerkasenkovy básně byla uveřejněna s podtitulem *Evropská lecke z lingvoekologie* v Marvanově (dále zmíněné) knize „Brána jazykem otvíraná“ (Academia 2004), str. 258-266.

opírat na specifično v jazyce (na jeho „pravdy“), má být zorientován nikoliv na „odvrhování“ určitého jazyka a pěstování jazykovědné xenofobie („vše cizí je špatné“), ale na životnost a schopnost ukrajinštiny k samostatnému vývoji; je třeba zaujmout zodpovědné stanovisko k přenášení do ukrajinštiny zkušenosti jiných jazyků, jazykových teorií a „vnějších modelů“. My jsme vskutku jak přejícná rodina u lože smrtelně nemocného: rádi za něj dáme i svůj život, ale lékaře, odborníka nevoláme, ba dokonce se nedomýšlíme, že vůbec existuje. Za účinné léky při takovéto diagnóze profesor Marvan celkem správně považuje shromažďování ke společné úloze lingvistů bez jakýchkoliv postranních ambic, uskutečnění mezinárodní spolupráce, organizování mezinárodních vědeckých „týmů“ – to jsou ony důležité prostředky ukrajinské ekolingvistiky. Leč máme to, co máme – naše „týmy“ specialistů (a to jak politiků, tak i odborníků-jazykovědců a všech uvědomělých-nelhostjenných) se dodnes nedokážou shodnout na otázce jazyka, ani na otázce jazykové standardizace. Situace připomíná velice dobře autorem popsané megapolitní džungle, v nichž jsme jakoby pohromadě, ale nikdo nikoho nepotkává, neslyší a nechápe.

Avšak i nejdelší noc má svůj konec. Velice by se mi chtělo věřit, že my všichni tak nějak prožeme a začneme společně – a jazykovědci především – „považovat jazyk především jako vnitřní systém, schopný člověka-barbara (jenž válčí, hledá konflikty, ideologizuje, xenofobně se distancuje od jiného člověka) přetvořit v Božího tvora, v obraz Boží na zemi“.

Před tím, než jsem začala psát tuto esej, jsem se ještě jednou pozorně zahlubala do čtení QUO VADIS ... Není pravda, že „cizinec... nikdy nemůže porozumět“ a dát smysl tomu, co se děje s námi a s naším jazykem. **Klobouk dolů**, pane profesore! Jaká neskonala škoda, že šanci, o níž píšete na závěr svého zamyšlení nad osudem Ukrajiny, Ukrajinců, ukrajinství a ukrajinštiny, jsme zatím nevyužili! Neposlechli jsme oněch rad. Já jsem však přesvědčena: poslechnem! I nastane ten čas, kdy i u nás „jazykovědec přestane být ideologickým sluhou“ a stane se jedním ze „zvolenců Božích“, jenž zazpívá „národu žalm osvobození“ (S. Čerkasenko).

Mne jako vědce v pracích prof. Marvana vždy uchvacovalo to, co se táhne červenou nití skrze všechny jeho lingvistické výzkumy: hledá a nachází nikoliv to, co národy a jazyky *rozjednocuje*, ale to, co nás všechny *sjednocuje*. A navíc vždy pobízí svého čtenáře myslet – souhlasit či nesouhlasit s autorem, ale myslet, analyzovat, dávat smysl jazyku a jazykům nejen jako prostředkům komunikace, ale jako způsobu vnímání, nazírání, chápání světa. V tom je, podle mne, nejvyšší vědecká hodnota jeho vysoce profesionálních a mimořádně zajímavých knih, psaných takovým bohatým a košatým jazykovým materiálem, že se z toho až zatajuje dech.

Ony jeho exkurze do stovek jazyků světa, mapy, které skýtají čtenáři možnost spatřiti jev globálně, ve všech vzájemných souvislostech a vzájemných vlivech. A vsutku – **Brána jazykem otvíraná ...**

Mnoga ljeta *Vám, vážený pane profesore!* Dávejte nám i nadále radost potkávání s Vámi a s Vašimi knihami. Nechť Vás Bůh chrání a dodá Vám síly i elánu stačit uskutečniti vše, co ještě zamýšlíte. ***Zlomte vaz!***

Resume

Alla Archangel'ska: "Let the Word resound in souls..."

Professor Marvan, though a 'walking encyclopaedia' dealing with more than 100 languages, offered a special message for Ukraine at the threshold of its independence. The time comes to understand and follow his advice according to which the spiritual potential of language is able to transform man from the "technological barbarian of the present into a real human being of the future, the image of God on Earth." It was his immense experience and scholarly competence thanks to which proved here the axiom "a stranger cannot understand" to be wrong. Actually he found a recipe how language and all languages which disunite can unite us through his linguo-ecological principle according to which they are not just means of communication but, first of all, way of perceiving, regarding, and grasping our world.

Literatura

Архангельська А.М., Marvan J. Cesty ke spisovné češtině - prvních tisíc let (800-1800): Malý průvodce dějinami české lingvoekologie, Praha, 2006. – 296 s. *Мовознавство*, 6, 2007, 93-96.

Koprivica V., Jiří Marvan: Jazykové milénium, Academia 2000, Týž: *Brána jazykem otvíraná*, Academia, 2004. *Slavistika*, Bělehrad, Slavističino društvo Srbije, 2007, 389-393.

Marvan J., *Prehistoric Slavic Contraction*. University Park and London, The Pennsylvania State University Press, 1979.

Marvan J., *Pivničnoslov'janskij kontekst ukrajinskoji slovozmyny*. Adelaide – Melbourne, Knyha, 1983.

Marvan J., Zur Entstehung des Ukrainischen aus phono-morphologischer Sicht. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 43, 1983, 110-147.

Marvan J., The Numeral as an Inflectional Word Class in Modern Ukrainian, 39-40 *Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. Studies in Linguistics in Honor of G. Y Shelelov*, New York, 1985, 207-217.

Marvan J., *Inter-Linguistics of Inflection as an Evidence of Genetic Coexistence*. Melbourne, Australia and New Zealand Slavists' Association, 1988.

Marvan J., *Ianua per linguam reserata (collection of articles)*, Melbourne, 1990.

Marvan J., *Quo vadis, lingua ucrainica?* Melbourne, Monash University Slavic Section, 1992.

Marvan J., Status ukrajinských dijeslivnych substantyviv i dijeprykmetykiv. *Movoznavstvo* 2, 1992 (Kyjev), 3-7

Marvan J., *Jazykové milénium: slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha, Academia, 2000.

Marvan J., *Brána jazykem otvíraná aneb O češtině světové*. Praha, Academia, 2004.

Marvan J., Cesty ke spisovné češtině - prvních tisíc let (800-1800). Malý průvodce dějinami české lingvoekologie. Ústí nad Labem, Univerzita J.E. Purkyně, 2006.

Marvan J., Evropský lingvo-areál? *Vesmír* 87/6, 2008, 349.

Marvan J., *Introducing Europe to Europeans through their language – One Europe for centuries – The*

Euro-Czech view. Praha, Ústav bohemistických studií FFUK, 2008.

Biało-czarny świat Ervina Goja

Grażyna Balowska

Ervin Goj był regionalnym laskim poetą, który urodził się 6. czerwca 1905 r. we Frýdku na Śląsku Cieszyńskim. Zadebiutował stosunkowo późno, w wieku 29 lat, w 1934 r. tomikiem poezji *Spivajucu piasć*. Wiersze były napisane w laszczyźnie – *laštiniě* – jak sam poeta nazywał język swojej wypowiedzi artystycznej (por. Balowska 2008, 2010; Duličenko 1996; Hannan 2004). Język ten stworzył na bazie gwary górnoostrawskiej – mowy swego rodzinnego miasta Frýdka, podnosząc ją do rangi języka literackiego¹. Ervin Goj publikował swoje laskie wiersze pod pseudonimem Óndra Łysohorsky i pod nim był i jest obecnie znany szerszemu doborcy nie tylko w Czechach, ale i zagranicą². Poezja laska powstawała w latach 1931-1977 i została wydana w całości przez prof. Jiřego Marvana i Pavla Gana w Niemczech w 1988 roku pod tytułem *Laško poezija 1931-1977*. Niedługo po tym fakie, 19. grudnia 1989 r., poeta zmarł.

W naszych rozważaniach zajmiemy się prezentacją poetyckiego obrazowania w twórczości Ervina Goja na podstawie analizy semantycznych kontekstów nazw barwy białej i czarnej³. Kolory bowiem te zajmują w kulturze okcydentalnej szczególne miejsce. R. Tokarski twierdzi, że „jako nazwy barw achromatycznych wylamują się z sieci semantycznych zależności istniejących między barwami chromatycznymi. Będąc syntezą wszystkich barw i zarazem najlepszymi ilustracjami kolorów w potocznym rozumieniu tego słowa, tworzą swój własny mikrokosmos znaczeń” (Tokarski 1995: 60)⁴. Konotacje semantyczne obu nazw barw występujące w języku pozwalają ustalić referencje prototypowe, na podstawie których wnioskujemy o istnieniu przeciwstawienia *bieli* i *czerni*. Potwierdzają to już choćby definicje słownikowe obu wyrazów zawarte w *Slovníku spisovného jazyka českého (Slovník... 1989)*. Podstawowe znaczenie leksemu *bílý* to ‘zabarvený jako čistý snih nebo vůbec jasně zabarvený (opak černý)’, natomiast leksemu *černý* to ‘mající barvu sazí (opak bílý); tmavý, temný (opak světlý)’. Na podstawie aktualizacji znaczeń obu nazw kolorów w określonych kontekstach można stwierdzić, że powyższe przeciwstawienie sprowadza się przede wszystkim do opozycji *jasny – ciemny*, *dobry – zły*, przy czym *biały* posiada konotacje pozytywne, *czarny* – negatywne. Porównajmy szereg adekwatnych wyrażen z języka czeskiego o charakterze wartościującym: *bílý den*, *bílá holubice*, *bílé světlo*, *bílý list*, *bílá vrána* oraz *černá noc*, *černé myšlenky*, *černý nevděk*, *být na černé tabuli*, *černá ovice*, *černý pátek*, *černý trh*, *černá kočka* itd.⁵

To koresponduje także z utrwaloną symboliką obu barw w kulturze europejskiej. W. Kopalíński (1988) zauważa, że kolor biały symbolizuje niewinność, prawdę, czystość, prostotę, uczciwość⁶.

Badacz przywołuje także przykład starożytnych kapłanów i druidów, którzy nosili białe szaty liturgiczne, a na ofiarę wybierali białe byki. We wczesnochrześcijańskiej sztuce apostołowie i starcy z Apokalipsy byli przedstawiani również w białych szatach, podobnie jak Chrystus w chwili przemienienia na górze Tabor. Na Wschodzie biel to symbol starszeństwa i wyższości. Kolor czarny zaś w sztuce europejskiej symbolizuje zło, fałsz, nicomość, żalobę, pokutę a także błąd⁷. Według tradycji czerń oznacza na Wschodzie niskie urodzenie, niewolę, niższość.

Badając semantykę *bieli* i *czerni*, R. Tokarski przytoczył spostrzeżenia A. Wierzbickiej, która stwierdziła, że związki semantyczne między kolorem białym i czarnym odzwierciedlają obecne w codziennym ludzkim doświadczeniu kategorie typu *dzień* i *noc* (Tokarski 1995: 36n.), stanowiące referencje prototypowe⁸. Przytoczone powyżej definicje słownikowe omawianych tu nazw barw achromatycznych zawierają jednak także inne wzorce-prototypy: dla *bieli* jest to *śnieg*, dla *czerni* zaś *sadze*. Natomiast na podstawie frazeologizmów obecnych w języku czeskim możemy wskazać i inne prototypy charakterystyczne dla powyższych barw, np. dla *bieli* – *papier: bílý jako papír*; dla *czerni* – *węgiel: být černý jak uhel // mít oči/vlasy černé jako uhel* itp.⁹

Poniżej naszą uwagę skoncentrujemy na przedstawieniu poetyckiego obrazowania w wierszach Eirvina Goja na podstawie konotacji semantycznych nazwy barwy białej i czarnej wyrażonych leksemami, takimi jak: *bjěly, bělawy, bělość, střýběrny, střýběřnany, černy*. W pierwszej kolejności zaprezentujemy konteksty zgodne z opozycją biały – czarny = dobry – zły, wyrażające ogólne cechy konotacyjne – odpowiednio – ‘dobro’ oraz ‘zło’. Następnie przedstawimy także konteksty reprezentujące zachwianie powyższej antonimii, w których *biel* będzie wyrażać cechę znaczeniową ‘zło’, *czerní* zaś cechę ‘dobro’¹⁰.

BIAŁY (BJĚLY) – ogólna cecha konotacyjna ‘dobro’

1. Konotacja ‘czystości’, ‘niewinności’, ‘piękna’

Biel kojarząca się z czystością i niewinnością przywołuje obraz piękna, delikatności i subtelności. Poetycki opis młodej kobiety w białej sukni niesie z sobą pozytywne wartościowanie: *W twoje pohyby še wlěwaju | wělny obilo a spjěwaju | přes bjěle šaty s rudym pasém* (175¹¹). Podobną wymowę posiadają konteksty odnoszące się do bawiących się dzieci, np. do dziewczynek w białych chusteczkach: *W bjělych šatečkach, w čerwěnych čopečkach, | hraju še džeći w žóltych mojičkach* (110), czy też do dzieci biegających podczas zabawy, których powiewające na wietrze białe koszulki zostały porównane do skrzydeł: *Košulky jak bějle skřýdelka moće | a spēwy jak kwjětka wesňane*

spjéwoče (120). ‘Niewinność’ reprezentuje także kontekst, przywołujący obraz bezbronnego małego dziecka podczas snu: *Wěil – kěla matek sklóňěnu mo hlawu | nad džeckém w snu a ručičku bělawu?* (152).

2. Konotacja ‘światła’, ‘jasności’

Kolor biały pojawia się w takim znaczeniu głównie w opisach piękna przyrody. Jest to na przykład pogodny i upalny dzień w Taszkencie, kiedy słońce znajduje się w zenicie: *pod bjělým slóncem modreho polédňa | strakate barwy rozhadzuje park* (590). W innym miejscu słońce poeta obdarza przymiotem *iskrząco białe*: *Jedźiny bohu, ňehynucy časém, | spokojny kruhu, tak iskrěawo bjěly* (565) – obraz ten przywołuje na myśl fizyczne zjawisko rozgrzania metalu do białości. Koresponduje z tym także grupa nominalna *srebrny ton*, stanowiąca ciekawe odniesienie do jaskrawego światła dnia, kiedy słońce znajduje się w najwyższym punkcie niebosłonu: *Slóncu poledňa w żóltym šašu hřeje. | Střyběrný tón nabjéro modry džěň* (291).

Konotację cech ‘światła’ i ‘jasności’ osiąga poeta także poprzez użycie skonwencjonalizowanego określenia *srebrny księżyc*, które ewokuje obraz jasnej księżycowej nocy, pięknej i połyskującej: *Střyběrný měšic zře na stary Řym (7), Kěj noc še wznošo jak harfa rozehrano | w střyběrnym měšicu nad kupolnymi městami, | chćěl, horo, bych, abysmy byli sami, | abysmy šeptém mluwili, ež zrodži še rano* (640).

Przymiotnik *srebrny* występuje także w połączeniu z innymi rzeczownikami, tworząc grupy nominalne wyrażające piękno księżycowej nocy: *srebrne fale, srebrne noce*, np.: *Zřodlice mi střyběrnymi wělnami | nebo we hwězdach, taškéntske aryky* (542), *Už swětło hwězd tajnosně barwi krowy. | W střyběrných nocach mluwim, hory, s wami* (23).

3. Konotacja ‘nadziei’

Za pomocą przeniósł *biały ptak, posłaniec słońca* nawiązuje poeta do symbolu pokoju – białego gołębia. Zwiastuje on lepszą przyszłość dla regionu śląskiego, z którego pochodził Ervin Goj. Przynosi więc nadzieję na lepsze jutro, ponieważ pokój i wolność utożsamione są tutaj z sytuacją, kiedy nie będzie już biedy, głodu i cierpienia. Wizja ta jest wyraźnie ukierunkowana na wschód. Stamtąd bowiem w latach trzydziestych XX w. poeta spodziewał się nadejścia prądów rewolucyjnych: *Do mřeži černych kolóniji vleči | z vychodu, posel slónca, bjěly wtok* (301).

Niektóre konteksty wyrażenia *biały ptak*, występujące w wierszach z tego okresu, stanowią manifest poetycki autora: widział bowiem on swoją twórczość jako misję odkrywania zła i niesprawiedliwości w świecie oraz niesienia ludziom nadziei na poprawę, choćby kosztem własnego szczęścia. Przebywając poza ziemią rodzinną, cierpiał z tego powodu, cierpiał również z powodu niesprawiedliwości, jaka dotykała mieszkańców jego regionu. Cierpienie to gorączka, która trawi, prowadzi do zniszczenia. Ale z popiołów powstaje na nowo jak mitologiczny ptak Fenix. Powstał jednak już inny, odmieniony, oczyszczony – biały ptak z białymi skrzydłami: *W horěčce slónco mě spolilo a z popela | wyfěrknul bjěly wtok* (308), *Z špin černych mi narosły bjěle skřýdla* (333), *Moje skřýdla su bjěle. | Wyrosły z kěrwe hladneho sërca* (348).

CZARNY (ČERNY) – ogólna cecha konotacyjna ‘zło’

1. Konotacja ‘zagrożenia’

Leksem *czarny* pojawia się często w kontekstach, w których aktualizuje się jego przeniósne znaczenie: ‘złowieszczy, złowrózby’. Wyniszczenie terenów przemysłowych, zanieczyszczenie środowiska, zmiany, jakie dokonują się w regionie ze szkodą dla przyrody i jego mieszkańców – wszystko to napawa grozą wrażliwego poety: *O černo hrózo mojej dómowiny. | Hérdlo mi škérći ołowiano piasć* (285), *Mi uhel šachet zastřěl horske oči, | wšaj widžělch éném čěne černej barwy* (565).

Złowrózbną wymowę posiadają także konteksty, w których występują zwroty *czarna chmura/czarne chmury* i *czarny cień*. Są one wyrazem niezadowolenia robotników z ich życia, z warunków pracy. Przyczynę takiego losu widzą w wyzysku: złych warunkach pracy i niskich płacach. Dlatego też realizacje tekstowe wyrazu *czarny* w tych użyciach stanowią ostrzeżenie dla warstw posiadaczy, że taki stan doprowadzi do buntu robotników, który ściągnie na nich zasłużoną karę. W tym przypadku większość kontekstów stanowią fragmenty z użyciem zwrotów *czarny cień*,

czarna chmura/czarne chmury, gdzie desygnat *chmura* dookreślany przez epitet *czarna* jest wyrazem złej wróżby – nadciągającego zagrożenia i złowieszczych wypadków, m.in. strajków robotniczych: *Wstowómy rano ešče w čmě [...] | We mdlbach ešče spiće wy | a černy čěň wóm térho sny* (35), *A masy luđi jak černy mrak | ulicami tohnu – napnuty zřak* (85), *Už mračna černe ukazuju zmjěnu: | w předměščach už syrěny začly duć* (50), *Zaš swjéro še nad Šlónském černy kruh. | W Orłowej hřmio cyklopi połonazy. | Ěn jeděn rozkaz a skaměňel wzduch* (98).

Wiele kontekstów odnosi się także do zagrożenia związanego z drugą wojną światową. Poeta stosuje tu metafory, np.: *czarna groza, czarny niepokój, czarna przepaść, czarna rozpacz*. Konteksty niejednokrotnie dotyczą strachu człowieka przed wojną, lęku przed śmiercią czy lęku matki o syna walczącego na froncie, np.: *Kěla matek sni w černej zowraći | nad swoim zradzěnym kliněm. | S každy matku we swěće plaču | nad umjěrajucym syněm* (699). Dotyczy to także odniesienia do symbolu faszystowskich Niemiec – czarnej swastyki: *Ňehyňe swět w swastyce-paučině. | choć šeje hrózu jeji černy znak* (496), czy odwołania *implicite* do określenia *noc wojny* przywołanego za pomocą metafory *czarny sen*: *Wěřym, že znowa uzřu swoje hory [...] | že wšeccko pozdo še jak černy sěn* (462).

2. Konotacja ‘śmierci’

Symbolem zagłębia ostrawsko-karwińskiego w wierszach Ervina Goja są hałdy odpadów przemysłowych dominujące w krajobrazie, porównane przez poetę do katafalków. Hałdy prymarnie konotują barwę czarną ze względu na swój skład. W regionie górniczym są to najczęściej odpady z kopalń lub odpady przemysłowe z hut zajmujących się przetwórstwem węgla. Katafalki również konotują barwę czarną, która w naszej kulturze stanowi symbol żałoby. Porównanie więc hałd do katafalków jest niezwykle symptomatyczne: intensywny rozwój przemysłu to „śmierć” pięknego regionu beskidzkiego *Tu hałdy čno jak černe katafalky, | kóminy-swjěčky w buřce wichrów mřu* (282).

Inne atrybuty związane z pogrzebem, np. świece i świeczniki, występujące w wierszach Ervina Goja konotują natomiast biologiczną śmierć wielu mieszkańców tego regionu: *Přy strómku dvě džeći a roba čekaju. | Oči Pawloska še usmjěwaju. [...] | Zhašinoće, swjěčky, přy džečach čekawych? | Druhe swjěčky zaswjećó w swjěčnikach černawych* (217). Wszechobecność śmierci wyraża na przykład połączenie przymiotnika *czarny* z rzeczownikiem *krematorium*: *W plaměňach mře nojwěčšich duchów kwět. | [...] Krématoryjum černe je cely swět* (91). Wrażenie, że śmierć obecna jest tu niemal na każdym kroku, osiąga poeta poprzez zastosowanie szeregu grup nominalnych z

przymiotnikiem czarny, np.: *czarny rok* (*Swjěcky na Boži narodžěni? | Kdo rožnul ich w tym černym roku? [...] | Byla to cudzo ruka na kěrchowě? | Řekni mi, kaj je twój hrób? 645*), czarna krew (*Černo krew nóm běži z čela 54*), czarne strupy (*Strupy černe zém obrosły 54*), czarna trumna (*Co wežeće, wozy, přes ulice bělawe? | Truhły černe a uhli kěrwwawo 217; Napředku w pismach lubość wěrnó | nazadku we wože truhla černo 176*), czarny śląski kurz (*W černym ślónskym prachu | běži ze štyróch čel ostatńo krew 98*), czarna kopalnia jako miejsce śmierci (*Nic še něstraći. | Ani ostatni słowa moje, | pisane krejdu umjérających ruk | na wózek štolńe | w černej šachće | pod Besidami 398*).

Symboliczne ujęcie śmierci jako czekającej wrony w metaforze *černo smérć čeko* odwołuje się do semantyki symbolu sępa ‘ptaka siedzącego na uschlłym konarze drzewa na pustyni i oczekującego na śmierć zdobywcy, by ją pożreć’. Dzięki temu odniesieniu trwanie w bezczynności wron nabiera cech złowrogich. Ich bowiem pojawienie się zawsze będzie zwiastowało śmierć: *Wrany čekaju | na hołych strómach | před slóncem kěrwwawym. [...] wrany, | kěre čekaju | s osudnymi wěščami. | A černo smérć | čeko, | ež rozpadńe še swět | do wěčnych | přepaści (394–395)*.

3. Konotacja ‘smutku’, ‘brzydoty’

Pesymistyczny wydźwięk posiada szereg kontekstów, w których aktualizuje się znaczenie leksemu *czarny* jako ‘brudny, powalany’. Przywoływany jest tu między innymi przemysłowy krajobraz regionu ostrawskiego, który charakteryzował się wszechobecnym pyłem węglowym i dymem z kominów zakładów przemysłowych, co ewokowało ponury obraz szarości i brudu takich elementów, jak ziemia rodzinna poety, Ostrawa, sztolnia itp., a nawet śnieg: *Zrodžiłš mě, černy kraju pod horami (271), Kějš hřměla zém a černy był wzduch, | od Odry po Olzu něpřerwany ruch (109), pozdrow černej Ostrawy (170), Co čeplo hřeje, w černych štolach škérci (214), skřydla sfěrknuće k černému sńehu (256)*. Na osiedlach robotniczych, które czekają na promyk nadziei, także włada smutek, przygnębienie i brzydota: *Do mřeži černych kolóniji wleći | z wychodu, poseł slónca, bjěly wtok (301)*.

Kilkakrotnie w analizowanym materiale pojawia się określenie *czarny chlop*. Może to być górnik, ale też rolnik. Jako górnik jest pokryty pyłem węglowym. Jednak określenie to nie odnosi się tylko do wyglądu zewnętrznego opisywanego mężczyzny. Przywołajmy szerszy kontekst: *Přy haldach w budže še zrodžila, | přy haldach pěrwi roky snila, | přy haldach žiwot swój skónčila. [...] Co černi chłopi ju hledoće, | co w Ostrawicy nažgoroće? | Jak smolu Ostrawicu moće (171)*. Jak widać, nie idzie tylko o mężczyznę pokrytego pyłem węglowym czy też o człowieka w brudnym ubraniu. Odczytując szerszy kontekst – hałdy, szopa jako miejsce zamieszkania, a więc bieda, ciężka

praca w kopalni – widzimy mężczyznę utrudzonego życiem i pracą, zmęczonego, o niezdrowym wyglądzie. *Černý chlop* to mężczyzna przygnębiony i nieszczęśliwy, a obraz ewokuje uczucia smutku i współczucia dla niego z powodu jego trudnego życia.

Realizację tego znaczenia leksemu *czarny* potwierdza również inna realizacja tekstowa, dotycząca mężczyzny uprawiającego mało urodzajną rolę, przytłoczonego ciężarem ciężkiej pracy i biedy: *Kraw dwoje w poće sużowanych, | po bokach dwoje dzecek uplakanych, | na polu kaménitym pluh šarpaju. | Za nimi bič a černý chlop čihaju. | Kaj zvjěra a kaj čłowěk tu začino? | Co słowo – zém beskidsko še překlino* (195).

BIAŁY (BJÉLY) – cecha konotacyjna ‘zło’ (zachwianie antonimii)

1. Konotacja ‘śmierci’

Srogość zimowej aury została przywołana przez Ervina Goja dzięki odniesieniu do prototypowego wzorca *bieli* – *śniegu* w takich wyrażeniach, jak: *biały krajobraz, biały śnieg, biały chłód, biała śmierć*. Za ich pomocą realizowane są metaforyczne obrazy, m.in. kryzysu gospodarczego lat trzydziestych XX w. w zagłębiu ostrawskim: *Co wédžo nad střechami dymiace kómíny | o ňeludskości bjélej krajiny?* (48) czy bitwy pod Stalingradem: *Zřěłch ohně, kěre splaménily | rowíny s bjélým sňehém, bjélým hladém | a s bjělu směrću tam před Stalingradém* (662).

Niektóre realizacje tekstowe leksemu *biały* odnoszą się do wydarzeń z życia poety, szczególnie zaś do jego pobytu w szpitalu. Wówczas całe otoczenie było białe: *biały świat, białe prześcieradło, białe rolety, białe drzwi, białe łóżka, białe siostry*. Ewokowało ono codzienną potencjalną obecność śmierci, np.: *No bjěly swět ňezhaši zřak | w očekowańu twójich kroków* (766), *Nic ňeuwidziš okrem bjélej plachty, | pod kěru zaś dobilo jedno sěro* (775), *Rolety bjéle, bjéle dweřy | a bjéle łóżka, sestry bjéle. | Každu hodžinu zwón udeřy... | Znowa še zawřu bjéle chwile* (766). Pobyt w szpitalu wywołuje u poety refleksję nad nietrwałością, ulotnością życia ludzkiego: *Kěla spi swětów w jednym ludzkym sěrcu, | a kěla nocy přy měšicu pělnym, | kěj hory w kruhu w sřyběrnánym swětle | jak sny z tajności žičo wyrostaju* (775).

2. Konotacja ‘smutku’, ‘cierpienia’

Leksem *bjély* został wykorzystany do porównania białych ust i policzków kobiety do jej siwych włosów. Białość ust i policzków wskazuje, iż kobieta ta cierpi: jej twarz jest biała, blada ze strachu o syna i z lęku przed wojną – znajduje się w schronie podczas nalotu bądź ostrzału: *Odpowědź w očach napisano | jedźžinej matky w uběžisku. | Tam ona šedži uplakano, | w sklepe přy masce a přy pjésku, | a její usta su tak bjélé | jak její lica, její vlásy; | w modrawe žily jejich ruk | wklíněno hlawa je w harwasu* (430).

Biel jako symbol ‘niewinności’ i ‘czystości’ został przez poetę także zestawiony z krwią przelaną jako symbolem niesprawiedliwości społecznej, przez co osiągnął on efekt odstępstwa od wyrażania przez tę barwę cechy ‘dobro’: *Ńewinno bělość w lesach, w horach leži. | Ńewinno krew cestami města běži* (61). Z podobnym zabiegiem mamy również do czynienia w przypadku innego kontekstu, w którym biel sukni bogatej kobiety zestawiona jest z biedą panującą wśród niższych warstw społeczeństwa. Wymowa tej metafory jest jednoznaczna: poeta wini wyższe warstwy za panujące zło, biedę i niesprawiedliwość stosunków społecznych w latach trzydziestych XX w.: *Wědźela byś, co widžim w damě, | Ńeusmjěwala byś še na mě. | Do twójich bjělých šat še wpila | špina, co ty ší zawinila* (173).

CZARNY (ČERNY) – cecha konotacyjna ‘dobro’ (zachwianie antonimii)

Konotacja ‘piękna’

Konteksty leksemu *czarny*, konotującą cechę ‘piękno’, odnoszą się głównie do opisu zewnętrznego kobiety. Mamy tu do czynienia z odwołaniem się do podstawowego wzorca prototypowego, jakim jest *węgiel*. Przedstawiana kobieta jest młoda i powabna, ma czarne oczy (*Ńekěj Řymianka dryčno hew přykroči | a na mě pozře z welkych černych oči* 7; *Černe oči měla. | Pod nami čněl wěčny Řym* 108), czarne brwi (*Ty Ńewjěš, žech wpil | w krew swoju włos twój a černe oboči* 178; *Z přehybní duše hledžo čmawe oči | spod široko klénutych černych oboči* 232), czarne włosy (*Wěter mluwi s žóltu luku a s twójim černym vlasém* 351; *Wěrše su něme. Wěter w nich hraje | jak roz s twójim černym vlasém* 355; *W brunatnych rukach Ńeše pélné plody | a w černych vlasach wjěňec rudych rōži* 489).

Piękno kobiety podkreśla jej ubiór – czarna suknia z przypiętą do niej czerwioną różą: *Čerwéne usta a rozkwjětajuco | rōža čerwéno na černych šatach* (771). Odwołuje się tu poeta do utrwalonego znaczenia *czerni* jako koloru szyku, elegancji, dobrego gustu. W innym miejscu, w kontekście o

wyraźnym zabarwieniu erotycznym, podkreśla natomiast piękno ciała kobiecego poprzez przywołanie wspomnienia miłości zmysłowej: *A bjým krokém mróz přychodži. | Spomjénky downe w izbu wodži. | Spomjénky na twój černy klin | Wesňane pérši. Wélny win* (131).

W kilku przypadkach spotykamy się także z odniesieniem do piękna przyrody. Są to przede wszystkim opisy elementów przyrody ożywionej – ptaków, owiec czy psa, np.: *Černi wtocy ňesu w žóltých džóbokach stamu pro hňézd* (351), *Černe hejno wtoków tohňe | nad bjélými polami bawélny* (592), *Stado owec še pase na mhlístym stérniku: | Šíwo wélna za wélnu, wélna za wélnu. | A každo wélna mo černu hlawu | a ňekej zabeči w ščekaňu černeho psa* (808).

* * *

Wybrane do analizy przykłady tekstowej realizacji znaczeń omawianych tu nazw barw wskazują, że Ervin Goj wykorzystywał z jednej strony skonwencjonalizowane cechy semantyczne *bieli* i *czerni*, budując je jak na schemacie antonimii *biały – czarny = dobry – zły*, tak i na schemacie odwróconym *biały – czarny = zły – dobry*, z drugiej zaś strony w typowy dla siebie sposób je modyfikował. Wyraźna jest więc tu symbolika europejska: *biel* to m.in. czystość, niewinność, jasność, światło, piękno, nadzieja i w opozycji do niej *czern* to zagrożenie, śmierć, smutek, brzydota, ale także *biel* to śmierć, smutek, cierpienie, a *czern* – piękno.

W wierszach Ervina Goja pojawia się także szereg przykładów użyć metaforycznych będących innowacjami semantycznymi poety. Porównajmy chociażby takie, przytaczane powyżej metafory, jak: *swjéro še nad Šlónském černy kruh; haldy čňo jak černe katafalky; krématoryjum černe je cely swět; swjécky zaswjéčo w swjéčnikach černawych; rowiny s [...] bjélým hladém* itp., co potwierdza słowa R. Tokarskiego, że „Język poetycki umożliwia znacznie pełniejsze dotarcie do głęboko nieraz ukrytego kulturowego tła nazw barw i zarazem pokazuje wielokierunkowość semantycznych transformacji, jakim podlegają konotacje barw wyraźne w ogólnej odmianie języka” (Tokarski 1995: 10).

Przypisy

¹ Na temat cech systemowych laszczyzny por. np. Balowska 1999, 2008; Duličenko 1996, 1998; Hannan 2004.

² Szerzej na temat biografii poety, pseudonimu literackiego, kontrowersji wokół jego twórczości, koncepcji języka i narodu laskiego patrz, np. Balowska 2008, 2010; *Umělecký a lidský odkaz...* 1992, *Óndra Lysohorský...* 1996; tam także obszerna literatura przedmiotu.

³ Na temat kolorystyki w poezji Ervina Goja patrz Balowska 2008. Semantyką barw zajmuje się wielu badaczy, por. np. Tokarski 1995; Grzegorzczukowa, Waszakowa 2000, 2003; tam szczegółowa bibliografia tego zagadnienia.

⁴ Powszechnie przyjęty dwudzielny podział barw wyróżnia barwy monochromatyczne, czyli proste i achromatyczne, czyli niekolorowe (por. *Encyklopedia...* 1973, s. 217). Barwy monochromatyczne obejmują różne kolory, będące kolejnymi pasmami tęczy: czerwony, pomarańczowy, żółty, zielony, niebieski, błękitny i fioletowy. Barwy achromatyczne zaś (biały, czarny, szary) obejmują różne odcienie szarości pomiędzy bielą i czernią. Barwę charakteryzują jej właściwości takie jak: odcień, jasność, nasycenie i czystość, przy czym nasycenie zależy od domieszki światła białego, czystość zaś od domieszki barwy czarnej.

⁵ Przykłady pochodzą z następujących publikacji: E. Mrhačová, M. Balowski, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava 2009; *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, red. T.Z. Orłoś, Kraków 2009. Por. także odpowiednie zwroty w języku polskim: *biały dzień*, *biały gołąb*, *biała karta*, *biały kruk*; *czarna noc*, *czarne myśli*, *czarna niewdzięczność*, *być na czarnej liście*, *czarna owca*, *czarny piątek*, *czarny rynek*, *czarny kot* itd.

⁶ Jako kolor pogrzebowy zaś *biel* symbolizuje nadzieję.

⁷ Kolor czarny na oznaczenie żałoby jest zwyczajem rzymskim, zapożyczonym u starożytnych Egipcjan (por. Kopaliński 1988: 176).

⁸ R. Tokarski (1995) mówi tu o referencjach prototypowych dla *bieli* i *czerni* w rozumieniu kwantytatywnym (*dzień – noc*). W dalszej części prezentuje własne ustalenia dla obu kolorów także w znaczeniu kwalitatywnym (por. s. 36-60).

⁹ W polszczyźnie prototypem językowym dla *bieli* oprócz *dnia* i *śniegu* jest między innymi także *mleko*, co wynika z definicji leksemu *biały* zawartej w *Słowniku języka polskiego* M. Szymczaka (1978) – ‘mający barwę właściwą śniegowi, mleku’ – np.: *biały jak śnieg // biały jak mleko*.

Porównajmy także definicję leksemu *czarny* (*Słownik...* 1978) – ‘mający barwę właściwą węglowi, sadzom’ – np.: *czarny jak sadza // czarny jak węgiel*. Inne wzorce prototypowe dla obu barw w znaczeniu kwalitatywnym por. Tokarski 1995: 36n.

¹⁰ Analizowany materiał pochodzi ze zbioru wierszy *Laško poezija 1931-1977* (Łysohorsky 1988).

¹¹ Cyfra obok cytatu oznacza numer strony tomu *Laško poezija 1931-1977*, na której znajduje się przytaczany fragment.

Key words

regional lachian poetry, the symbolism of colours, prototypical patterns of *black* and *white*

Resume

The Black and White World of Ervin Goj

The author takes up the language Ervin Goj’s poetry, a regional lachian poet who has written his poems between the years 1931-1977 under the pen name Óndra Łyhorsky. She analyses the meaning of two colours, namely white and black, which in the European culture symbolize the opposition *light* – *dark*, *good* – *bad*: *white* symbolizes innocence, truth, purity, simplicity, honesty, while *black* symbolizes evil, falsehood, nothingness, mourning, atonement. It is associated with everyday human experience which is reflected in the language and is connected with the following patterns-prototypes: white – day (*biły den*), black – night (*černá noc*), for example: *bilá holubice*, *bilé světlo*, *bilá vrána*, *černé myšlenky*, *černá ovce*, *černý pátek* etc.

In Ervin Goj’s poetry both colours reflect the abovementioned opposition. *White* connotes such features as: ‘purity’, ‘innocence’, ‘beauty’, ‘light’, ‘brightness’, ‘hope’, for example: *Košulky jak bėjte skřýdelka moče | a spěwy jak kwjětka wesňane spjěwoče; Pod bjělým slóncem modreho połédňa | strakate barwy rozhadzuje park; Zřodlice mi střýběrnými wělnami | nebo we hwězdach, taškéntske aryky; W horěčce slóncio mě spolilo a z popela | wyšěrknul bjěly wtok*. Whereas *black* connotes such features as: ‘threat’, ‘death’, ‘sorrow’, ‘ugliness’, for example: *W plaměňach mře nojwěčšich duchów kwět. | [...] Krématoryjum černe je celý swět; A černo smérc | čeko, | ež rozpadně še swět | do wěčnych | přepašći; Kraw dwoje w poče sužowaných, | po bokach dwoje džecek uplakanych, | na polu kaménitym pluh šarpaju. | Za nimi bič a černy chlop čihaju. | Kaj zwjěra a kaj čłowěk tu začino?*

However, we are also dealing here with the reversal of antonyms since *white* may also express ‘evil’ and in such cases connotes such features as: ‘death’, ‘sorrow’, ‘suffering’, for example: *Zřelch ohně, kěre splaměny | rowiny s bjělým sňehém, bjělým hladém | a s bjělu směrću tam před Stalingradém; Odpowědz w očach napisano | jedźinej matky w uběžisku. | Tam ona šedzi uplakano, | w sklepe přy masce a přy pjěsku, | a její usta su tak bjělé | jak její lica, její wlasy.* *Black* may also express ‘good’. It then connotes the feature ‘beauty’, for example: *A bjěm krokém mróz přychodži. | Spomjénky downe w izbu wodži. | Spomjénky na twój černy klin | Wesňane pěrši. Wělny win.*

In the section concluding the article the author emphasizes that in his poetry Ervin Goj has on the one hand employed conventionalised semantic features of *white* and *black*, while on the other he has modified them in a typical for him way. This is confirmed in examples of metaphorical contexts – the poet’s semantic innovations: *haldy čňo jak černe katafalky; krématoryjum černe je cely swět; rowiny s [...] bjělým hladém; znowa še zawru bjéle chwile.*

Literatura

Balowska G., 1999, Jiné a stejné v jazyce Óndry Łysohorského. In: M. Čechová, D. Moldanová (eds.), *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. Ústí nad Labem, s. 200–205.

Balowska G., 2000, *Formowanie się idei laskiego języka literackiego*. „Sojolingwistyka” 16, Kraków-Katowice, s. 85-96.

Balowska G., 2008, *Lašské dílo Óndry Łysohorského. Kapitoly z lexika*. Acta Slavica et Baltica UK, Praha.

Balowska G., 2010, Spisovná laština Óndry Łysohorského. In: Marie Krěmová a kol., *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*, Praha, s. 307-318.

Duličenko A.D., 1996, Úvahy o lašském literárním jazyce. In: *Óndra Łysohorský 1905-1989*. Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd, s. 48–54.

Duličenko A. D., 1998, Jazyki małych etnicznych grupp: status, rozvitije, problemy wyżywiania. In: *Jazyki małyje i bolšije...*, Tartu, s. 26–36.

Encyklopedia Powszechna PWN, t. 1, Warszawa 1973.

Grzegorzczkova R., Waszakowa K., 2000, *Studia z semantyki porównawczej*. Cz. 1, Warszawa.

Grzegorzczkova R., Waszakowa K., 2003, *Studia z semantyki porównawczej*. Cz. 2, Warszawa.

Hannan K., 2004, Laština Óndry Lysohorského. In: *Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstancy a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*, M. Balowski, J. Svoboda (eds.), Wałbrzych, s. 65-80.

Kopaliński W., 1988, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.

Lysohorsky Ó., *Laško poezija 1931-1977*. J. Marvan, P. Ghan (eds.), Köln-Wien 1988.

Mrhačová E., Balowski M., 2009, *Česko-polský frazeologický slovník*. Ostrava.

Óndra Lysohorský 1905-1989. 1996, Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd.

Slovník spisovného jazyka českého. Díl I, Praha 1989.

Słownik języka polskiego, 1978, M. Szymczak (eds.), T. 1, Warszawa.

Tokarski R., *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995.

Umělecký a lidský odkaz básníka Óndry Lysohorského. 1992, K. Bogar (eds.), Frýdek–Místek: Muzeum Beskyd.

Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny, 2009, T.Z. Orłoś (eds.), Kraków.

Przestrzeń jako kategoria językowa

Mieczysław Balowski

Przestrzeń należy do jednego z dwu podstawowych wymiarów (zwanych też formami istnienia) świata pozajęzykowego. Niektórzy zaliczają ją do nielicznych pojęć uznawanych za uniwersalia leksykalne (por. Wierzbicka 1994). Jednak przestrzeń – przynajmniej w języku – nie istnieje niezależnie. (Przypomnijmy tutaj – choćby w dwu zdaniach – dwa skrajne poglądy filozofów na ten temat. Newton rozumiał przestrzeń jako coś pierwotnego, samowystarczalnego, niezależnego od materii, niezdeterminowanego przez materialne przedmioty, które w niej się znajdują. Natomiast np. Leibniz i Clark uważali ją za coś względnego, zależnego od znajdujących się w niej przedmiotów, określonego przez porządek współistnienia rzeczy. Takie rozumienie przestrzeni można przełożyć na pojęcia: przestrzeń fizyczna i przestrzeń psychologiczna, której częścią jest przestrzeń mentalna i językowa.) Przestrzeń (również w języku) zatem jest ograniczona i prymarnie zorientowana przez istnienie postrzegającego podmiotu. Człowiek bowiem chcąc cokolwiek zdefiniować, musi użyć pojęć przestrzennych (*chwila jak okiem nie zmierzył*).

Według kognitywistów „Stosunek człowieka do przestrzeni określa się miarą ogarnięcia, oswojenia, zasiedlenia, zawiadnięcia, [czyli możliwością] jej pokonywania. [...] To, w jaki sposób człowiek traktuje przestrzeń, jest [...] zwykle wyrazem doświadczenia przez niego otaczającego świata, zatem to sposoby myślenia i rozumienia właściwe tylko człowiekowi determinują eksplorację przestrzenną” (Kita, s. 54). Trzeba tu podkreślić, że „Doświadczenie czegoś stanowi [...] formę poznania, eksplorowania, to znaczy dokładnego zbadania, poszukiwania, **przyjrzenia się** czemuś”, dlatego zmysł wzroku jest najbardziej uprawomocniony i uprzywilejowany w poznawaniu przestrzeni, jest niejako prymarnym wyznacznikiem pojęć przestrzennych. Dostarcza najwięcej informacji o przestrzeni i orientuje nas względem określonych punktów, czyli – rzecz by można – decyduje o stopniu jej rozpoznania i poruszania się w niej, a w sposób pośredni konceptualizowania jej w umyśle, a następnie w języku.

Możemy więc przyjąć, że psychologiczna przestrzeń percepcji jest w takim stopniu obiektywna, na jaki pozwalają człowiekowi jego zmysły. „Właściwa reprezentacja pojęciowa rozwija się w pełni na podstawie mowy. Słowo usamodzielnia, uprzedmiotawia odzwierciedlane podobieństwo, które staje się znaczeniem” (Szewczuk 1990, s. 434). Jednym z ważnych momentów dla procesu tworzenia się m.in. spostrzeżeń przestrzennych jest zatem nazwanie przedmiotów, zdarzeń, relacji. Język, umożliwiając powstawanie struktur pojęciowych, rozszerza możliwości powiększenia się pola recepcyjnego. Przestrzeń obiektywną poznający podmiot może więc postrzegać przez pryzmat

przestrzeni mentalnej, percepcyjnej, nazywając przedmioty i relacje świata pozajęzykowego na tyle adekwatnie, na ile pozwalają mu jego zmysły oraz język, w którym percepcja zmysłowa znajduje odzwierciedlenie. Jako przykład tego zespolenia przywołajmy dwa z dziewięciu przykładów wyrażania przestrzeni¹, a mianowicie illativus i ablativus. Oba te aspekty lokativu były dawniej postrzegane np. zarówno przez język czeski, jak i polski. Dziś sytuacja wygląda inaczej. Podobnie jak niektóre inne języki indoeuropejskie, język polski semicznie nie rozróżnia tych kategorii, dlatego dzisiaj spotykamy stwierdzenie *do sklepu* w znaczeniu ‘w kierunku sklepu’, jak i ‘do wewnątrz sklepu’, odwrotnie niż w języku czeskim *do obchodu* i *k obchodu*. Por. zabawy dzieci: *biegniemy do sklepu i z powrotem*.

Wróćmy jednak do pojęcia przestrzeni w kognitywizmie. Fakt, że coś jest pierwotne, podstawowe, centralne, uniwersalne, że coś wyłania się bezpośrednio z naszego doświadczenia fizycznego, nie oznacza jednak, by było ono jedynie sprawą takiego właśnie doświadczenia. Jak stwierdzają Lakoff i Jahnson, „Każde doświadczenie dokonuje się na szerokim tle implikacyj kulturowych” (Lakoff. Johnson 1988, s. 81–82). Dlatego pierwotność w odniesieniu do przestrzeni należy rozumieć jako efekt:

a) doświadczeniowości i fizyczności faktu (nie jego teoretycznego ujęcia) – pojęcia przestrzenne bowiem muszą powstawać czy wyłaniać się z takich doświadczeń, jak wstawanie, leżenie, poruszanie się, podnoszenie i upuszczanie przedmiotów itd., a więc związanych z ruchem,

b) biologiczności człowieka – wyposażeni jesteśmy w zmysł równowagi, informujący nas o pozycji w przestrzeni, z niego wynika egocentryzm w określaniu takich pozycji jako PRZÓD–TYŁ/PLECY/ZAD, CZOŁO–STOPY (np. *na czele pochodu, u stóp gór*) itd.

c) pierwotności w stadiach rozwoju osobniczego – „baza doświadczeniowa” pojęć przestrzennych mieści się w przeżyciach okresu niemowlęctwa, zakłada znajomość takich pojęć, jak GÓRA–DÓŁ,

d) powszechności – doświadczenia te z natury są dostępne (wręcz obowiązkowe) dla każdego członka ludzkiej społeczności, użytkowników danego języka.

Na bazie tych właśnie czynników możemy wydzielić podstawowe relacje (a tym i pojęcia) przestrzenne, do których zaliczymy:

¹ Jako przykład różnorodności w języku można przywołać następującą sytuację. W większości języków naturalnych występuje dziewięć podstawowych umiejscowień przypadkowych, które w większości w językach słowiańskich są wyrażone leksykalnie (nie fleksją): w, przy (u), na, nad, pod, przed, za, między, dookoła. Jeśli jeszcze połączymy z tzw. kierunkiem, opisanym przez L. Hjelmsleva (La catégorie des cas, „Acta Jultandica” VIII, 1939, z. 1, s. 95–96): zero, plus i minus kierunek. W tym przypadku trzeba mieć punkt odniesienia (zwykle mówiący, ale także i inny).

a) oś horyzontalną (jak prymarną): GÓRA –DÓŁ, wyłaniającą się z doświadczenia związanego z grawitacją (postawa wyprostowana);

b) oś wertykalną (jako sekundarną): PRZÓD–TYŁ, a także Z BOKU, oś związana ze wzrokiem i ruchem (STAN : ZMIANA STANU);

c) relację porównania: W–POZA, czyli pojęcia wewnątrz i zewnątrz czegoś, inaczej mówiące granice przedmiotów/zjawisk i ich rozciągłości, a także inne wtórne PRZED–ZA–OBOK itd.

Dalsze pojęcia przestrzenne są niejako pochodnymi powyższej triady, np. BLISKO–DALEKO, czyli odległość od granic przedmiotu, WYSOKOŚĆ, SZEROKOŚĆ, ODLEGŁOŚĆ, czyli wymiary rzutowane na oś horyzontalną lub wertykalną itd. Taki pierwotny system posiada dwie współrzędne, którego odniesieniem jest ego, podmiot mówiący (por. np. zwrot *u stóp góry*, nie *na dole góry*) i dane zawarte w języku w postaci RELATUM i LOKALIZATOR, o których powiem nieco później.

Jednak aby pierwotne pojęcia przestrzenne, będące efektem czy niejako wyłaniające się z pierwotnego doświadczenia, weszły do języka, powinny spełniać warunki typu lingwistycznego:

a) powinny stanowić uniwersalia nie tylko w planie leksykalno-semantycznym, ale także w planie gramatycznym,

b) składniki pierwotnych pojęć przestrzennych powinny być licznie reprezentowane w planie wyrażania, rozumianym jako statystyczna reprezentacja struktury morfo-semantycznej języka, już choćby z tego względu, że za pomocą pojęć przestrzennych określamy także i inne pojęcia (np. *z radości skakał do góry* = ‘bardzo radował się’).

Podstawowym poziomem wyrażeń przestrzennych w akcie komunikacji są zdania lokatywne. W wielu pracach „spacjologicznych” stwierdza się, że struktura zdania lokatywnego jest oparta na trzech wykładnikach:

a) REFERENTA – czyli podmiotu zdania lokatywnego, który nie jest wyposażony w wyspecjalizowany wykładnik gramatyczny, z reguły jest nim przypadek podstawowy (w języku polskim czy czeskim – mianownik), przy czym w językach indoeuropejskich Nom maskuje dystynkcję między podmiotem aktywnym (np. w zdaniu kauzytywnym) a podmiotem zdań nieprzechodnich (typowych dla zdań lokatywnych); na ten aspekt referenta zwracają uwagę generatywiści;

b) CZASOWNIKA – (drugim wykładnikiem) jest czasownik w zdaniach lokatywnych, którym jest *być*, *stać*, *leżeć*, *siedzieć* itp. czyli wspomniany już ruch wyrażony leksykalnie – każdy z tych czasowników presuponuje (czy implikuje) własną charakterystykę spacialną (Grochowski 1973), a rola presuponowanej sytuacji prototypowej wzrasta w miarę dystynkcji charakteryzujących okoliczniki przestrzenne lub gdy sens lokatywny przejmują konstrukcje pseudotranzytywne (np. *W*

tej skrzyni są jabłka. ‘skrzynia zawiera jabłka’); w tym przypadku również relewantny jest związek morfologiczny afiksów czasownikowych z przyimkami, ponieważ sugeruje on możliwość spacialnej interpretacji np. aspektu (również czasu, liczby, osoby, rodzaju; Hansson 1982),

c) LOKALIZATORA – czyli rzeczownikowego okolicznika miejsca, zbudowanego zwykle z przyimka i rzeczownika; ta koincydencja wydaje się być podłożem przekonania, nakazującego redukcję analizy lokalizatora do znaczeń przyimka i/lub przypadku.

Nie jest to rzecz nowa. Na fakt, że przy pomocy właśnie tych wykładników przestrzennych można budować względnie ekwiwalentne parafrazy konstrukcji syntaktycznych o treści spacialnej, zwrócili uwagę już starożytni gramatycy. Dostrzegli oni powiązanie ich z zaimkami interogatywnymi i orzekli, że podstawową funkcją niektórych przypadków lokalizatora (np. celownika, dopełniacza i biernika) jest umieszczenie stanów i zdarzeń w przestrzeni. Dziś to powiązanie nie dotyczy tylko związków semantycznych (a nawet możemy powiedzieć, że coraz częściej jest wiązane z wykładnikiem formalnym związków zdaniowych), chociaż jeśli przyjrzymy się im pod kątem kognitywnym, to możemy dojść do wniosku, że i dziś wykładnik semantyczny, przestrzeń wokół człowieka, ma wpływ na wykładniki formalne we fleksji. Jako przykład przywołam badania Jacka Skawińskiego w zakresie zmiany końcówek przypadkowych w dopełniaczu 1p. rzeczowników rodzaju męskiego. Wspomniany badacz stwierdza, że punkt ciężkości współczesnego myślenia potocznego w tym zakresie przesuwają się w kierunku konkretności (nie żywotności-nieżywotności), a co za tym idzie w kierunku relacji przestrzennych. „Najbliższe, materialne otoczenia człowieka, przestrzeń doświadczalnej i namacalnej codzienności staje się powoli tak konkretna i wyrazista, jak łatwy do wyodrębnienia świat ludzi i zwierząt [kategoria żywotności w języku]. Wszystko to sprawia, że w przypadku potocznej gramatyki języka polskiego pojęcie żywotności i nieżywotności rzeczowników powoli należy zastąpić terminami konkretności i abstrakcyjności – dualizmu tak charakterystycznego dla potocznej konceptualizacji świata” (Skawiński 2002, s. 13). Zatem spośród dwu końcówek, występujących w dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego (-a i -u) w języku potocznym zauważa się dążenie do wyzyskania jednej końcówki -a dla rzeczowników męskich żywotnych (co jest typowe, tradycyjne) i nieżywotnych (co jest niezgodne z systemem gramatycznym). Znamienne jest, że dotyczy to przede wszystkim wyrazów z pól semantycznych: żywność, napoje, przedmioty, narzędzia, sprzęty – czyli obszaru desygnatów w istotny sposób zapełniających ludzką przestrzeń życia codziennego. Nie pojawiają się tu rzeczowniki abstrakcyjne. Wprawdzie przeniesienie antropomorficznej kategoryzacji świata do gramatyki jest widoczne także u rzeczowników nieżywotnych zakończonych na -ek, -ik, -eń, -ec (dostają końcówkę taką samą, jak rzeczowniki męskie żywotne), to jednak jest to zależność nie semantyczna (przestrzenna), ale gramatyczna (podobieństwo fonetyczne sufiksów). Jednak w

pozostałych przypadkach współczesna dystrybucja końcówek potwierdza wniosek o zmianie uwarunkowanej percepcją przestrzenną zjawisk świata pozajęzykowego przez podmiot mówiący.

Podobna podobną prawidłowość, co J. Skawiński, zauważa Roman Laskowski, badający wszystkie przypadki w języku polskim. Statystyczna analiza przypadków, przeprowadzona przez niego (1986, 1989), skłania do wniosku, że mianownik (przypadek referenta) okazuje się głównie przypadkiem rzeczowników ożywionych (czyli sekundarnie przestrzennych lub w ogóle nie), a nie – jak dotąd uważano – wszystkich (por. kategorię podmiotu logicznego). Natomiast lokatywnymi są pozostałe przypadki (przy czym D, C i M najbardziej frekwentowane). Można więc powiedzieć, że pojęcie przypadku zostaje oderwane od powierzchniowej fleksji i przeniesione w sferę relacji semantycznych i syntaktycznych, w sferę nas interesującego lokalizatora. Trzeba by jednak zbadać jeszcze użycia metaforyczne, ponieważ we wspomnianych badaniach nie rozróżnia się ich od planu reprezentacji nie-metaforycznych. Wyznacza się za to pojęcie umiejscowienia abstrakcyjnego (D, M) i abstrakcyjnego kierunku (C). W pracy Fillmore 1968 – antylokalisty.

Przestrzeń jest również czynnikiem sprawczym innych zjawisk gramatycznych. Koncepcja lokalistyczna bowiem może być rozpatrywana również jako fragment ogólnej tezy dotyczącej natury systemu gramatycznego, a szczególnie procesów gramatyzacji jednostek językowych. Lokalizm bowiem wydaje się uzasadniać fakt, że wiele wykładników kategorii gramatycznych ma swoje źródło w pełnoleksykalnych wykładnikach o sensach przestrzennych i/lub orientacyjnych. W istocie, źródłem wykładników wielu kategorii gramatycznych są demonstratywa. Gramatyzacja obejmuje jednak przynajmniej dwie różne płaszczyzny języka: sferę morfologii (tu słowotwórstwa) i sferę zjawisk suprasegmentalnych. Pozostańmy przy morfologii.

Istnieją dwa wyznaczniki lokalizmu w słowotwórstwie: wyrażone pniem lub morfemem, albo obu naraz (*klęczy na x > klęcznik, suszy w x > suszarnia, czyta w x > czytelnia*). Grochowski uważa, że „Status elementów semantycznych oznaczających lokalizację przestrzenną (i czasową) przedmiotów i zdarzeń w strukturze predykatowo-argumentowej nie jest przez językoznawców rozumiany jednakowo. Wątpliwości budzi to, czy są one implikowane przez niektóre predykaty, a więc są ich argumentami na równi z takimi jak agens, obiekt, rezultat, narzędzie itp., czy też należą do »cech definicyjnych właściwości fizycznych wszystkich przedmiotów materialnych« (Grochowski 1974 oraz dołączona tam dyskusja), o których predykat coś orzeka, i nie wymagają uwzględnienia” (s. 76). Rozwiązanie tego problemu łączy się ze zbadaniem klas semantycznych predykatów, ponieważ precyzyjność informacji przestrzennej w derywatach jest niejednakowa, co jest uwarunkowane umieszczeniem lub pominięciem w pniu wyrażenia predykatywnego, stopieniem

specjalizacji formantu (np. *-ownia: narzędziownia*) oraz kontekstem międzymorfemowy i międzywyrazowy, w wyniku którego następuje:

a) przekształcenie jednego wyrażenia argumentu miejsca na inne bez zmiany treści: *pracuje w domu* > *domowa*; *cos znajduje się pod ziemią* > *podziemny*;

b) zespolenie w jednym leksemie co najmniej dwóch składników struktury argumentowo-predykatowej: *myje y w x* > *myjnia*, *umieszcza coś (statek) na wodzie* > *woduje coś*, *sadzi coś w ogrodzie* > *obsadza ogród*, *sypia w x* > *sypialnia* (Wróbel 1986, s. 75–83),

c) zwiększenie zakresu użycia jakiegoś wykładnika (leksemu lub morfemu gramatycznego), który przechodzi z kategorii leksykalnej do gramatycznej, czyli uruchamia się proces: leksem > klityka > afiks.

Pierwsze dwa są dobrze znane, dlatego je tutaj pominię. Najbardziej interesujący jest ten trzeci przypadek, w którym w miarę utraty znaczenia wartość semantyczna jednostki językowej bywa odnawiana: świadectwem tego procesu jest fakt, że powstają szeregi synonimiczne (a przynajmniej pary) leksemów autosemantycznych dla morfemów zgramatykalizowanych, np. *przez – drogą, za pomocą*; *w – wewnątrz, w środku, w centrum*; *z – razem z, w towarzystwie, na – na wierzchu, na górze, u szczytu* itd. Bogaty materiał w tym zakresie dostarcza analiza diachroniczna przedrostków czasownikowych w zestawieniu z przyimkami i przysłówkami (por. Weinsberg 1990).

* * *

Na zakończenie. Przestrzeń jest zjawiskiem pozajęzykowym i podstawowym dla człowieka, jak to udowodnili zarówno filozofowie, socjologowie czy psychologowie. Musiała więc odegrać również prymarną rolę w języku, jego systemie gramatycznym, a przede wszystkim leksykalnym. Jednak jej rola w kształtowaniu i normowaniu zjawisk językowych jest w dalszym ciągu nieuświadomiana. Ma to zmienić analiza wykładników przestrzeni i ich wpływ na kategorie gramatyczne.

Metoda analizy wykładników temporalnych zakłada w gruncie rzeczy, że wykładniki gramatyczne stanowią własny system lokalizacji przestrzennej, który w wielu miejscach przecina się z systemem leksykalnym. Jednak nawet jeśli odczytanie treści spacji może objąć poważną część środków gramatycznych pierwszego stopnia, to pozostaje jeszcze wielka grupa środków drugiego stopnia, w przypadku których nie zawsze taki zabieg interpretacyjny byłby w pełni możliwy. Jednak ten problem czeka na swój czas i przestrzeń (miejsce w nauce).

Resume

Prostor v jazyce neexistuje jako samostatná, nezávislá kategorie. Je omezena a primárně orientována pozorujícím podmětem. A proto její samostatnost a primárnost lze chápat jako následek: (a) zkušenosti člověka a skutečnosti faktu (jako fyzikální stránka světa, ne jako teoretická kategorie), (b) biologické stránky člověka – vzhled: PŘEDEK – ZADEK/ZÁDA, ČELO – CHODIDLO (np. *na czele pochodu, u stóp gór*) atd., (c) primárnosti ve vývojovém stadiu člověka, (d) všeobecné zkušenosti.

Základní rovinou prostorových vyjádření v komunikačním aktu jsou lokativní věty. Autoři mnoha prací týkajících se kategorie prostoru tvrdí, že se struktura lokativních vět je založena na třech činitelích: REFERENT, SLOVESO a LOKALIZATOR. Prostor také vytváří i některé mluvnické kategorie, jako např. slovtvorba. V níž existují dva prostorové determinanty ve slovtvorbě: vyjádřeny zvlášť kořenem nebo morfěmem a vyjádřeny kořenem a morfěmem najednou (*klęczy na x > klęcznik, suszy w x > suszarnia, czyta w x > czytelnia*).

Podrobná analýza kategorie prostoru vede k závěru, že mluvnické ukazatele tvoří vlastní systém prostorové lokalizace jevu, který se v jazyce v mnoha případech prolíná s lexikálním systémem. Toto neznamená, že prostorový systém je totožný se systémem jazykovým, jenom že v mnoha případech tyto dva systémy mají stejné prvky.

Literatura

- Adamowski, J., 1999, *Katowice przestrzeni w folklorze*, Lublin.
- Clark, H. H., 1973, Space. Time. Semantics and the Child. In: T. E. More (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, New York–London.
- Czas i przestrzeń w języku*, 1986, ed. R. Laskowski, Katowice.
- Filozofia czasoprzestrzeni*, 1988, ed. J. Miśka, Kraków.
- Fizyka: spojrzenie na czas, przestrzeń i materię*, 2002, ed. E. Czuchra, Warszawa.
- Gribbin, J., 1996, *Czas i przestrzeń*, Warszawa.
- Hawking, S. W., 1998, *Natura czasu i przestrzeni*, Poznań.
- Kita, M., 2002, *Człowiek i jego świat w słowach i tekstach*, Katowice.
- Kita, B., 2003, *Między przestrzeniami: o kulturze nowych mediów*, Kraków.
- Lakoff, G. – Johnson, M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. P. Krzeszowski, Warszawa.
- Lejman, J., 1999, Człowiek jako »zwierzę przestrzenne«. In: S. Symotiuik, G. Nowak (ed.), *Przestrzeń w nauce współczesnej*, d. II., Lublin.
- Maciejewski, W., *O przestrzeni w języku: Studium typologiczne z językiem polskim*, Poznań.
- Malec, T., 2000, Kulturowa (lingwistyczna) przestrzeń leksemu gwiazda, *Prace Filologiczne* 45, s. 375–382.
- Malec, T., 2003, O przestrzeni lingwistycznej polskiego przymiotnika złożonego „rudobrody” na tle słowiańskim – uwagi metodologiczne, *Summarum* 32, s. 177–186.
- Maślanka-Soro, M., 2000, Semantyka przestrzeni w pieśni IV „Piekła” Dantego, *Prace Komisji Neofilologicznej. Polska Akademia Umiejętności* 1, s. 61–76.
- Ostrowska, M. W., 1991, *Człowiek a rzeczywistość przestrzenna*, Szczecin.
- Patrzalek, T., 1996, Językowy wymiar przestrzeni tekstów z zakresu dydaktyki – propozycja małego poradnika metodycznego, *Polonistyka*, č. 2, s. 107–109.
- Piątkowa, R., 1989, *Funkcje wyrażen werbalizujących kategorie przestrzenne*, Katowice.

Piřha, P., 1972, Некоторые значения к обработке морфологии обстоятельства места в генеративном описании чешского языка с несколькими уровнями, *Prague Studiem In Mathematical Linguistics*, č. 3.

Skawiński, J., 2002, Przestrzeń „ożywiona” gramatycznie, *Kształcenie Językowe* 3, s. 9–14.

Sobolewska, K., 2004, *Słowotwórstwo dotyczące przestrzeni w twórczości S. Żeromskiego*, Warszawa.

Stawnicka, J., 1991, *Gniazda słowotwórcze oznaczające położenie przestrzeni w języku rosyjskim i polskim*, Katowice.

Swoje i cudze: kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich, t. 1. *Słowiańszczyzna Zachodnia*, 2005, ed. B. Zieliński, Poznań.

Szołtysek, A., 1985, *Język a przestrzeń kulturowa*, Katowice.

Topolińska, Z., 1999, *Język, człowiek, przestrzeń*, Warszawa.

Toporov, V. N., 2002, Przestrzeń i tekst, *Przestrzenie Teorii*, č. 1, s. 207–223

Wokół socjologii przestrzeni, 2004, ed. A. Majer, P. Starosta, Łódź.

Wierzbicka, A., 1991, Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach, *Etnolingwistyka*, č. 4, s. 14–17.

Wokół socjologii przestrzeni, 2004, ed. A. Majer, P. Starosta, Łódź.

Písmo v Evropě a Evropa v písmu

Ivan Bertl

Na Pedagogické fakultě Univerzity J. E. Purkyně mám jedinečnou možnost jak posoudit písmo používané v současné Evropě. Už po tři roky – vždy na začátku zimního semestru – se sem sjíždějí mladí lidé z evropských států, aby se zde naučili českému jazyku. Ta možnost, mít k dispozici pestrý lingvistický ale i grafologický vzorek, je skutečně neodolatelná. Vždy zhruba v polovině tohoto kurzu jsem požádal účastníky, aby mi napsali libovolný text ve své rodné řeči, anglicky jako v mediálním jazyce a také pochopitelně česky. Nikdy nehodnotím jazykovou správnost, obsah zkoumám spíše okrajově. Co mě zajímá, je grafologické srovnání takto vytvořených jazykových verzí.

Národností složení mnou zkoumaného „vzorku“ se příliš nemění. Proto si dovoluji popsat grafologické znaky typické pro jednotlivé národnosti.

Co mě zaujalo nejvýrazněji, je písmo finských studentů. Rodná řeč je ve všech případech psaná písmem menším, drobnějším, horizontálně kratším. V angličtině jsou věty stejného autora v tomto úhlu pohledu delší, písmo bývá zvětšené. Co to reprezentuje? Introverzi a uzavřenost, která je právě Finům vlastní jako vlastnost národní. Je to podmíněno rázem krajiny a hustotou obyvatelstva. Tito lidé jsou prostě zvyklí žít sami, méně vzájemně komunikovat.

Písmo všech autorů pocházejících z Francie je měkké a oblé ve svých tvarech, spíše širší, stabilní v horizontálním průběhu. A jaký je výklad těchto grafemů? Nekonfliktnost, uvolněnost a i určitá pohodlnost – to je výklad grafologa. Troufám si napsat, že i tyto závěry naplňují to, jak na mě francouzský národ působí.

Německo je pověstné svým smyslem pro řád, pro systém, pro podřízení se jednotlivce vyšším zájmům. Písmo studentů z této země bývá ostré ve vázání, je spíše užší než širší, bývá dobře členěné. To je vykládáno v grafologii jako razantnost pisatele v jednání, smysl pro uspořádání si myšlenek, schopnost uskromnit se.

Zcela jinak na mě působí písmo Portugalců. Je to písmo, které lze jen těžko označit za uspořádané. Velice často se v těchto rukopisech objevují velké délkové rozdíly, toto písmo bývá nestabilní v řádkovém průběhu, text je často přepisovaný či škrtnutý. Je to projev až přílišné aktivity pisatelů, jejich nespoutanosti a neochoty podřizovat se řádu či pevným pravidlům. Snad se nedopouštím nějakých xenofobních závěrů, ale skutečně se domnívám, že Portugalci takoví jsou. Je to jistě odraz historického vývoje jejich země i vliv klimatu jihozápadní Evropy.

Po vyhodnocení jednoho ročníků těchto jazykových kurzů se vždy zamýšlím nad tím, jací tito studenti jsou. Vždy je obdivuji, protože i po relativně krátké době jsou jejich znalosti českého jazyka dobré - někdy i výborné. Napadá mě v této souvislosti přirovnání ke kytici. Má-li svazek květin zaujmout svou vůní, barevností a uspořádáním, nesmí být fádni. Musí být naopak pestrý a různorodý tak, aby se tvary, vůně a barvy nijak nerušily, aby se doplňovaly a neomezovaly jeden druhého.

Pokud jsem tedy konstatoval, že i z pohledu grafologa je písmo národností Evropy rozdílné, je to ten typ rozdílnosti, který je žádoucí a mně velmi milý.

Klíčová slova

písmo – grafologie – jazykové mutace – národnost – srovnání

font – graphology – language mutation – nationality – compare

Resume

Príspevek mapuje z pohledu grafologie odlišnosti, které jsou zjistitelné při porovnání písemných projevů některých národů Evropy.

The paper describes differences in terms of graphology, which is detectable when compared to the pleadings of some nations of Europe.

Ruština v kontextu multikulturní Evropy

Jaroslava Celerová

Evropa ve 20. století přestála dvě světové války, dva totalitní systémy, územní dezintegraci a války na Balkáně. Jazyková a kulturní situace Slovanů prošla v těchto vypjatých situacích výraznými změnami. Je bezesporu nutné věnovat pozornost novým technologiím výuky cizích jazyků z hlediska interdisciplinárních přístupů, soudobé orientaci lingvodidaktiky na mezikulturní vztahy. Interkulturní problematika odráží aktuální problémy dnešní doby, zejména pak ve spojení se společenskými procesy jako je rostoucí migrace a mobilita obyvatelstva, mezinárodní kontakty, střety odlišných kultur a jazyků. Z tohoto důvodu je nutné umět reagovat na tyto změny, které mají stále více multikulturní charakter. Obecným cílem interkulturního vzdělávání je proto zprostředkovat studentům nejen poznání vlastního kulturního zakotvení, ale i porozumění odlišným kulturám, rozvíjet v nich smysl pro spravedlnost, solidaritu a toleranci, vést je k chápání a respektování neustále se zvyšující sociokulturní rozmanitosti. Většina multikulturních programů a výzkumných projektů se věnuje hlavně soužití a mezietnické komunikaci, přičemž problematiku nepřímé diskriminace a jejího dopadu zatím opomíjejí. Proto je nezbytné, aby studenti uměli: reflektovat vlastní sociokulturní zázemí a porozumět jejímu historickému zakotvení; reflektovat zázemí příslušníků ostatních sociokulturních skupin a uznávat je; komunikovat s příslušníky odlišných sociokulturních skupin; vnímat odlišnost jako příležitost k obohacení, nikoli jako zdroj konfliktu; dokázat čelit projevům intolerance a diskriminace; dokázat rozpoznat, analyzovat a kriticky hodnotit různé aspekty a projevy odlišných sociokulturních vzorců; důsledně zamezovat nadřazování jakékoliv sociokulturní skupiny, prezentovat rozmanitost a diverzitu a odmítat předsudky a negativní stereotypy. Proces multikulturní výchovy lze chápat jako přípravu na sociální, politickou a ekonomickou realitu, již budou naši studenti prožívat v kulturně odlišných stycích, jejichž četnost po vstupu České republiky do EU výrazně stoupla. Na základě vlastních zkušeností z praxe s bakalářskou výukou (obor Obchodní ruština) absolventů středních škol bývalého SSSR, vnímám jako zásadní problém didaktické uchopení problematiky multikulturní výchovy a jejího předání studentům. S tím bezprostředně souvisí i umění překladu jako mezijazykové a mezikulturní komunikace (předmět Tlumočení a překlad mají studenti ve 3. ročníku bakalářského studia). Je třeba respektovat sociokulturní normy překladu, které ovlivňují strategii převodu, specifika odborného překladu, neboť právě sociokulturní charakteristika textu se podílí na osvojování diskursivní kompetence. Nezanedbatelné jsou i otázky etikety ve východoslovanských jazycích, jejichž pochopení vede ke schopnosti aktivně vystupovat proti stereotypům, předsudkům, projevům xenofobie, intolerance, diskriminace, rasismu, antisemitismu apod.

Dalším výrazným jevem je mezijazyková homonymie a paronymie a zároveň je jedním z problémů při studiu dalšího cizího jazyka, proto je nutné věnovat této problematice velkou pozornost. Jednou ze závažných otázek při konfrontaci lexikálních systémů ruštiny a češtiny jsou slova shodná nebo spíše podobná po stránce grafické nebo akustické, dále po stránce grafické a akustické, jež však mají různý význam. Zpracování této problematiky je aktuální ve všech slovanských jazycích. František Čermák homonyma definuje jako „různé jazykové jednotky stejné formy bez významového průniku, různé lexikální jednotky mající stejný L-formém (lexikální formu) a navzájem nesouvisící významy“¹. Jiří Černý definuje homonymii obecněji, jako „dvě slova mají stejný tvar“.² Homonymie je jev náhodné podobnosti formy dvou nebo více lexémů, jejichž význam je různý. Nesmíme si však plést homonymii s homonymem. Homonymie je náhodná podobnost právě dvou nebo více lexémů, které tvoří homonymní pár. Právě jeden člen takového páru je homonymum. Někteří lingvisté (např. Hauser, Jilek a Filipec) rozlišují ještě jeden typ homonymie, a to homonyma z rozpadlé polysémie. Taková homonyma nastanou tehdy, pokud se jejich význam vzdálí natolik, že ztratí vztah, který je spojoval. Potom vzniknou úplně samostatná slova. Např. slovo jeřáb může mít tři odlišné významy: velký pták s vysokými nohama, žijící v bažinách, zařízení ke zdvihání a přemísťování těžkých břemen, strom nebo keř zpravidla se zpeřenými listy a s plody jeřabinami. Z etymologického hlediska první dva významy tvoří homonymní pár. Jeřáb, ve významu stroj, vznikl jako přenesení významu jeřáb – pták. Dnes se však všechny tři slova jeví jako homonyma.

Dalšími příklady jsou slova typu: ruské вор (zloděj) a české vor (паром), bulharská година (rok) a české hodina (час), polské kwiecień (duben) a české květen (máj). Počet těchto slov je značný, tato slova jsou zastoupena ve všech stylistických vrstvách jazyka. Mnohdy jde o slova velmi frekvencovaná, jako jsou např. стул (židle) – stůl (стол), живот (břicho) – život (жизнь), труп (mrtvola) – trup (туловище), черствый (tvrdý) – čerstvý (свежий) aj. V češtině je tento druh mezislovních vztahů pojmenován jako česko–ruská homonymie, v ruské lingvistice se užívá termínu „межъязыковые омонимы“.

Homonyma jsou chápána v lexikálním plánu určitého jazyka jako slova původem i významem různá, která stejně znějí jen náhodou, bez nějaké původní vnitřní spojitosti. U příbuzných jazyků jde však velmi často o slova stejného původu i významu, jež se při dalším samostatném vývoji ruského a českého jazyka významově diferencovala (dokonce do té míry, že vyjadřují úplný opak), v některých případech si však uchovala i původní společný význam. Např. slova: красивый – krásný, пахнуть – páchnout, вонять – vonět aj. O původně společném významu svědčí ještě dnes určitá frazeologická

¹ ČERMÁK, F., *Jazyk a jazykověda (přehled a slovníky)*. Praha, Karolinum, 2004, s. 238.

² ČERNÝ J, *Dějiny jazykovědy*. Olomouc, 1996, Votobia s. 164

spojení, v nichž si některá slova, která se významově diferencovala, uchovala stejný význam jako v češtině, např.: Красный ve významu českého krásný (hezký) najdeme v přísloví: долг платежом красен (doslova dluh je krásný, když se zaplatí). Budeme-li sledovat vznik homonymie, můžeme konstatovat, že vznikla náhodnou zvukovou shodou kdysi tvarově různých slov: luk – лук (cibule) bez nejmenších sémantických vztahů. Nebo vznikla z původně stejného základu, s nímž byla někdejší významová shoda úplně přerušena, např. české úkol a ruské укол, dále pak z původně stejného základu, v němž se však původní společný význam uchoval jen částečně, např. красный – krásný. Ruské красивый bylo utvořeno z obecně slovanského краса (znamenalo – красивый). V 17. století nahradilo красный ve významu českého krásný adjektivum красивый. Avšak další kritérium homonymie, a to zvuková shoda u slov, které mají různý význam ve dvou jazycích, i jazykově blíže příbuzných, již neplatí, jelikož jen v minimálních případech můžeme hovořit o zvukové totožnosti při rozdílnosti tvarové a významové. Často jsou mezi slovy tohoto druhu fonetické rozdíly v přízvuku (завод – závod). Znatelný rozdíl je mezi ruskými a českými slovy ve výslovnosti, např. nepřívzvučné samohlásky v ruštině (позор – o se vyslovuje spíše jako a, česky pozor).

Jiná situace je v oblasti grafické. Přesto, že se ruština liší od češtiny jinou grafickou soustavou, můžeme hovořit o homografii. Na rozdíl od češtiny je ruské písmo mnohoznačnější, ruské souhláskové grafémy jsou čtyřznačné, české nejvíce trojznačné. Samohlásková písmena mohou mít v ruštině vedle významu hlavního i význam vedlejší, ale v češtině jsou samohláskové grafémy jednoznačné. Např. младенец, беседа se podobají svou grafickou podobou českým – mládenec, беседа. Ve srovnání s ruštinou má čeština daleko menší korelaci měkkosti a tvrdosti. Např. české končina je pouze grafickým homonymem k ruskému slovu кончина (skonání, smrt), neboť ve výslovnosti se liší nestejným přízvukem, různou kvalitou samohlásky -o- a nestejnou kvalitou koncového -a. Zaměňování fonetické podoby ruských slov s obdobnou grafickou podobou českých slov působí značně potíže při osvojování správné ruské výslovnosti. Shody i rozdíly ve výslovnosti a v pravopise českých a ruských hlásek jsou zdrojem větší homofonie ruských a českých slov, např. ruské княжна – knížecí dcera a české kněžna – княгиня.

Z hlediska dvou nebo více jazyků lze charakterizovat mezijazyková homonyma jako slova, která podobně znějí, obdobně se píší a mají různý význam. Uvnitř této homonymie je nutné rozlišovat mezijazykovou homofonii, tj. slova s obdobným zněním, a mezijazykovou homografii, tj. slova, která jsou graficky podobná nebo stejná. Vzhledem k tomu, že se jedná o homonymní vztahy v různých jazycích, i když příbuzných, nemůžeme mechanicky uplatňovat i další znaky homonymie, které platí pro jeden jazykový systém. Uvnitř rusko-české homonymie je nutné rozlišovat rusko-českou

homografií (setkáváme se s ní především v písemném projevu) a rusko-českou homofonií (v poslechu a mluvení).

Problematika tzv. mezijazykové homonymie a paronymie, tedy dvojice lexikálních jednotek vyznačujících se identickou (v případě homonym) nebo velmi blízkou (v případě paronym) formou, ale z významového hlediska se částečně nebo zcela liší, je stále aktuální. Vedle jevů česko-ruské homonymie existuje celá řada případů, jež nemůžeme chápat jako homonymní, působí však podobné potíže jako homonyma, a jsou velmi často zaměňovány. V rusko-českém plánu můžeme považovat za paronymické všechny případy větší fonetické a morfologické diferenciacie slov dříve společného původu, slova různého původu, u nichž dochází k záměně na základě určitých příbuzných znaků (např. předpon a přípon).

Vznik mezijazykové homonymie a paronymie je podmíněn řadou faktorů. Jedním z nich je společná část slovních základů, značné množství společných odvozovacích prostředků, rozdíly a změny ve vývoji v oblasti lexikální, sémantické a stylistické. V obou jazycích existuje jistě mnoho takových párů autosémantických i sysněmantických slov, které svou formální totožností nebo podobností a sémantickou odlišností mohou vyvolávat nejrůznější komunikační potíže či dokonce nepochopení. Uvážíme-li, že průměrný pasivní individuální lexikon středoškolsky vzdělaného člověka obsahuje přibližně 40 000 slov, v případě vysokoškoláků pak asi 55 000 slov (srov. Černý, J. - Dějiny jazykovědy), není česko-ruská mezijazyková homonymie a paronymie ani zdaleka jevem marginálním. Přestože se může zdát, že je překládání a studium geneticky příbuzných jazyků relativně snadným úkolem, také v této oblasti se můžeme setkat s velkým množstvím problémů. Při vzájemném překladu ze slovanských jazyků je právě mezijazyková homonymie a paronymie významným a neopomenutelným činitelem. Je všeobecně známo, že největším úskalím v překladatelském procesu jsou nikoliv obtížné, často odborné výrazy, ale většinou zdánlivě srozumitelná a zcela jasná slova, která na první pohled nebudí sebemenší „podezření“. Problematika mezijazykové homonymie je ve slovanské lingvistice poměrně podrobně rozpracována, přesto přetrvává určitá nejednotnost v terminologii. Úplnou nebo částečnou formální shodu slov se sémantickými rozdílnostmi v různých jazycích nazývají např. mezijazykovou paronymií (Бельчиков 1990), mezijazykovou homonymií (Заславская 1992), falešnými nebo neúplnými lexikálními paralelami (Дубичинский 1992), falešnými přáteli překladatele (Kusal 2002). Někteří autoři doporučují považovat za falešné přátele překladatele pouze jazyková homonyma, jiní to odmítají z toho důvodu, že to neřeší identifikaci všech lexikálních jednotek, které mohou vyvolávat nesprávné asociace při výuce cizího jazyka, především mezijazykových homonym, paronym a synonym. Z odborných prací některých lingvistů, kteří se zabývají problematikou mezijazykové homonymie a

paronymie zjistíme, že se lze setkat se značnou terminologickou variabilitou a nejednotností. V českém prostředí můžeme narazit na následující termíny: zrádná slova, falešní přátelé překladatele, mezijazyková homonymie a paronymie (např. Szalek, Nečas 1993, Žaža 1999). Slovenská lingvistika používá kromě mezijazykové homonymie a paronymie, zrádných slov a falešných přátel ještě jeden termín – „interlingválná homonymia a paronymia (srov. Horáková 2003, Vaňko 2004, Jančíková 2004). Na Slovensku se problematikou mezijazykové homonymie zabývá Radmila Horáková zejména v obecné rovině, kde vydala svoje články „Medzijazyková homonymia při geneticky příbuzných jazycích“ (Horáková 2001) a „Interlingválne homonymá jako lexikografický problém“ (Horáková 2003). Zatímco Marta Pančíková se kromě problému slovensko-slovinšských mezijazykových interferencí věnuje i polskému prostředí – „Polsko-slovenská lexikálna interferenci“ (Pančíková 1986) a „Zrádné slová v polštine a slovenčine“ (Pančíková 1993).

Výzkumy ukazují, že hlavním zdrojem homonymie je sémantický vývoj čili vlastně rozpad polysemie, který způsobuje vznik homonymie a paronymie nejen v rámci jednoho jazyka, ale ještě častěji v rámci lexika dvou či více geneticky příbuzných jazyků. Lexikografické zpracování mezijazykové homonymie a paronymie ve slovanských jazycích je ještě stále nedostačující. Zřejmě nejspokojivější situace je v Polsku, resp. v jazykovědné polonistice vůbec. V současné době tu má uživatel k dispozici slovníky kombinující polštinu s češtinou, bulharštinou, horní lužickou srbštinou, chorvatštinou, slovenštinou, slovinštinou, srbštinou a ruštinou, přičemž některé hned v několika verzích.

Dalšími významnými faktory pro vznik zrádných slov je ztráta etymologického povědomí, významový posun, rozšiřování nebo zužování významů a u přejatých slov i různé stylistické využití. Je třeba si uvědomit, že u nás dříve docházelo k záměrnému zdůrazňování „snadnosti“ ruštiny. V současné době je naopak patrná snaha od samého počátku seznamovat studenty s originální ruskou mluvou, upozorňovat na hlavní úskalí, připomínat, že se sice jedná o jazyk příbuzný, slovanský, ale přece jen cizí a jako k takovému je k němu nutno přistupovat.

Probíhající sociálně-politické procesy v Rusku od 80. let 20. století podmínily změny v různých oblastech ruské literatury, ruského jazyka, nejvíce se však dotkly slovní zásoby. Ruská literatura po roce 1985 vyjádřila stále se prohlubující katarzi ruského člověka nad socialistickým experimentem. Autoři tzv. „nové vlny“ se demonstrativně zřikají ideologie a politiky, je jim cizí kazatelství, tvoří absurdní karikaturu světa (prozaici Pjecuch, Tolstaja, Viktor Jerofejev, Petruševská a mnozí další). Co se týče samotného jazyka, měnící se společenské vztahy se projevíly ve slovtvorných neologizmech, v přejímání velkého množství cizích slov (zejména anglicizmů), ve stylistickém transponování, v různorodých sémantických změnách různých skupin slovní zásoby.

Je pravděpodobné, že ne všechny jevy z oblasti významů slov budou trvalé, nicméně každá etapa ve vývoji jazyka si zasluhuje hlubší analýzu. Je možné vyčlenit tři nejdůležitější období, kdy ruština přijala nejvíce anglicizmů: počátek 18. století (vláda Petra I.) – dnes aktualizované přejímky: акция, акционер, аукцион, банк, банкир, банкрот, биржа, бракария (místo pro třídění zboží), валюта, вексель, дебет, коммерция, финансы, такса, преискурант, кредит, субсидии, тариф, фонд, контора, пакгауз (název zboží). Ve 20. a 30. letech 20. století – dnes aktualizované přejímky a neosémantizmy, které byly v sovětském období užívané jen omezeně, a to pro označení západních (kapitalistických) realit, často s negativním podtextem. V současné době se užívají jako neutrální, mnohdy s pozměněnou sémantikou, a velká řada z nich v masovém měřítku, což vedlo k jejich determinologizaci: аудитор, бестселлер, бизнес, брокер, букмекер, спонсор.

Koncem 80. let 20. století do současnosti - se v ruštině objevují zejména cizí slova, anglicizmy, neologizmy, neosémantizmy). Je nesnadné určit přesně dobu počátku jejich užívání v ruštině, obvykle se v literatuře zabývající se touto problematikou uvádí obecně údaj: 90. léta. Rovněž problematiku je otázka kategorizace některých internacionalizmů a anglicizmů. Mnozí lingvisté, kteří zkoumají jazyk z různých aspektů, vycházejí především z analýzy publicistických textů. Podobně jako literární dílo, tak i lexikon určitým způsobem participuje na vývojových napětích a historických pohybech, které se projevují i v sémantice. Výstižně tento proces charakterizuje O. P. Jermakovová:³ «Многое смешалось, перегруппировалось, размылось, но еще ни вполне определилось.»

Základní sémantické změny v ruském lexiku lze rozdělit do následujících skupin: ztráta aktuálního významu odrážející sovětské realie; odideologizování části slovní zásoby; odpolitizování některých politických termínů; metaforičnost jako výraz posouzení společensko-politické situace; destrukce původní smyslové korelace v lexiku a vznik nové.

Výrazy odrážející sovětské realie ztratily svůj původní význam a stávají se sémantickými archaismy. Např. ve vztahu k literárním dílům se do r. 1986 používalo slovo непроходной ve významu nevhodný, týkalo se zejména děl, která se vymykala tehdejší normám cenzury (cenzura tehdy uplatňovala tematická omezení a jiné zákazy, např. tihnutí k symbolu a alegorii podle mínění normativistů vede k ireálnosti apod.). Z tohoto důvodu právě ti autoři, kteří uvnitř normy nebo mimo ni systém normativního realismu narušovali a překračovali, byli označováni jako „непроходные“. Z jazyka se vytrácí slovo выбросить, выкинуть ve významu „vyhodit“, zejména ve spojení выбросить на рынок – hodit na trh, dát do prodeje. Př: Мясо выбросили в магазины. Slovo

³ Ермакова, О. П., Семантические процессы, характерные для русской лексики 80- 90-х годов в связи с процессами общественно-политическими. Frankfurt am Main, 1993, s. 32

достать ve významu vyndat, vytáhnout, dosáhnout se začalo používat ve významu „sehnat“. Dalším příkladem je spojení: Я вчера целый час за колбасой стояла. Na základě hovorového sémantického složení výrazu стоять в очереди за чем-то vzniklo spojení стоять за – stát na co.

V souvislosti se společenskými změnami v Rusku dochází k celé řadě transformací významové struktury slov, vyjadřující předešlou ideologickou orientaci. Proces odideologizování lexika se projevil zejména ve ztrátě ideologických významů, částečně vymizení pejorativního zabarvení podmíněného apercpcí komunistické ideologie, nebo naopak ve vzniku ironického zabarvení v souvislosti s ideologickými konotacemi. Slovo ремонт se používalo ironicky pro označení dělnické třídy. Bylo možné se setkat i s výrazem неремон (inteligent) např. „Такой под настроение может и дать с легкостью по морде – просто для удовольствия. Тем более явному неремону, тщедушному (neduživému) интеллигенту.“⁴ Slovní zásoba, která se v posledním období objevila v politickém kontextu, se v současné době používá v běžné hovorové řeči ve významu politickému kontextu velmi vzdálenému. Např. slovo консенсус (konsenzus) – pův. latinské slovo consensus (shoda, jednomyslnost) se používá ve významu souhlasu v rodině, v kolektivu apod. Výraz раскулачить původně ve významu rozkuláčovat (souvisí s určitým vývojovým obdobím) se v současné době objevuje ve významu разворовать (rozkrást) nebo растащить (roznést). Např. „Автобусы, как нынче принято изъясняться, раскулачены на запчасти...“⁵ Zvýšenou metaforičnost jsme mohli zaznamenat v jazyce „přestavby“ (перестройка). Je známo, že metafora v zájmu nového poznání skutečnosti konfrontuje významy tím, že nahrazuje slovo slovem jiného druhu, z jiné smyslové oblasti, z jiné sféry jevů a představ. Zejména tento aspekt zkoumání metafory může ukázat vliv společensko-politických změn na sémantické procesy v jazyce. Velké množství metafor obsahuje ruská publicistika. Do metaforického kontextu s politickým obsahem pronikají různé tematické skupiny slovní zásoby. Např. архитекторы перестройки, острова тоталитаризма, аграрный паровоз, идеологический бульдозер, бациллы национализма. Zvláštností metafor souvisejících např. s obrazem nemoci je to, že v žádné vývojové etapě nevytvářelo takové ucelené sémantické pole, přenesené do oblasti ekonomiky a politiky. Najdeme zde i druhy nemocí, příznaky onemocnění, zdroj nemocí, způsoby léčby apod. Např. болезнь общества, малокровие нравственной природы (chudokrevnost morální podstaty), паралич власти, экономики, аллергия на контакты с прессой, злокачественная опухоль национализма (zhoubný nádor), шокотерапия, долларовая инъекция. „Болезнь суверенизации оказалась заразной“. «Узнаем, какие рецепты излечения нашего больного общества предлагают ему.» «Болезная,

⁴ Складарская, Г. Н., Состояние современного русского языка. Проблемы и перспективы развития русистики. Москва, 2001, s. 255

⁵ Московские новости, 1998

издерганная страна нуждается не в шоко-, а в психотерапии.“⁶ Tyto a jim podobné výrazy uvnitř politického kontextu rozvíjejí významy, které s politikou přímo nesouvisí. Např. склероз – ve významu zapomenutí, аллергия – nepřijetí, заврzení něčeho, малокровие – ve významu bezmocnosti, nemohoucnosti. Podobné metafory v politickém kontextu často vyjadřují hodnocení společenské situace, slovo „nemoc“ v aplikaci na společnost má spíše negativní hodnotící charakter. Zvláštní místo v politickém kontextu mají některá metaforická genitivní spojení, jejichž první část obsahuje název zvířete a druhá část – abstraktní podstatné jméno. Např. змея воспоминаний, медведь ревности, гидра зависти, дракон тоталитаризма, акулы бизнеса.

Sémantické změny probíhají v rámci určitých procesů a neodrážejí se dostatečně rychle v lexikografickém zpracování. V souvislosti se společenskými změnami v Rusku (nejen nedávného období) dochází k celé řadě transformací významové struktury slov. Dlouho neexistovalo slovo, které by vyjadřovalo „něco, co si nezasluhuje pozornost“, postupně se však objevilo slovo сор (smetí a odpad), podobně jako дрянь (hovor. neřádstvo, svinstvo), чепуха (от чепы – malá tříška). Ještě v Lomonosově období se slova вздор, чепуха objevují v původním významu (syn. сор, ненужные отходы). Вздор и чепуха pronikly do ruského spisovného jazyka jako hovorové expresivní výrazy. Вздор se objevuje v Puškinových dílech, чепуха – u Turgeněva, дрянь – téměř u všech.

Koncem 18. století se objevují i expresivní výpůjčky: галиматья (nespis. slátanina, galimatyáš), белиберда, ахинея (hovor. nesmysl). V té době se začíná používat poměrně nesrozumitelné slovo чушь (pravděpodobně z německého jazyka Stuss – hovor. hloupost, nesmysl). Пф. несусветная чушь (neslýchaná, neuvěřitelná hloupost), что за чушь (co je to za nesmysl) . Slovo ерунда (hovor. hloupost, nesmysl. N. A. Někrasov se v doslovu k jedné povídce o tomto slově vyjádřil v tom smyslu, že se jedná o „lokajský“ výraz, který je ve své podstatě rovnocenný slovu дрянь. Přesto se slovo ерунда koncem 19. století začalo aktivně používat a používá se dodnes. Původně latinské slovo gerundivum (slovesné pasivní adjektivum vyjadřující zpravidla nutnost) bylo zkomoleno a zpočátku se v ruštině vyslovovalo jako герунда (N. S. Leskov) a nehlédě na „lokajský“ původ se v ruštině velmi rychle ujalo. „По гадательным предположениям , это дочь герундима, которая поглотит почти без остатка чушь, чепуху, гиль, галиматью, ахинею, дребедень, белиберду, ярко оправдала свое властное происхождение.... Да, сильно опустела нива изящной словесности...“⁷

⁶ Московские новости, 2007

⁷ Колесов, В. В., *Гордый наш язык...* Санкт-Петербург, 2006, s. 165

Slova *наверное* и *наверно* používal A. S. Puškin v obecném významu (*наверняка, несомненно*). „Знаю *наверное*, что *Дубровский* пятью годами старше моей *Маши*“. V současné době mají však tato slova protikladný význam – кажется, по-видимому, вероятно, jsou to vsuvky, které se oddělují čárkou (он, *наверно*, не знал). Poměrně dlouhou dobu se tato slova používala v různých významech. Příslovce se používalo ve starém významu *несомненно (bezpochyby), наверняка (hovor. určitě, jistě)* a vsuvka *наверное* se používala s významovým odstínem *pochyb*. Určitý tvar *наверное* se méně podobá příslovci a zřejmě z tohoto důvodu rychleji ztratil význam „jistoty“, kdežto slovo *наверно* si tento význam udrželo. Př. „...*Мне говорили...наверное, впрочем, не знаю. – О, наверно! Мне вчера Дубасов говорил*“. (Достоевский). *Наверно* v tomto případě vyjadřuje naprostou jistotu. V současné době již nepociťujeme žádný rozdíl mezi *наверно* и *наверное*, neboť oba tvary vyjadřují jakousi nepřesvědčivost. Současně s těmito tvary se v ruštině objevilo slovo s poněkud zesíleným významem oproti předešlým – *наверняка (děti dokonce používají zkrácený tvar – верняк)*.

Badatelský zájem o procesy odehrávající se v postsovětské epoše je pochopitelný, neboť zřídka mohou lingvisté pozorovat natolik překotnou úroveň jazykové evoluce. Aktivní jazykové procesy a změny jsou vyvolány sociálními, ekonomickými a politickými změnami, jejichž prudkost způsobuje dojem jazykových kataklyzmat. Tento jev poskytuje zejména lingvistům možnost hovořit o znehodnocení, rozkladu, krizi a úpadku současného ruského jazyka. Pozornost upoutává zejména velké množství nové slovní zásoby, slov, které se ještě nemohly objevit ve výkladových slovnících, ani nejsou fixovány ve slovnících posledního desetiletí a dostávají se do tematického prostranství, které souborně odráží změny vznikající ve společnosti. V oblasti politiky: *государственное устройство, идеология (авторитаризм, административно-командный, антиноменклатурный, антиправо, антиправовой, конформизм, сталинщина, фундаменталист)*; v oblasti ekonomiky: *финансовое дело (акционирование, акционерно-биржевой, антирыночник, бартер, бартерный, безвалютный, безналичка, безналоговый, бизнесменка, бессобственнический, бизнес-центр, брокер, ваучер, инвалюта)*; v oblasti náboženství: (*буддийский, буддолог, гуру, даосизм, йога, карма, кришнаиты, лама, махаяна, чакры, экуменизм*); v oblasti medicíny: (*акупунктура, антиспидовский, антистресс, мануальный, СПИД, хоспис*); v armádě: (*бандформирование, гулаговский, дедовщина, дембель, декриминализация, КГБ, кагэбэшник, ОМОН, омоновский, омоновец, отказник, силовик*); v masové kultuře: (*диск-жокей, дискотека, рок-клуб, шоу, шоу-бизнес*); v současné mládežnické hudbě: (*диско, мейнстрим, рейв, рок, рэп, синтезатор*); ve sportu: (*армрестлинг, бодибилдинг, боулинг, качок*); jídlo, nápoje: (*баночный коктейль, гамбургер, кока-кола, кола, крекер, поп-корн, сникерс, тоник, чизбургер, шаверма*); ozdoby, hračky: (*биотуалет, джакузи, микроволновка, тамагочи, типсы, трансформер*); oděv: (*адидасы,*

боди, бюстье, капри, карго, косуха, парка, пуховик, свингер, слаксы, топ, топлесс, шазюбль); látky, materiál: (крэг, лайкра, наппа, нубук, органза, стреч, эластан); Nejdůležitějším zdrojem, není základním, jsou lexikální výpůjčky z cizích jazyků, zejména z angličtiny: имидж, киллер, мейнстрим, нотбук, он-лайн, папарацци, поп-корн, прайс, пресс-релиз, промоутер, ремикс, сайт, секьюрители, сиквел, сингл, слоган, тамагочи, ток-шоу, транш, холдинг, эксклюзивный a velké množství lexiky s různou úrovní domácí adaptace. Zejména termíny z oblasti informatiky se používají v latině, což svědčí o nedostatečné adaptaci v ruském jazyce, např. Unix, notebook, BMW, CD, CD-ROM, Coca-Cola, Hi-fi, IBM, mass-media, on-line, Pentium, PR, VIP, Windows). Dalším zajímavým jevem je kombinace latinky a azbuky ve složených slovech, např. IBM-совместимый, PR-акция, PR-бизнес, PR-менеджер, VIP-клиент, VIP-номер, VIP-мероприятие, Web-сайт, WEB-страница, Web-сервер, a také některá slova vytvořená od cizího slova podle ruských slovotvorných modelů, např. PRщик, VIPовский и т. п.). Podobný lexikální materiál je velmi důležitý pro lingvistickou vědu a pro současné jazykové poznání, neboť poskytuje možnost uchopit moment kontaktu dvou jazykových systémů a zaznamenat úplně první „krok“ v procesu přejímání cizích slov. Proces přijímání cizích slov je podle názorů většiny lingvistů samozřejmým východiskem vzájemné (nejen) hospodářské spolupráce v globálních podmínkách. Efektivní komunikaci je nutné přizpůsobit i jazykové prostředky. Dnes už si ruština nedovede představit absenci takových slov jako např. сеанс, сезон, факт, результат, социальный. Přesto, zejména tato slova, před mnoha lety vyvolala podráždění a protest. Masový charakter lexikálních výpůjček, jejich intenzivnost a energičnost z hlediska jejich adaptace v ruském jazyce vyvolává negativní reakce společnosti, zejména těch, jejichž profesionální činnost je nějakým způsobem spojena se slovem – učitelů, překladatelů a některých lingvistů. Existuje dokonce názor „jazykové intervence“.

Vysoká frekvence použití slov a slovních spojení vypovídá o tom, jaké události, reálné či zdánlivé, společnost aktivně posuzuje. V minulém roce to byla převážně slova krize (кризис, антикризисный, девальвация), slovní spojení – dno krize, druhá vlna krize (дно кризиса, вторая волна кризиса, отсрочка по кредитам), абитуриентный туризм (absolventský ruch), свиной грипп, пандемия, v mezinárodních vztazích – перезагрузка ve velmi specifickém významu, spojeném s problémy dodávek plynu (газовая война). Je nutné podotknout, že nárok na zvláštní statut u těchto a jim podobných slov nemá opodstatnění. Těžko za nimi budeme hledat důležitou charakteristiku ruské společnosti, tím spíše ne významné tendence ve vývoji ruského jazyka. Mnohá jiná slova však již vypovídají o určitých současných tendencích v ruském jazyce i o charakteristice společenského života v Rusku.

Některá nová slova nemají pouze jeden kořen, ale dokonce dva. Např. брехлама má dokonce kořeny tři брехать, реклама, хлам (v překladu do češtiny – štěkat, reklama a veteš). Další slovo, které je dosti frekventované – трепортер – трепаться ve významu mluvit mnoho a bezobsažně a репортер (reportér, zpravodaj). Вампьютер – obsahuje spojení ze dvou kořenů slov вампир и компьютер (upír a počítač). Jinou „techniku“ složených slov používají slova, jako např. зомбоящик (televizor), лохоловка (лох – doslova znamená nezkušený hráč, zelenáč) v současném významu psychologické nebo technické zařízení určené k lovu „лохов“. Медвепутия – s podobným složením jako Россия, империя (Rusko, impérie), сетез – „сетевої жаргон“. Vznik nových slov se nejvíce dotýká sféry sdělovacích prostředků, vyjadřují posměvačnou nedůvěru v tyto prostředky.

Specifický význam lze sledovat v lexikálním systému spojeném s používáním internetu a s ním odpovídající slovní zásoba se stává součástí velkého množství lidí, vzniká tak specifický jazyk, ve kterém významnou úlohu mají deviační tendence. Z pozic teoretické lingvistiky takový stav, pokud trvá příliš dlouho, signalizuje nebezpečí pro vzájemné pochopení těch, kdo tento jazyk používají. Internet se stal v posledních letech neodmyslitelnou součástí života mnoha lidí. Zároveň se stal i předmětem zájmu řady psychologických výzkumů, které zjišťovaly, jak se lidé na internetu chovají. Jazyk a vyjadřovací prostředky hrají na internetu podstatnou roli, zejména kvůli nedostatku nonverbálních informací. Záměrně zde neuvádím slovo nepřítomnost, poněvadž uživatelé v průběhu let vyvinuli celou řadu možností, jak doprovodné emoce nebo gesta vyjádřit. Nepatří sem pouze všeobecně známé "smajlíky", tedy značky pro veselý nebo smutný obličej :-), :-((značky je nutné nahlížet jako otočené o 90°). Součástí jsou i zdvojené samohlásky, důraz vyjádřený velkými písmeny, vykřičníky, ale také soubor nejrůznějších zkratk, většinou převzatých z angličtiny, jako například LOL (Laughing out loudly = smějí se nahlas), či ROFL (Rolling on the floor laughing = svíjím se smíchy na zemi). Můžeme tedy říci, že internetová subkultura vytváří svůj vlastní slang, ale zároveň každá z jejích specifických podskupin vyvinula svou osobitou „hantýrku“.

Slovní zásoba současného ruského jazyka má nadbytek slov jako «паблисити», «контент», «репутационные технологии». Profese Пиар - činnost zaměřená na formování názoru na objekt či subjekt. Například reklama na zboží je rovněž пиар. Pojem slova "пиар" je velmi podobné slovu propaganda. Public Relations (пиар) je možné považovat za jednu z možností reklamních technologií. (Директор дал/дала значение слова пиар). Пиар ve významu propaganda, reklama, v jiném významu – lež, podvod, klam, falzifikace, např.: Материалы будут выстроены с учетом ведущей науки наших дней: пиар-технологии. Первый кто сделал пиар на всю страну. Сделал пиар этой дискуссии, в надежде привлечь внимание. Своё дело сделал пиар. Парламентская трибуна рискует превратиться в пиар-трибуну. Развод Пугачевой с Киркоровым — не более

чем пиар-акция. Пиар — это сложная система программирования объекта воздействия на определенные поступки, действия, мысли. Если это был обман и пиар-шаг, как сегодня заявляют некоторые политики... Пиарится то, что изначально никто не собирается выполнять. Пиар обманывает не только утверждая ложь, но и замалчивая правду. происхождение.⁸ Slovo пиар se objevilo koncem minulého století, ale v současné době má spoustu derivací. Пиар je svým způsobem reklama zamaskovaná pod žurnalistikou. V poslední době se v Rusku na vysokých školách objevily obory „пиар“, činnost tzv. „пиарщика“ předpokládá odpovídající polemiku. Není tedy správné srovnávat пиарщика и адвоката. Slovo пиар obsahuje cílenou činnost na vytvoření určitého, obvykle atraktivního imidže osoby nebo organizace. Je nutné podotknout, že se jedná o uměle vytvořenou imidž, která může být i negativní (черный пиар). Пиар je něco mezi žurnalistikou a reklamou. V ideálním smyslu by žurnalistika měla vyjadřovat objektivní názor na události či jevy. Kdežto пиар je orientován na zájmy těch osob nebo organizací, jejichž imidž se snaží vytvořit.

Intenzivní demokratizace jazyka společně se zrušením cenzury způsobila, že příval slov slangového, často i kriminálního charakteru, stejně jako necenzurovaná slovní zásoba, se dostaly za hranice svého sociálního prostředí a staly se „vlastnictvím“ všech žánrů vyžadujících expresivitu: umělecké, novinové texty, televizní reportáže, publicistická vystoupení, politické debaty. Např. балдэж (narkotický prožitek), беспредел (nezákonnost), разборка (vysvětlení vztahů, lůně), качать права (hrubým způsobem se dožadovat svého), вешать лапшу на уши (mást, mýlit), на халяву (bez vynaložení prostředků a sil), лох (poškozený), замочить (zabít), кинуть, взять на понт, взять на пушку (oklamat), навар (příjem, výdělek), не светит (něco se nepovede), до лампочки (lhostejně, netečně) - uvedená slova jsou pouze nepatrným zlomkem slov, která se stala obecně známá a běžně používaná. Je typické, že badatelé mají sklon považovat mnohé slangizmy z kriminálního prostředí (např. мусор (policista), обуть (okrást), важняк (vyšetřovatel ve velmi důležité věci), мочить (zabít), ксива (pas) apod. součástí obecného slangu. Lexikální výpůjčky a slangizmy by se pravděpodobně nemohly s takovým nápořem dostat do jazyka, pokud by nebyly vyžádány společností a nesloužily jejím potřebám. Proces současné slovotvorby v ruském jazyce má lavinovitý charakter a je v podstatě nevladatelný. Existuje jazyková živelnost, vytvářejí se nová odvozená slova, která se do běžné řeči dostávají jaksi stupňovitě. V souvislosti s aktualizací některých pojmů se objevují nové slovotvorné shluky, např. se slovem narkotika: наркозависимость, наркозависимый, наркобанда, наркобизнес, наркобизнесмен, наркоделец, наркодоллары, нарколог, наркологический, наркология, наркоман, наркоманизация, наркоманический, наркомафия, наркомания, наркорубли, наркосредства, наркота, наркотизация. Aktivovaly se některé

⁸ Московские новости, 2010

slotovorné předpony: де-, раз-, пост-, после-, не- и др.: деидеологизация, декоμμунизация, департизация, десоветизация, деструктивный; послеавгустовский, послеоктябрьский, послеоттепельный, послепутчевый, послесоветский, послесталинский; постсоветский, посткоммунистический, постперестроечный; разгосударствление, раскрестьянивание; неотоваренный, неконвертируемый, неполитизированный, недемократ, недемократичный, неправовой, нерыночный, неформальный.

Co se týče obvyklých slootovorných formantů, regulérně se zapojují do slootovorného procesu (nová slova se starým formantem anti-): антивоенный, антидемократ, антиельцинский, антизаконный, антиконституционный, антиленинский, антиноменклатурный, антиперестроечный, антиреклама, антирыночник. Podobným způsobem odrážejí nové jazykové povědomí četná složená slova: ведомственно-бюрократический, тоталитарно-административный, секс-бизнес, секретарь-референт, шоу-бизнес, интернет-зависимость, интернет-кафе, интернет-реклама, интернет-сервис, акционерно-биржевой, бизнес-партнер, партийно-бюрократический, атташе-кейс, пиар-кампания, фирма-риэлтер, медиа-брокер, медиа-баинг, рок-тусовка, бой-френд, брейн-ринг. Objevuje se nová „vlna“ abreviatur: ГКЧП, ГУЛАГ, КПРФ, ЛДПР, НДР, НЛО, ОМОН, СКВ, СОБР, СПС, АО, АПК, ГКО, СЕ, ГНС, ДВР, ЕВС, РУБОП, МЧС), televizní kanály - MTV-Россия и Муз ТВ: Шит-Парад, Поп-Kult, Шоукег, МузGeo, přičemž abreviatury jsou rovněž součástí slootovorného procesu a vytvářejí celou řadu nových odvozených slov: бэтэровец, бэтэровский, гэкачепист, гэкачепистский, гэпэушник, зэк, зэчка, кагэбэшный, кагэбэшник, омоновец, омоновский, рубоповец, ОБРовцы). Výrazná je v tomto smyslu policejní abreviatura БОМЖ (bezdomevec), a to nejen jako podstatné jméno, ale ve velmi krátké době se toto slovo objevilo v podobě různých odvozenin: бомжиха, бомжонок, бомжевать, бомжатник. Nový aktualizovaný význam získalo přídavné jméno „рублевый“, které se také dostalo za „hranice“ svého tradičního významu: „достоинством в один рубль“ и „стоимостью в один рубль“ a vytvořilo nový význam „оцениваемый в рублях“; (kde se platí v rublech); tam, kde platí pouze národní měna - рубль, antonyma k přídavnému jménu valutový: рублевые средства, кредиты; рублевая прибыль; рублевый счет, рублевый бизнес; рублевая зона; рублевый бар, магазин; рублевое казино. Vzniká celá série ustálených spojení (s různou úrovní termínovanosti) a svědčí o aktualizaci slov. Např. slovo деньги (peníze), v současné době aktuální pojem, na základě kterého vzniká celá skupina ustálených spojení: быстрые деньги, горячие деньги, грязные деньги, деревянные деньги (v ironickém smyslu o ruských penězích s nízkou kupní silou a rychlým znehodnocením), длинные деньги (dlouhodobé úvěry). Живые деньги (reálně existující hotovost). Отмывание (грязных) денег (от англ. laundering of money) – legalizace nezákonně získaných příjmů. Пластиковые деньги (o platebních kartách). Черные деньги (от англ. black money) –

příjmy bez zaplacení daně. Uvedené jazykové procesy (přejatá slova, demokratizace jazyka, slovotvorné a sémantické aktualizace), jsou univerzální a příznačné i v jiných jazycích v průběhu jazykové evoluce i sociálních kataklyzmat, liší se pouze svojí zvláštní intenzivností. Mohou vyvolávat dojem lingvistického chaosu – neproporciální růst jednotlivých skupin slov, přeměna ustálených jazykových modelů, slovotvorná nadbytečnost, neúměrná demokratizace jazyka apod. Přesto lze konstatovat, že „krizový“ stav jazyka, vyvolaný krizí ve společnosti, svědčí o aktivitě adaptačních mechanismů jazykového systému, jeho schopnosti samoregulace. Jinou skupinu jazykových inovací tvoří procesy unikální, které jsou příznačné pro ruštinu zejména v postsovětském období. Za principiálně nové, a bezesporu pozitivní, můžeme považovat tři procesy. Pasivními se stávají celé jazykové vrstvy, odrážející realie sovětského období, které v minulosti tvořily jazykové pozadí. Taková slova byla neaktivnější v oficiálním jazyce a měla velký vliv na formování masového jazykového povědomí. Jsou to zejména slova spojená s komunistickou ideologií, různá klíše a jazykové šablony (агитпункт, активист, вахта мира, доска почета, загнивание капитализма, идейно-воспитательный, маяки производства, народ и партия едины, народный избранник, партийно-воспитательный, партийно-хозяйственный, партвзыскание, пятилетка, соцлагерь, соцреализм, спецхран и др.) и, во-вторых, slova, vzniklé jako reakce na эту идеологию (невъездной, отказник, самиздат, спецсихушка, подписант, отсидент, тамиздат). Druhý proces se týká návratu v určitém období nepoužívaného lexika a v době totality se ve slovnících vyskytovala s poznámkou „zastaralé“ - (акциз, атаман, аудитор, гильдия, гимназия, градоначальник, лицей, губернатор, гувернёр, атаман, аудитор, благотворительность, милосердие, милостыня, меценат, призрение, думец, казна, казнокрад, казнокрадство, костоправ, казачество, кадетский корпус, приют, прислуга, чиновник). Podobně vypadal i návrat slovní zásoby, která v minulosti vyvolávala asociaci s kategorií buržoazní společnosti, v současné době označuje realie vztahující se k současné ruské realitě: инфляция, мафия, коррупция, многопартийность, стачка, забастовка, стачком, неимуший, безработица, бизнес, бизнесмен, капитал, банкир. Do této skupiny můžeme zařadit i názvy jevů převzatých ze sociálního zřízení jiných zemí (мэр, мэрия, парламент, муниципалитет, офис, фермер). Třetí proces můžeme nazvat jakýmsi obrozením sémantizace, je spojen s obnovením původních významů slov způsobem odstranění „ideologických nánosů“. Jde o proces, který je zatím nejméně prozkoumán. Jedná se o víc nežli jen pouhou indoktrinaci, protože zmanipulovaný jazyk pohlcuje i takové oblasti reality, které by byly jinak ideologicky neutrální: nejcharakterističtějším rysem jazykové manipulace je právě to, že ideologický přístup je rozšířen na všechno: nezůstane jediná oblast skutečnosti, která by nebyla posuzována z pohledu hodnotových dvojic (ideologicky) pokrokový-reakční nebo užitečný-škodlivý.

Lingvisté samozřejmě jazyk nevytvářejí, ale je jejich úkolem ukazovat zákonitosti jazykového vývoje a odmítat subjektivně zabarvené úsudky o něm. Zřejmá je tendence gramatického systému současné ruštiny k analytismu, směřování k internacionalizaci, její sblížování s jinými evropskými jazyky. Co se týče typologie ruské věty na pozadí všeslovanského srovnávacího záběru je možné vyzorovat deagentní konstrukce s nenominativním subjektem v ruštině. Je nutné se rovněž vyrovnávat s tzv. lingvistickými a kulturologickými lakunami, tj. bílými místy na sémantické mapě jazyka. Další problematika se týká srovnávání frazeologizmů ve dvou i více jazycích, z nichž jedním je ruština, na základě kterého je možné ukázat velký podíl univerzálního základu ve frazeologickém fondu ruštiny a jiných evropských jazyků. Touto problematikou se zabývá převážně V. Mokijenko, L. Stěpanovová, M. Jankovičová. Aktuálních problémů jazykovědné rusistiky na počátku 21. století je velmi mnoho. Komunikačními sférami, které se v této souvislosti těší největšímu zájmu odborníků, jsou jazyk médií a oblast hospodářské praxe, kde se lexikální dynamika ve srovnání s předcházejícím obdobím projevuje nejmarkantněji. Jsou to další impulsy nejen k zamyšlení, ale především k analýze a zpracování tohoto jazykového materiálu.

Klíčová slova

multikulturní charakter

sémantické procesy v ruské slovní zásobě

studenti z odlišných kultur a jazyků

odideologizování lexika

metaforizace jako vyjádření společensko-politické situace

multicultural character

semantic Processes in Current Russian Lexis

the students from different cultures and languages

de-ideologized lexik

metaphorize of expressing the socio-political situation

Resume

The article describes basic semantic changes in Russian vocabulary in the past and the present with examples. The article deals with specific problems of Russian teaching in the mixed Russian-Czech study groups, in that the students from different cultures and languages meet and it brings the need of adapt to these conditions, answer to them in the way of teaching, that always has more multicultural character. The autoress attends to questions of interference in the partial plan, and this in lexicology and stylistically middles, their functioning in the official correspondence. The article characterizes some of the semantic changes in the Russian language caused by the socio-political changes. The author analyses the changes in meaning of the Soviet geography, de-ideologized lexis as well as metaphor – a way of expressing the socio-political situation and the specifics of current Russian.

In term of two or more languages interlingual homonyms are words, that sound similar, are written similar and have different sense. In this homonymy it is necessary to differentiate the interlingual homophony, i.e. words, that sound similar and interlingual homography, i.e. words, that are graphically similar or same. Researches show, that primary resource of homonymy is semantic evolution, actually the decomposition of polysemy, that induces the origin of homonymy and paronymy, not only in terms of one language, but more often in terms of lexis of two or more genetically relative languages.

This article deals with intercultural competences, possibilities of their gaining in the teaching of business Russian at universities (model situations, project teaching) and means of the overcoming of communication barriers.

Literatura

- ČERMÁK, F., *Jazyk a jazykověda (přehled a slovníky)*. Praha, Karolinum, 2004
- Černý J., *Dějiny jazykovědy*. Olomouc, Votobia, 1996
- Введенская, Л. А. и кол., *Культура и искусство речи*. Ростов на Дону, 1999
- Ганапольская Е. В. (2005), *Русский язык и культура речи*. Изд. дом «Питер», 2009 ISBN5-94723-949-3
- Григорьев, В. П., Будетлянин, М., *Языки русской культуры*. Moskva, 2000
- Ермакова, О. П., *Семантические процессы, характерные для русской лексики 80- 90-х годов в связи с процессами общественно-политическими*. Frankfurt am Main, 1993
- Fidelius, P., *Jazyk a tosc*. Mníchov, Edice Arkýř, 1983
- Колесов, В. В., *Гордый наш язык...* Санкт-Петербург, 2006
- Костомаров, В. Г., *Языковой вкус эпохи*. Москва, 1994
- Купина, Н. А., *Тоталитарный язык*. Jekatěrinburg, Izd. Ural'skovo universitěta, 1995
- Кронгауз, М., *Русский язык на грани нервного срыва*. М.: Языки славянских культур, 2007
- PRŮCHA, J., *Multikulturální výchova: Teorie – praxe – výzkum*. Praha, ISV, 2001, ISBN 80-85866-72-2
- Савельева, Л. В., *Языковая экология*. Петрозаводск, 2003
- Скляревская, Г. Н., *Состояние современного русского языка. Проблемы и перспективы развития русистики*. Москва, 2001
- ŠIŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v České republice*. Praha, Portál, 2001
- Введенская, Л. А. и кол. *Культура и искусство речи*. Ростов на Дону, 1999

Implicitné spôsoby vyjadrenia ukončenosti a neukončenosti minulého deja

Komparatívna štúdia (na podklade slovenského, arabského, talianskeho a nemeckého jazyka)

Eva Čulenová, Ladislav György, Jana Miškovská, Eva Schwarzová

1. ČAS A SPÔSOBY JEHO VYJADRENIA V JAZYKOCH

Dej (aj) v gramatike spájame predovšetkým s rôznymi tvarmi verba, s gramatickými kategóriami času, vidu a rodu. Slovesný čas nie je podľa F. Čermáka (2001, s. 136) vždy totožný s reálnym časom. Slovesný čas býva v rôznych jazykoch často rôzne bohato vyjadrený a členený. Povaha troch reálnych časov (minulosti, prítomnosti, budúcnosti) je odlišná, čo sa prejavuje aj na tvaroch slovesného času. Podľa autora (Čermák, 2001, s. 137) futurum má ireálnu, neskutočnú a vlastne len podmienenú povahu, a preto môže aj odpadať. Ak má vnútorné členenie (napr. predbudúci čas v angličtine), nebýva toto členenie bohaté. Aktuálnosť je vyjadrená prítomnosťou, ten však tiež špecifikovaný nebýva. V niektorých jazykoch sa aktuálnosť vyjadruje špecifickými spôsobmi (napr. angličtina používa –ing formy pre vyjadrenie priebehu deja, kým na vyjadrenie ukončenosti deja používa perfektum verba, arabčina tiež vyjadruje priebeh prostredníctvom pomocných slovík a tvarov autosémantických verb a pod.). Podobne ako aj niektoré ostatné minulé časy je prítomnosť v spojení s vidom schopný vyjadriť aj uzuálnosť, obvyklosť. Minulosť býva najzložitejšia a najlepšie poznateľná, a z toho dôvodu býva často vyjadrená väčším množstvom slovesných časov (préteritum, perfektum, imperfektum, plusquamperfektum, aorist a pod.)

Podľa F. Čermáka (2001, s. 137) je pre vetu dôležité rozlišovať aj samostatné časy, ktoré stoja v čele hlavnej alebo jednoduchej vety a relatívne časy, ktoré sa vyskytujú len vo vedľajších vetách a ich platnosť je určená v závislosti od času nadradenej vety.

1.1 Implicitné vyjadrenie deja

Slovesný čas však môže byť okrem explicitných (priamych) prostriedkov (ktorým sa na tomto mieste vzhľadom na tému nebudeme venovať) vyjadrený aj inými prostriedkami, ktoré nazývame implicitnými (nepriamymi). V mnohých jazykoch ide najmä o tvary pasíva, participia, infinitívu, v niektorých jazykoch je vyjadrenie času dosahované aj prostredníctvom substantíva a pod.

A) Genus verbi

Rod je morfológický prostriedok na vyjadrenie vzťahu medzi sémantickými participantami vety a syntaktickými funkciami, najmä medzi subjektom a objektom (diatéza). Vyjadruje teda agensa (konateľa) deja a paciensa (zasahovaný cieľ). V prípadoch, kde chýba agens, ide o pasívne vetné konštrukcie (List bol poslaný poštou) alebo deagentné vety (Ide sa na prechádzku). Tento fenomén môže mať podľa F. Čermáka (2001, s. 139 – 140) aj ďalšie vetvenia: reflexivita, reciprocita, médium (vyjadruje činnosť vychádzajúcu od subjektu, a zároveň vracajúcu sa k subjektu, napr. gréčtina). Prostriedkami vyjadrenia diatézy sú najčastejšie spojenia pomocných verb s pasívnym participiom a špecifickou morfémou.

B) Infinitívne formy verba

Podľa F. Čermáka (2001, s. 141) je infinitív reprezentatívna forma slovesa, ktorá sa v obmedzenej miere používa aj pri tvorení niektorých zložených časov. Niektoré jazyky (napr. bulharčina, arabčina) infinitív nemajú, preto ho zastupujú niektoré z osobných zámen alebo iné formy (arabčina používa konjunktív). Niektoré jazyky, ktoré majú len jeden infinitív, môže vo vete získať substantívne funkcie. Hlavnou funkciou infinitívu je vyjadriť účel alebo objekt.

C) Participium

Menné tvary verba – participiá – majú rôzne funkcie, predovšetkým však participujú na tvorbe niektorých zložených časov (participium minulé) a pasíva (participium pasívne), rovnako môže spĺňať aj funkciu atribútu. Zvyčajne vyjadrujú čas a rod, často bývajú aj zdrojom tvorenia adjektív. Jeho základnou syntaktickou funkciou je typologicky tvoriť alternatívu k vyjadrovaniu významu vo vedľajších relatívnych vetách (Čermák, 2001, s. 142).

Zvláštnym druhom participia je transgresív (prechodník), ktorý je používaný namiesto slovesa pôvodnej vedľajšej vety, z ktorej sa zaradením transgresívu stáva polopredikatívna konštrukcia. Môže vyjadrovať súčasnosť, predčasnosť, následnosť deja oproti hlavnej vete.

D) Slovesné substantíva a adjektíva

Tieto menné tvary vzniknuté zo slovíes, ktoré označujú určitý dej, sa v rôznych jazykoch hodnotia rôzne. Často sa od verb odčleňujú a radia sa k substantívam, prípadne k adjektívam. P. Ondrus uvádza, slovesné podstatné meno patrí do systému slovesných tvarov preto, že si zachovalo gramatickú kategóriu vidu (1964, s. 119).

Okrem menovaných slovesných tvarov však každý jazyk používa aj špecifické slovesné tvary, ktorými vyjadruje ukončenosť, prípadne priebeh deja.

2. IMPLICITNÉ VYJADRENIE MINULÉHO DEJA V SLOVENČINE

V slovenskom jazyku môžeme hovoriť o vidovej opozícii; slovenské slovesá vystupujú v dvojjčlennom protiklade (až na niektoré výnimky), a tak slovenčina vyjadruje minulé deje jedným minulým časom – dokonavými a nedokonavými slovesami v präterite.

Präteritum je minulé čas podávajúci deje, ktoré prebiehali/prebehli pred momentom prehovoru. Je to faktický dej (lebo sa uskutočnil), ale už nie aktuálny, lebo sa uskutočnil skôr ako jeho oznámenie. (Oravec, 1983, s. 148).

Dokonavé slovesá v präterite podávajú deje, ktoré sa vykonali v minulosti, ale ich výsledok (rezultát) presahuje do prítomnosti, kým nedokonavé slovesá v präterite podávajú minulé deje (okrem ich priebehu) v ich neobmedzenom, príp. sukcesívnom opakovaní, alebo ako zovšeobecný fakt (Oravec, 1983, s. 148).

Popri explicitnom vyjadrení slovesného deja (t. j. pomocou určitých slovesných tvarov), existuje v slovenčine (aj keď zriedkavejšie sa vyskytujúce) implicitné vyjadrovanie prostredníctvom neurčitých slovesných tvarov. Práve tomuto druhému možnému spôsobu sa venujeme v našom príspevku.

Na implicitné vyjadrenie slovesného deja slúžia v slovenčine predovšetkým neurčité verbálne tvary:

- A) infinitív
- B) transgens
- C) aktívne participium prézenta
- D) aktívne participium präterita
- E) pasívne participium
- F) deverbatívne substantívum

A) Infinitív

Neurčitok dokonavých a nedokonavých sloviessa v slovenčine tvorí charakteristickou koncovkou *-ť* a v rámci implicitného vyjadrenia slovesného deja sa uplatňuje najmä pri polopredikatívnych konštrukciách, napr.

Nácko skočil do horárne odobrať sa od rodičov. (= Nácko skočil do horárne, aby sa odobral od rodičov) /Ondrejov/

Frank videl chlapa vypiť za noc dva litre ostrej pálenky. (= Frank videl chlapa, ktorý vypil za noc dva litre ostrej pálenky) /Mňačko/

Prikázala mi písať úlohy doma. (= Prikázala mi, aby som si úlohy písal doma)

B) Transgrens

Prechodník je neurčitý slovesný tvar, ktorý v slovenskom jazyku tvoríme pomocou koncoviek *-úc, -iac*. Pomocou prechodníka sa najčastejšie nahrádzujú explicitne vyjadrené adverbálne /konkrétne temporálne/ vedľajšie vety.

Peter Štelina, zazrúc ho v tejto polohe, skočil k nemu. (= Peter Štelina, keď ho zazrel v tej polohe, skočil k nemu) /Urban/

Urobiac si všetky úlohy, išiel pozerat' televízor. (= Keď si urobil všetky úlohy, išiel pozerat' televízor)

Na vyššie uvedenej vete chceme upozorniť na fakt, že sme použili prechodník dokonavého slovesa, a tým sme zároveň vyjadrili implicitnou formou aj predčasnosť vo vzťahu k hlavnej vete. Prechodníkom nedokonavého slovesa môžeme naopak dosiahnuť implicitné vyjadrenie minulého deja, ktorý súčasne prebiehal s iným minulým dejom, napr.

Píšuc si úlohy, počúval som rádio. (= Keď som si písal úlohy, počúval som rádio)

Vidiac ju, chodili mi po rozume všelijaké myšlienky. (= Vždy keď som ju videl, chodili mi po rozume všelijaké myšlienky)

C) Aktívne participium prézenta

Činné prítčastie prítomné má v slovenčine koncovky *-úci, -iaci*. Patrí k ohybným neurčitým slovesným tvarom, je preň príznačná kongruencia s nadradeným vetným členom a deklinácia podľa mäkkého adjektívneho vzoru *cudzí, cudzia, cudzie*.

Figúra počúvajúca toho večera na slovo Piťmentúches vynorila sa z kuchyne v osobe Jána Čumpelíka, haličského majstra. (= Figúra, ktorá počúvala toho večera na slovo Piťmentúches vynorila sa z kuchyne v osobe Jána Čumpelíka, haličského majstra) /Alexy/

Za gymnázium tiekol potok, odnášajúci trstenské odpadky. (= Za gymnázium tiekol potok, ktorý odnášal trstenské odpadky) /Urban/

D) Aktívne participium präterita

Činné príčastie minulé má v slovenčine koncovku *-vší*. Patrí k flektívnym neurčitým verbálnym tvarom, zhoduje sa v rode a čísle s nadradeným vetným členom a skloňuje sa podľa mäkkého adjektívneho vzoru *cudzí, cudzia, cudzie*. Tvorí sa len od dokonavých slovies, a preto ním môžeme implicitne vyjadriť a nahradiť len explicitne vyjadrený ukončený minulý dej, resp. predčasnosť v minulosti, napr.

Ozval sa vystúpivší z radu. (= Ozval sa ten, ktorý vystúpil z radu)

E) Pasívne participium

Trpné príčastie má v slovenčine koncovky *-tý, -ný*. Patrí k ohybným neurčitým slovesným tvarom, je preň príznačná kongruencia s nadradeným vetným členom a deklinácia podľa tvrdého adjektívneho vzoru *pekný, pekná, pekné*.

Jašek Kutliak stál opretý o jedličku. (= Jašek Kutliak stál a pritom bol opretý o jedličku) /Urban/

Ležal som na zemi tichý a krotký ako bez života. (= Ležal som na zemi a bol som tichý a krotký ako bez života) /Švantner/

Naširoko rozkročený a usmiaty začal nalievať a ponúkať. (= Naširoko sa rozkročil a usmial a začal nalievať a ponúkať) /Jaroš/

F) Deverbatívne substantívum

Slovesné podstatné meno sa tvorí v slovenskom jazyku pomocou koncovky *-ie* a deklinuje sa podľa vzoru neutra vysvedčenie.

Pri písaní úlohy som počúval rádio. (= Keď som písal úlohu, počúval som rádio)

Byt som upratal ešte pred umytím riadu. (= Byt som upratal ešte predtým, ako som umyl riad)

3. IMPLICITNÉ VYJADRENIE MIULÉHO DEJA V ARABČINE

Pre ľahšie pochopenie explikovanej problematiky a niektorých pojmov priblížime najprv slovesný systém arabského jazyka a jeho správanie, až potom pristúpime k prezentácii implicitných spôsobov vyjadrenia ukončeného a neukončeného minulého deja.

Podľa K. R. Sorbyho (a), 2005, s. 239) časy slovesa tak, ako ich poznáme dnes, sa vyvinuli z pôvodného perfekta a imperfekta. Arabské verbum má základný kmeň, ktorý pozostáva z troj-

alebo štvorkonsonantného koreňa a zo samohlások. Okrem toho má rozšírené (odvodené) kmene, ktoré istým spôsobom menia/ modifikujú význam základného kmeňa. Základný kmeň sloves má tri typy, ktoré majú odchýlky v časovaní:

- a) silné slovesá, ktoré majú tri silné radikály (konsonanty),
 - b) slabé slovesá, ktoré majú jeden radikál slabý (tým radikálom je buď hamza, w alebo j),
- a nakoniec
- c) dvojnásobne slabé slovesá, ktoré majú z troch radikálov dva slabé.

V spisovnom jazyku existuje 15 slovesných kmeňov, z ktorých sa prakticky používa len desať.

Slovesný systém arabčiny nepozná infinitív, ten je vo vete nahradený 3. osobou singuláru mužského rodu perfekta, čo je najjednoduchší slovesný tvar.

Medzi spôsoby implicitného vyjadrenia deja, ktoré vytvárajú polopredikatívnu konštrukciu, možno v arabčine zaradiť:

- A) pasívum verb,
- B) participiá (pre našu problematiku sú relevantné najmä pasívne participiá),
- C) masdary (slovesné substantíva),
- D) mená miesta, času a nástroja, ktoré sú odvodené od sloves,
- E) vzťažné vety s neurčeným menom,
- F) krátenie vzťažných viet,
- G) krátené vedľajšie vety účelové s predložkou a s masdarom.

A) Pasívum arabských sloves

Pasívum arabských sloves sa od aktíva odlišuje len vokalizáciou konsonanty ako nositeľa lexikálneho významu sa nemenia). Sloveso v pasívnom tvare môže podľa K. R. Sorbyho (a), 2005, s. 213) stáť v subjunktíve a v apokopáte (skrátenom zápornom rozkazovacom spôsobe). Sloveso v pasíve sa používa vtedy, keď podmet nie je známy, hoci napr. v žurnalistických textoch existuje možnosť použiť pasívum aj pri známom podmete. Arabčina však preferuje používanie aktívnych tvarov verba (Sorby a), 2005, s. 214).

J. Oliverius konštatuje, že arabské pasívum sa tvorí vnútornou flexiou, pričom tiež uvádza, že pasívne tvary možno použiť vo vetách, ktoré nemajú agensa (Oliverius, 2007, s. 254).

Príklady:

Aktívum		Pasívum	
فُطِحَ الْهَوَاءُ الْبَابُ	Fatacha al wahá'u al bába. Prievan otvoril dvere.	فُتِحَ الْبَابُ	Futichu al bábu. Dvere sa otvorili
تُطَبِّخُ الْأُمُّ الطَّعَامَ	Tatbuchu alumu al taáma. Mama varí jedlo.	يُطَبِّخُ الطَّعَامَ	Jutbachual taámu. Jedlo sa varí.

(Príklady podľa: Sorby, b), 1999, s. 60) Podľa príkladov je zrejmé, že ak v aktíve bol určitý komponent vo funkcii predmetu, v pasívnom tvare získal funkciu neagenciálneho podmetu.

Podobný prípad nachádzame aj v slovenčine. Oproti slovenčine však majú v arabčine niektoré slovesá dvojaký charakter, a to jednorazový (býva vyjadrený prostredníctvom perfekta, imperfekta alebo spojenia pomocného slovesa kána s imperfektom) a trvalý (vyjadruje sa činným prídavným alebo spojením pomocného slovesa kána s činným prídavným).

Príklady – pasívum sloves:

Ukončený dej		Neukončený dej	
الْبَيْتُ مَبْنِيٌّ.	Al bajtu jabnijjun. Dom je postavený.	يَكُونُ الْبَيْتُ مَبْنِيًّا	Jakúnu al bajtu mabnijjan. Dom je stavaný.
بُنِيَ الْبَيْتُ.	Bunija al bajtu. Dom sa staval.	يُبْنَى الْبَيْتُ.	Jubná al bajtu. Dom sa bude stavať. (Príklad uvádzame pre komplexný pohľad.)

(Príklady podľa: Sorby, b), 1999, s. 62)

B) Arabské participiá vyjadrujúce minulé dej

Participiá delíme podľa ich vyjadrenia deja na aktívne a pasívne. Prídavné pasívne má podľa Sorbyho (Sorby, a), 2005, s. 157) význam *to, čo bolo urobené*, kým prídavné aktívne má význam *to, čo je práve robené*. Ženský rod sa tvorí pravidelne príponou –atun, deklinácia je tiež pravidelná. Podobne ako aktívne participium, aj pasívne prídavné má zdravý plurál vtedy, ak označuje dejovú hodnotu a lomený plurál vtedy, ak sa substantivizovalo.

Oproti aktívnemu participiu, ktoré vyjadruje priebeh deja, čiže jeho neukončenosť, pasívne participium vyjadruje ukončený dej.

Príklady:

النافذة مفتوحة. – al náfidatun maftúchatun. – To okno je otvorené.

الساعة مصنوعة من الفضة. – al sáatun masnúaatun min al fiddatin. – Tie hodinky sú vyrobené zo striebra.

Pasívne participium je súčasťou pasíva sloviess a jeho využitie sme opísali v predchádzajúcej časti.

C) Masdary

Masdar je arabské slovesné podstatné meno, v ktorom sa spája slovesný význam s formálnymi znakmi substantíva. Vo vete preto môže zabezpečovať funkciu podmetu, predmetu alebo iného vetného člena. To znamená, že masdar sa vo vete správa ako substantívum s príslušnou vetnočlenskou funkciou: ak sa viaže napríklad so slovesom, v plnej miere sa dodržiava rekcia, ak má prechodné sloveso priamy predmet, masdar s týmto predmetom vytvorí genitívne spojenie. Podlieha deklinácii a možno k nemu pripájať osobné zámeno (v arabčine sa pripájajú vo forme sufixov) alebo pridať atribút. (Sorby, b), 1999, s. 131 – 133).

M. T. Navrockij ich nazýva mená deja, no upozorňuje, že v arabských gramatikách sa preferuje názov masdar. Označujú dej alebo stav vyjadrené tvarom toho slova, od ktorého boli odvodené, avšak nepodliehajú času priebehu daného deja alebo stavu. Ak je masdar odvodený od činnosného slovesa, môže získať činnosný, ale aj pasívny zmysel.

Príklady:

SLOVESO	Význam	MASDAR	Význam
قَاتَ	čudovať sa	قَاتٍ	čudovanie sa čudovanie
أَصْلَحَ	opraviť (niečo)	إِصْلَاحٍ	opravenie niečoho/ kým

(Príklady podľa: Navrockij, 2007, s. 236)

Ak masdar už primárne má pasívny zmysel, tak má označuje vlastnosť.

Príklad:

SLOVESO	Význam	MASDAR	Význam
وَجَدَ	nachádzať	وُجُودٌ	nachádzanie sa – v zmysle: existovanie

(Príklad podľa: Navrockij, 2007, s. 236)

M. T. Navrockij ďalej uvádza, že trojkonzonantné slovesá 1. kmeňa (o ktorých sme sa už vyššie zmieňovali), majú 35 hlavných foriem masdarov, z ktorých niektoré prináležia k prechodným

slovesám, niektoré k neprechodným slovesám. Autor uvádza prehľadnú tabuľku týchto foriem (bližšie: Navrockij, 2007, s. 237).

Podľa K. R. Sorbyho k masdaru pridáme koncovku ženského rodu – ة, masdar označuje jednorazový dej alebo činnosť. Vo vedľajších vetách predmetových, podmetových alebo prívlastkových môže byť sloveso uvádzané spojkami أن, أنْ nahradené aj masdarom.

Príklad:

VETASO SLOVESOM	Význam	VETAS MASDAROM	Význam
سأزوره قبل أن يحد إلى القاهرة.	Navštívim ho predtým, ako sa vráti do Káhiry.	سأزوره قبل عودته إلى القاهرة.	Navštívim ho pred jeho návratom do Káhiry.

(Príklad podľa: Sorby, b), 1999, s. 132)

Masdary sa často používajú aj na krátenie vedľajších viet, pričom vznikne jednoduchá veta rozvitá, ktorá obsahuje polopredikatívnu konštrukciu. Táto konštrukcia je vytváraná práve masdarom v príslušnom tvare. Pomocou masdaru možno vytvoriť polopredikatívnu konštrukciu aj vtedy, keď ho viažeme s modálnym slovesom – v takomto prípade masdar prekladáme našim infinitívom.

Príklady:

بمجرد حصولي على أي نبأ سأخبرك – Dám ti vedieť hneď, ako dostanem nejakú správu.

لا يمكنني مغادرة المستشفى في هذا الأسبوع. – Tento týždeň nemôžem opustiť nemocnicu.

(Príklady podľa: Sorby, b), 1999, s. 135 – 136)

D) Mená miesta, času a nástroja odvodené od sloviess

Lexikálny význam slova v arabčine nesie koreň slova, ktorý je zložený z konsonantov.

Mená miesta a času

Mená miesta a času deja označujú podľa M. T. Navrockého (2007, s. 253) miesto alebo čas deja alebo stavu, sú vyjadrené slovami odvodenými od sloviess, ktoré obsahujú také konsonanty, ktoré nesú práve tento lexikálny význam. Podľa autora mená, ktoré sú odvodené od trojkonsonantných sloviess 1. kmeňa, sa vytvárajú z 1. osoby neukončeného deja činnostného rodu, a teda tiež označujú substancie evokujúce nedokončený dej.

Príklady:

SLOVESO	Význam	SUBSTANTÍVUM	Význam
شَغَلَ	dať niekomu úlohu	مَشْغَلٌ	miesto/ čas, kde/ kedy sa zadaná úloha vykonáva
جَلَسَ	sediť	جَلِيسَةٌ / جَلِيسٌ	miesto/ čas nejakého sedenia

(Príklady podľa: Navrockij, 2007, s. 253 – 254)

Podľa uvedených príkladov vidno, že substantíva miesta a času, ktoré sú odvodené od trojkonsonantných slovies 1. kmeňa, majú štyri základné formy: مَفْعَلٌ (mafāalun, mužský rod) alebo مَفْعَلَةٌ (mafāalatun, ženský rod), مَفْعِلٌ (mafāilun, mužský rod) alebo مَفْعِلَةٌ (mafāilatun, ženský rod) (Navrockij, 2007, s. 254). Bahbouh, Fleissig, Keller (2008, s. 100) dopĺňajú, že druhý prípad mien sa tvorí od slovies, v ktorých je imperfektnou samohláskou –i- a prvý prípad mien sa tvorí od slovies, ktoré obsahujú imperfektnú samohlásku –a- alebo –u-.

Podľa menovaných autorov má plurál vždy formu مَفَاعِلٌ (mafāailu), v prípade duálu existuje aj zdravý plurál. Ak sú mená odvodené od štvorkonsonantných slovies neukončeného deja alebo od rozšírených kmeňov slovies, sú mená miesta a času zhodné s pasívnymi participiami (Navrockij, 2007, s. 256 – 257, Bahbouh, Fleissig, Keller, 2008, s. 100).

Príklady:

مُصَلًى – modlitebňa, مُنْحَنًى – ohyb, zákruta

(Príklady podľa: Bahbouh, Fleissig, Keller, 2008, s. 100)

Mená nástrojov

Navrockij (2008, s. 258) tieto mená ešte bližšie špecifikuje na mená nástrojov a mená nádob vo význame substance, ktorá je schopná uskladniť inú substanciu. Mená nástrojov sa vyjadrujú koreňom toho slovesa, z ktorého pochádzajú a označujú dej alebo stav a mená nádob sa odvodzujú od príslušných mien a označujú predmet. Nevnímajúc túto klasifikáciu a spôsoby ich pochádzania, oba menované druhy mien majú rovnaké formy, a to: مِفْعَالٌ (mifāalun), مِفْعَالَةٌ (mifāalatun), ženský rod).

Príklady:

SLOVESO	Význam	SUBSTANTÍVUM	Význam
قَادَ	vodiť	مِقْوَادٌ	nástroj na vodenie = vodidlo, vödzka
رَسَا	byť nemenný	مِرْسَاةٌ	nástroj na zabezpečenie nemennosti, stability = kotva

(Príklady podľa: Navrockij, 2007, s. 259)

Autor uvádza okrem týchto vzorov aj ďalšie vzory, ktoré majú ešte ďalšie významy, a to:

فُعَالَةٌ (fuaalatun), ktoré označuje množstvo (hrst'), predmet pochádzajúci z nejakého deja (zhromaždenie ľudí) a farbu (červená, v arabčine je to substantívum);

فِعَالَةٌ (fíaalatun) – často označuje časť určitého predmetu;

فُعَالَةٌ (fuaalatun) – označuje časť nejakého predmetu, ktorá sa od toho predmetu oddialila/ odtrhla na základe nejakého deja (odrezky, výsek);

أَفْعُولَةٌ (ufaúlatun) – označuje abstraktnú vec, ktorá sprevádza nejaký dej (lož, pieseň) (Navrockij, 2007, s. 261).

E) Vzťahné vety s neurčeným menom

Podľa K. R. Sorbyho rozlišujeme dva druhy arabských vzťahných prívlastkových mien :

- vzťahné vety, ktoré sú prívlastkom určeného substantíva – tento prípad má aj slovenčina v podobe podrad'ovacích súvetí s vedľajšou vetou prívlastkovou, pričom sa v arabčine aj v slovenčine vety v súvetí spájajú vzťahným zámenom;

- vzťahné vety, ktoré sú prívlastkom neurčeného substantíva – v arabčine v tomto prípade nemôžeme použiť vzťahné zámeno a veta sa tvorí prostredníctvom aktívneho participia, o ktorom sme písali vyššie. Vzniká teda jednoduchá veta rozvitá, s polopredikatívnou konštrukciou.

Príklad:

رَجُلٌ سَكَنَ فِي قَرْيِنَا. – dosl.: Nejaký muž bývajúci v našej dedine. – Nejaký muž, ktorý býval v našej dedine.

(Príklad podľa: Sorby, a), 2005, s. 205)

F) Krátenie vzťahných viet

V arabčine existujú aj prípady, ktoré sa nachádzajú aj v slovenčine, pri ktorých odchádza ku kráteniu vzťahných viet. Na vyjadrenie takýchto skrátených vzťahných viet používame aktívne participiá, pasívne participiá a niekedy aj prídavné mená, pričom platí pravidlo, že ak je slovo, na

ktoré sa takýto polopredikát vzťahuje určené, tak je určené aj prídavné (alebo adjektívum). Ak je nadradené slovo neurčené, tak je neurčený aj polopredikát. Zároveň sa polopredikát zhoduje s nadradeným slovom podľa pravidla zhody. Priamy predmet je buď v akuzatíve, alebo je uvedený prostredníctvom prepozície ل (li) (Sorby, b, 1999, 227). Tieto prípady sme už opísali v častiach o participiách a masdaroch.

G) Krátené vedľajšie vety účelové s predložkou a s masdarom

Účelové konštrukcie s významovým slovesom je možné krátiť na polopredikatívne konštrukcie typu predložka + určený masdar, pričom predmet sa stáva druhým členom genitívneho spojenia. Popri najbežnejšej účelovej spojke ل (li – ide o arabskú časticu s významom spojky alebo predložky) sa používa aj rad iných spojok, ktoré sú často súčasťou pevných spojení. Transformácia verba na masdar je možná aj v pasíve (Sorby, b, 1999, s. 302).

Príklad:

نبدل كل جهودنا لتحقيق هذا المشروع. – dosl.: Vynaložíme všetko naše úsilie pre realizovanie tohto projektu. – Vynaložíme všetko naše úsilie, aby sme realizovali tento projekt.

(Príklad podľa: Sorby, b, 1999, s. 302)

4. IMPLICITNÉ VYJADRENIE MINULÉHO DEJA V TALIANČINE

Ukončenosť a neukončenosť minulého deja v taliančine sa najčastejšie implicitne vyjadruje nasledovnými spôsobmi:

- A) gerundio semplice – presente
- B) gerundio composto – passato
- C) participio passato
- D) infinito composto
- E) sostantivo deverbale

A) Gerundio semplice – presente

Prítomný prechodník je jednoduchým neurčitým tvarom, ktorý sa tvorí z neurčitkového slovesa odtrhnutím neurčitkových koncoviek *-are, -ere, -ire* a pridaním prechodníkových koncoviek *-ando*, resp. *-endo*.

Tým, že taliančina nepozná pojem dokonavé a nedokonavé slovesá, nevytvára tzv. prechodníkovú formu dokonavého a nedokonavého slovesa ako v slovenčine. To, čo slovenčina vyriešila slovesným vidom (*písal - napísal*), taliančina vyriešila dvoma minulými časmi – použitím

dvoch odlišných určitých slovesných tvarov (*scriveva – ha scritto*), keďže talianske slovesá nevystupujú v binárnom protiklade, a tak nie je možné hovoriť o žiadnej vidovej opozícii /korelácii/. Z tohto potom jasne vyplýva, že aj na vyjadrenie (súčasne) prebiehajúceho a neukončeného minulého deja a (predčasne) ukončeného minulého deja nemôže byť použitý jeden a ten istý prechodník.

Gerundio semplice sa používa na implicitné vyjadrenie neukončenosti minulého deja, napr.

Scrivendo (expl. Quando scrivevo) *la lettera, aspettavo Maria.* (= Pišuc list /keď som písal list/, čakal som na Máriu)

Guardando (expl. Quando guardavo) *la televisione, è venuto Paolo.* (= Pozerajúc televíziu /keď som pozeral/ televíziu, prišiel Pavol)

V prvom príklade je implicitne vyjadrená neukončenosť vo vzťahu k explicitne vyjadrenému neukončenému slovesnému deju (taliančina použila imperfektívny minulý čas a slovenčina sloveso v nedokonavom vide). V druhom príklade sa implicitná forma neukončenosti vyjadrujúca časové trvanie – priebeh stavia do vzťahu podradenosti k explicitne vyjadrenému ukončenému jednorázovému deju (taliansky jazyk použil perfektívny minulý čas a slovenčina sloveso v dokonavom vide).

B) Gerundio composto – passato

Minulý prechodník je zloženým neurčitým tvarom, ktorý sa tvorí kombináciou pomocných sloviac *avere* a *essere* (tieto sú v tvare gerundia semplice) a minulého prídavia. Používa sa na implicitné vyjadrenie ukončeného predčasného deja v minulosti v rámci krátenia príčinných vedľajších viet, napr.

Il direttore, non avendo saputo (expl. perché aveva saputo) *resistere a quella osservazione, ritornò sul podio.* (=Dirigent, nevediac /pretože nevedel/ odolať tej poznámke, vrátil sa na pódium) /Corriere della Sera/

Non avendogli creduto (expl. perché non gli aveva creduto), *non gli ha prestato soldi.* (= Neuveriac /pretože mu neuveril/, nepožičal mu peniaze)

C) Participio passato

Ak sa minulý prídavie používa na vyjadrenie implicitnej formy slovesného deja, ako jediný neurčitý slovesný tvar podlieha flexii a mení svoj tvar (rod a číslo) vo vzťahu k podmetu vety (neprechodné slovesá), resp. k priamemu predmetu vety (prechodné slovesá). Pravidelné tvary sa tvoria koncovkami *-ato, -uto, -ito*.

Vo vzťahu k podmetu vety:

Salito (expl. Quando ero salito) *sull'autobus, mi sono accorto Luisa.* (= Keď som nastúpil do autobusu, všimol som si Lujzu)

Vo vzťahu k priamemu predmetu vety:

Aperto (expl. Quando avevano aperto) *il testamento, tutti rimasero stupiti per la generosità dello zio morto.* (= Keď otvorili závet, všetci zostali veľmi prekvapení z toho, aký štedrý bol mŕtvý strýko)

D) **Infinito composto**

Zložený neurčitok sa tvorí kombináciou pomocných slovíec *avere* a *essere* (tieto sú v tvare infinito semplice – jednoduchý neurčitok) a minulého prítastia. Používa sa na implicitné vyjadrenie ukončeného predčasného deja v minulosti, napr.

Dopo averlo visto (expl. Dopo lo avevo visto), *cercavo di fuggire.* (= Keď som ho uvidela, snažila som sa utiecť) /la Repubblica/

E) **Sostantivo deverbale**

Slovesné podstatné meno sa v taliančine tvorí z neurčitkového tvaru koncovkou *-zione*, napr.

Durante la realizzazione di questo programma, ... (= Počas realizovania /keď sa realizoval/ tohto programu /tento program/, ...)

5. **IMPLICITNÉ VYJADRENIE MINULÉHO DEJA V NEMČINE**

V nemčine sa minulý dej implicitne vyjadruje nasledovnými spôsobmi:

- A) pasívom
- B) infinitívnymi konštrukciami
- C) participiálnymi konštrukciami
- D) temporálnymi prislovkami
- E) temporálnymi spojkami

A) **Pasív**

Zvýšená frekvencia používania pasívneho genus verbi na rozdiel od slovenčiny a to najmä pri vyjadrovaní trpného rodu prézenta a préterita.

- Stavový pasív (Zustandspassiv):

Ich bin von allen verlassen. (Všetci ma opustili.)

- Priebehový pasív (Vorgangspassiv):

Adenauer wurde zum Bundeskanzler gewählt. (Adenauera zvolili za kancelára.)

B) Infinitívne konštrukcie

Keďže je infinitív v nemčine len minimálne determinovaný, spája sa s plnovýznamovými slovesami a preberá ich kontextuálnu determináciu. Formálne v nemčine rozlišujeme čistý infinitív (reiner Infinitiv) a infinitív s predložkou (Infinitiv mit der Präposition). V oboch prípadoch môže vyjadrovať rovnako aktuálny, nadčasový ako aj dej minulý.

Väzba plnovýznamového slovesa s infinitívom:

Wo ist dein Bruder? (Kde je tvoj brat?);

Er ist mit seinen Freunden schwimmen. (Išiel s kamarátmi plávať. /resp. aj Pláva s kamarátmi.);

Ich habe meine Koffer noch am Bahnhof stehen. (Nechal som svoje kufre na stanici.).

Väzba infinitívu s predložkou:

V tomto prípade ide predovšetkým o slovesá, ktoré vo svojom lexikálnom význame vyjadrujú určitý spôsob platnosti (Geltungsweise).

Jetzt glaube ich endlich, dieses Problem verstanden zu haben. (Myslím, že teraz som konečne ten problém pochopila.)

C) Participiálne konštrukcie

Dva druhy participií: prítomné (Partizip I.) a minulé (Partizip II.). Dvomi morfológickými tvarmi slovenského participia (pasívneho a minulého, pozri časti d,e) Participium v slovenčine zodpovedá v nemčine len tvar participia minulého (Partizip II. – napr. *geschlossen*). Toto je súčasťou zložených temporálnych slovesných foriem označujúcich deje minulé (perfektum) a dávno minulé (plusquamperfektum), a je zároveň aj jedným z najčastejších spôsobov implicitného vyjadrenia minulého deja ukončeného v nemčine.

Participiá preberajú na syntaktickej úrovni funkciu predikátu a atribútu. Determinujú aj temporálnu formu výpovedi. Napr. v prípade, ak je atribúcia vyjadrená slovesným prívlastkom vo forme slovesného adjektíva:

Eine tatsächlich erlebte Geschichte (naozaj prežitý príbeh/príbeh, ktorý bol naozaj prežitý);

Das durchgelesene Buch (prečítaná kniha/kniha, ktorá už bola prečítaná).

V prípade použitia participií v predikáte vety hovorí Štícha o tzv. predikácii výsledného stavu, túto nazýva rezultatívom. Resultatívom je podľa neho „predikační kategorie, jejíž významovou složkou je obecně pojatý stav nějaké entity vyplývající z děje více či méně bezprostředně předcházejícího době, k níž je stavovým predikátem odkazováno.“ (Štícha, 2003, s. 468 ff.).

Štícha v rámci predikácie výsledného stavu hovorí o nasledovných konštrukciách, v ktorých je participiom implicitne vyjadrený dej minulý najmä v pasívnych konštrukciách:

- s vyjadreným agensom: *Der Vater ist bereits von mir benachrichtigt.* (Otca som už telefonicky informoval.)
- performatívnymi slovesami (t.j. slovesá predznamenávajúce komunikatívny akt): *Du bist gewarnt.* / Varoval som ťa.
- s vyjadreným adresátom deja: *Damit ist mir sehr geholfen.* (Tým ste mi veľmi pomohli.)
- konštrukciami *sein/haben* + *participium minulé*: *Er ist seit zwei Wochen verreist.* (Odcestoval na dva týždne.)
- posesívnym rezultatívom (v nemčine sa vyjadruje konečný stav, slovenčine poukazuje na dej, ktorý prebehol): *Mir ist der Kuchen angebrannt.* (Koláč sa mi pripálil.)
- predmetovými slovesami: *Da ist an alles gedacht.* (Mysleli na všetko.)

Minulý dej možno implicitne vyjadriť aj konštrukciami s tzv. konkurenčnými formami pasíva, napr. väzbou *lassen* + *infinitív plnovýznamového slovesa*:

Die Müdigkeit ließ ihn erlahmen. (Únava ho ochromila.)

Špecifikom slovenčiny v tomto prípade je vid, ktorý nemčina ako slovesnú kategóriu nepozná. Participium minulé je preto opäť možné prekladať do slovenčiny ako dej už ukončený, resp. ešte prebiehajúci, pri preklade je potrebné zohľadniť kontextuálnu viazanosť výpovede, resp. iné jazykové okolnosti, ktorými môže byť vid vyjadrený:

Die Berichte, in denen das alles geschildert ist. (Správy, v ktorých je to opisované/ to bolo opísané.)

D) Temporálne príslovky

Primárna funkcia temporálnych prísloviak v nemčine je časová determinácia obsahu. Sú preto v úzkom vzťahu s temporálnymi formami sloves. V nemčine rozoznávame tri skupiny temporálnych prísloviak:

- temporálne príslovky v užšom zmysle slova: tieto ukazujú temporálnu reláciu textu a deja;
- sekvenčné príslovky: tieto vyjadrujú chronologickú postupnosť dejov v rámci textu;
- frekvenčné príslovky: tieto vyjadrujú častotú/frekvenciu dejov v rámci textu.

Temporálne príslovky v užšom slova zmysle sa môžu používať predikatívne a atributívne a v týchto prípadoch implicitne determinujú temporálne vzťahy vo vete. Konkrétne majú niektoré temporálne príslovky tzv. spätnú temporálnu perspektívu (*rückschauende Tempus-Perspektive*, pozri Weinrich, 2005, s. 572 f.) napr. *gestern, vorgestern, neulich, unlängst, damals, vorhin* a pod. Pri

aplikácii týchto prísloviiek väčšinou prichádza k temporálnej kongruencii s časovou formou slovesa, no v niektorých prípadoch sa uvedené príslovky viažu so slovesom v prézente:

Stell dir vor, gestern gehe ich spazieren und wen treffe ich da? (Včera som sa prechádzal a koho som stretol?). V tomto prípade je minulosť deja vyjadrená len minimálne a to práve temporálnou príslovkou.

V prípade sekvenčných prísloviiek prichádza k podobnému javu, konkrétne v predložkovo-príslovkových väzbách napr. *seit gestern(od včera), bis jetzt(do teraz)atd'. Seit vorgestern kommt im Rundfunk regelmäßig das Opernprogramm.* (Od predvčera vysiela rozhlas pravidelne program divadiel).

Prézentum teda môže za istých okolností vyjadrovať aj deje minulé, no musí byť vyšpecifikované sprievodnými výrazmi s temporálnym významom: napr. *Frau von Staël ist eine der besten Kennerinnen Deutschlands in der Goethezeit.* (Pani von Staël je jedna z najlepších znalkýň Nemecka za čias Goetheho). V tomto prípade bol použitý temporálny výraz „in der Goethezeit“. To, že sloveso v prézente môže poukazovať na temporálne rozdiely vyplýva z kontextu.

E) Temporálne spojky

Vo výnimočných (hovorových, archaizujúcich) výpovediach môžu spojky samy determinovať temporálnu formu výpovede napr.:

Zu einer Zeit, da niemand mehr an Herrscher von Gottes Gnaden glaubt, meint man dass... (V časoch, kedy už nikto neveril na panovníkov stanovených božou milosťou, sa verí, že).

Vo väčšine prípadov sú však kongruentné s temporálnou formou slovesa.

6. KOMPARÁCIA A MOŽNOSTI PREKLADU

Arabčina oproti slovenčine oveľa širšie využíva implicitné vyjadrenia deja. Slovenčina na takýto spôsob vyjadrenia deja používa najmä prostriedky polopredikatívnych konštrukcií: infinitív, aktívne participium v podobe prechodníka, trpné prídavia, pasívum sloviess a slovesné podstatné mená.

Arabčina používa v podstate tie isté prostriedky, avšak okrem infinitívu, ktorý nepozná. (Infinitív býva vo vetách nahradzovaný 3. osobou singuláru mužského rodu.) Rozdiel v používaní implicitných prostriedkov vyjadrenia deja medzi slovenčinou a arabčinou spočíva v tom, že arabčina odvodzuje všetky menované prostriedky priamo od sloviess podľa príslušných vzorov. Keďže nositeľmi lexikálneho významu v arabčine sú konsonanty zoskupené do koreňa slova, z týchto koreňov sa potom vytvárajú akési „slovné hniezda“, medzi ktorými majú výsadné postavenie verbá. Polopredikáty, ktoré sú vytvárané z verb vykazujú k verbám výraznú príslušnosť, avšak správajú sa ako mená.

Popri kategórii slovesného času plní vid důležitú funkciu, najmä pokiaľ ide o slovenčinu, a vidíme tu základné rozdiely v porovnaní s taliančinou. Najvýraznejšiu odlišnosť pozorujeme práve v neschopnosti talianskeho jazyka rozlíšiť slovesný aspekt dokonavý a nedokonavý pomocou prefixácie a sufixácie slovesných tvarov, dôsledkom čoho vzniká otázka ich odlišného vyjadrenia aj implicitnou formou. Postupne pri porovnávaní oboch jazykov sme zistili, že taliančina i slovenčina disponujú viacerými možnosťami vyjadriť ukončenosť a neukončenosť minulého deja implicitným spôsobom. Rozdiel však vidíme práve v samotnom využití a uplatnení implicitnej formy v oboch jazykoch. Kým v taliančine je používanie neurčitých slovesných tvarov bežnou súčasťou každodenného jazyka, v slovenčine to tak nie je. V našom jazyku má svoje prioritné miesto používanie určitých slovesných tvarov, a tak nedochádza k častému kráteniu vedľajších viet. Túto skutočnosť je vhodné brať do úvahy aj pri prekladoch a vyhýbať sa doslovnému prekladaniu implicitnej formy z taliančiny do slovenčiny vždy a za každých okolností.

Čo sa týka prekladateľských problémov spojených s fenoménom implicitného vyjadrenia minulých dejov ukončených a neukončených pri preklade v smere z nemčiny do slovenčiny narazíme predovšetkým na problematiku vidu. Dokonavosť resp. nedokonavosť nemčina nerozoznáva a tak sa pri preklade môžeme orientovať len podľa kontextu, resp. iných jazykových prostriedkov použitých v texte. Implicitné vyjadrovanie dejov minulých v nemčine patrí skôr k okrajovým morfológickým javom, pretože germánske jazyky (ako jazyky s vyššou mierou explicitnosti) majú na vyjadrenie temporálnych vzťahov k dispozícii viacej časových foriem sloves ako jazyky slovanské. Tento spôsob vyjadrovania minulých dejov je typický skôr pre bežnú hovorovú komunikáciu, resp. je často používaný ako subštandardný alebo archaizujúci prvok v dielach krásnej literatúry.

Slovesné podstatné mená

V arabčine majú veľmi široké využitie najmä slovesné podstatné mená – masdary. Sú jedným z hlavných prostriedkov vytvárania polopredikatívnych konštrukcií. Do slovenčiny ich prekladáme na základe ich pozície v konkrétnej vete:

- ak masdar vystupuje vo funkcii podmetu, predmetu alebo okolnostného určenia, prekladáme ho ako slovesné podstatné meno v príslušnom páde a čísle;
- ak vystupuje vo vete so zámerom skrátiť pôvodné súvetie tak, aby vznikla jednoduchá veta rozvitá, obsahujúca polopredikatívnu konštrukciu, prekladáme ho buď ako slovesné podstatné meno alebo ak sa spája s modálnym slovesom, prekladáme ho ako infinitív;
- prípady, v ktorých sa arabčine používa spojenie plnovýznamového slovesa a masdaru, prekladáme len masdar, a to vo forme prísudku;

- podobný prípad nastáva aj v prípadoch pasívnych konštrukcií, kedy sa stretáva masdar s verbom označujúcim význam *skončiť sa, byť ukončený, stať sa* alebo *uskutočniť sa, prebiehať* – vtedy masdar prekladáme ako trpné prídavné slovo v pasívnej konštrukcii.

- Oproti slovenčine je masdarom v arabčine každé substantívum, ktoré bolo odvodené od slovesa. Slovenčina však nie všetky substantíva, ktoré majú vzťah k slovesu, chápe ako slovesné substantíva, napríklad: študent (od: študovať).

V taliančine použitie deverbatívneho substantíva nepatrí medzi najfrekvencovanejšie spôsoby vyjadrenia ukončenosti a neukončenosti minulého deja implicitnou formou. Podobná situácia je aj v nemčine, kde je takýto spôsob vyjadrovania zriedkavý.

Trpný rod sloviess

Ďalším častým prípadom implicitného prostriedku vyjadrenia deja je pasívum sloviess. Oproti slovenčine, kde sa pasívum tvorí prostredníctvom mennej konštrukcie budovanej prostredníctvom spojenia pomocného slovesa a trpného prídavného slova, ktorého ne/ukončenosť deja sa vyjadruje prostredníctvom prefixu, arabčina rozlišuje perfektové a imperfektové tvary. Ukončený dej je vyjadrený synteticky prostredníctvom perfektového pasívneho slovesného tvaru, neukončený dej je vyjadrený prostredníctvom imperfekta v pasívnom tvare, prípadne spojením pomocného slovesa s činným prídavným slovom.

Nemčina rozlišuje tzv. stavový a priebehový pasív, ktorými môže implicitne vyjadrovať ukončenosť a neukončenosť minulého deja, pričom konštrukcie majú analytický charakter, t. j. pomocné sloveso a participium minulé, často v spojení s predložkovou väzbou.

Prídavné slovo

Participium má v arabčine, podobne ako aj v slovenčine, aj plurál. Ten závisí od sémantiky výrazu. Mnoho arabských participií prekladáme do slovenčiny a chápeme ich ako substantíva.

Keďže slovenčina nepoužíva priebehové tvary sloviess a tieto významy zabezpečuje prostredníctvom vidov, arabské konštrukcie s pasívnym participiom prekladáme do slovenčiny najčastejšie prostredníctvom dokonavých sloviess (najčastejšie pomocou prefixálnych tvarov sloviess a/ alebo modifikačnej morfémy).

Podobne ako v arabčine a v slovenčine, aj v taliančine zohráva použitie prídavných sloviess, najmä participia passata dôležitú funkciu pri implicitnom vyjadrovaní ukončeného a neukončeného minulého deja. Na rozdiel od slovenčiny však taliančina nevyužíva činné a trpné prídavné slovo, ale tzv. prídavné slovo minulého času (v slovenčine existuje podobný jav, tzv. l-ové prídavné slovo pre vyjadrenie minulého času), ktoré pri

implicitnej forme stojí bez pomocného slovesa ako explicitného ukazovateľa jednotlivých verbálnych gramatických kategórií.

Nemčina rozlišuje dva druhy prídavných (Partizip Präsens -prídavné prítomné, Partizip Perfekt - prídavné minulé), pričom prídavné minulé je súčasťou zložených temporálnych slovesných foriem označujúcich deje minulé (perfektum) a dávno minulé (plusquamperfektum), a je zároveň aj jedným z najčastejších spôsobov implicitného vyjadrenia minulého deja ukončeného v nemčine.

Mená miesta, času a nástrojov

Arabčina odvodzuje od slovík aj špecifické substantíva, a to mená miesta, času a nástrojov. Tieto javy má aj slovenčina, ale oproti slovenčine majú tieto arabské mená oveľa užšiu súčinnosť so slovesami: mená miesta, času a nástrojov, ktoré sú v arabčine priamo odvodené od slovík, chápeme v slovenčine ako substantíva s vlastnou paradigmou, a takto ich aj prekladáme, to znamená, že nemusíme zdôrazňovať ich príslušnosť k deju, činnosti alebo k slovesu. Takisto ich v slovenčine ani nechápeme a neprekladáme ako polopredikatívnu konštrukciu.

Prechodníky

Talianky jazyk nepozná pojem dokonavé a nedokonavé slovesá, a tak nevytvára tzv. prechodníkovú formu dokonavého a nedokonavého slovesa ako v slovenčine. To, čo slovenčina vyriešila slovesným vidom taliančina vyriešila dvoma minulými časmi – použitím dvoch odlišných určitých slovesných tvarov, keďže talianske slovesá nevystupujú v binárnom protiklade, a tak nie je možné hovoriť o žiadnej vidovej opozícii /korelácii/. Z tohto potom jasne vyplýva, že aj na vyjadrenie (súčasne) prebiehajúceho a neukončeného minulého deja a (predčasne) ukončeného minulého deja nemôže byť jeden a ten istý prechodník. V taliančine sa na rozdiel od slovenčiny, ktorá vytvára jeden prechodníkový tvar daného slovesa v dokonavom alebo nedokonavom vide, používa gerundio semplice na implicitné vyjadrenie neukončeného, resp. trvajúceho minulého deja vo vzťahu k súčasne prebiehajúcim dejom v minulosti a gerundio composto ako implicitnú formu vyjadrovania ukončeného, resp. predčasného deja v minulosti vo vzťahu k inému explicitne vyjadrenému minulému deju.

Nemčina podobne ako taliančina nerozoznáva vo svojom systéme dokonavosť resp. nedokonavosť, ale na vyjadrenie ukončenosti a neukončenosti deja používa viacero minulých časov (Präteritum, Perfektum, Plusquamperfektum), ktoré môžu byť doplnené o ďalšie lexikálne prostriedky poukazujúce na isté špecifikum vo výpovedi.

Polovetné konštrukcie vzniknuté zo vzťažných viet

Takéto arabské polopredikáty bývajú vyjadrené aktívnym participiom, ktoré sa viažu na nadradené substantívum prekladáme do slovenčiny ako podrad'ovacie súvetia s vedľajšou vetou prívlastkovou, pričom použijeme vzťažné zámeno.

Okrem toho však môžeme vzťažné vety krátiť aj prostredníctvom pasívnej konštrukcie, a to s použitím slovesného substantíva – masdaru. Podobný jav má aj slovenčina, taliančina a nemčina.

Resume

This comparative study is aimed to present, describe and compare the implicit ways of the expression of the finishing and non-finishing act in the past in four typological different languages. The Slovak as the native language and the representative of the Slavic languages is the source language by the comparison of the same and different morphological features in German - the representative of the Germanic languages, Italian - the representative of the Romance languages and Arabic - the representative of the Semitic languages. This comparison can help to discover some specific parameters of the compared languages and be helpful by the translation process.

Literatura

- BAHBOUH, Charif – FLEISSIG, Jiří – KELLER, Karel. 2008: *Arabština pro pokročilé*. Brandýs nad Labem : Dar Ibn Rushd 2008. 180 s.
ISBN 978-80-86149-51-X
- BERRETTA, M.: *Sul sistema di tempo, aspetto e modo nell'italiano contemporaneo*. In: *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo*. Lugano: s. n. 1991, s. 135 – 153.
- BERTINETTO, P. M. 1991.: *Parte prima: Il sintagma verbale. I. Il verbo*. In: Renzi, L. – Salvi, G. – Cardinaletti, A.: *Grande grammatica di consultazione. II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*. Bologna : Società editrice il Mulino, 1991, s. 13 – 161.
- ČERMÁK, František. 2001.: *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum. 2001. ISBN 80-246-0154-0
- HELBIG, Gerhard – BUSCHA, Joachim: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt Verlag, 1996. 736 s. ISBN 3-324-00118-8
- HORÁK, G. 1993: *Slovesné kategórie osoby, času, spôsobu a ich využitie*. Bratislava : Veda, 1993. 176 s.
- MOŠKO, G. 1997: *Príručka vetného rozboru*. 1. vyd. Prešov: Náuka – Gustáv Moško 1997, 207 s.
- Навроцкий, М., Т. 2007: *Опыт грамматики арабского языка*. изд. 2-ое-м: издательство лки, 528 с., Москва 2007. ИСБН 978-5-382-00254-5
- OLIVERIUS, Jaroslav – ONDRÁŠ, František. 2007: *Moderní spisovná arabština*. 1. díl. Praha : Nakladatelství SET OUT – Roman Míšek 2007, 287 s. ISBN 80-86277-51-8
- ONDRUS, Pavel. 1964: *Morfológia spisovnej slovenčiny*. 2. preprac. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 119.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. 1982: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 272 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J. 1988: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 232 s.
- SENSINI, M. 2003: *La grammatica della lingua italiana*. 6. vyd. Milano : Arnoldo Mondadori Editore, 2003. 728 s.
- SERIANNI, L.— DELLA VALLE, V.— PATOTA, G. 1996: *Lingua italiana*. 10. vyd. s. l. : Archimede Edizioni, 1996. 459 s.
- SORBY, Karol, R. 2005 a). : *Moderná spisovná arabčina*. 1. diel, 2. vydanie. Bratislava : SAP – Slovak Academic Press, s. r. o. 2005. 439 s. ISBN 80-89104-68-1

SORBY, Karol, R. 1999 b): *Moderná spisovná arabčina*. 2. diel. 1. vydanie. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB 1999. ISBN 80-8055-311-4

ŠTÍCHA, František: *Česko-nemecká srovnávací gramatika*. ARGO, Praha 2003. 842 s. ISBN 80-7203-503-7

WEINRICH, Harald: *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Olms, Hildesheim/Zürich/New York 2005. 1111 s. ISBN 3-487-11741-X

Desubstantívne slovesá v slovenčine a nemčine

Zdenko Dobřík

V nasledujúcom príspevku sa zameriame na zhody a rozdiely v oblasti slovotvornej realizácie sémantických štruktúr desubstantívnych sloviess v slovenčine a nemčine. Okrem toho si všimneme zhody a rozdiely medzi slovotvorným a lexikálnym významom desubstantívnych sloviess v porovnávaných jazykoch.

Sémantickým aspektom tvorenia desubstantívnych sloviess sa zaoberali najmä Horecký (1971), Ohnheiser (1987), Furdík (2004), Uluchanov (2007). Základný vzťah „konanie, ktoré má vzťah k substancii“ konkretizovali v rámci početných slovotvorných kategórií a ich podkategórií. V tejto podkapitole si všimneme, akým spôsobom sa vyjadrujú jednotlivé kategórie a podkategórie v slovotvorbe slovenčiny a nemčiny.

Slovotvorná kategória „vykonávať určitú činnosť, ktorá je charakteristická pre toho, koho označuje motivant“ je vo vnútri sémanticky heterogénna.

Motivantom činnostných sloviess môžu byť „názvy povolani a funkcií“. Medzi slovesami v slovenčine a nemčine existuje významový rozdiel. V slovenčine označujú vykonávanie jednotlivých povolani. Väčšinou neobsahujú hodnotiaci význam (*stolár > stolárčiť, úradník > úradničiť*). Výnimkami sú napríklad slovesá *tunelovať* (vykonávať podvodné finančné operácie) a *politikárčiť*, ktoré majú negatívny hodnotiaci význam. V nemčine je to presne naopak, dané slovesá väčšinou obsahujú negatívny hodnotiaci význam. Osoba, ktorá vykonáva určité povolanie, sa považuje skôr za diletanta ako odborníka (*Tischler > tischlern, Schlosser > schlossern*). Slovenčina na rozdiel od nemčiny má aj slovesá odvodené od názvov funkcií (*predseda > predsedovať, tajomník > tajomničiť, riaditeľ > riadiť*).

Desubstantívne slovesá „byť niekým“ (*sused > susediť, Bürge > bürgen, Kandidat > kandidieren*) sú zriedkavé. Významové ekvivalenty *bürgen* a *kandidieren* majú v slovenčine opačnú motiváciu, t. j. sloveso je motivantom a podstatné meno motivátom (*ručiť > ručiť, kandidovať > kandidát*).

Slovesá s významom „robiť tak, ako niekto iný“ sa odvodzujú na báze prirovnania. Sú nositeľmi negatívneho, ojedinele aj pozitívneho hodnotiaceho významu, ktorý:

je už obsiahnutý v motivante

fušer > *fušovať*

Stümper > *stümpern*

špicel' > *špicľovať*

Spion > *spionieren*;

neobsahuje samotný motivant

Schauspieler > *schauspielern*

Vormund > *bevormundern*

Schulmeister > *schulmeistern*

Mutter > *bemuttern*.

Slovesu *bevormundern* zodpovedá významovo v slovenčine tiež desubstantívne sloveso *poručníkovať*. Ďalším slovesám uvádzaným v bode b) zodpovedajú v slovenčine významovo pomenovania, ktoré majú rôznu štruktúru:

slovesu *schulmeistern* sa priraduje 1. desubstantívne sloveso s pejoratívnym zafarbením *školiť*, ktoré má iný motivačný význam ako *schulmeistern* (*škola* > *školiť*), 2. deverbatívne sloveso *poúčať* (*učiť* > *poúčať*), 3. desubstantívne sloveso *mentorovať*, pričom už jeho motivant *mentor* má negatívny hodnotiaci význam;

pomenovaniu *bemuttern jdn.* zodpovedá v slovenčine významovo viacslovné pomenovanie *matersky sa starať o niekoho*.

Motivantmi slovies s významom „robiť tak ako niekto iný“ sú v oboch jazykoch aj niektoré neživotné podstatné mená. Vznikajú na báze prirovnania k určitej vlastnosti (napríklad k pohybu), ktorú implikuje motivant:

pero > *pružiť*

Feder > *federn*

guľa > *gúľať sa*

Kugel > *kugeln*

... > *pendlovať*

Pendel > *pendeln*.

Slovesá odvodené od neživotných substantív nie sú pejoratívne. Sloveso *pendlovať* sa používa v hovorovej slovenčine vo význame chodiť sem a tam. Pre bežného používateľa jazyka je jeho motivant neznámy.

Iba v nemčine existujú desubstantívne slovesá s významom „hovoriť tak ako obyvateľ určitej lokality (mesta, regiónu atď.)“, napr. *Wiener* > *wienern*, *Schwabe* > *schwäbeln*. V slovenčine sa vyjadruje daný význam výlučne perifrasticky, t. j. *hovorit' viedenským, švábskym dialektom*.

Niektoré slová patriace do podskupiny slovíes s významom „správať sa tak ako zvier, ktoré pomenúva motivant“ sa vyznačujú tým, že rovnaký spôsob správania sa (chamtivosť, päťolízachstvo) vyjadrujú slová s rozdielnym motivačným významom:

hraboš > *hrabať*

Hamster > *hamstern*

plaz > *plaziť sa*

Robe > *roben*.

Aby boli motivačné významy slov vyjadrujúce ten istý slovotvorný význam rovnaké, musela by sa potom nahradiť v slovenčine dvojica slov *hraboš* > *hrabať* dvojicou *škrečok* > *škrečkovať*; podobne dvojica slov *plaz* > *plaziť sa* párom slov *tuleň* > *tulenit' sa*. V oboch prípadoch ide iba o hypotetickú úvahu.

V iných prípadoch je motivačný význam slov rovnaký:

opica > *opičiť sa*

Affe > *nachäffen*

had > *hadit' sa*

Schlange > *sich schlängeln*.

Okrem toho existuje aj medzijazykový vzťah, keď desubstantívnomu slovesu v jednom jazyku zodpovedá viacslovné pomenovanie v druhom:

vlk > *zvlčiť sa*

Wolf > *zum Wolf werden*.

Poslednú významovú podskupinu tvoria slovesá odvodené od podstatných mien, ktoré označujú poveternostné javy. Z nasledujúcich príkladov je zrejmé, že v nemčine sa odvodzujú slovesá od týchto podstatných mien pravidelne. V slovenčine sa používajú okrem desubstantívnych slovíes aj slovesné podstatné mená, alebo má príslušné sloveso vo vzťahu k jeho motivantu supletívnu formu:

sneh > *snežiť*

Schnee > *schneien*

blesk > *blýskať sa*

Blitz > *blitzen*

<i>hrom > hrmieť</i>	<i>Donner > donnern</i>
<i>dážď > prašť</i>	<i>Regen > regnen</i>
<i>krúpy > krupobítie</i>	<i>Hagel > hageln</i>
<i>víchor (víchrica) > ?</i>	<i>Sturm > stürmen.</i>

Nesúlad medzi slovotvorným a lexikálnym významom je pri slovesách so slovotvorným významom „stať sa tým, prejsť k tomu, čo označuje motivant“. Slovesné dvojice *osirieť* – *verwaisen*, *skamenieť* – *versteinern*, *zmrznúť* > *erfrieren* majú priamy aj prenesený význam. Iba v slovenčine patrí k nim aj dvojica slov *drevo* > *zdrevenieť*. V nemčine sa vyjadruje každý lexikálny význam osobitným jazykovým znakom. Slovesu *zdrevenieť* v priamom význame zodpovedá v nemčine analytický tvar *Holz werden* a v nepriamom význame *erstarren* (zmeravieť). V oboch jazykoch sa tvorí táto skupina slovík prefixálno-sufixálnym spôsobom:

<i>sirota > osirieť</i>	<i>Waise > verwaisen</i>
<i>kameň > skamenieť</i>	<i>Stein > versteinern</i>
<i>mráz > zmrznúť</i>	<i>Frost > erfrieren</i>
<i>vdova > ovdovieť</i>	<i>Witwe > verwitwen.</i>

Slovesá s významom „začiatok niečoho“ sa tvoria v oboch jazykoch častokrát rôznymi derivačnými postupmi a nepravidelne:

reflexívnemu prefixálno-sufixálnemu postupu v slovenčine zodpovedá sufixálny postup v nemčine

<i>deň > rozodnievať sa</i>	<i>Tag > tagen</i>
<i>jeseň > zjesenievať sa</i>	<i>Herbst > herbsten</i>
<i>tma > zotmieť sa</i>	<i>Dunkel > dunkeln;</i>

sufixálno-prefixálnemu postupu v slovenčine zodpovedajú slovné spojenia v nemčine

<i>leto > zletieť</i>	<i>Sommer > Sommer beginnt (lauwarm werden).</i>
--------------------------	---

Desubstantívne slovesá s významom „získať vlastnosť toho, čo pomenúva motivant“ vznikajú v oboch jazykoch prevažne prefixálno-sufixálnym postupom:

zvíra > *zozverštieť* (sa) *Tier* > *vertieren*
otrok > *zotročiť* (sa) *Sklave* > *versklaven*.

Okrem toho zodpovedajú prefixálno-sufixálnym odvodeninám v nemčine analytické pomenovania v slovenčine:

Snob > *versnoben* *snob* > *stať sa snobom*
Bauer > *verbauern* *sedliak* > *stať sa sedliakom*.

V hovorovej slovenčine sa udomácnilo aj desubstantívne sloveso *zosedliačiť sa*. Výrazy *zosedliačiť sa* a *stať sa snobom* (*versnoben*) sa používajú v negatívnom hodnotiacom význame.

Slovotvorný význam „zaopatriť niekoho (niečo) tým, čo pomenúva motivant“ sa člení na sémantické podskupiny „zaopatriť niekoho niečím“ a „zaopatriť niekoho vlastnosťami niečoho“. Podskupina „zaopatriť niekoho niečím“ sa vnútorne diferencuje na:

zakryť povrch substancie nejakou látkou (*púdrovať* – *pudern*, *mydlieť* – *seifen*, *olejovať* – *ölen*, *pochrómovat'* – *verchrommen*, *isolieren* – *izolovat'*);

zakryť voľný priestor určitou substanciou, napr. *zasádrovať* (*dieru v stene*) – *vergipsen*, *zastrešiť* – *verdachen*, *oplechovať* (*strechu*) – *verblechen*;

ohraničiť priestor určitou substanciou (*oplotiť* – *umzähnen*, *zarámovat'* – *umrahmen*);

niečo pridať do niečoho (*koreniť* – *pfeffern*, *cukriť* – *zuckern*, *chlórovať* – *chlören*);

dávať niekomu niečo, čo je (ne)materiálne (*financovať* – *finanzieren*, *subvcovať* – *subventionieren*).

Do podskupiny „zaopatriť niekoho vlastnosťami niečoho“ patria slovesá s významom „zobraziť niekoho s vlastnosťou, ktorú označuje motivant“ (*mytologizovať* – *mythologisieren*, *heroizovať* – *heroisieren*).

V slovotvornej kategórii s významom „zbaviť toho, čo označuje motivant“ vystupujú v pozícii východiskového slova podstatné mená, ktoré označujú abstraktá, prírodné javy, artefakty a látky. Vznikajú:

a) prefixálno-sufixálnym postupom v obidvoch jazykoch

vykosten' – entgräten *odmraziť – entfrosen*
vyľudniť – entvölkern *vydediť – enterben;*
odvodniť – entwässern

b) prefixálno-sufixálnym postupom v nemčine a spájaním slov v slovenčine

entmachten – zbaviť moci *entaschen – zbaviť popola*
entzuckern – zbaviť cukru *entjochen – zbaviť jarma*
enblättern – zbaviť lístia *entsalzen – zbaviť soli;*

niektorým prefixálno-sufixálnym slovesám v nemčine zodpovedajú v slovenčine odvodené slová aj slovné spojenia

entfetten – odtučniť, zbaviť tuku *enthaaren – odvlasiť, zbaviť vlasov*
entgasen – odplyníť, zbaviť plynu *entfiedern – odperiť, zbaviť peria.*
entzaubern – odčariť, zbaviť kúzla

Desubstantívne slovesá, ktoré majú slovotvorný význam „robiť, vytvárať to, čo pomenúva motivant“, sú spravidla cudzieho pôvodu (*diskutovať – diskutieren, sabotovať – sabotieren, deklarováť – deklarieren*). Pretože ide o slová cudzieho pôvodu, možno uvažovať z hľadiska motivačných vzťahov aj o remotivácii. Potom sú sémantické vzťahy medzi základovým podstatným menom a odvodeným slovesom totožné so vzťahmi medzi slovesom a deverbálnym abstraktom (*sabotáž >< sabotieren, Diskussion >< diskutieren*).

V slovotvornej kategórii „uskutočniť činnosť pomocou inštrumentu, ktorú pomenúva motivant“, vytvárajú motivačnú bázu názvy inštrumentov, ktoré rozdelila Ohnheiser (1987) do dvoch skupín.

Prvú tvoria názvy hudobných nástrojov a druhú názvy substancií, ktoré umožňujú pohyb. Túto motivačnú bázu sme rozšírili o:

a) názvy súčastok v dopravných prostriedkoch a názvy doplnkových súčastí dopravných prostriedkov, ktoré umožňujú ich prevádzku (*brzda, Ruder*);

b) názvy nástrojov a prostriedkov na vykonávanie remeselnej činnosti (*pila, Hammer*).

Desubstantívne slovesá s významom „uskutočniť činnosť pomocou inštrumentu, ktorý pomenúva motívant“ sú v slovenčine zriedkavejšie ako v nemčine. Tvoria sa v obidvoch jazykoch sufixáciou slovotvorného základu:

<i>bager > bágrovat'</i>	<i>Bagger > baggern</i>
<i>bicykel > bicyklovat'</i>	<i>Rad > radeln</i>
<i>git > gitovat'</i>	<i>Kitten > kitten</i>
<i>veslo > veslovat'</i>	<i>Ruder > rudern</i>
<i>brzda > brzdit'</i>	<i>Bremse > bremsen</i>
<i>pilník > pílovat'</i>	<i>Feile > feilen</i>
<i>glej > glejit'</i>	<i>Leim > leimen</i>
<i>pila > pílit'</i>	<i>Säge > sägen</i>
<i>kefa > kefovat'</i>	<i>Bürste > Bürsten</i>
<i>bubon > bubnovat'</i>	<i>Trommel > trommeln.</i>

Okrem toho zodpovedajú desubstantívnyim slovesám v nemčine slovné spojenia v slovenčine:

<i>Hammer > hämmern</i>	<i>kladivo > udierat' (tíct) kladivom</i>
<i>Stelze > stelzen</i>	<i>chodúle > chodit' na chodúloch</i>
<i>Schaufel > schaufeln</i>	<i>lopata > hádzat' (naberat') lopatou</i>
<i>Geige > geigen</i>	<i>husle > hrať na husliach</i>
<i>Flöte > flöte</i>	<i>flauta > hrať na flaute</i>
<i>Trompete > trompeten</i>	<i>rúbka > hrať na trúbke</i>

Bratsche > *bratsche*

viola > *hrať na viole*.

Avšak desubstantívne slovesá *geigen, flöten* sa používajú zriedkavejšie ako ich synonymá (*Geige spielen, Trompete spielen*).

Slovesá s kategoriálnym významom „umiestniť niečo (niekoho) na miesto, ktoré pomenúva motivant“ sa používajú menej v slovenčine. V nemčine sa tvoria prefixálno-sufixálnym postupom, v slovenčine im zodpovedajú:

a) sufixálne pomenovania

einsacken – *vreckovať*

aufstischen – *stolovať*;

b) viacslovné pomenovania

einkellern – *uložiť do pivnice*

einschulen – *zapísať do školy*

einkapseln – *vložiť do púzdra*

schachteln – *dávať do škatúľ*.

einballen – *zabalíť do niečoho*

V slovenčine sú niektoré viacslovné pomenovania a sufixálne slovesné názvy v synonymickom vzťahu:

verladen do *vreciek* – *vreckovať*

tragen na *stól* – *stolovať*.

Pretože slovtvorné kategórie „uskutočniť činnosť prebiehajúcu v čase, ktorý označuje motivant“ (*prenocovať* – *übernachten*, *prezimovať* – *überwintern*) a „uskutočniť činnosť prebiehajúcu na mieste, ktoré označuje motivant“ (*stan* – *stanovať*, *Zelt* – *zelten*) majú iba niekoľko slovíes, prináleží im periférna pozícia medzi ostatnými slovtvornými kategóriami.

Desubstantívne slovesá patriace do slovtvornej kategórie „vytvárať to, čo označuje motivujúce slovo“ sme rozdelili do niekoľkých sémantických podskupín:

a) „vytvárať s určitým úmyslom to, čo označuje motivant“;

b) „vytvárať neúmyselne to, čo označuje motivant“;

- c) „prinášať, priniest' na svet to, čo označuje motivant.

Slovesné motiváty, ktoré patria do podskupiny „vytvárať s určitým úmyslom to, čo označuje motivant“, sa odvodzujú v oboch jazykoch od podstatných mien, ktoré pomenávajú produkty intelektuálnej a remeselníckej práce sufixáciou a kombinovaným prefixálno-sufixálnym postupom:

projekt > projektovať

Projekt > projektieren

vtip > vtipkovať

Witze > witzeln

hudba > zhudobniť

Ton > vertonen

múr > murovať

Mauer > mauern

dráma > dramatisovať

Drama > dramatisieren.

V nemčine sa odvodzujú sufixáciou aj od podstatných mien, ktoré označujú potravinárske produkty. V slovenčine im zodpovedajú slovesno-menné názvy:

Most > mosten mušťa > robiť mušťa Butter > buttern maslo > mútiť maslo.

Slovesné motiváty patriace do sémantickej podskupiny „vytvárať neúmyselne to, čo označuje motivant“ sa tvoria od substantív, ktoré označujú látky, ktoré spontánne vylučuje ľudský organizmus. Tvorja sa v oboch jazykoch:

- sufixálno-prefixálnym postupom, napr. *hlien > zahlieniť, Schleim > verschleimen;*
- sufixálno-prefixálnym postupom v kombinácii s reflexivizáciou, napr. *hlien > zahlieniť sa, Schleim > sich verschleimen;*
- sufixálnym postupom, napr. *hnis >> hnisať, Eiter > eitern.*

Okrem spoločných postupov sa tvoria aj rozdielne:

- kombináciou prefixácie a sufixácie v slovenčine a sufixáciou v nemčine, napr. *hnis >> zhnisať, Eiter > eitern;*

b) kombináciou prefixácie a sufixácie v slovenčine a sufixáciou v nemčine, napr. *pot* > *potiť sa*, *Schweiss* > *schwitzen*.

V určitých prípadoch sa dá usúdiť iba na základe kontextového významu príslušného slovesa, či ide o úmyselnú, alebo spontánnu činnosť, napr. *krvácať*: 1) cieľavedomým sebaпоškodením (následkom podrezania si žil); 2) nezávisle od vôle človeka (vnútorné krvácanie).

Slovesné motiváty patriace do sémantickej podskupiny „priniesť, prinášať na svet to, čo označuje motivant“ sa tvoria od názvov zvierat:

a) sufixálno-prefixálnym postupom v kombinácii s reflexivizáciou v slovenčine a sufixáciou v nemčine

prasa > *oprasiť sa* *Ferkel* > *ferkeln* *teľa* > *oteliť sa* *Kalb* > *kalben*;

jahňa > *ojahniť sa* *Lamm* > *lammn*

b) kombináciou sufixálneho postupu a reflexivizácie v slovenčine a sufixáciou v nemčine

prasa > *prasiť sa* *Ferkel* > *ferkel* *teľa* > *teliť sa* *Kalb* > *kalben*.

jahňa > *jahniť sa* *Lamm* > *lammn*

Slovesá patriace do slovotvornej kategórie „mať to, čo pomenúva motivant“ vyjadrujú stále alebo dočasné fyziologické zmeny. Vznikajú v oboch jazykoch sufixáciou:

teplota > *teplotovať* *Fieber* > *fiebern* *hlad* > *hladovať* *Hunger* > *hungern*

kašeľ > *kašľať* *Husten* > *husten* *stres* > *stresovať* *Stress* > *stressen*.

V ďalších prípadoch zodpovedá daným slovesám v slovenčine už len analytický typ pomenovaní v nemčine:

chrípka > chrípkovať *Grippe – Grippe haben*

angína > angínovať *Angine – Angine haben.*

V slovotvornej kategórii „urobiť tým, čo pomenúva motivant“ sú v pozícii motivantov substancie označujúce názvy osôb a neosôb rôznych sémantických skupín:

popol > spopolniť *Asche > einäschern*

Európa > europeizovať *Europa > europäisieren*

proletár > sproletarizovať *Proletar > verproletarisieren.*

Nesúlad medzi slovotvorným a lexikálnym významom sa vyskytuje pri niektorých desubstantívnych slovesách s významom:

- a) „správať sa tak (podobne) ako zvieratá, ktoré pomenúva motivant“;
- b) „uskutočniť činnosť pomocou inštrumentu, ktorú pomenúva motivant“;
- c) vytvárať to, čo označuje motivant“.

Z medzijazykového hľadiska môže ísť o symetrický, symetricko-asymetrický a asymetrický nesúlad (napätie).

Symetrické napätie medzi slovotvorným a lexikálnym významom znamená, že lexikalizácia prebieha v jednotlivých jazykoch rovnako:

opičiť sa

„expr. bezducho napodobňovať (opičiť sa po niekom, za niekým napr. v obliekaní)“ (KSSJ, 2001, s. 440);

nachäffen

1. „abwertend die Sprachweise, bestimmte Bewegungen, Eigenheiten anderer in übertriebener, grotesk-verzehrender Weise nachahmen (den Lehrer, jmds. Stimme, jmds. Gang), 2. jmdn., etw. in einfallsloser törichter Weise nachahmen“ (Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2001, s. 1341).

Aj keď sa lexikalizácia *nachäffen* vyznačuje špecifickými významovými nuansami, považujeme ju z medzijazykového hľadiska za symetrickú.

Prenesený význam dvojice slov *kašlat' – husten* je v oboch jazykoch takmer úplne rovnaký. V slovenčine znamená „nestáť o niekoho (niečo), opovrhovať niekým, resp. niečím“ (KSSJ, 2003, s. 244); v nemčine „keineswegs geneigt sein, jmds. Wunsch zu erfüllen, seiner Aufforderungen nachzukommen“ (Dutsches Universalwörterbuch, 2001, s. 809).

Symetricko-asymetrické napätie sa zakladá na tom, že lexikalizácia porovnávaných lexém prebieha rovnako aj rozdielne:

píliť

1. „rezať, spracúvať pílu (píliť drevo), 2. pren. a) píliť vo význame chrápať, b) vo význame na niekoho naliehať (píliť niekomu hlavu), c) škodiť sám sebe (píliť konár pod sebou) (KSSJ, 2003, s. 478);

sägen

1. a) „mit der Säge arbeiten (er sägte draussen auf dem Hof), b) mit der Säge zerschneiden (Holz, Baumstämme), c) durch Sägen (1b) herstellen (Bretter, Balken), 2. salopp, scherzhaft schnarchen (kaum war er eingeschlafen, fing er anzusägen)“ (Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2001, s. 1341). Okrem toho sa používa *sägen* aj vo frazéme *auf der Geige sägen*. Symetria medzijazykovej lexikalizácie sa vzťahuje na spoločný význam *píliť* vo význame *chrápať* a *schnarchen* (*kaum war er eingeschlafen, fing er anzusägen*). Špecifická lexikalizácia v slovenčine sa odráža vo významoch *na niekoho naliehať* (*píliť niekomu hlavu*), *škodiť sám sebe* (*píliť konár pod sebou*). V nemčine sa rozvinula špecifická lexikalizácia vo význame *auf der Geige sägen* (*vřzgat' na husliach*).

Asymetrické napätie spočíva v tom, že lexikalizácia prebieha, resp. sa prejavuje pri porovnávaných lexémach rozdielne. Tento typ napätia demonštrujeme na slovese *kefovať* a *bürsten*. Budeme sa pridržiavať iba lexikografických údajov:

kefovať

1. „čistiť, upravovať kefou (kefovať šaty, topánky, vlasy), 2. pren. hrub. karhať (kefovať niekoho za niečo)“ (KSSJ, 2003, s. 247);

bürsten

1. a) „mit einer Bürste entfernen den Staub von Schuhen, b) mit einer Bürste reinigen, polieren die Schuhe, 2. a) mit einer Bürste glätten (jmdm., sich das Haar, dem Hund das Fell), b) mit einer Bürste behandeln, bearbeiten (den Körper trocken bürsten, um den Kreislauf anzuregen), 3. vulg. koitieren“ (Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2001, s. 327). Z údajov vyplýva, že špecifická lexikalizácia sa v slovenčine odráža vo význame *karhať* (*kefovať niekoho za niečo*) a v nemčine vo význame *koitieren*.

Z medzijazykového hľadiska nastáva ešte prípad, keď iba pri jednom slove z dvojice rovnakovýznamových slov dochádza k lexikalizácii jeho významu. Ako príklad nám môžu poslúžiť desubstantívne slovesá *stolovať* a *auftischen*. Už predtým sme poukázali na priehľadnosť (transparentnosť) medzi ich motivačným významom „umiestniť niečo (niekoho) na miesto, ktoré pomenúva motívant“ a lexikálnym významom „nosiť na stôl“. Neskôr sa odchyľil lexikálny význam slovesa *auftischen* od motivačného významu do tej miery, že došlo k jeho idiomatizácii: „*ugs. abwertend etw. erzählen, berichten, was nicht der Wahrheit entspricht*“ (Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2001, s. 190).

Ten istý prenesený lexikálny význam sa môže „viazať“ v porovnávaných jazykoch aj na lexikálne jednotky, ktoré majú priamy význam čiastočne rovnaký a čiastočne rozdielny, teda ekvipolentný. Napríklad prenesený význam „spájať, dávať ľudí dohromady“ sa vyjadruje dvoma rozdielnymi pomenovaniami. V slovenčine je to desubstantívne sloveso *stmeľovať* (*kitten*), v nemčine *leimen* (*glejít*). Zámena lexikálnych jednotiek za účelom vyjadrenia preneseného významu nie je v jednotlivých jazykoch možná, pretože slovenčine je syntagma (*z*)*glejovať ľudí* rovnako „cudzí“ ako nemčine slovné spojenie *die Leute kitten*.

Resume

- a) Mnohé slovtvorné významy, ktoré sa tvoria desubstantivizáciou sloviess, majú obidva jazyky rovnaké. Iba v slovenčine sa tvorí desubstantivizáciou sloviess slovtvorný význam „mať dejový vzťah k motivantu ako objektu deja“ s jednotlivými sémantickými podskupinami: „návyky a civilizačné choroby dneška“, „kauzálne dôsledky“ a „osobné záujmy“. Naopak, iba v nemčine vzniká desubstantivizáciou sloviess význam „hovoriť tak ako rodený, resp. mentálne a jazykovo naturalizovaný obyvateľ určitej lokality“.
- b) Medzi niektorými desubstantívnymi slovesami s významom „vykonávať určitú činnosť, ktorá je charakteristická pre toho, koho označuje motivant“ existujú v porovnávaných jazykoch určité významové rozdiely. V slovenčine spravidla neobsahujú hodnotiaci význam, v nemčine väčšinou áno.
- c) Desubstantívne slovesá odvodené od podstatných mien, ktoré pomenávajú poveternostné javy, sa tvoria v slovenčine zriedkavejšie. To isté platí aj pre slovesá s významom „umiestniť niečo (niekoho) na miesto, ktoré pomenúva motivant“.
- d) Lexikalizácia významov jednotlivých pomenovaní je z interlingválneho hľadiska symetrická, symetricko-asymetrická a asymetrická. Okrem toho môže nastať situácia, keď lexikalizácia významu prebieha iba v jednom z porovnávaných jazykov.
- e) Realizácia niektorých slovtvorných významov sa spája s koexistenciou paralelných systematizácií, ktoré jestvujú súbežne ako ekvivalentné možnosti. V slovenčine sa tento jav vyskytuje pri tvorení niektorých sloviess s významom „zbaviť toho, čo označuje motivant“. V nemčine je koexistencia paralelných systemizácií prítomná pri niektorých slovesách s významom „hrať na hudobný nástroj“.
- f) Niektoré slovtvorné procesy v obidvoch jazykoch sú interpretovateľné na základe logického usudzovania, ďalšie iba na báze kombinovaného logického a inferenčného usudzovania. Napríklad v nemčine je pri interpretovaní odvodzovania sloviess od podstatných mien, ktoré pomenávajú poveternostné vplyvy, postačujúce logické (analogické) usudzovanie. Slovenčina si však v tom istom prípade nevystačí iba s logickým usudzovaním, treba ho doplniť entymématickým usudzovaním (inferenciou).

Denominal verbs in Slovak and German

The paper deals with the word-formating meaning of denominal verbs in Slovak and German. A lot of word-formating meanings of denominal verbs are similar in both languages. Some occur only in one of the languages compared. The author points out the congruence, similarities and differences in word-formation of denominal verbs in Slovak and German and emphasizes the fact that some verbs become lexicalized in their meaning.

Lteratura

DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2007.

DOKULIL, M.: K otázce prediktability lexikálního významu slovtvorně motivovaného slova
In: *Slovo a slovesnost*, 39, 1978, s. 175 – 179

Duden *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim : DUDENVERLAG, 2001.

FILIPEC, J.: K otázce konfrontace slovní zásoby dvou jazyků. In: *Jazykovědné aktuality*, 10, 1973, s. 57 – 62.

FLEISCHER, W.: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, 1974.

FURDÍK, J.: *Slovenská slovtvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004.

HORECKÝ, J.: *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov*. Bratislava : SPN, 1971.

KAČALA, J. a kol.: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : VEDA, 2003.

MITTER, P.: *Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině*.
Ústí nad Labem UJEP : Acta Universitatis Purkynianae 144, Studia linguistica, 2008.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovtvorná potencialita a lexikálna norma. In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : VEDA, 1997, s. 252 – 267.

OHNEISER, I.: *Wortbildung im Sprachvergleich Russisch – Deutsch*. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, 1987.

ULUCHANOV, I. S.: *Slovoobrazovateľnaja semantika v ruskom jazyke i principy jejo opisania*. Moskva : Izdatel'stvo LKI, 2007.

Gramatika a čeština pro cizince

Marie Hádková

1) Úvod

Vymezení adekvátního místa gramatiky (gramatického učiva) ve výuce češtiny pro cizince představuje jeden z nejsložitějších úkolů didaktiky češtiny v roli jazyka cizího. Důvody tohoto stavu jsou dvojí. Jednak je to typologická charakteristika češtiny (čeština je jazyk flektivní - viz k tomu podrobněji dále) a jednak je to automatické přenášení stereotypů z výuky předmětu český jazyk pro rodilé uživatele do výuky cizinců, kteří česky nekomunikují a neovládají ani žádný jiný podobný jazyk. Učitel češtiny pro cizince by tedy měl být poučen o typologické charakteristice češtiny a měl by ovládat postupy, jimiž je systém češtiny představován jejímu nerodilému uživateli. Měl by být poučen o vlivu gramatických prohešek na hodnocení celkového výkonu cizince v češtině psané a mluvené, a to ve vztahu k příslušným deskriptorům Společného evropského referenčního rámce. Vzhledem k významným teritoriálním odlišnostem v mluvené podobě češtiny (konkurence spisovné a nespisovné češtiny) a vzhledem k jiné pozici češtiny obecně v Čechách a na Moravě by měl být lektor poučen i o jevech s tímto rozrůzněním souvisejících a nacházejících nutný ohlas ve výuce cizinců, a to nejen na přirozeném území češtiny (v České republice).

Gramatika (mluvnice) bývá nejčastěji definována jako obor jazykovědy zabývající se usouvztažňováním jednotek jazyka (slov), tedy pravidly jejich spojování a příp. ohýbání. Podle rysů gramatické stavby jazyka můžeme rozdělit jazyky světa do několika skupin, a to pomocí tzv. morfologické typologie. Základní rozdíly nacházíme, velmi obecně řečeno, mezi jazyky, které vyjadřují gramatické funkce především pomocnými slovy (analytické či izolační jazyky), a jazyky, které tytéž funkce vyjadřují převážně ohýbáním (flexí) či pomocí předpon a přípon (jazyky syntetické či afígující). Typickým jazykem izolačního typu je angličtina, která hojně využívá pomocných slov, srov. např. *Znáš tamtoho muže?* – *Do you know that man?* Čeština je naopak typickým příkladem syntetických jazyků využívajících především ohýbání, tj. jazyků flektivních, v nichž jedna koncovka vyjadřuje více mluvnických kategorií, např. ve tvaru *pracuj-u* vyjadřuje osobu, číslo, čas, slovesný způsob a rod. Využívání různých slovních tvarů, které jsou výsledkem ohýbání (skloňování a časování), má za následek tzv. volný pořádek slov, kde není pevně stanoveno pořadí větných členů. Právě tyto skutečnosti (bohatství slovních tvarů a volný pořádek slov) stojí v pozadí tvrzení některých cizinců, že čeština je neobyčejně obtížná, až nenaučitelná. Tento mýtus je bohužel mnohdy

podporován oním výše zmíněným přenášením stereotypů výkladu systému češtinu, jak je představován rodilým Čechům¹.

2) Obtížnost české gramatiky jako výslednice tzv. vzdálenosti mezi výchozím a cílovým jazykem

Z hlediska efektivity výuky češtiny pro cizince, kteří usilují o dosažení stejné cílové úrovně znalosti, je výhodné, můžeme-li zájemce rozdělit do výukových skupin podle tzv. vstupní předpokladové báze. *Předpokladovou bázi* chápou jako soubory znalostí o světě, znalostí řečových kódů (tedy i mateřského jazyka), pravidel řečového chování, k nimž patří řečová etiketa, atd. Součástí předpokladové báze či předpokladů řečové komunikace² jsou i psychické kapacity jedince (kreativita a perceptibilita) a emotivní vybavenost. Jde tedy o široce pojatou funkční, dynamicky³ organizovanou soustavu, která se rozvíjí v interakci jedince s okolním světem a která tvoří oporu jeho činnosti. Je produktem i předpokladem veškeré lidské činnosti. Předpokladovou bázi lze dále členit na oblast týkající se předmětu komunikace, věcných obsahů a způsobů vyjádření.

Pro naše účely je ovšem nedůležitější to, že součástí předpokladové báze je, velmi zjednodušeně řečeno, stereotyp pozorování a vyhodnocování jazykových projevů (textů), který si cizinec přináší do náhledu na české texty ze své mateřštiny a všech ostatních jazyků, jimiž komunikuje. Je tedy logické, že cizinec, jeho mateřština nemění tvary slov, bývá právě touto skutečností velmi překvapen a zaskočen, podobně jako tím, že musí v české větě hledat sloveso v určitém tvaru, aby mohl podle jeho formy identifikovat podmět apod., srov. např. *Babičky se nebojím*. Při analýze této věty by bylo velmi zavádějící, kdyby předpokládal, že slovo *babičky* je podmětem apod.

Popsané diference mezi mateřštinou cizince a cílovou češtinou označují jako vztah či vzdálenost mezi výchozím a cílovým jazykem. V tomto vztahu jde o inherentní střetávání dvou znakových systémů, dvou vnitřně organizovaných soustav prostředků jazykového vyjadřování, dvou typologicky více či méně odlišných jazyků vykazujících shody i rozdíly. Tento náhled na situaci výuky druhému a dalšímu cizímu jazyku není ovšem v dějinách lingvodidaktického myšlení ničím zcela novým.⁴ Velmi ilustrativní pohled na námi popisované skutečnosti nacházíme např. u V. Skaličky, který

¹ Dále využíváme Hádková, M.: *Čeština z druhé strany*. Ústí nad Labem 2008.

² Termín J. Kořenského.

³ I. Nebeská podtrhuje význam předpokladové báze jakožto dynamicky pojaté mentální struktury (Nebeská, I.: *K charakteru předpokladové báze*. Slovo a slovesnost 50, 1989, s. 270-277).

⁴ „*Mateřský jazyk se stále vtírá do mysli a přisvojuje si právo dávat zákony ostatním, nově do mysli přicházejícím, jako by byl on sám nejdokonalejší normou a normou pro ostatní ...*“ (Komenský, J. A.: *Nejnovější metoda jazyků*. Sebrané spisy III, Praha 1964, s. 95).

chápal význam typologie pro učení se cizímu jazyku takto: „*Poznáme-li důkladně svůj vlastní jazyk, budeme mít možnost proniknout tím hlouběji do jazyků cizích. Tomu slouží především právě typologické zkoumání, neboť se stále zabývá srovnáváním jazyků. To je důležité zvláště dnes* (1951 – pozn. MH), *kdy den ode dne vzrůstá důležitost jazyků mluvnicky vzdálených. Kdo se učí např. čínsky nebo turecky anebo arabsky a přitom je typologicky nezkušený, obtížně chápe odlišné vlastnosti těchto jazyků. Jsou mu nepřijemným balastem. Typologie mu může usnadnit pochopení těchto zvláštností v celé jejich souvislosti.*“⁵

Postupujeme-li podle Skaličky, ale ve směru od cizích jazyků k češtině, jsou pochopitelnější v lingvistických i laických kruzích dobře známé rozdíly mezi chybami různých skupin cizinců, resp. mezi rychlostí osvojování češtiny ze strany např. Arabů a Poláků. Rozdíly při výuce zahraničních studentů jsou dány vztahem mezi systémem výchozího a cílového jazyka, tedy tím, zda je mateřský jazyk učících se flektivní, nebo neflektivní. Tuto tezi ověřuje samotná praxe. Učitel češtiny pro cizince se pravidelně setkávají se dvěma zásadně odlišnými typy studentů: těmi, kteří mají znalost nějakého flektivního jazyka, a těmi, kteří neovládají žádný flektivní jazyk. Skupiny odlišné charakteristiky se pak obvykle vytvářejí zcela přirozenou cestou.⁶

3) Odlišné přístupy k výuce Slovanů a Neslovanů

Neslovanům, kteří se nikdy nesetkali s jiným flektivním jazykem, je na počátku výuky češtiny třeba osvětlovat řadu nových pojmů.⁷ Nový není pro studenta jen materiál češtiny, ale nové jsou i jisté obecně lingvistické znalosti nutné pro popis a fungování flektivního jazyka. Učitel si musí položit otázku, bez čeho se z metajazyka (tedy ze všech oněch popisných, výkladových a teorií užívaných prostředků, termínů, zachycujících popis normy a podstaty jazyka) nebude ve výuce moci obejít. Při výběru je nezanedbatelná také skutečnost, že u Neevropanů nemůže být většinou využito ani tradičního evropského mluvnického myšlení, tedy znalosti terminologie pocházející z latiny. Vzhledem k vysokému počtu Vietnamců učících se česky nelze na tomto místě nepřipomenout, že vietnamština (jazyk amorfního typu) vyjadřuje gramatické vztahy pouze slovosledem a pomocnými slovy, slova v ní navíc velmi často splývají se slabikou a význam mnohdy odlišuje jen tón, při čemž afixy vietnamština vůbec nemá.

⁵ Skalička, V.: *Typ češtiny*. In: Lingvistické čítanky III. Typologie – sv. 1. Praha 1975, s. 57.

⁶ Hádková, M.: *Cesty ke komunikační kompetenci*. In: Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Ostrava - Walbrzych 2001, s. 75-85.

⁷ Srov. např. Hádková, M.: *Problémy výuky slovanských jazyků jako cizího jazyka*. In: II Jornadas Andaluzas de Eslavística - Ponencias y Comunicaciones. Baeza 2000, s. 138-142.

Na zmíněné skutečnosti musí sice brát učitel češtiny pro cizince ohled, ale na druhé straně nelze zaměřit úvodní hodiny jen na systém lingvistické terminologie. Selekce materiálu musí být provedena v souladu s komunikativními potřebami cizinců, tedy s cíli kurzu. Mezi ty nemůže patřit teoretická znalost jazykových prostředků (ani jejich terminologie) přímo nezakládající schopnost řečové činnosti.⁸ Nelze na tomto místě pominout ani skutečnost, že se u některých cizinců velmi často setkáváme téměř s programovou neochotou osvojit si nezbytnou terminologii. Důvod je jasný – cizinec nechápe, že se mu takto usnadní a urychlí pochopení struktury jazyka, kterému se chce naučit, obvykle má zájem jen o to, aby se naučil řeči, učení se o jazyce je pro něj „ztrátou“ času. Nedůvěra k terminologii, tj. k pochopení struktury jazyka, je u cizinců mluvících anglicky jakožto cizím jazykem posilována i skutečností, že jí nebylo třeba ke zvládnutí běžně mluvené angličtiny.

Slované podobné problémy na počátku výuky nemají, protože jsou vyučeni ve flektivní mateřštině a bývá jim též blízké „evropské gramatické myšlení“. Obecněji můžeme konstatovat, že menší potíže na počátku výuky češtiny jako cizího jazyka mají i ti cizinci, kteří se již dříve seznámili s nějakým flektivním jazykem. Zpravidla nemají tendenci ignorovat koncovky, protože již vědí, že u flektivního jazyka mohou koncovky kumulovat hned několik významů. Ani fakt, že měnící se formy slov do jisté míry limitují produkci textů jen s pomocí překladového slovníku, pro ně není ničím novým. Obvykle nepodléhají falešnému dojmu, že lze komunikovat bez znalosti koncovek.

Projevy tzv. vzdálenosti mezi výchozím jazykem a jazykem cílovým se pochopitelně táhnou celou výukou češtiny pro cizince jako červená nit. Nejpatrnějším se ovšem zdá diferencující postoj právě ke gramatickému učivu. Obvykle rozdělí jazykově heterogenní skupinu studentů začátečnicků již po několika hodinách výuky na ty, kteří rezignují na gramaticky správné tvary a osvojení si elementární konjugace a deklinace, a ty, kteří si uvědomují paradigmata a postupně „zautomatizovávají“ užívání koncovek. Ziskávají tak informace o systému češtiny s možností dále rozvíjet svou jazykovou kompetenci systematicky, a to kvantitativně (např. samostatné užití dvojjazyčného slovníku) i kvalitativně (např. frazeologismy). První skupina se vyděluje především z Neslovanů bez znalosti dalšího flexivního jazyka. Typické bývá, že tito studenti nechtějí „ztrácet“ čas učením se o jazyce, ale chtějí (podobně jako u analytických jazyků) hned s pomocí slovníku komunikovat. Navíc velmi často podlehnou mylnému dojmu, že jim teprve komunikace s rodilými mluvčími přinese schopnost aktivně užívat češtinu.

Počáteční fáze studia češtiny je pro Neslovana vskutku velmi obtížná nejen kvůli nutnosti osvojit si elementární terminologii, ale protože je těžké naučit se jazyku geneticky i strukturně odlišnému, ve

⁸ Srov. Kořenský, J.: *Typy gramatických popisů a výuka češtině jako cizímu jazyku*. In: *Čeština jako cizí jazyk*. Praha 1985, s. 43.

kterém se na první pohled nevyskytují žádné analogie (např. k opozici perfektivum a imperfektivum, dokonavé a nedokonavé sloveso). Výše popsanému postojí cizinců Neslovanů porozumíme lépe, srovnáme-li typologickou charakteristiku češtiny s charakteristikou jazyka izolčního typu (neměnnost podstatného jména, hojnost předložek a spojek, nedostatek vyjádření gramatického čísla, nedostatek rodů, existence členu, nedostatek synonymie a homonymie pádů atd.). Cizinec např. povšechně rozumí slovníkovému významu užitých jednotek, umí pravidla i paradigmatata, ale nedokáže interpretovat význam jednotek zasažených flexí. Při získávání dovednosti komunikovat flektivním jazykem se učící soustředí na „jiné rysy“ jazykových prostředků a jejich organizace. Nemůže být úspěšný, pokud nezačne přistupovat k jazykovému materiálu jinak než k materiálu své mateřštiny. Musí se např. naučit pozorovat (uvědoměle číst i poslouchat) „konce slov“, vyhledávat v české větě sloveso v určitém tvaru (přísudek) atd. Učitel češtiny pro cizince by neměl být překvapen neschopností analogie, s níž se u cizince s neflektivní mateřštinou často setká, tedy např. vztahu mezi *jaká – hezká, jaký – hezký, jaké – hezké*. Neschopnost analogie není v žádném případě projevem neochoty či obecné neschopnosti naučit se česky, ale prostě jen přenesením stereotypu z mateřštiny, v níž „konce slov“ význam nepřinášejí, a proto jim cizinec není zvyklý věnovat patřičnou pozornost.

4) Přenášení stereotypů z výuky českého jazyka pro rodilé uživatele češtiny

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že při úvahách o češtině pro cizince je základním požadavkem odhlédnout primárně od tradičního popisu pro rodilé mluvčí. Podle našeho názoru lze na popis vztahu učitele-rodilého uživatele k výuce flektivních jazyků jakožto jazyků cizích vztáhnout to, co o přípravě učebnice češtiny pro Angličany konstatoval J. Vachek na stránkách *Slova a slovesnosti* již v roce 1938 v recenzi *Češtiny pro Angličany*: „*Příručky seznamující s češtinou pro cizince mohou být i pro teoretickou lingvistiku po nejedné stránce zajímavé. Důsledné promyšlení úkolů, které musí autoři takových příruček zdotat, vrhne často ostré světlo na některé rysy češtiny, které jinak ucházejí pozornosti. Mohlo by se namítnout, že při takových příručkách jde o docela obdobnou konfrontaci dvou jazykových systémů, jako při skládání učebnic cizích jazyků pro Čechy. Ale věc není tak jednoduchá; podoba je jen na povrchu, a pod ní najdeme závažný rozdíl. Při skládání učebnice cizího jazyka má autor vycházet z jazykového vědomí Čecha, jehož inventáře má využití co nejvhodněji k navození jazykového vědomí, které je vlastní jazyku cizímu. Z toho důsledně vyplývá, že autor pišící příručku češtiny pro cizince musí se snažit navodit české jazykové povědomí pomocí kvádrů, z nichž je vystavěno jazykové povědomí cizincovo. Jinak řečeno, jazykové vědomí příslušného cizího jazyka musí být autoru takové příručky právě tak známé jako jazykové povědomí české. Není-li splněn tento*

základní předpoklad, zůstává taková příručka pouhým soupisem paradigmat a pravidel, visících úplně ve vzduchu.“

5) K některým odlišnostem prezentace češtiny nerodilému uživateli

Prezentace systému češtiny jejímu nerodilému uživateli se zásadně liší od toho, jak se vysvětluje popis češtiny v hodinách mateřského jazyka. Nelze na tomto místě podrobně ukázat na všechny odlišnosti, aniž přinést celý systém nahlížený z pozice tzv. jinojazyčného mluvčího. Zaměříme se tedy jen na některé základní principy:

Výchozím „bodem“ práce s jazykovými prostředky je jejich slovníkový tvar – základní tvar (lemma), u podstatných jmen je to 1. p. č. j. u sloves infinitiv. Od těchto forem bude cizinec vždy vycházet, ale k nim by se měl umět i vždy vrátit tak, aby dokázal vyhledat ve slovníku význam určitého jazykového prostředku, i když „zasaženého“ flexí. Jako příklad uvádíme algoritmus vyhledání významu podtrženého slova z následující věty (postup jen při výuce dospělého studenta):

Mobil mám v té tašce.

- 1) Předložka *v* – lokalizace *Někde něco je, je to uvnitř něčeho, uvnitř nějaké věci.*
- 2) Předložka *v* se v tomto případě pojí se 6. pádem.
- 3) Tvar zájmena *té* ukazuje na rod podstatného jména, které po něm následuje – je to podst. jm. r. ženského.
- 4) Z koncovek podst. jm. r. ž. v 6. pádě jde jen o *e/-ě* (viz tvar *tašce*) – „zasažení“ flexí

5) – viz tabulku:

Tvar v textu	Změna	Slovníkový tvar
(v) <i>tašce</i>	<p><i>-a</i> → -ě/-e</p> <p><i>Tzv. tvrdé souhlásky:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>ha</i> → -ze (<i>Praha</i> – v <i>Praze</i>) - <i>cha</i> → -še (<i>socha</i> – na <i>soše</i>) - <i>ka</i> → -ce (<i>bakelka</i> – v <i>kabelce</i>) - <i>ra</i> → -ře (<i>opera</i> – v <i>opeře</i>) - <i>da</i> → -dě (<i>třída</i> – ve <i>třídě</i>) - <i>ta</i> → -tě (<i>teta</i> – o <i>tetě</i>) - <i>na</i> → ně (<i>Dana</i> – o <i>Daně</i>) <p><i>Tzv. měkké souhlásky, např.:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>ša</i> → -še (<i>Dáša</i> – o <i>Dáše</i>) - <i>ja</i> → -je (<i>Mája</i> – o <i>Máje</i>) <p><i>Tzv. obojetné souhlásky, např.:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>ba</i> → -bě (<i>Liba</i> – o <i>Libě</i>) - <i>la</i> → -le (<i>škola</i> ve <i>škole</i>) 	<p><i>taška</i></p> <p>(Cizinec by mohl dospět i k nesprávnému tvaru <i>tašca</i>, který ovšem ve slovníku nenalezne.)</p>

Pro správné tvoření a určování tvarů podstatných jmen je nezbytně nutné, aby cizinec bezpečně ovládal rod substantiva a u substantiv rodu mužského ještě i jejich životnost (viz dále). Rod musí být zvládnut paměťově. Nejčastěji je identifikován pomocí tvaru číslovky *jeden, jedna, jedno*, resp. tvaru ukazovacího zájmena *ten, ta, to*. V obou případech je ovšem třeba upozornit na to, že nejde o člen – ten čeština vůbec nemá. Nejde tedy o analogii např. mezi angličtinou a češtinou: *the book – ta kniha*. V českých učebnicích se při nácvičce rodu s úspěchem používá tzv. barevného kódování, které do učebních materiálů uvedla L. Holá (poprvé její učebnice *Czech step by step*, Praha 2000). Při identifikaci životnosti podst. jm. r. m. se na počátku výuky cizinců nejčastěji uchylujeme k zjednodušujícímu a účelově pozměněnému přístupu oproti lingvistickému popisu, k distinktivnímu rysu samostatného pohybu, např. (*ten, jeden*) *strom* - nepohybuje se, je to tedy podst. jm. r. m.

neživotné. (Uvedený postup je třeba chápat jako velmi trivializující a nepokrývající všechny eventuality.)

Pro odvozování tvarů substantiv od tvaru slovníkového cizinci nemohou úspěšně využívat analogií, jež jsou v pozadí existence vzorů pro jednotlivé skloňovací typy. Cizincům není vhodné doporučovat nácvik či paměťové ovládnutí skloňování stejných vzorů, jaké slouží rodilým uživatelům. Vzorem (modelem) totiž může být jen takové slovo, jehož všechny tvary mluvčí zcela bezpečně ovládají natolik, že podle něj mohou vytvářet tvary slov jiných. Navíc by jako vzor mělo sloužit slovo v běžném jazykovém kontaktu dostatečně frekventované. Tyto požadavky např. vedly na počátku 70. let minulého století k náhradě vzoru *nůše* vzorem *růže*, protože slovo *nůše* se ocitlo na okraji slovní zásoby nejmladší generace tehdejších uživatelů jazyka. Některé vzory navíc cizincům nepomohou řešit všechny obtíže flexe – např. 2. p. j.č. podst. jm. r. m. neživotného zakončených na tvrdou souhlásku (vzor *hrad* – tvar *hradu/lesa*). Vzor cizinci nepomůže při rozhodování, zda je správně *do parku*, či *do parka*, zda je správně *bez obědu*, či *bez oběda* atd.

Prezentace tvarů sloves (časování) je zcela odlišná od způsobu, jež slouží k rozřídění sloves do pěti slovesných tříd podle kmene přítomního a který se učí české děti. Pro cizince je opět výchozím bodem slovníkový tvar, od něhož se ale musí dostat ke kmeni přítomnému, aby mohl odvozovat tvary jednotlivých osob – časovat v přítomném čase a v oznamovacím způsobu. Pro účely výuky cizinců se slovesa dělí nejčastěji takto:

1) Nejjednodušší je představit cizinci skupinu sloves v infinitivu zakončených na *-ovat*, po jehož odtržení se přidávají zakončení jednotlivých osob (1. os. j. č. *-uji/-uju*; 2. os. j.č. *-uješ*; 3. os. j.č. *-uje*; 1. os. mn. č. *-ujeme*, 2. os. mn. č. *-ujete*; 3. os. mn. č. *-ují/-ujou*).

2) Slovesa s tvarem 1. os. č. j. zakončeným na *-ám*, jež je nahrazováno zakončeními pro další osoby, např. *mít* – (*já*) *mám*; (*ty*) *máš*; (*on...*) *má*; (*my*) *máme*; (*vy*) *máte*; (*oni...*) *mají*. Ke stejnému typu patří dále např. slovesa *dát*, *znát*, *obědvat* atd.

3) Slovesa s tvarem 1. os. č. j. zakončeným na *-ím*, jež je nahrazováno zakončeními pro další osoby, např. *muset* – (*já*) *musím*; (*ty*) *musíš*; (*on...*) *musí*; (*my*) *musíme*; (*vy*) *musíte*; (*oni...*) *musí/musejí* (podle konkrétního slovesa). Ke stejnému typu patří dále např. slovesa *vidět*, *vědět*, *spát*, *večeřet*, *chodit* atd.

4) Slovesa, jejichž kmen přítomní je natolik odlišný, že je nutno si pamatovat celý tvar 1. os. č. j., např. *brát* – (*já*) *beru*, přičemž dále zaměňujeme *-u* (koncovku 1. os.) za koncovky osob dalších: (*ty*) *bereš*, (*on*) *bere*, (*my*) *bereme*, (*vy*) *berete*, (*oni...*) *berou*. Ke stejnému typu patří dále např. slovesa *jít*, *jet*, *vést*, *psát* atd.

5) Jako specifickou skupinu lze vyčlenit slovesa s monosylabickým (jednoslabičným) infinitivem, jehož jádrem je dlouhá samohláska (včetně dvojhlásky), která se pravidelně zkracuje

před přidáním zakončení jednotlivých osob (časování v přítomném čase a v oznamovacím způsobu), např. *pít – piju/piji, žít – žiju/žiji, zout se – zuju se/zuji se, plout – pluji/pluju*.

- Za největší problém při prezentaci českého slovesa (a např. přídavných jmen a podstatných jmen od slovesa odvozených) bývá některými lingvisty považován vid. Opět je tato obtížnost přímo závislá na typologii mateřštiny cizince, tedy na vzdálenosti mezi výchozím jazykem a češtinou. Obecně lze ovšem říci, že komplikací není pochopení ukončenosti, neukončenosti děje vyjádřeného slovesem, ale skutečnost, že vidové dvojice rozhojňují pro cizince překvapivým a někdy „nepřijatelným“ způsobem slovní zásobu. – např. ekvivalent jediného anglického slovesa *to take* je *brát (beru..., bral...), vzít (vezmu..., vzal...)* atd.

6) Gramatika spisovné, nebo nespisovné češtiny?

Při úvahách o místě gramatického učiva ve výuce češtiny pro cizince se nelze vyhnout známému napětí mezi spisovnými a nespisovnými útvary národního jazyka, které se samozřejmě dotýká výuky cizinců, a to dosti zásadním způsobem. V praxi zaznamenaných impulsů k těmto úvahám je několik:

1) Obecná čeština, s níž se cizinci velmi často setkávají při svém pobytu v České republice, je méně flektivní (tvarově méně rozmanitá) než čeština spisovná, srov. např.

malé domy, malé ženy, malá auta (spisovná čeština);

malý domy, malý ženy, malý auta (obecná čeština);

s domy, s učiteli, s ženami, s auty (spisovná čeština);

s domana, s učitelema, s ženama, s autama (obecná čeština).

2) Tvarové odlišnosti mezi spisovnou a nespisovnou češtinou jsou pro cizince velkou překážkou v osvojování správných koncovek. Často dokonce vedou k domněnce, že rodilí uživatelé sami nevědí, která koncovka je správná. Pro cizince, jehož mateřština není flektivní, a on tudíž není zvyklý na „zásahy“ flexe do slovníkových tvarů jazykových jednotek, je taková situace velmi matoucí.

3) Použije-li cizinec ve svém projevu náhodně odposlouchaný prvek obecné češtiny či jiný nespisovný prvek, jeho komunikační partner (rodilý uživatel češtiny) zrychlí tempo projevu a někdy přejde úplně do substandardu v domněni, že cizinec umí nejen spisovně česky.

4) Při ověřování znalosti češtiny (zkoušky a testy) nebývá diglosie podle našeho názoru vždy adekvátně zohledňována. Za chyby, které je třeba penalizovat, tak bývají považovány i obecněčeské

prvky, jež rodilý uživatel češtiny ve stejné komunikační situaci používá zcela běžně. Hodnocení výkonu cizince v oblasti mluveného projevu je v tomto smyslu velmi obtížné. Zásadně bychom měli odlišovat především výkon cizince, jehož jediným cílem je dorozumět se co nejjednodušeji v několika málo komunikačních situacích (podprahové úrovně znalosti cizího jazyka – A1, A2), a výkon cizince-budoucího profesionálního uživatele češtiny, tedy např. učitele češtiny, překladatele apod.

Pro zkoumání vztahu komunikační úspěšnosti nerodilého uživatele češtiny a jazykových útvarů národního jazyka je v podmínkách fungování českého národního jazyka podstatná jistá nedefinovanost komunikačních situací ve smyslu užití určitého funkčního jazyka. To vysvětluje výše uvedené poznámky. Výběr jazykových prostředků je v češtině vázán na neuvědomělou interaktivní citlivost mluvčího.⁹ Komunikační normy totiž vytvářejí v závislosti na okolnostech komunikace různé tlaky na dodržování podřazené normy jazykové. Tou na tomto místě míníme užívání spisovného jazyka. Funkčnost komunikace a kultivovanost projevu je tedy nutno hodnotit v závislosti na určité komunikační situaci. Komunikace může být plně funkční, i když mluvčí mísí prostředky různých jazykových útvarů i jinak specifických subsystemů češtiny na základě své regionální, sociální, profesní, zájmové či věkové příslušnosti. Protože je splněn požadavek funkčnosti komunikace, jsou jazykové prostředky považovány za akceptabilní a „nerušivé“.¹⁰

Pozice nerodilého mluvčího češtiny a rodilého uživatele tohoto jazyka se vzájemně liší. Rodilý uživatel je při volbě jazykových prostředků veden svými zkušenostmi s národním jazykem, které se odrážejí v jeho sociální citlivosti. Díky ní disponuje určitou schopností zhodnotit danou komunikační situaci a dovedností použít vhodné funkční řeči. Tu vybírá proto, že ji subjektivně hodnotí jako nejvhodnější pro dosažení komunikační úspěšnosti, resp. eliminování komunikačních bariér.

Nerodilý mluvčí je při volbě jazykových prostředků omezován samotnou skutečností, že dovednost komunikovat v daném cizím jazyce získal jakožto alespoň druhou v pořadí, a to zprostředkovaně. Byl navíc obvykle (díky učebním materiálům) podrobněji seznámen jen s prestižním útvarem - spisovnou češtinou. Je limitován i rozsahem zkušeností s reálným fungováním cílového jazyka na jeho přirozeném území, tedy s okolnostmi fungování češtiny na celém území České republiky.

Jazyková situace na území českého národního jazyka je značně komplikovaná. Spletitost je jednak podmíněna historicky, jednak vychází z územní nejednotnosti teritoria. Klíčovým problémem,

⁹ J. Kořený k tomu uvádí: „*Užívání spisovných a nespisovných vyjadřovacích prostředků je v reálné komunikační situaci u jednotlivých mluvčích závislé na jakémisi neustálém „ohledávání“ probíhající komunikace.*“ (Kořený, J.: *Komunikace a čeština*. Praha 1992, s. 48.)

¹⁰ Srov. Nebeská, I.: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha 1995. 3

domníváme se, není zpochybnitelnost prestižní pozice spisovného jazyka, s nímž je spojena komunikace písemná, ale místo obecné češtiny v rámci národního jazyka.¹¹ Koexistence těchto dvou variet národního jazyka bývá posuzována konfrontačně, nebo nekonfrontačně. V prvním případě se objevuje snaha vytěšňovat spisovný jazyk z jeho stávající pozice. V druhém případě je spoluvýskyt spisovné češtiny a obecné češtiny hodnocen jako úspěšné spolufungování, pokrývající oficiální a neoficiální sféru jazykové komunikace. Různé hodnocení je kromě jiného též důsledkem faktu, že obecná čeština má jinou pozici na českých územích a na Moravě. Tam je situace ovlivněna do jisté míry živými teritoriálními dialekty.

U rodilých uživatelů češtiny dochází při řečovém chování k přepínání kódů, a to závisle na oficiálnosti komunikační situace. V Čechách přechází mluvčí při neoficiálním hovoru do obecné češtiny, na Moravě (podle našeho názoru) do češtiny běžně mluvené, která je charakteristická mísením spisovných a nespisovných prvků, ale není totožná s obecnou češtinou. Na rozdíl od ní je „blíž“ hovorovému standardu ve smyslu hovorové podoby spisovného jazyka.

Výuka češtiny pro cizince (modelování předpokladů řečové činnosti nerodilého mluvčího) je v podmínkách češtiny ztíženo dichotomií komunikace. Poněkud odlišné požadavky klade na jeho komunikační kompetenci komunikace mluvená a psaná, a to v souvislosti s rolí produktora/recipienta. Jako produktor je cizinec obecně v jiné pozici než rodilý mluvčí, u něhož snad může vést užití spisovné češtiny v neoficiální mluvené komunikaci ke komunikační neúspěšnosti.¹² Nerodilý mluvčí realizuje svůj komunikační záměr dokonce „bezpečněji“, užívá-li i v mluvené neoficiální komunikaci spisovného jazyka, protože tímto způsobem vysílá k partnerovi komunikace (rodilému mluvčímu) také informaci o stavu „svých“ předpokladů realizované řečové činnosti. Takto vyslaná informace zpravidla nachází u recipienta ohlas prostřednictvím interaktivní citlivosti, která reguluje výběr jazykových prostředků s ohledem na interpretační možnosti partnera komunikace. Užije-li cizinec obecněčeského jazykového prostředku, vede tím rodilého mluvčího ke „svobodnější“ volbě výraziva; většinou k úplnému přechodu k substandardu (především v rovině lexikální). To však mnohdy přesáhne interpretační možnosti cizince. Zkoumáme-li podrobněji situaci nerodilého mluvčího v roli recipienta mluvené komunikace realizované ze strany rodilého mluvčího v obecné češtině, zjišťujeme, že cizinec (zpravidla Neslovan) může pociťovat zásadní komunikační bariéry v

¹¹Srov. Sgall, P.: *Mluvená čeština jako sociologický problém*. In: Přednášky z XXXIV. a XXXV. běhu LŠSS. Praha 1995, s. 45-52.

¹²K tomu I. Nebeská: „V mnoha komunikačních situacích (komunikace mluvená - pozn. MH) převládají takové normy chování, které nevytvářejí dostatečný tlak na zachování normy spisovné. Zachování spisovné normy nejenže by k naplňování dominantní normy komunikace nepřispívalo, ale někdy by s ní bylo přímo v rozporu. I proto se rozestup mezi spisovnou normou a jazykovou praxí nezmenšuje, někdy dokonce máme dojem, že je tomu naopak.“ (Nebeská, I.: *Funkčnost jazyka a funkčnost komunikace*. In: Jazyk a jeho užívání (Sborník k životnímu jubileu prof. O. Uličného). Praha 1996, s. 191.)

důsledku jejich morfologických odlišností.¹³ Takovou komunikační situaci musíme při modelování předpokladů řečové činnosti nerodilého mluvčího brát v úvahu, protože jednak neexistuje žádná komunikační norma vyžadující, aby rodilý mluvčí při mluvené komunikaci s mluvčím nerodilým užíval spisovného jazyka, jednak může být nerodilý mluvčí příjemcem/posлуhačem mluvené komunikace, již se přímo neúčastní.

Ze specifík řečové činnosti realizované rodilým mluvčím vyplývá, že je potřeba modelovat do určité míry samostatně struktury komunikační kompetence, které jsou aktivovány, je-li nerodilý mluvčí v roli produktora, a ty, které jsou aktivovány, je-li v roli recipienta (zvláště mluvené neoficiální komunikace). Ve výcviku produktora v oblasti komunikace psané neshledávám žádné rozdíly mezi výukou rodilých a nerodilých mluvčích (pokud jde o přístup k útvarům národního jazyka). Psaná komunikace, bereme-li v úvahu jen věcně sdělnou funkci jazyka, je regulována normami jazykovými (norma spisovného jazyka, stylistické a žánrové normy), které jsou základním kritériem při posuzování jazykové správnosti. Oblast stylistického výcviku však tvoří samostatný výukový cíl, jehož naplnění předpokládá všeobecný výcvik v oblasti psané komunikace (jeho formálně realizační podobu jakožto primární), který je možné realizovat prostřednictvím postupného naplňování tohoto cíle (návčik formy dopisu, vzkazu apod.). Takový výcvik může obsahovat např. i seznámení s normami pro úpravu písemností (obchodní korespondence atd.). Podobně jako u rodilých mluvčích je však cílem speciálním, obvykle vycházejícím z požadavků určitého profesního zařazení. Výcvik nerodilého mluvčího - recipienta představuje podle našeho názoru nejsložitější úkol. Vzhledem k jazykové situaci češtiny by měli být cizinci v této roli kompetentní v oblasti spisovného jazyka i v oblasti obecné češtiny. Jako nejvhodnější postup se samozřejmě jeví výcvik v oblasti příslušného funkčního jazyka, který je pro danou komunikační situaci typický. Tento funkční jazyk ale není na celém území stejný. Může přecházet od spisovné češtiny v oficiálních situacích na většině území k běžně mluvené češtině v polooficiálních a neoficiálních situacích na Moravě a k obecné češtině v týchž pozicích v Čechách. Východiskem z této situace by při výuce nerodilých mluvčích (zvláště je-li organizována v zahraničí) měla být volba poslechoých textů (zaznamenaných reálně proběhnuvších komunikačních událostí), které tuto situaci odrážejí a které umožňují budování potřebných struktur komunikační kompetence. Tak by bylo možné předcházet komunikačnímu šoku z obecné češtiny, s níž se nerodilý mluvčí na našem území zcela jistě setká či setkává, což může být zdrojem nepochopení, komunikační neúspěšnosti. Důležité je, že tento metodický postup nepředpokládá aktivní ovládnutí obecné češtiny, ale přitom buduje

příslušné struktury cizincovy komunikační kompetence.

¹³ Na to upozorňuje např. Ch. Townsend (Townsend, C.: *A Description of Spoken Prague Czech*. Ohio 1990.)

7) Slovo závěrem

Výuka gramatiky je významnou součástí výuky češtiny pro cizince. Znalost gramatického pravidla by ovšem měla být prostředkem budování komunikační kompetence, nikoli cílem výuky. - Výuka tak vysoce flektivního jazyka, jímž je čeština, se bez gramatického učiva nemůže úspěšně realizovat, a to ani na nejnižší úrovni znalosti. - *Vzhledem ke komunikačním cílům, kterých má být student na úrovni A1 podle Společného evropského referenčního rámce schopen dosáhnout, nelze v případě vysoce flexivní češtiny předpokládat, že jich bude moci dosáhnout zcela bez poučení o gramatice. Do předkládaného popisu je tedy vtělen minimální soubor gramatických pravidel, která jsou nutná k dosažení předepsaných cílů. Rezigance na flexi představuje v oblasti percepce významné komunikační bariéry – lze předpokládat, že ani ten nejvstřícnější rodilý uživatel češtiny nerezignuje při komunikaci s cizincem na flexi, tedy že se bude vyjadřovat jen v nominativech a infinitivech. I obrácená situace je komunikačně zrádná – rodilý uživatel češtiny může porozumět sdělení realizovanému jen v nominativech a infinitivech jen do určité míry. Reagovat bude ovšem flexi proměněnými jazykovými prostředky, které budou pro jeho komunikačního partnera realizujícího promluvu jen ve slovníkových tvarech zcela neuchopitelné.*

Cílem úrovně A1 však není znalost gramatických pravidel, ale dovednost dorozumět se v žádané situaci a roli. Jako cizince na úrovni A1 tedy neoznačíme studenta, který ví, jak se tvoří akuzativ feminin, ale studenta, který např. umí požádat o vodu, kávu, radu, pomoc, který je schopen říct, co potřebuje, poslouchá atd.¹⁴

Při posuzování místa gramatiky ve výuce češtiny, resp. při stanovování množství cizinci předepisovaných pravidel tvorby komunikátů vyhovujících našim normám společenským, komunikačním i jazykovým je, domníváme se, nezbytné respektovat to, že čeština není jazykem tzv. velkého národa a že dovednost komunikovat česky nezaručuje předpoklad dorozumění jinde než právě v České republice, ba v některých komunikačních situacích ani tam. Nelze nepřipomenout ani to, že trvání na absolutní gramatické správnosti může být kontraproduktivní zájmu o nabytí elementární komunikační kompetence v češtině – jazyce typologicky velmi odlišném od cizincovy mateřštiny. Právě tyto skutečnosti též vylučují možnost úspěšné a efektivní výuky vedené metodicky jednotně v jazykově a sociokulturně heterogenních skupinách cizinců. Dílčí výzkumy jednoznačně ukazují, že je účinnost takové výuky výrazně nižší než účinnost výuky respektující vstupní stav předpokladové báze zájemce o nabytí komunikační kompetence v češtině.

¹⁴ Hádková, M. – Línek, J. – Vlasáková, K.: *Čeština jako cizí jazyk – Úroveň A1*. Praha 2005, s. 2.

Resumé

The objective of this text is to introduce the situation when the Czech language is used as a non-mother tongue. We deal with issues connected with the foreigners' point of view. In brief, it is the view of a speaker who approaches the Czech language (in the Czech Republic as well as abroad) at least as the second natural language and who acquires Czech with certain aims which he/she would like to achieve while communicating in this language, particularly in the area of the Czech Republic. The author focuses on the position of grammar.

Literatura

HÁDKOVÁ, M.: *Problémy výuky slovanských jazyků jako cizího jazyka*. In: II Jornadas Andaluzas de Eslavística - Ponencias y Comunicaciones. Baeza 2000, s. 138-142.

HÁDKOVÁ, M.: *Cesty ke komunikační kompetenci*. In: Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Ostrava -Walbrzych 2001, s. 75-85.

HÁDKOVÁ, M.: *Čeština z druhé strany*. Ústí nad Labem 2008.

HÁDKOVÁ, M. – LÍNEK, J. – VLASÁKOVÁ, K.: *Čeština jako cizí jazyk – Úroveň A1*. Praha 2005.

KOMENSKÝ, J. A.: *Nejnovější metoda jazyků*. Sebrané spisy III, Praha 1964, s. 95.

KOŘENSKÝ, J.: *Typy gramatických popisů a výuka češtině jako cizímu jazyku*. In: Čeština jako cizí jazyk. Praha 1985.

KOŘENSKÝ, J.: *Komunikace a čeština*. Praha 1992.

NEBESKÁ, I.: *K charakteru předpokladové báze*. Slovo a slovesnost 50, 1989, s. 270-277.

NEBESKÁ, I.: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha 1995. 3

SGALL, P.: *Mluvená čeština jako sociologický problém*. In: Přednášky z XXXIV. a XXXV. běhu LŠSS. Praha 1995, s. 45-52.

NEBESKÁ, I.: *Funkčnost jazyka a funkčnost komunikace*. In: Jazyk a jeho užívání (Sborník k životnímu jubileu prof. O. Uličného). Praha 1996.

SKALIČKA, V.: *Typ češtiny*. In: Lingvistické čítanky III. Typologie – sv. 1. Praha 1975.

TOWNSEND, C.: *A Description of Spoken Prague Czech*. Ohio 1990.

K problematice Brusů jazyka českého

Helena Chýlová

Zejména v druhé polovině 19. století se čeština výrazným způsobem rozvíjí, diferencují se prostředky syntaktické a stylistické, zvětšuje se lexikální zásoba, vyvíjí se frazeologie, vytváří se novodobá terminologie jednotlivých oborů, stabilizuje se dále gramatický jazykový plán. Zároveň s přirozeným vývojem jazyka dochází také ke vzdalování od normativních principů stanovených v období národního obrození a v souvislosti s českou národní emancipací a dřívějším jednoznačným dominantním postavením němčiny ožívají poměrně silně tendence puristické, snažící se v dané době především očistit český jazyk od řady prvků převzatých z němčiny či vytvořených podle německého vzoru. Boj proti germanismům se pokouší odstranit z češtiny nejen germanismy zjevné, ale i zdánlivé.

S ohledem na danou situaci začínají v poslední třetině 19. století vycházet příručky jazykové správnosti, ve většině nazývané Brusy. Toto pojmenování se pak stává zdrojem názvu pro celý směr označovaný jako brusičství.

Karel Hausenblas¹ definuje brusičství a purismus takto: „Brusičstvím rozumíme zpravidla takovou péči o jazykovou správnost, která si neuvědomuje dobře podstatu jazyka, zejména spisovného, protože nevychází především z jeho potřeb, z potřeb dorozumivací praxe. Proti normě v jazyce platné mu vnucuje normu jinou, normu starších období, lidovou nebo uměle vykonstruovanou. Zaměňuje normu s kodifikací a lpí i na kodifikaci již nepostačující a obhájí její vady. Purismus je směr péče o jazyk zaměřený na jeho čistotu a usilující o tzv. jeho očistu. Obrací se buď proti prvkům cizím, jejichž pronikání do jazyka domácího hodnotí jako jeho poškozování, kažení nebo se staví proti prvkům novým, zejména pokud jde o slovník, a to z týchž důvodů – větří u nich cizí vliv nebo cizí předlohu a vidí v tom porušování jazyka“.

Většina autorů Brusů patřila ke generaci českých jazykovědců a bilingvních středoškolských profesorů, kteří se angažovali v boji proti germanismům v této době, sami prošli německou střední školou a často na ní působili jako profesori, takže do svých prací vkládali i své osobní zkušenosti. Uvědomovali si význam středoškolského studia pro jazykovou výchovu další generace a chtěli vychovávat směrem ke správné češtině.

¹ HAUSENBLAS, Karel. *O kultuře jazyka a brusičském purismu*. In: Naše řeč, roč. XXXV, seš. 3–4, s. 42.

Zdrojem našeho příspěvku jsou Brusy či podobně nazvané příručky vzniklé se stejným záměrem, jejichž seznam uvádíme v závěru práce. Celkem jsme vycházeli z devíti příruček podobného zaměření, z nichž osm vyšlo v letech 1873–1896, jedna pak v roce 1945². Koncepce daných prací je podobná, obsahují obvykle úvodní a výkladovou část a dále abecedně uspořádaný slovník podezřelých, odmítaných či opravovaných jevů. Je třeba si uvědomit, že slovníková část neobsahovala jen prostředky lexikální, k čemuž by nás mohl vést název slovníček nebo slovník, ale také prostředky syntaktické a idiomatické. *Brus* Praskův obsahuje výklady orientované na jednotlivé jazykové jevy uspořádané do tematických celků, např. *O tvaroději* (oddíl slovotvorný), na konci je přidán slovníček problematických vazeb a frází. Kniha Karla Vorovky *Strážce jazyka českého* je pojata jako poměrně rozsáhlý (ve srovnání s ostatními) abecední slovník jednotlivých jazykových jevů s příloženým abecedním seznamem kazimluvů, které autor označuje ve své práci křížkem. V této práci je úroveň konzervativního přístupu k citovaným jazykovým prostředkům nejnižší ze všech zmiňovaných. Podobně koncipovaná je i Opravilova práce z poloviny 20. století. Zde jsou vybírány postupně jednotlivé jazykové jevy s návrhem opravy a s ohledem na dobu vydání zde nacházíme i jiný tón. V předmluvě, jejímž autorem je Jiří Haller, se píše: *...Opravilova „Kopa hříchů“ má tedy především ten účel, aby čtenářům podala trochu látky k přemýšlení o jazyce a vedla je tak k pozornější kontrole vlastního vyjadřování.*³

Mezi pracemi jednoho autora nalezneme příručky téměř diletantské, např. *Brus* Javůrkův nebo Praskův, ale i práce s dobrou úrovní, např. práci Vorovkovu. Ve většině je výchozím jazykem čeština, ale někdy jsou jako výchozí uváděna i slova německá. Tak je tomu ve *Strážci* Mikešově nebo i v prvním vydání *Brusu* matičního.

Největší autoritě se v dané době těšily institucionální Brusy vydávané Maticí českou. Matiční *Brus* jazyka českého vyšel třikrát, v letech 1877, 1881 a 1894. Příručka je rozdělena do dvou částí: po předmluvě následuje tvaroslovná část, vytvořená s předpokládanou oporou o znalost současné mluvnice, a slovník obsahující především prohřešky lexikální a syntaktické. Záměrně není jako součást slovníku uváděna terminologie. V prvním i druhém vydání *Brusu* je velká pozornost věnována také skloňování cizích jmen, v prvním vydání je východiskem ještě poměrně často heslo v němčině. Třetí vydání „úplně změněné a rozmnožené“ představuje nejpracovitější edici *Brusu*, je do něj přidána část pravopisná před část tvaroslovnou a slovníkovou, je upravena část o skloňování

² Pokud citujeme doklady, vyznačujeme je kurzívou a uvádíme je podle zkratky práce uvedené za citací daného *Brusu* v seznamu literatury v závěru příspěvku.

³ Opravil, Antonín. *Nikoli..., Nýbrž... kopa hříchů proti dobré mateřštině*. Praha: Nakladatel Rudolf Mikuta, 1945, s. 5.

cizích jmen, větší pozornost je věnována cizím slovům a výklady jsou více přizpůsobeny Gebauerově mluvnici.

Za hlavní problém Brusů je třeba označit výběr kritérií jazykové správnosti. Brusiči uplatňovali jednak princip historický (historické kontinuity jazykových prostředků), který je u konkrétních jazykových jevů velmi obtížně doložitelný, a zastávali se konzervativních forem i jazykových konstrukcí. Např. byly doporučovány archaické deklinační formy u slova *týden*⁴: *téhodne, tému dni* (B1), v (B3) je už navrhována jen forma *týdne, týdni*, typ *kost* měl zachovávat měkký konsonant na konci slova, slovo *kýženyžádouci* je odmítáno jako slovo umělé vytvořené kazitelem českého jazyka J. V. Pohlem. *Ohrožovati někoho jest zcela novopečené slovo, pouhý překlad německého bedrohen, i tu máme náhradu, staré hroziti někomu něčím* (J). Podobně *napadnout ve smyslu na mysl přicházeti, neb na mysl tanouti, chybně, neboť napadáme nepřitele zbraní, pročez i špatně se píše nápadná věc místo divná, podivná věc.* (J) *Vzhledem na něco. Takové vazby předci naši neznali* (J). I ve výkladu (B3) nacházíme u hesla *alternativa – volba mezi dvěma věcmi*, tedy duálový tvar.

Dalším principem je v Brusech uplatňování zásady přímočaré analogie, která se projevuje jednak porovnáváním s ostatními slovanskými jazyky, např. s polštinou (M) a návrhy úprav ve smyslu jiného slovanského jazyka, jednak se projevuje uplatněním analogie při návrhu oprav i již dlouho v jazyce existujících a pevně zakotvených jazykových prostředků, např. *lidomil* ne *lidumil* (M), neboť čeština užívá u slov složených spojovací vokál *-o-*. *Blanenský jest špatně tvořeno od Blansko, neboť od Hlinsko není hlinenský. ...dosti=dosyti, jako něčeho, např. do pána Boha v elliptických větách* (P). Samozřejmě je analogie užívána i náležitě, např. *Annenský*, správně *anenský* jako *panna – panenský*.

Často byl jako možný zdroj čistoty jazyka chápán teritoriální dialekt či lidový jazyk a byla připomínána také možnost obohacení současného jazyka slovanskými prvky, v této souvislosti se objevují regionální postřehy autorů či odkazy na lidový jazyk. Např.: *hádanka* s výslovností pražskou, *hádanka* s boleslavskou (M). *...dadouce se lidem poučiti, vyhýbatí se budeme verbalíím, místo klokotání, psaní, spaní, hraní, stavení kladouce klokot, list, spánek (mor.), hra, stavba* (P).

Názory jednotlivých autorů však byly většinou nekonzistentní, mnohdy je konkrétní jazykový jev označen jako nepřipustný či nevhodný pouze jedním autorem bez uvedení jakéhokoliv vysvětlení: (J) uvádí: *...pleonasmem je tudíž a nečeské psátí, spadnouti se stromu dolů a podobné nesmysly, neboť předložka s již shůry dolů vyjadřuje, odmítá také stvůry pomoci přípony -ík nesprávně tvořené:*

⁴ Za lomítkem uvádíme náhradu, která je v Bruse za odmítané slovo navrhována. Vzhledem k rozsahu příspěvku uvádíme vždy jen reprezentativně vybrané doklady. V této části příspěvku uvádíme doklady ze 3. vydání Brusu matičního (1894), pokud není doklad identifikován jinak. Ponecháváme i původní pravopisnou podobu dokladů.

nákrčník/šátek na krk, slunečník, kulečník; slova utvářena pomocí sufixu *-iště* jsou navrhována jako nesklonná, sufix *-iště má špatný zvuk, lépe tedy užívat -isko, např. strnisko* (P) nebo latinskou částici *ex* bychom měli překládat jako *roz-*: *exkaiser/rozcisář* (P).

K odmítaným jevům patřily jak jevy slovotvorné, tak především syntaktické a idiomatické. Ze slovotvorných prostředků to byla hlavně substantivní a adjektivní kompozita ze dvou substantivních základů či adjektivně-substantivní, *časoslovo /sloveso, citoslovce, sloupořadí, ostrovtip, malorolník, sněhobilý*. V jiných brusech naopak tento typ substantiv je ponechán jako jazykový prostředek již vžitý: *stolohyb, parolod', krasocit* (M). Podezřelá byla adjektiva a adverbia obsahující přední člen *bez-*⁵: *bezvadný / bez vady, beztretný/bez trestu*. Je ponecháno *bezvlasý, bezvousý, bezohledný* (V). (P) stav komentuje následovně: *...chybujeme, klademe-li bezměrně částici ne- místo bez-*. Mezi podezřelé jazykové prostředky s ohledem na svůj německý původ náležela také abstrakta vyjádřená především verbálním substantivem, je užívat omezeně, ne nadbytečně a je vypracována přímo stupnice jejich nahrazování. Jako germanismy jsou odmítána jednotlivá slova nebo slovní spojení, často bez udání důvodu, např.: *každopádně / na všechnen způsob, všemožně, očividno(ě) / zřetelně, patrnó/zřejmě, vlastnoručně / vlastní rukou*.

Ze syntaktických prostředků je naopak silně obhajován genitiv záporový, odmítána rekce akuzativní - *hledati zisk / hledati zisku*, jako problémové jsou označovány předložkové vazby shodné s němčinou: *strach před čím, vhod ke knihovně, lépe do knihovny, prosba na někoho, lépe k někomu, profesor na univerzitě, lépe při univerzitě nebo profesor univerzity, chodit od domu k domu, lépe dům od domu; díky pomoci, během vyučování, vlivem nemoci, bez ohledu na překážky, v přirovnání/v porovnání s něčím*. Další skupinu podezřelých a odmítaných jazykových prostředků reprezentují prostředky vyjadřující modalitu, především sloveso *muset* ve významu marného provádění děje: *myslivec může volati, nikdo mu nepomůže, lépe myslivec volej si...* Podezřelé bylo i sloveso *chtít-dlouho se nechtělo oteplit, chce se mi spát je nepřipustné, lépe spal bych*. Také sloveso *míti* – *žák má poslouchat učitele, lépe žák poslouchej/at' poslouchá...*

Z výše připomínaných hledisek i ze subjektivních postojů k jazyku byly zavrhovány či jako nevhodné nebo nečeské označovány jednotlivosti, např. *nemáme užívat ovlivňuje, ale má vliv* (O), *ne současník, ale vrstevník* (H), *věrohodný místo hodnověrný* (H).

Touto částí našeho příspěvku jsme navázali na články předchozí již věnované tematice Brusů: kompozitům, slovotvorným prostředkům v Brusech obecně, odmítaným jazykovým jevům v Brusech i germanismům (Chýlová, 2010). Je nutno odmítnout zásady puristického fundamentalismu, které se

⁵ Uvědomujeme si, že z dnešního hlediska jde o deriváty, řadíme tento slovotvorný typ ke kompozici s ohledem na jeho dobové chápání. Takto byl daný typ popisován i na začátku 20. století.

v Brusech projevují, Brusy z hlediska uplatňovaných hledisek správnosti jazyka jednoznačně představují slepou uličku, dané regulativní možnosti jazyka jsou již překonány, tento druh jazykového preskriptivismu je již zhodnocen a překonán, přestože puristické prvky v postojích uživatelů jazyka jsou v různých etapách vývoje češtiny s různou intenzitou znovu ožívány.

V dalším oddíle našeho příspěvku bychom se pokusili o pohled na Brusy z jiného hlediska, tentokrát podle našeho názoru z hlediska pozitivního. Brusy jako příručky jazykové správnosti reprezentují také jeden z významných zdrojů dobového popisu jazyka poslední třetiny 19. století a odhlédneme-li od jisté míry voluntarismu či subjektivismu, který do tohoto popisu vnášejí autoři Brusů, můžeme zde sledovat kromě výše zmíněných odmítaných či zavržených prvků i řadu jazykových jevů, které se v dalším vývoji jazyka stávají objektem jazykově kodifikačních či jazykově kritických snah a které jsou významné z hlediska vývojových tendencí projevujících se v jazyce. Tyto jevy dokládají existující jazykový úzus daného vývojového období. Je překvapivé, kolik jazykových jevů, které jsou i dnes vnímané uživateli jazyka či lingvisty jako do jisté míry problémové, hodné pozornosti, jsou probírány ve škole, jsou objektem jazykových koutků, dotazů v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český a upozorňování na různé prohřešky proti současné normě spisovného jazyka, nalézáme v češtině již v poslední třetině 19. století.

Z prostředků **slovotvorných** dodnes živých je ve všech Brusech věnována pozornost konkurenci odvozovacích adjektivních sufixů *-ný* a *-ní*. (J) odmítá sufix *-ní*, připouští jej pouze u adjektiv vyjadřujících čas a místo, *dnešní, jitrní, dolní* apod., pak uvádí příklady z církevního jazyka, odmítá *duchovní, kostelní, církevní, komorní, úřední*, naopak uvádí příklady slov v jazyce již stabilizovaných, které jsou tvořeny s tvrdou formou sufixu: *sněžná, květná, soudný, pekelný*. (M) se s (J) shoduje v tom, že sufix *-ní* se užívá u jmen vyjadřujících prostor a čas, od jiných podstatných jmen doporučuje odvozovat příponou *-ný*, ale zároveň konstatuje, že k naznačení vztažnosti se užívá také sufixu *-ní*: *zimný i zimní, obecná škola, obecní škola* aj. Podobně i (P). Dodnes jsou předmětem frekventovaných jazykových výkladů rozdíly mezi *trestní/trestný, zábavný/zábavní* aj. (O) dokládá: nedopustil se trestního činu, ne trestného, (B1, B2) řeší podobu slov *obecný/obecní*, vysvětlují významový rozdíl (*obecní tolik, co obce jest; např. obecní škola, úřad, obecný tolik, co všech jest, obecné dobro*) a uvádějí, že obě formy *jsou dle tradice dobře*. (B3) ve výkladech tohoto jevu odkazuje na Šafaříkův slovník vědeckého názvosloví⁶, kde autor v předmluvě uvádí, že se nadužívá adjektiv s příponou *-ní*, že ji současní spisovatelé užívají i tam, kam nepatří. Navrhuje užívat přípony *-ní* a *-ný* podle bible, připomíná, že spisovatel může volit u dubletních tvarů, ale tam, kde se liší

⁶ ŠAFAŘÍK, Pavel, Josef a kol. *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. V Praze. Kalveské knihkupectví, Bedřich Temský, 1853.

význam, musí toto odlišení dodržovat, např. *berní* a *berný*, *trestní* a *trestný*, pouze *zatímný* apod. U většiny cizích slov můžeme v (B3) sledovat zápis s oběma variantami sufixu, tedy i postupné ustalování sufixu u přejatých adjektiv; jako první je uváděna forma na *-ní*: *centrální (ý)*, *desperátní (ý)*, *funerální (ý)*, *intellektuální (ý)*, *kolegiální (ý)*, *kulatní (ý)*, *labilní (ý)*, *laxní (ý)*, *maximální (ý)*, *neutrální (ý)* aj. Naopak *kauzálný (í)*, *progresivní (í)* a pouze *frapantní*, *intimní*, *subalterní*, *kuriózní*, *naivní* a jen *frivolný*, *objektivní*. Jsou zde odmítány již formy jako *materielný*, *ideelný*, *reelný* a (B3) konstatuje, že *... (tyto tvary) nesvědčí jazyku našemu tak jako široké tvary materiální (í), ideální, reálný apod.*

Dalším slovotvorným jevem (přesněji jevem stojícím na pomezí slovotvorby a morfologie) vyskytujícím se ve všech příručkách včetně komentářů je konkurence a správné užívání sufixu *-ící* a *-icí*. Např. (M) připomíná, že je třeba lišit adjektiva účelová a dějová *pící/pijící*, *šící/šijící*, (B3) *chladící stroj* a *chladící vánek*, *honicí* a *honicí*, *modlicí kniha*, *modlicí se stařena*. Výklady se shodují s dnešním pojetím daného jevu.

Předmětem hodnocení jazykové správnosti je také užívání komparativu adjektiv a adverbii: *je blížeji k městu*, *vysvětlit to blížeji* (O). Stejně stav komentuje i (B3) *blížeji*, správně *blíže ...netřeba přidávat přípony -jí, protože tvar blíže je komparativ*. V souvislosti s tvořením komparativu upozorňují všechny analyzované příručky na správnou formu komparativu snáze – *snazší*.

Ve slovníkových částech všech analyzovaných příruček můžeme sledovat silný nárůst substantiv maskulin tvořených bezafixálně (s nulovou koncovkou), která dnes představují v jazyce velmi frekventovaný slovotvorný typ, např. *náběh* (B3), *nádech*, (B3), *náhled* (V), *nález* (B3), *nápad*, *následek*, *nástin*, *nátlak*, *ohled* (V), *podnět* (B3), *poměr*, *případ* (B3), *účinek* (B3), *vliv* (P), *výnos* (B3), *vývin* (P), *zřetel* (V).

Pozornost je věnována také sufixu *-telný* a jeho významu a užití. (P) daný sufix odmítá, navrhuje jej nahradit v záporném významu užitím pasivního participia, např. *unshatzbaer/neoceňen*, v kladném významu pak příponou *-n, -na, -no: erfreulich/utěšný*.

S ohledem na zařazení rozsáhlých výkladů o skloňování cizích jmen, nepřekvapí, že je popisován i jejich způsob tvoření, zde je probírána konkurence dobových forem zakončených na *-an/-čan*, např. *Evropan*, chybně *Evropčan*, konkurenci sufixů *-an/-ák* jsme nezaznamenali.

Za vývojově progresivní jev frekventovaný v současné češtině můžeme označit tvoření dokonavých slovesných odvozenin pomocí více prefixů, zejména v jazyce současné publicistiky, politiky a administrativy, např. *diskutovat*, *vydiskutovat*, *dofinancovat*. V Javůrkově Brusu čteme: *...přispůsobiti, strašlivá nestvůra novověká, místo spůsobilým učiniti neb přispůsobiti*, podobně

odsuzuje (J) i další stejně tvořená slovesa: *využitkovati* a *vyuapotřebovati* – *urážejí již zvukem svým ucho české*.

Z **morfologické** roviny je připomínáno u substantiv tvoření forem vokativu typu *dárce*, *správně dárce* (B3), podobně jako *správce*, *soudce*, *vládce*, (V) upozorňuje i na podobu na *správce*, *správče*. V souvislosti s vokativní formou nalézáme i upozornění na užití nominativu v této funkci... *pane doktor*, *správně pane doktore* (B3). Odmítána je forma *lidi*, *správně lidé* v *nominativu plurálu*, *lidi jest akussativ slova lidé* (B3). Z deklinace cizích proprií je uváděn pro uživatele dodnes někdy problematický typ *Heine*, (B3) navrhuje *Heine*, - *na*, i *Heineho podle Jiřího*, podobně u typu *Tolstoj* je uváděna forma genitivu singuláru *Tolstoj* i dnešní podoba (*Tolstý*), *Tolstého* (B3). U feminin je zachyceno v jednotlivých heslech kolísání mezi typy píseň a kost, např. (B3) je u substantiva práce uváděna forma dativu plurálu kromě *pracím* ještě *pracem*. U substantiva vejce jsou jako nesprávné označovány formy *vejcete*, *vejceťi* (M).

V deklinace pronomin je pozornost výkladů v Brusech soustředěna na formy *týž/ tentýž*, *můj*, např. *...sejdeme se v tutéž dobu*, *nýbrž v touž* (V, O), *ne pod mojí ochranou, jen pod mou ochranou* (O). Všechny příručky odmítají v různé míře nadužívání spojení pronomin *ten samý* v konkurenci s *týž*, preferují *týž*. V (B3, M) už se také objevuje zachycení konkurence zájmen *svůj* a *jeho*. Odmítány jsou nesprávně tvořené formy číslovky dvě, *dvoum*, *správně dvěma* (B3).

U sloves z jevů dodnes živých jde o tvoření imperativních forem, hlavně *...tvary vem*, *veďte*, *jsou chybné*, *správně vezmi*, *vezměte* (B3), *pomož je chybné*, *správně pomoz* (B3, O), u slovesa *přihlásit* je povoleno pouze *přihlas*, *přihlaste* (B3), konkurenci tvarů třetí osoby plurálu indikativu přezenta aktiva sloves typu *sázet*, *-i/-ejí*: *...ty věci spolu souvisejí*, *nýbrž souvisí* (O), u nepravidelných sloves oni *vědí*, *nikoli ví* (M), *jedí*, *nikoli jí* (M), podobně oni *dojí*, *správně dojedí*; *povědí* (B3). Z indikativních forem slovesa *být* je odmítáno *jseš*, *správně jsi* (B3). Jako problematicky tvořené jsou označovány formy kondicionálu (ponecháme-li stranou odmítané *bychme*), pak již Brusy dokládají nesprávné formy dnes velmi frekventované: (V) *aby jsi*, *aby jste*, *aby jsme*, *správně abys*, *abyste*, *abychom*, (B3) přidává výklad. *...mnozí je totiž pokládají za složené abys...* a připomíná dále aoristový původ kondicionálové formy pomocného slovesa. Forma *aby ses* je označena jako nesprávná, *správně aby se* (B3). (H) odmítá tvoření forem složeného futura u sloves *přenocovati*, *přezimovati* a *přivítati*, označuje je jako dokonavá.

Z neurčitých forem slovesných jsou podrobně probírány jevy, které řeší všechny pozdější kodifikační změny až do současnosti: *správně* tvořené formy participií pasivních typu *vožen/vozen*, *nahražen/nahrazen* (M) a následně i substantiv verbálních daného typu (B3), *čtění je chybný tvar*

místo čten (B3), také podoby participií činných, např. *pronajmul/pronajal, ne octnul, ale ocitl* (O), (B3)...*v příčestí minulém činném i trpném nedopouští se naprosto užívání tvarů: pnul, tnul, jmul, počnul, uzmul, jsou nesprávné tvary místo: pjal, tál, jal, počal, vzal; pnut, tnuv, jmut, počnut, uzmut jsou nesprávné, místo pjat, tát, jat, vzat atd.; pjav, táv, jat, vzav*. Jako chybné formy jsou označeny i *počla, začla, počli, začli; raději sekl a sečen*. (B3) popisuje již konkurenci infinitivu ve formě zakončené sufixem *-ti* a *-t*, o druhé v pořadí uvádí, že *pochází z jazyka lidového a od nedávna je užívána i v jazyce spisovném*. (H) popisuje konkurenci infinitivů typu *jíti/jmouti, píti/pnouti, žíti/žnouti*, druhé v pořadí označuje jako domácí příklady svědčící o *moci zvyku v jazyce, dnes bychom řekli o síle úzu v jazyce*. Také komentáře o přechodnicích se ve většině shodují s dnešním stavem, jsou probírány otázky shody u přechodníkových tvarů, např. (B3) ... *chlapec prosíc, správně prose... a náležitého, stejnopodmětého, spojitého užití přechodníkových konstrukcí*.

Z jevů **syntaktických** nacházíme pasáže o konkurenci pasivního participia a složené adjektivní formy v přísudku: např. (P) *proč je tak zamyšlený, zamyšlen*; (B3) ... *žák je hodný, pročejž jest hoden odměny*, stav trvalý by měl být vyjadřován adjektivem ...*kord jest zakrvavený* (B3); dále též o konkurenci nominativu a instrumentálu u adjektiva predikativního. (B3) připomíná užívání absolutního *co* (zájmenu *co* je věnována v jednotlivých publikacích značná pozornost), uvádí příklady ...*z mluvy lidové: ten člověk, co to povídal, je živ*. Na všech místech se také připomíná užití relativia *který* v daném kontextu a pod heslem *jaký* pravidelně nacházíme ve slovnících výklad o konkurenci interogativ *jaký* a *který* . Můžeme sledovat i nárůst počtu nevlastních prepozic, i víceslovných: (B3) ...*během jednoho století čte se v době novější až příliš často, ... na vzdor všem, ohledem na..., bez ohledu na...* a konkurence a nenáležité vazby prepozic *mimo* a *kromě*. V práci Opravilově nacházíme kritiku vazby dvou prepozic: ...*ne před i po zápase hraje hudba, nýbrž před zápasem i po zápase*. V (B3) je také popsána velká frekvence užívání spojky *jestli*, objevuje se zde kritika, že je užívána nesprávně ve větách tázacích na místě *-li* a *zdali* a *podobně* i *ve větách podmínkových*. Dále jsou předmětem popisu jazyka s ohledem na jazykovou správnost vazby verbální, nadužívání některých prepozic, např. prepozice *na*, která je podle (B3) nesprávně užívána v nápisech, např. *na pana Mudru místo pro pana Mudru, dále věřiti na Boha, správně věřiti v Boha, žádost, prosbu na někoho míti, lépe k někomu míti, vojínové padli až na posledního muže, lépe padli až do posledního muže, učitel na škole, lépe při škole* aj. Přestože jsou popisovány jiné případy nevhodného užití prepozice *na* než v současnosti, můžeme nadužívání této prepozice považovat za shodný rys tehdejšího a současného jazyka.

Z pohledu **lexikonu** jsou Brusy ve většině popisovány a jednoznačně vnímány jako příručky odmítající cizí slova, především germanismy. Pokud se podíváme na slovníkovou část Brusů jako na

zdroj dobového úzu, možná s překvapením zjistíme, že v Brusech je zařazeno velké množství cizích slov a proprií cizího původu. Jen ilustrativně uvádíme z (B3) následující zjištění: pod písmenem A je uvedeno celkem 123 hesel, z toho je možno 53 hesel označit jako slova přejatá (za přejatá jsme považovali pouze ta hesla, u nichž stálo vysvětlení a český ekvivalent, např. *agent, č. jednatel, agentura, č. jednatelství*) a 33 hesel jako propria převážně cizího původu. Samozřejmě si uvědomujeme značnou relativitu daného zjištění, spočítáme-li totéž u písmen Z a Ž, je zde uvedeno u Z 209 hesel, z nichž ani jedno není slovem přejatým, z toho je 13 jmen, u Ž je celkem 28 hesel, opět žádná slova přejatá a pouze 3 propria. Přesto je množství přejatých slov v Brusech na první pohled poměrně překvapující vzhledem k uplatňovaným kritériím jazykové správnosti a vzhledem k tomu, že do slovníkové části Brusů matičních nejsou záměrně zařazovány termíny.

S ohledem na dobový jazykový úzus nacházíme minimum jevů, které dnes hodnotíme jako jevy nespisovné, obecněčeské: *Černý – Černýho, správně Černého* (B3), jsou opravovány forma numerale *dva, dvě* nebo *chodí s novinama, správně s novinami, ramenoum, na ramenouch, správně ramenům, na ramenou; kolenama, kolenoum, správně kolenoma, kolenům* (B3).

Pro dnešního čtenáře může být překvapivým zjištěním, že ve slovníkové části (B3) najde slova jako *dětská zahrádka, správně mateřská školka, doběrka, správně dobírka* nebo *humbuk*, slovo *ředitelka* je zde uváděno pouze s významem *čára řidicí*⁷.

Samozřejmě jsou součástí slovníkových částí i jevy **pravopisné**, zejména u Brusů matičních, např. *cizý, -á, -é, správně cizí, neboť z jest tu měkké* (B3), podobně *bačičin, správně babiččin* (B3), *přiliž, správně přiliš, prostraný, správně prostranný, sklenný, chybně se píše sklenný místo sklený, vinnen, správně vinen, vysutý, správně visutý*.

Na několika málo místech je připomínána i spisovná **výslovnost**, především s ohledem na kvantitu vokálů, např.: *bólest, bóli, nepravně se vyslovuje dlouze* (B3), *Jěžiš, správně Ježiš, né, správně ne, néni, správně není* (B3).

Samostatné zkoumání by vyžadovaly propriální formy v Brusech, analyzované příručky přinášejí o propriích značné množství informací především z hlediska tvoření jejich forem, ale i z hlediska ustalování pravopisné podoby.

Z pohledu minulosti i současnosti reprezentují Brusy a jim podobné příručky ve vztahu k jazykové kultuře jednoznačně uzavřenou kapitolu. Z pohledu vývoje jazyka i jeho perspektivy zachycují však Brusy jako dobově koncipované příručky jazykové správnosti i mnoho jazykových

⁷ JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý*. Praha: 1835-1839, s. 809 uvádí i význam ženština řidící, význam řidící čára je uveden jako druhý v pořadí.

jevů dokládajících jednak jazykový úzus poslední třetiny 19. století, jednak dokládajících mnohdy protichůdné působení vývojových tendencí v jazyce, s nimiž se určitým způsobem musely vyrovnávat a vyrovnat i následující kodifikace spisovného jazyka. Dané jevy jsou i v současnosti aktuální a frekventované, jejich fungování v komunikaci je objektem zájmu lingvistů i nelingvistů, jsou objektem školní výuky, objektem úvah v souvislosti s jazykovou kulturou, objektem kodifikačních úprav, stávají se námětem jazykových koutků i lingvistických diskusí, slouží často k hodnocení znalosti jazyka u jednotlivých uživatelů a jsou také často hodnoceny s ohledem na postoje uživatelů k vlastnímu jazyku. Mnohé z nich jsou dnes znovu citovány a komentovány v různých příručkách jazykové správnosti a řada z nich se stala i přes odmítání v 19. století stabilní součástí současné kodifikace spisovného jazyka, často jako dublety pomáhající obohacovat funkční i stylistické rozpětí dnešní češtiny.

Klíčová slova

Purismus, jazyková kultura, Brusy jazyka českého, vývojové tendence v jazyce

Purism, the language culture, “Brusy” of the Czech language, development trends

Resume

About “Brusy” of the Czech language

The standard language guides, mostly called „Brusy”, were published in the last third of the 19th century. They appeared as a result of the language development. They contained the lists of linguistic phenomena, which were refused at that time. From historical point of view, and related to the language culture, „Brusy” and other similar guides represent closed linguistic chapter. But as a result of the language development and its perspective, „Brusy” also record a lot of language phenomena proving the tendencies in the language development. Even the 1993 codified standard of the Czech language had to cope with it. And recently, those phenomena have been mentioned and classified regarding the linguistic accuracy.

The attention is focused on verbal nouns, abstract notions expressing, word-formation means (e.g. suffixes *-ný / -ní, -ící / -ící*), competition of passive participle and adjective form, an incorrect use of comparative degree, adjectives and adverbs. In the lexicon, it is possible to notice the increasing number of masculine nouns containing the zero-suffix, which is a very frequent word-forming type in the current Czech. In the morphological plan, it is necessary to mention inflection of pronouns *týž, tentýž, můj*, and verb conjugation, e.g. formation of imperative, competition of the 3rd person plural form of indicative mood of active verbs in present tense (paradigm *sázet*), competition of infinitive forms, correct forms of possessive participles (*vozen / vožen*), forms of active participles (*pronajmul / pronajal*), and forms of the numeral *dvě*. Furthermore, the linguistic description (regarding the linguistic correctness) deals with verbal constructions, redundant use of preposition *na*, and two prepositions coordinated with one noun.

Literatura

HATTALA, Martin. *Brus jazyka českého*. Praha: L. L. Kober, 1877. (H)

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Čeština na každý den*. Libeznice: Víkend, 2007.

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Opravník omylů v jazyce českém*. Libeznice: Víkend, 2007.

JAVŮREK, J. *Brus jazyka českého*. Praha: Nákladem Theodora. Mourka, 1873. (J)

JELÍNEK, M. Purismus. In: Pleskalová, J. a kol. *Kapitoly z dějin české lingvistické bohemistiky*. Praha: Academia, 2006.

JELÍNEK, M. Puristické tažení proti kompozitům. In: *Přednášky a besedy z XXXV. běhu Letní školy slovanských studií*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 77-89.

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Vydání první. Praha: Nákladem Theodora. Mourka, 1877. (B1)

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: J. Otto, 1881. (B2)

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Vydání třetí, úplně změněné a rozmnožené. Praha: J. Otto, 1894. (B3)

MIKEŠ, František, Otakar. *Strážce jazyka českého*. Druhé, přimnožené vydání. Praha: J. Otto, 1874. (M)

OPRAVIL, Antonín. *Nikoli..., Nýbrž... kopa hříchů proti dobré mateřtině*. Praha: Nakladatel Rudolf Mikuta, 1945. (O)

PRASEK, V. *Brus přispěvěčkem ke skladbě srovnávací*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1874.(P)

SVOZILOVÁ, Naďa. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany: H&H, 2000.

ŠLOSAR, Dušan a kol. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009.

VOROVKA, Karel. *Strážce jazyka. Slovníček grammaticko-fraseologický, jenž jest zároveň brusem jazyka českého*. Praha: L. L. Kober, 1896. (V)

Interkulturalita a její vliv na proměny žurnalistické češtiny ve Spojených státech amerických

Alena Jaklová

Český jazyk se v tištěné podobě ve Spojených státech amerických objevil na začátku šedesátých let 19. století. Tehdy začali čeští přistěhovalci, kteří do USA přicházeli zhruba od konce čtyřicátých let 19. století, vydávat svá první periodika, nejprve noviny, hlavně týdeníky a měsíčníky, později také časopisy.

Příjezdem do Spojených států amerických přerušili čeští vystěhovalci ekonomicko-sociální a kulturní spojení s vlastí a začali si utvářet nový život v podmínkách jinonárodní společnosti. Z psychologického hlediska je takováto změna hodnocena jako traumatická, která tím, že zahrnuje četné proměny vnější situace, negativně působí i na vnitřní život jedince.¹ Imigranti se ocitají se v interkulturní životní situaci: na jedné straně si do nové země přinášejí svou etnickou specifikou, projevující se zejména v jazyce, ekonomických zvyklostech, materiální a duchovní kultuře, na druhé straně na ně ale silně působí jim neznámý multietnický a cizojazyčný kontext přijímací společnosti. A americká společnost byla zpočátku silně anglokonformní, vyžadovala od imigrantů úplné přizpůsobení anglosaskému jádru společnosti.

Jak se v takovémto prostředí vyvíjela čeština? Je skutečností, že otázka jazyka a řeči sice souvisí s národní a kulturní identitou imigrantů, výrazně ale ovlivňuje také jejich šance sociálně a ekonomicky se integrovat v nové společnosti. Přesto vycházely všechny první čechoamerické žurnalistické tituly výlučně v češtině. Byly určeny první generaci přistěhovalců, které informovaly, poučovaly, vzdělávaly a v jinoetnickém prostředí celkově orientovaly. Zároveň je integrovaly a posilovaly jejich národní identitu. A těchto listů bylo úctyhodné množství. Nelze sice stanovit jejich zcela přesný počet, protože v průběhu druhé poloviny 19. století vydávali čeští imigranti rovněž tiskoviny různých spolkových orgánů, bulletiny a kalendáře, z nichž některé existovaly jen velice krátce, přesto však lze konstatovat, že během čtyřiceti let – od začátku šedesátých let do konce 19. století – bylo ve Spojených státech amerických vydáno zhruba dvě stě dvacet pět až dvě stě čtyřicet různých titulů imigrantských periodik tištěných v češtině.² První anglicky tištěné periodikum

¹ L. Grinberg – R. Grinbergová (1990).

² Vrcholná období existence československého zahraničního tisku ve Spojených státech amerických představuje rok 1910 a dále pak počátek dvacátých let 20. století. V roce 1910 dosáhl počet existujících českých a slovenských periodik nejvyšší hodnoty – najednou vycházelo sto padesát žurnalistických titulů, z toho asi dvě třetiny patřily českým novinám a časopisům. Kolem roku 1920 měla česká a slovenská periodika absolutně nejvyšší celkový

vydávané českými imigranty se objevilo teprve na konci století, v září roku 1892. Byl to měsíčník s názvem *The Bohemian Voice; Organ of the Bohemian Americans in the United States*, jehož funkcí bylo informovat Američany o životě českých přistěhovalců. Tento list však existoval pouze dva roky, 1. listopadu 1894 zanikl.

Čeština imigrantských periodik byla značně konzervativní. Tím, že v mluvnické stavbě zachovávala kodifikaci Dobrovského, navazovala na tradici klasického období české literatury psané humanistickou češtinou. A stávala se stále konzervativnější, protože spisovný český jazyk doma se začal kolem poloviny 19. století prudce rozvíjet. Rozdíl mezi živou spisovnou češtinou v původní vlasti a jazykem, jímž byla psána krajanská periodika, narůstal o to rychleji, že spisovný český jazyk zůstával pro imigranty kulturním symbolem češství a v duchu obrozeneckých idejí byl stabilně orientován do minulosti. Zachovával si tak jistou archaičnost, projevující se v americké žurnalistické češtině na začátku druhé poloviny 19. století také tím, že se zde objevují jak výrazy, tak i a tvary, které se doma již neužívaly. Jde například o volné nakládání s gramatickou kategorií jmenného rodu a čísla v přechodníkových konstrukcích, zatímco v domácím tisku Tylově a Havlíčkově lze zaznamenat už jen přechodníky kongruentní.

Rovněž povědomí normy, která byla i doma v té době ještě rozkolísaná, nebylo v cizojazyčném prostředí dostatečně silné, neexistovala zde ani opora v jazyce mluveném, a to vedlo k nejistotě, projevující se pronikáním prvků soudobého mluveného jazyka do češtiny tisku, a v důsledku toho i zvýšeným množstvím nepravidelností, odchylek a chyb.

Ideálu humanistické češtiny byl nejbližší jazyk týdeníku *Slowan americký*. Syntax tohoto listu byla velmi složitá, obsahovala řadu syntaktických latinismů, frekventované zde byly také archaismy morfologické. Jde například ještě i o periody nebo plusquamperfektum, např.:

„Ještě bych mněl mnohe pokárat, ale prozatim toho zanechám, at' ssi takowy odrodilci libaji metlu one Macochy, kterou tato národ náš již po mnohá staletí nemilossrdně mrsskala: jediné každemu krajanu na paměť uwadim, by sse podle příkladu těchto neřidil a ráději národosnsti naši sse ujal a hojně s wřehym ssrdcem ji podporoval“ [Slowan americký, 1861, č. 5 (31. 1.), s. 2].

V oddílu *Něco pro zassmání* je ve Slowanu americkém [2, 1861, č. 5 (31. 1.), s. 3] v textu *Drahá řepa* užito plusquamperfektum dokonce třikrát:

náklad. Od té doby nastal pravidelný pokles, způsobený především nízkým počtem nových přistěhovalců (Duben, 1963).

„[...] darował mu wielkąsskou a welmi zdařilou řepu, kteráž v zahradě ssedlákowě byla wyrosstla.

[...] podal mu řepu, již mu ssedlák den před tim byl donessl.

[...] když oba dwa byli přišli ke bráně mėsstsske.“

V češtině imigrantského tisku se ale brzy začaly objevovat i první lexikální amerikanismy. Jejich existenci v jazyce českých přistěhovalců, kteří v první generaci odmítali kulturní i jazykovou asimilaci, a angličtinu se záměrně neučili, lze odůvodnit změnou teritoriální a sociální situace, a v důsledku toho i změněnými pojmenovávacími potřebami. Češi začali užívat anglická slova tam, kde neexistoval odpovídající český ekvivalent nebo kde tento ekvivalent prostě neznali. Amerikanismy se v čechoamerickém tisku objevily také proto, že frekventované anglické slovo bylo v nové komunikační situaci významově jednoznačnější. To se týkalo zejména názvů různých společenských organizací a institucí, názvů firem nebo také vlastních jmen místních.

Největší počet amerikanismů jsme zaznamenali v reklamách, uveřejněných zejména v *Národních novinách*, ale vyskytovaly se i ve všech ostatních listech. Anglické vlastní názvy firem či provozoven byly pochopitelně uváděny v oficiální podobě, tzn. že nebyly překládány do češtiny, a tomu se mnohdy přizpůsobily i názvy výrobků, např.

Peter's Music Store; Flora Garden; Arsenal Drug Store; Dry Good & Clothing; Lager & Bro.; Prof. Wood's Hair Restorative.

Česká pojmenování zastupuje v krajanském tisku šedesátých let 19. století pouze *Narodní Sporitelna, Cukrarna a Pekarna!; Lekarna.*

U prvních přistěhovalců byla čeština stále jazykem dominantním, život v českých komunitách zajišťoval její funkční neomezenost, výrazové prostředky v jednotlivých jazykových plánech ještě nebyly angličtinou ovlivňovány. Přesto život v cizojazyčné společnosti, který bez znalosti angličtiny neumožňoval uplatnění ve všech společenských a komunikačních situacích, vedl k postupnému vytváření komplementárního bilingvismu.³ V prvních čechoamerických periodikách se tak setkáváme se samými počátky tohoto jevu, projevujícího se náhradou výrazů českých za výrazy anglické, a to většinou ve snaze o co nejpřesnější vyjádření americké reality.

³ Srov. také V. M. Henzlová (1995).

Koncem 19. století se čechoamerická periodika začala proměňovat. Nešlo přitom jenom o proměny vyvolané příchodem nových imigrantů; změny tisku, které započaly už v osmdesátých letech, byly stále více důsledkem postupující asimilace původních přistěhovalců, a tedy i přijímání americké kultury. Čeština v imigrantském tisku sice stále ještě plnila funkci hlavního faktoru kulturní integrace českého etnika, ale jakožto nejdůležitější komunikační prostředek informovala už hlavně o realitě americké. Po formální i obsahové stránce se česky psaná periodika přiblížila úzu tisku amerického a nastal stav, který T. Čapek (1911, s. 48) označil výrazem „*amerikanizujeme se*“. Vysvětloval ho následovně:

„*Kdežto dříve se vydávaly české noviny v Americe, tisknou se nyní americké noviny v české řeči.*“

A jak se tato skutečnost odrazila v jazyce tisku? Amerikanizace,⁴ která v té době, hlavně v důsledku pokračujícího přílivu nových přistěhovalců, postupovala ještě pomalu, se lingvisticky zatím příliš neprojevovala. Přesto však lze v jazyce krajanských periodik, z nejvýznamnějších v té době jmenujme alespoň *Denici novověku*, *Pokrok Západu*, *Slávii*, *Slovan amerikánský (II)*, *Svornost*, *Duch času*, *Hlas*, *Dělnické listy*, *Národ*, *Hospodář*, *Američan*, *Denní hlasatel* nebo *Ženské listy*, stejně jako v jejich celkové jazykověstylistické výstavbě určité změny zaznamenat. Zatímco předchozí novinářská tvorba byla charakterizována rétorickým stylem, patosem a mnohými lingvisticko-stylistickými nedostatky, stává se styl krajanského tisku devadesátých let věcnější a střídlivější, rozšiřuje se zpravodajství, zprávy se zkracují, vznikají a ustalují se pravidelné rubriky, stabilizuje se pevná tematická struktura listů.

Podobně tomu bylo i v období prvních dvou desetiletích 20. století. Rozvoj české kultury vrcholil a vrcholné fáze své existence dosáhl také čechoamerický novinový tisk. V roce 1920 bylo v USA najednou editováno čtyřicet tři týdeníků, třicet jedna měsíčníků, devět deníků, šest čtrnáctideníků a mnoho dalších periodik s různou periodicitou. Většina krajanské žurnalistické produkce byla stále ještě tištěna českým jazykem, obsahově však už byly jednotlivé listy pevně zakotveny v americké realitě.

Periodický tisk zůstal i v tomto období hlavní institucionální podporou českého etnika v USA, čeština představovala pro první generaci přistěhovalců z Čech a Moravy stále základní „kulturní

⁴ Š. B. Hrbková (1921, s. 2) uvádí: „[Termín – dopl. A. J.] *amerikanisace neznamená totéž ani u dvou organizací. Některá z nich tím rozumí pouze dosažení občanství pro cizince, jiná v něm vidí i změnu náboženského přesvědčení.*“ My v tomto textu termínem *amerikanizace* označujeme změny v rovině lingvistické.

kapitál“.⁵ Tento stav vyvrcholil ve dvacátých letech 20. století, poté v důsledku změn v americké společnosti nastal postupný obrat, projevující se také v imigrantské žurnalistické produkci. Spojené státy změnilly svou politiku, zavedly přísné přistěhovalecké kvóty, začaly vyvíjet amerikanizující tlak na imigranty, kteří se ve Státech už usadili. V důsledku těchto skutečností se měnil sociální status přistěhovalců i jejich demografické charakteristiky: počet nových přistěhovalců rychle klesl, narostl počet smíšených manželství, snížila se koncentrace Čechů v etnickém teritoriu, vazby mezi nimi se oslabily; v interkulturní situaci, v níž žili imigranti od okamžiku svého příjezdu do USA, začala výrazně převažovat kultura americká.

Původní etnická identita (jazyk, zvyky, tradice) českých přistěhovalců se však oslabilo nejen působením vnějších vlivů, ale i vlivy vnitřními: kontinuita generací již byla silně narušena, neboť děti se v nové společnosti už většinou asimilovaly, česky mluvily pouze doma s rodiči, na veřejnosti mluvily anglicky, vnuci češtinu často neznali. Logickým důsledkem všech těchto změn byl i klesající počet krajanských periodik.

Většina z dvou set padesáti osmi čechoamerických žurnalistických titulů byla v prvních dvou desetiletích 20. století tištěna stále ještě česky, avšak na jejich stránky už začínala pronikat také angličtina. Čeština v USA kopírovala v důsledku své izolovanosti od vývoje jazyka na národním území ještě i na počátku 20. století humanistický ideál jazyka, který byl ve vlasti vzorem v první polovině století předcházejícího. Humanistická tradice byla udržována především ve stavbě větné a v tvarosloví. Vedle archaizujících tendencí lze v žurnalistických textech té doby ale zaznamenat i tendence kontrastní. Jejich základem bylo působení mluveného jazyka na psanou americkou češtinu, v níž se tak začaly objevovat i prvky nestandardní, tzn. prostředky nespisovných útvarů českého jazyka.

V hojnější míře než na konci 19. století se v průběhu prvních dvou desetiletí 20. století začaly v jazyce čechoamerického tisku užívat amerikanismy. Nebyly to už jenom amerikanismy lexikální, oblíbené pro svou sémantickou jednoznačnost, ale také amerikanismy gramatické. Jejich existence byla výsledkem nastupujícího česko-amerického bilingvismu.⁶ Vliv angličtiny se v gramatice projevoval nejčastěji změnou rekece českých sloves. Šlo zpravidla o kalky, tzn. o doslovné překlady vazeb odpovídajících sloves anglických, např.

*„President Wilson pospíchá do Spoj. Států pracovat pro schválení míru“ (angl. work for st – předložka *for* má v angličtině silný účelový význam) [Denní hlasatel, 29. 6. 1919, s. 1].*

⁵ L. Šatava (2001).

⁶ Srov. K. Kučera (1990).

Modelově začala být českými žurnalisty užívána také struktura anglické věty, anglické infinitivní vazby, vliv angličtiny byl zřejmý rovněž v pravopisu. Například všechny složky vícečlenných pojmenování začaly být psány - stejně jako v angličtině - s velkým počátečním písmenem, např.

České Národní Sdružení, Národní Svazu Čes. Katolíků a Slovanské Ligy; předsedkyně Československého Červeného Kříže; Chicagská Jednota Českých Dam; Střední Župa Sokolská; Česko-Americká Nemocnice a mnoho dalších.

Zásadní zlom v kultuře českého etnika ve Spojených státech amerických nastal po první světové válce. Tehdy začala druhá generace přistěhovalců početně převyšovat první generaci, tzn. ty, kteří se narodili mimo území USA. Většina Čechoameričanů v té době už žila ve městech. Neobývali však kompaktní městské komunity, jak tomu bývalo dříve. Krajanské městské komunity se v té době začaly rozpadat, Češi už ke svému životu v Americe nepotřebovali sousedství krajanů z bývalé vlasti. Rozpad městských komunit urychlila i světová hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let. Od padesátých let 20. století přestaly čechoamerické komunity jakožto vyhraněný kulturně etnický fenomén prakticky existovat.

Také v produkci čechoamerického tisku nastal nezadržitelný pokles. Žurnalistická americká čeština začala být nápadně ovlivňována angličtinou. Ve srovnání s počátky českého imigrantského tisku přibýly jak amerikanismy lexikální, tak – a to především - amerikanismy gramatické. Všechny česky tištěné čechoamerické noviny a časopisy navíc začaly tisknout také anglické texty. Vedle toho vznikla řada periodik, která už vycházela jenom v angličtině, i když si mnohdy ponechala ještě český titul a tiráž. Takový charakter měl například dvouměsíčník *Posel, Ústřední orgán České katolické jednoty*.

Zvyšující se frekvence lexikálních i gramatických amerikanismů v jazyce čechoamerického periodického tisku dokázala, že funkční omezenost a nerovná koexistence češtiny s angličtinou ve Spojených státech amerických vedou ke změně diglosního poměru v neprospěch spisovné češtiny, a to i u Američanů českého etnického původu. Redukce českých vyjadřovacích prostředků se v rámci komplementárního bilingvismu čechoamerických mluvčích⁷ projevila náhradou výrazů českých za výrazy anglické. Tato interference angličtiny s americkou češtinou byla sice v krajanské žurnalistice druhé poloviny 20. století nejnápadnější v oblasti lexika, ale jak prokázaly naše analýzy, vývojově příznakové je v současnosti přejímání anglických syntaktických konstrukcí a aplikace anglického pořádku slov.⁸

⁷ V. M. Henzlová (1995).

⁸ Podrobněji viz A. Jaklová - V. Smolka (2003).

Krajanský tisk a jeho jazyk změnil dnes i své funkce. Čeština v něm postupně ztrácí svou funkci komunikativní a zůstává jí jen funkce etnický symbolická. U všech krajanských periodik tištěných česky pak dominuje funkce etnický reprezentativní. Autoři textů i jejich čtenáři se sice ke svému původnímu etniku hlásí, většinou ale pouze verbálně. Z českých imigrantů se stali Američany českého původu. Čeština je dnes užívána už jen v několika krajanských listech, a to ještě často v kombinaci s angličtinou. Přesto je stále tím nejpevnějším poutem, etnickým symbolem, který spojuje imigranty s jejich původní vlastí.

Klíčová slova

interkulturalita, čechoamerická periodika 19. a 20. století, žurnalistická čeština, amerikanizace

interculturality, Czech-American periodicals of the 19th and 20th century, journalistic Czech, Americanization

Resume

Interculturality and its influence on the changes of journalistic Czech in the United States of America

The study deals with changes of the Czech language used in the periodicals of Czech immigrants in the United States of America. The Czechs started to come to the USA at the end of the 1840s and published their periodicals from the beginning of the 1860s. All the Czech-American journalistic titles were published exclusively in Czech.

The Czech language used in the immigrant periodicals published before the end of the 19th century was extensively conservative. Considering the grammatical structure, the language was based on the tradition of the classical period of Czech literature written in humanistic Czech. However, it started to display lexical Americanisms very soon. The Czech immigrants, whose first generation refused cultural as well as linguistic assimilation and intentionally did not learn English, started using them as a result of changed denomination needs. It implied the beginning of their complementary bilingualism.

At the end of the 19th century the Czech-American periodicals began to change. The Czech language of immigrant periodicals still functioned as the main factor of cultural integration of the Czech ethnicity but informed mainly about American reality. Its slowly progressing Americanization had not prevailed in the linguistic structures due to the continuous arrivals of new immigrants.

More noticeable changes in journalistic Czech appeared during the first two decades of the 20th century. The language of the periodicals already displayed not only lexical Americanisms, which were popular mainly due to the fact that they were semantically unambiguous, but also grammatical Americanisms. The Czech journalists started to use the structure of the English sentence, the infinitive constructions, and even the spelling was influenced by English.

The major disruption of the culture of the Czech ethnicity in the USA occurred after the World War II. The Czech-American communities practically ceased to exist and the production of the Czech-American press dropped. The influence of English on journalistic Czech became apparent. Both lexical and grammatical Americanisms became more and more frequent. Moreover, all the Czech-American newspapers and magazines started to present English texts as well. The basic functions of the press and its language were gradually changing. The Czech language lost its communicative function and only retained the ethnical-symbolic function.

Literatura

Čapek, Tomáš: *Padesát let českého tisku v Americe*. New York, Bank of Europe 1911.

Duben, N. Vojtěch: Český a slovenský zahraniční tisk. Několik kritických poznámek, *Perspektivy*, 1963, č. 6, s. 23-32.

Grinberg, León - Grinbergová, Rebeca: *Psychoanalyse der Migration und des Exils*. München - Wien, Verlag Internationale Psychoanalyse 1990.

Henzlová, M. Věra: Kultivování češtiny v USA, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, Univerzita Karlova 1995, s. 329-332.

Hrbková, B. Šárka: O amerikanizaci, *Naše zahraničí* 2, 1921, sv. 1, s. 2-5.

Jaklová, Alena - Smolka, Vladimír: Jazyk současných čechoamerických žurnalistických textů, in: *Okraj a střed v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem, UJEP 2003, s. 182-192.

Jaklová, Alena: *Národnostní a sociálně-ekonomická sebereflexe českých přistěhovalců v čechoamerických periodikách 19. a 20. století*. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2006.

Jaklová, Alena: *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. Praha, Nakladatelství Academia 2010.

Kučera, Karel: *Český jazyk v USA*. Praha, Univerzita Karlova 1990.

Šatava, Leoš: *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha, Mikros 2001.

„Řeč naše vysoko nad němčinou...“ Čeština v prozodických polemikách a F. B. Štěpnička

Václav Jindráček

K problematice vrcholného období českého národního obrození, tedy k tzv. období jungmannovskému, lze přistupovat z nejrůznějších hledisek.¹ Specifika geneze hledání národní identity Čechů se přímo promítala jak do vlastních tendencí jazykových a literárních, tak do obecného úsilí buditelů vytvářet zdroje národní osobitosti v tom nejširším ohledu. Jedním z charakteristických východisek při zkoumání fenoménu českého obrození je také sledování souvislosti české řeči s vývojovým pohybem kultury ostatních evropských národů. Jde o specifika, která právě prostřednictvím vazeb k evropským jazykům významně ovlivnila vlastní zdroje naší národní mentality.

Pozorování takto vymezených jevů nedílně souvisí s širším komplexem kulturních vztahů, především pak vztahů česko-německých. V době vrcholného národního obrození jsme totiž svědky koexistence nejrůznějších výroků, jejichž autoři označují češtinu na jedné straně za jazyk libozvučný, obratný, nebo přímo všeslovanský, na straně druhé pak za jazyk, který tuto libozvučnost ztrácí, a to především vlivem němčiny a germanizace. K úvahám o ztrátách české libozvučnosti se místy přiklání například Jan Kollár ve sborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka*, když tvrdí, že i „v češtině některé nepříjemné zvuky a slova se nalézají“.² Poukazuje tím na neustále přítomný vliv představy „pout otrockého němčení“, jak ji v roce 1822 vymezil a pojmenoval Pavel Josef Šafařík.³

In genere lze zmíněné skutečnosti chápat jako průmět typicky obrozených výkladů o vztazích češtiny k jiným evropským jazykům, v prvé řadě v rámci procesu vymanění češtiny z německého vlivu, dále pak na základě ovlivnění požadavkem slovanské jednoty a jejího vymezení vůči neslovanství (zejména vůči německví). Významnou a zcela nezastupitelnou roli ve formování slovanství a jeho typických atributů (včetně důrazu na češtví a jeho charakteristiky) přitom sehrála idea anticko-slovanské příbuznosti, jejíž zásluhou, jak poukazuje V. Macura, mohla být česká literatura „vztažena nejen k přerušené tradici starého českého písemnictví, ale i k všeobecně uznávaným hodnotám literatury antické“.⁴ Úloha slovanské a české analogie s antickým světem měla na dějiny české obrozené literatury podstatný vliv. Prakticky se totiž projevila zejména v oblasti

¹ Hroch, M. *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 6 podotýká, že národním obrozením se lze zabývat několika směry, a to formou literárněvědného, biografického, retrospektivního, strukturálního, izolujícího, popř. dalšího přístupu.

² Kollár, J. O československé jednotě v řeči a v literatuře. In *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha: U Kronberga i Řivnáče, 1846, s. 113.

³ Šafařík, P., J. O hexametru. Zlomek z metriky české. *Krok*, 1822, roč. 1, č. 3, s. 21.

⁴ Macura, V. Úloha řecko-slovanské analogie ve vrcholném období českého obrození. In Havránek, B. (ed.). *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu*. Praha: Academia, 1978, s. 132-133.

poezie, a to při upřednostňování časomíry jako prozodie se znamením „vzdělanosti národu a řeči jeho“ nad sylabotónickou versifikací, která „znamení jest syrovostí“.⁵ U časomíry zdůrazňovali autoři *Počátků českého básnictví* (1818) především to, že „původ její bezevši pochyby ve zpěvu; čili ve přiměřenosti zvuků řeči k hudebnímu taktu, hledati se musí: protože počátečné všechny básně ode zpívání nerozlučné byly“.⁶ „Zpěvnost“, souvislost s hudbou, ale také „obrazotvornost“ a konečně i myšlenka „volnosti“ a „svobody“, to vše sloužilo k zákonitému negování německého prostředí: „Řeč naše [...] vysoko nad [němčinou]“⁷; „Snažili se Němci pravidla řecké prozodie na nezpěvnou svou řeč přenést, ale poněvadž se tato svým přirozením tomu přičí, ode hlavního základu rytmicky opustíce časomíru [...] vnitřním závažím slabik, kteréž se po přízvuku poznává [...] starožitné formy rytmické vyplňovati počali“.⁸

Prozodie a vztahy k jiným jazykům

V. Macura ovšem v tomto směru upozorňuje na skutečnost, že přirozený versifikační základ našla česká jungmannovská poezie nejen v metrice antické, ale dokonce, a to zcela záměrně, v metrice indické.⁹ Toto hledání vnitřních souvislostí bylo bezprostředně svázáno se snahou nalézt analogie češtiny se sanskrtem, kulturním jazykem, jehož blízkost vlastní řeči proklamovali zejména Němci. V českém prostředí se některé útvary indické metriky objevily prostřednictvím Jungmannovy stati nazvané „Krátký přehled prozodie a metriky indické podle H. T. Colebrooka“¹⁰. Na základě studia Colebrookových tezí nabyt Josef Jungmann přesvědčení, že čeština má k sanskrtu mnohem bližší vztah než němčina; proto mohlo následně širší probouzení zájmu o indickou kulturu doprovázet započatou prozodickou kampaň a právě z toho důvodu mohly tyto obrozenecké snahy směřovat k tendenci dokázat, že „indickým časoměrným veršováním“ jsou Češi schopni kulturně se z německého vlivu vymanit. Příznačně lze ono specifické úsilí charakterizovat dobovým výrokem Františka Palackého, zaznamenaném v korespondenci Janu Svatopluku Preslovi: „I jest to zvláštní Čechoslovana triumf, že po čem nynější národové nadarmo dychtí, on již vyvedl: indické časoměrné veršování v řeči své“.¹¹

Specifika všech těchto vztahů mezi Čechy a Němci se ovšem nepromítají jen a pouze do otázek jazykových či prozodických. Jejich podstata hluboce ovlivňovala veškeré kulturní a společenské

⁵ *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie*. Prešpurk, 1818, s. 51.

⁶ Tamtéž, s. 10.

⁷ Tamtéž, s. 12.

⁸ Tamtéž, s. 48.

⁹ Srov. Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 38.

¹⁰ Jungmann, J. Krátký přehled prozodie a metriky indické, podle Hen. Thom. Colebrooka v *Asiat. Researches* Vol. X. *Krok*, 1821, roč. 1, č. 1, s. 33-34.

¹¹ Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 38 cituje z Nováček, V. J. (ed.). *Korespondence a zápisky III. Korespondence z let 1816-1826*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa, 1911, s. 56.

vazby českých vrcholných obrozenců v postoji k německému prostředí jako takovému. Právě na pozadí zmiňovaných obrozenských postojů a tendencí lze vyabstrahovat obecnou zákonitost, která platí a působí v české jungmannovské kultuře in extenso. Jde o Macurovou pojmenovanou vazbu negativní a analogickou, o specifika, na jejichž základě je česká kultura budována „nezávisle na německé“, nebo dokonce „zrcadlově, a proto vlastně závisle na ní“.¹² Jako negativní vazbu chápeme „vědomé úsilí o ne-německost“, což velmi těsně souvisí s „počešťováním a poslovanšťováním německých kulturních jevů“,¹³ tedy s vazbou analogickou. Ta se v rámci prozodických sporů nejsilněji projevila v obrozenském úsilí zdůraznit blízkost češtiny k sanskrtu, analogicky k tendencím německých badatelů, kteří proklamovali souvislost sanskrtu s němčinou. Paradoxně v sobě tato analogická vazba k německému prostředí zahrnovala i vazbu negativní, a to už z podstaty samotného principu, kdy „analogie byla schopna zároveň nést i negaci“, to znamená, že souvztažnost sanskrtu s češtinou byla vnímána jako mnohem silnější než jeho souvislost s němčinou. V konečném pojetí tu působil v podstatě jednoduchý model: zatímco německá prozodie je sylabotónická, česká je časoměrná a v myšlení mladé jungmannovské generace trvale schopná realizovat velké a náročné cíle národního básnictví.

František Bohumír Štěpnička a národní obrození

Jak je dobře známo, preferování časomíry nad sylabotónikou se neobešlo bez sporů a vzájemného napadání, zvláště mezi mladší a starší obrozenskou generací. Brzy se vytvořily jakési tábory zastánců toho či onoho názoru a bylo evidentní, že vědecké, racionálně podložené myšlenky Dobrovského musí svést leckdy nelítostný souboj s idejemi mladších buditelů, vycházejících z nových cílů a nových pojetí české národní kultury a české identity. I proto je účelné tento vývoj sledovat očima obrozenců, kteří se klíčových historických a literárních událostí účastnili přímo a kteří i diskutovali o vlastním postavení češtiny mezi evropskými jazyky. V mnoha případech jde o osobnosti, které unikly širší pozornosti a nijak výrazněji se nezapsaly ani do současných učebnic literatury, ani do literárněhistorického povědomí. K takovým obrozenským postavám nepochybně patří i František Bohumír Štěpnička (1785 – 1832), spisovatel, o němž kritik Ferdinand Schulz roku 1877 poznamenal: „Nyní už téměř nikdy nepřipomíná se jeho jméno, však po r. 1820 náležel mezi spisovatele, jichžto snahám není lze upřítí dobré zásluhy.“¹⁴

Obrozenský život Štěpničku ve skutečnosti obklopoval jen během pobytu v Praze, kam se přistěhoval za úřednickou práci a kde pobýval plných devět let (1816 – 1825). I za tuto krátkou dobu však Štěpnička dokázal zasáhnout do obrozenského dění nejen jako autor vlasteneckých básní a próz,

¹² Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 38.

¹³ Tamtéž, s. 39.

¹⁴ Schulz, F. Česká balada a romance. *Osvěta*, 1877, roč. 7, s. 383.

ale také jako bezprostřední účastník prozodických sporů a polemik, tolik ovlivňujících český kulturní život daného období. František Bohumír Štěpnička pocházel z Moravy, narodil se v Opatově na Třebíčsku a po gymnaziálních studiích odešel studovat filozofii do Vídně, kterou po střídavém přerušování (zejména vlivem napoleonských válek) nakonec nedokončil. Od roku 1809 se odhodlal ke studiu práv ve Vídni, jež zakončil v roce 1815. V Praze, kde se dostal do kontaktu s obrozenci, jako byli J. Dobrovský, J. Jungmann, A. J. Puchmajer nebo V. R. Kramerius, pracoval ve funkci protokolisty (později postoupil na pozici tajemníka), a co je podstatné, výrazněji se snažil zapojit do vlasteneckého života. Pod vlivem Josefa Liboslava Zieglera (zakladatele *Dobroslava*) si ke svému křestnímu jménu připojil „vlastenecké jméno“ Bohumír, kterým prokazoval příslušnost k obrozenské skupině a které kromě toho mělo všeobecně poukazovat i „k nejvyšším hodnotám náboženským“.¹⁵ Jak ale Štěpnička zasáhl do prozodických sporů? Jaká stanoviska v nich zastával a jak v nich pohlížel na češtinu ve vztahu k jiným evropským jazykům?

Básnickou generaci představující preromantickou vlnu v naší poezii tvoří autoři narození vesměs na přelomu 18. a 19. století: František Ladislav Čelakovský se narodil r. 1799, Josef Vlastimil Kamarýt v r. 1797, téhož roku i František Alexandr Rokos, Jan Jindřich Marek v r. 1803. Štěpnička (narozený r. 1785) byl tedy oproti zmíněným básníkům o více než deset let starší, přesto se však svou básnickou tvorbou od preromantické vlny autorů nijak výrazněji nelišil, a dokonce s mnoha mladšími obrozenci patřil k základnímu autorskému okruhu *Čechoslava*, významného vlasteneckého časopisu vycházejícího v první polovině dvacátých let 19. století. Jako nepochopitelný se proto může zdát Štěpničkův postoj, kdy se během prozodických sporů nepřiklonil ke skupině mladších autorů jungmannovské generace, ale zaujal pozici obhájce sylabotóniky, a postavil se vedle Šebestiána Hněvkovského, Josefa Dobrovského nebo Antonína Jaroslava Puchmajera na stranu starších obrozenců. F. Šilhavý podotýká, že brzy „přešlo vůdcovství strany přízvučné na Štěpničku“ a „tento jsa podporován Dobrovským, Nejedlým, Puchmajerem a Hněvkovským stál téměř v čele strany přízvučné“.¹⁶

Štěpničkova účast v prozodických polemikách

Za jakýsi zlomový okamžik v prozodickém sporu ve dvacátých letech a v tom, jak Štěpnička vešel ve všeobecnou známost u předních obrozenců, můžeme považovat uveřejnění Štěpničkova komentáře, kterým ve druhém dílu své básnické sbírky *Hlas lyry české* (1823) uvedl vlastní básně. V oně předmluvě, nazvané „Připomenutí strany prozodie těchto básní“, totiž velice energicky a s veškerou rázností zdůrazňoval, že sylabotónika je právě tou prozodií, „která se národu líbí“ a je pro

¹⁵ Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 121.

¹⁶ Šilhavý, F. František Bohumír Štěpnička. *Časopis Matice moravské*, 1894, roč. 18, s. 321.

jeho „mluvu“ typická a přirozená.¹⁷ Danou skutečnost chápal konečně i jako hlavní důvod, proč uznal za vhodné a dobré „při přízvučné prozodii zůstatí [...] neohlížeje se na rozličné zámysly a chuti několikil milovníků časomíry“.

Jakým způsobem Štěpnička poukazuje na souvislosti mezi jazykem a prozodií a mezi jazyky obecně? V obhajobě sylabotóniky klade důraz především na „srovnalost přirozenou přízvučné prozodie s panující mluvou národu“, neboť „takovým veršem básnit jest, jaký se národu nejlépe a nejobecněji líbí (čehož od poetů všech národů šetřeno)“.¹⁸ Jako odpůrce časomíry se přitom konkrétně dotýká i české a řecké analogie, tolik preferované jungmannovskými představiteli: „Tímto pravidlem [souvislost prozodie s panující mluvou – pozn. aut.] se poeté všech vzdělaných národů spravovali, nim se každý rozumný umělec řídí, ba ani ten nejprostší krejčí, chtěje svou práci Čechům se zalíbit, nenašije pro ně řeckých pláštů, nebo dokonce strakatých indiánských kaftanů.“¹⁹ Štěpnička konkrétně poukazuje i na vliv dobových názorů o blízkosti české a indické kultury, zahrnujících představu blízkosti češtiny a sanskrtu: „Pak zas, co indická prozodie u nás v známosti přišla, opět ve Kroku se ponavrhuje, že by se krom veršů přízvučných [...] ještě i následujících veršů indických, i s rozličnými třídami rýmu k českému básnictví užívat mohlo“.²⁰

Pro úplnou charakteristiku Štěpničkovy účasti v prozodickém sporu zmíníme i „odvetnou reakci“ Františka Ladislava Čelakovského, který pod pseudonymem Marcián Hromotluk Kanárovic uveřejnil v *Čechoslavu* v roce 1824 sérii satirických článků souhrnně nazvaných „Literatura krkonošská“. Terčem Čelakovského kritiky se tu stalo několik česky psaných děl uplynulého období, nechyběl mezi nimi ani nedávno vydaný Štěpničkův *Hlas lry české*. S notnou dávkou ironie jej „Marcián Hromotluk“ přejmenoval na *Bludičky*, což mělo patrně jen zvýraznit, že jejich autor – byť nejmenovaný – nedokázal v dobové literatuře nalézt adekvátní a odpovídající literární postoj. Čelakovský si povšiml i skutečnosti, že básně s motivy převzatými z *Rukopisu královédvorského*, jímž se Štěpnička skutečně nejednou inspiroval, jsou v některých případech uvedeny titulkem, kde je podotknuto, že autor při tvorbě dané básnické skladby vycházel z Hájkovy kroniky. To Čelakovského nenechalo v poklidu, a s veškerým důrazem tyto básně označil za „doplňky ku kralodvorskému rukp.“, což jen podtrhl štiplavým dovětkem, že „nalezně-li se více básníků, kteří by duchem našeho p. spis. pokračovali, brzo ztrátu nenahraditelnou většího dílu kralodv. rukopisu oželíme“.²¹ Skutečnost, že Štěpnička nepřiznal (zcela zjevnou) inspiraci *Rukopisem královédvorským* a navíc vehementně odkazoval na Hájka, jen dodala Čelakovského kritice větší ostrosti a spádu: „Snad Zábój, snad Lumír již za svých časů básnili podle Hájka – kdož to ví? – Prosimé ještě jednou p.

¹⁷ Štěpnička, F. B. *Hlas lry české. Díl druhý*. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1823, s. 2.

¹⁸ Tamtéž, s. 3.

¹⁹ Tamtéž, s. 4.

²⁰ Tamtéž, s. 3.

²¹ Čelakovský, F. L. *Literatura krkonošská. Čechoslav*, 1824, č. 10, s. 75.

básníka, aby i budoucně (míni-li co psáti) od přízvučného šestiměru neupouštěl – jaká to plnost! jaký libozvuk! jakoby se Muzy samy zvonkých strun dotýkaly! To jsou zvukové nastrojené lyry!“²² Závěrečná slova tedy přinesla celému pojednání o *Bludičkách* tolik žádoucí opodstatnění a dokázala, že v konečném důsledku šlo jen a pouze o prozodický spor.

Na počátku roku 1825 byl F. B. Štěpnička jako úředník přeložen do Brna, což fakticky přerušilo jeho přímý kontakt s pražským obrozenským světem. Dalo by se říci, že šlo o hlavní důvod toho, proč Štěpnička takřka přes noc zmizel ze scény vlasteneckého života a proč během několika desetiletí upadlo jeho jméno do zapomutí. Nebyl to ovšem důvod jediný. Jak Štěpnička uvádí ve svém vlastním životopisu,²³ trpěl už ke konci svého pobytu v Praze těžkou chorobou. Náhlá Štěpničkova smrt v roce 1832 tak znamenala konec jedné krátké spisovatelské a obrozenské dráhy.

Závěr

Pohled na češtinu a její vztah k jiným evropským jazykům oplýval v obrozenské době specifickými „lingvocentrickými“ atributy, tj. snahami o přímou „sakralizaci“, ba „krajně pietní vztah k jazyku“.²⁴ Čeština se tak logicky stávala neodmyslitelnou součástí kulturotvorné aktivity, jejíž přizpůsobení vrcholným obrozenským normám dalo impuls k vlastnímu utváření kultury jako primárně „filologické“. Zákonitost negativní a analogické vazby jako podstata vztahů k německému, řeckému nebo indickému prostředí byla nutně obsažena i v prozodických polemikách, nezbytně obsahujících tendence k vymezení jednoznačného postavení češtiny vůči jazykům jiným.

Tato tvrzení lze samozřejmě doložit v řadě obrozenských textů a vlastně i sledováním osudů a životních peripetií českých buditelů. F. B. Štěpnička je přítomnou jednou z postav, která se ocitla takřka jíc „na rozmezí“ dvou literárních generací, dvou rozhodujících epoch našich literárních dějin. Ačkoliv se jako autor svou básnickou tvorbou přibližoval generaci jungmannovské, v otázkách prozodických a lingvistických setrval jednoznačně na straně obrozenců starších. Byť upadlo Štěpničkovo literární dílo do zapomnění, jeho názory teoretické je bezpochyby možné využít jako nástroj k doložení konkrétních obrozenských postojů nejen ve vztahu k prozodii, ale i k jazykovému kontextu obecně.

²² Tamtéž.

²³ Štěpnička, F. B. Život Františka Bohumíra Štěpničky popsán od něho samého. *ČČM*, 1835, roč. 9, s. 174-179.

²⁴ Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 51. V kapitole o obrozenském lingvocentristu se Macura opírá o matematický průzkum (kartézský součin) výroků o vzájemném hodnotovém poměru jazyků. Jeho výsledkem byl sestrojený graf relace, v němž na nejvyšším stupni hierarchie stojí „slovanský jazyk“, sanskrtský jazyk antický. Lze proto právem uvažovat o obrozenském lingvocentristu.

Klíčová slova

české národní obrození, prozodie, František Bohumír Štěpnička
Czech national liberation, prosody, František Bohumír Štěpnička

Resume

**“Tongue Ours High Above German...”
Czech in Polemics on Prosody and F. B. Štěpnička**

In the era of resurgence the view of the Czech language and its relation to other European languages abounded in specific “lingvo-centric” attributes, i. e. in attempts of direct “sacralisation” or even “utmost reverent bearing on the language”. Therefore Czech was logically becoming inseparable part of the culture-creative activity which, through its adaptation to supreme resurgence standards, energized culture formation as primarily “philological”. The patterns of negative and analogical confinement as the essence of the reference to German, Greek, and Indian culture was necessarily inherent in prosodic polemics unavoidably containing tendencies to delimit unequivocal position of the Czech language among other languages.

As a matter of course, such claims can be documented through numerous resurgence texts as well as through analysis of the lives of the Czech revivalists. Hereat F. B. Štěpnička is one person that found himself practically “in the space between” two literary generations, the two most important periods of our literary history. Although he drew nearer to Jungmann generation in his poetry, his prosody and linguistic opinion held him close to old revivalists.

Even though Štěpnička’s literary work has fallen into oblivion, his thoughts and ideas are exploitable as a tool to documenting particular resurgence attitudes not just in relation prosody but also regarding language context in general.

Literatura

Čelakovský, F. L. Literatura krkonošská. *Čechoslav*, 1824, č. 10, s. 73-75.

Hroch, M. *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999.

Jungmann, J. Krátký přehled prozódie a metriky indické, podle Hen. Thom. Colebrooka v Asiat. Researches Vol. X. *Krok*, 1821, roč. 1, č. 1, s. 33-34.

Kollár, J. O československé jednotě v řeči a v literatuře. In *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha: U Kronberga i Řivnáče, 1846, s. 101-126.

Macura, V. Úloha řecko-slovanské analogie ve vrcholném období českého obrození. In

Havránek, B. (ed.). *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu*. Praha: Academia, 1978, s. 131-137.

Macura, V. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995.

Počátkové českého básnictví, obzvláště prozódie. Prešpurk, 1818.

Schulz, F. Česká balada a romance. *Osvěta*, 1877, roč. 7, s. 383-384, 465.

Šafařík, P., J. O hexamtru. Zlomek z metriky české. *Krok*, 1822, roč. 1, č. 3, s. 1-21.

Šilhavý, F. František Bohumír Štěpnička. *Časopis Matice moravské*, 1894, roč. 18, s. 119-127, 232-241, 318-324.

Štěpnička, F. B. *Hlas lyry české. Díl druhý*. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1823.

Štěpnička, F. B. Život Františka Bohumíra Štěpničky popsán od něho samého. *ČČM*, 1835, roč. 9, s. 174-179.

К вопросу о языковой интерференции в современной Беларуси

И.В. Калита

Специфическая языковая ситуация, сложившаяся в Беларуси на рубеже XX – XXI веков, привлекла внимание многих лингвистов, среди которых Н. Мечковская, С. Запрудский, А. Лукашанец, Г. Цыхун, Т. Рамза, Г. Вешторг, И. Лисковец, Л. Кунцевич, Ю. Коряков, Ж. П. Жанто, Е. Руденко, Й. Марван, М. Гигер, М. Слобода, Х. Гладкова, Г. Хенчель, М. Флаер, К. Кедрон и другие.

Интерференция в Беларуси – явление не инновативное, но современная языковая ситуация дефинируется как нестандартная. Подход к белорусскому языку как к языку, *находящемуся под угрозой*, или как к *малому* языку, традиционный для западных и некоторых белорусских славистов, до определённой степени верен, но не достаточен. Белорусский язык также является представителем негомогенной постколониальной семьи, объединившей различные по происхождению, времени возникновения, этапам развития языки; тем не менее, связанные общей 70-летней историей, где в горнило плавки были положены все национальные составляющие. В условиях крайне идеологизированной политики СССР, в результате эксперимента по созданию советского менталитета – стиранию национальных стратификаторов, произошло нарушение языковых систем, при этом каждый из языков подвергся дестабилизации в разной степени. Нужно отметить, что в этой семье положение белорусского языка – положение на ближней позиции, наиболее опасной, позиции непосредственного соседства с мажоритарным языком, усугубляющееся, в отличие от украинской ситуации, значительно меньшим количеством носителей языка.

Бинарность белорусской ситуации, проявляющуюся во всех сферах, и являющуюся результатом исторических коллизий и длительных интерференциальных воздействий, нужно рассматривать в нескольких ипостасях, с учётом многочисленных поливалентных связей.

Возникновению белорусско-русского билингвизма способствовало соседство, подобный алфавит, некоторые общие этапы исторического развития двух языков. Корни интерференции на территории Беларуси не относятся к эпохе возникновения или распада СССР: русско-белорусской интерференции предшествовала польско-белорусская. Белорусское сознание в целом можно характеризовать как бипсихологизм – двойной стандарт языкового и ценностно-категориального мышления, его проявления обнаруживаются и в ранней истории. Истории,

создавшей для будущих поколений лингвистические загадки; истории, именуемой белорусов *литвинами с родным 'русским'* (РУДЕНКО – ЧЕРНЯВСКАЯ: 2003, БУЛГАКАЎ: 2007, КАЛТА: 2007*) языком.

Сложившийся языковой дисбаланс ограничивает все функции белорусского языка, накопившиеся в XX веке проблемы привели к реформе правописания (2010 г.), однако языковая реформа не предусматривает создания механизмов преодоления двойственности мышления.

1.0. Русско-беларуская языковая интерференция и векторы её развития

Русско-беларуская языковая интерференция представляет собой:

- 1) один из вариантов весьма многообразного национально-русского двуязычия,
- 2) отражает примарный вектор влияния, исходную точку, однако при этом интерференция в Беларуси не понимается как влияние лишь в указанном направлении. Сам продукт интерференции является показателем, что в настоящее время активно развивается секундарный вектор – белорусско-русский, указатель сопротивляемости национального языка внешнему влиянию. Порядковое обозначение 'русско : беларуская' обозначает лишь точку исхода, но ни в коем случае не обозначает однонаправленность, т.к. в основе понятия интерференция лежит *взаимодействие*. Поэтому под данным названием понимаем

* КАЛТА: 2007

Литвин – политоним (не этноним), житель ВКЛ любой национальности – еврей, украинец, татарин и т.д. 'Руский' с одной буквой *с* не в значении 'русский национальный' – соотносящийся с современной национальностью. 'Русь' рассматривается как территория, подлёгшая крещению, 'русские' – крещёные, 'омытые водой'. Позднее вся 'русь' делится на части, далее название 'русь' ('омытая водой' – т.е. Русь от X, или скорее, от IX века) теряет своё первоначальное значение, трансформируется в **Русню – Росню – Россню** и закрепляется только за одной нацией.

Термин 'Великая Россия', как прародина современной России становится употребимым примерно с 1540 годов, в 1584 году при возведении на трон русского царя Фёдора Иоанновича, в его титуле значилось – "государь и самодержец всея Великия Росии".

Трансформация 'руский' в значении 'крещёный' в этноним *русский* сопровождается возникновением в восточнославянском написании второй буквы *с* и относится к XVII веку. В то время это отличие не требовало пояснений, однако в письменной традиции ещё не было устоявшимся. В приветственных стихах царю Алексею Михайловичу Симеон Полоцкий употребляет несколько вариантов, встречаем непоследовательное употребление и переходный вариант *русийский*.

«Не бойся, земле Российская, и не устрашайся.

Дѣдич с востока пришел, ему низко поклоняйся.

Алексей Михайлович всѣх россов царь и государь

И иных народов великий князь, так теж и владарь,

Который поднял за благочесте велии труды,

Дабы во русийской земли оттряс ереси всюды. <...>

«Вы з неволи увесь русийский народ свободили

И ереси из земли давной руской скоренили» (Полацкі: 1990, 314-315).

разнонаправленные процессы, в т.ч. обратный процесс – адаптацию субкодов русского языка белорусской языковой системой. Следует также отметить, что эти два влияния являются тесно переплетёнными, весьма тяжело вычленишь одно из целого и отделить их друг от друга.

1.1. Общая краткая характеристика современного языкового атласа Беларуси.

Интерференция в Беларуси представлена взаимодействием близкородственных контактирующих языков: белорусского и русского; при их крайне неравномерном функциональном распределении, роль балласта между ними выполняет *трасянка*.

Трасянка – лингво-психологический феномен, развившийся в рамках крайне идеологизированного советского дискурса, психологически обусловленный гибрид длительной культурной и языковой русско-белорусской интерференции, проявляющийся в смеси белорусской и русской лексики, базирующейся на белорусской фонетике, включающий специфические элементы белорусского синтаксиса (КАЛПА: 2008).

Термин *трасянка* глубоко национален, его примарное значение связано с народной, крестьянской жизнью (КАЛПА: 2008, 163). Когда заготовленное на корм скоту сено к концу зимы заканчивалось, крестьянин, добавляя в оставшееся сено солому, должен был его *перетрясти*, чтобы получилась более менее однородная смесь – бел. “*стрэсці, ператрэсці*” (бел. чередование э/а: *трэсці – трасу*), т.е. перемешать сено и солому – образовавшаяся в результате смесь называлась *трасянкой*.

Крестьянин “обманывал” домашний скот (создавая иллюзию полноценной пищи); но такой корм не прибавлял у коров молока. Т.е. трасянка – *временная мера*, помогавшая домашним животным пережить остаток голодного сезона без полноценного корма, с его *заменителем* (КАЛПА: 2008, 163). Лексема пришла из крестьянской среды, употреблялась в начале XX века, но не на всей территории Беларуси. К концу XX века слово *трасянка* приобретает секундарное значение и начинает употребляться в терминологическом значении (некоторые учёные выступают против употребления данной единицы в качестве термина). Новый языковой “плод” быстро становится предметом лингвистических исследований. В среде лингвистов получает чаще *негативную оценку*, С. Запрудский обращает внимание на функциональную стратифицированность и уместность трасянки в определённых ситуациях. В первые годы XXI века, трасянка в среде деятелей эстрады, наоборот, дефинируется как *элемент креатива*. Отношение белорусской власти и оппозиции к трасянке *негативное*, отношение белорусов – носителей и неносителей также находится *на крайних полюсах* – трасянка не оставляет равнодушным никого, воспринимается либо *отрицательно*, либо *положительно*.

1.2. Языковые коды социально-коммуникативного пространства Беларуси

Систему **национального языка*** (А) представляют:

«1. письменная разновидность белорусского языка: 1.1. общелитературный язык; 1.2. „тарашкевица“; 2. устная разновидность: 2.1. общелитературный язык; 2.2. „тарашкевица“; 2.3. народные говоры; 2.4. социальные диалекты; 2.5. „трясаянка“» (ЛУКАШАНЕЦ: 2009, 36).

Наряду с национальными субкодами в языковом пространстве Беларуси присутствуют:

(Б) 1. письменная разновидность русского языка: 1.1. общелитературный язык; 2. устная разновидность: 2.1. общелитературный русский язык (русские СМИ в эфире); 2.2. нациолект русского языка; 2.3. русский сленг, 2.4. русский мат;

(В) языковой код белорусского Полесья;

(Г) языки национальных меньшинств.

Названные коды (**А**, **Б**, **В**, **Г**) и субкоды образуют многочисленные валентные связи, рассмотрим некоторые из них.

1.2.1. Белорусский общелитературный язык (письменная разновидность) : белорусские диалекты

А 1.1. : А 2.3. Код белорусский общелитературный язык (письменная разновидность) : белорусские диалекты как субкоды вступают в контакт на уровнях: 1) писатель-выходец из определённой диалектной среды как автор художественных произведений; 2) (в малой степени) в образовании, в диалектных ареалах, т.к. белорусских школ мало. Влияние белорусского общелитературного языка на живой диалект ограничено.

«В Беларуси и Украине нивелирование диалектов (обычное в XIX–XX вв. для разных ареалов) шло под влиянием не „своего“ наддиалектного (литературного) языка, но „чужого“ – русского» (МЕЧКОВСКАЯ: 2009, 46).

Новым аспектом является влияние литературного языка на урбанизированного жителя, сознательно выбирающего белорусский язык как средство коммуникации.

* Среди лингвистов нет единого мнения относительно того, какими субкодами представлена сегодня система национального языка, различны подходы Н.Мечковской, Ю.Корякова, И.Лисковец, А.Лукашанца и других.

1.2.2. Беларуский общелитературный язык : тарашкевица

А 1.1. : А 1.2. Беларуский общелитературный язык (письменная разновидность) : тарашкевица;

А 2.1. : А 2.2. Беларуский общелитературный язык (устная разновидность) : тарашкевица

Активация этой связи наблюдалась в конце XX – начале XXI вв. до 2008 года. **Тарашкевица** – дискутабельный языковой субкод, покидающий языковую арену, сыгравший определённую роль не в развитии современного белорусского языка как такового, но как психологическая провокация, альтернативный вариант, создающий иллюзию выбора, провоцирующий проведение языковой реформы.

Тарашкевица (или классическое правописание) – неофициальный альтернативный вариант белорусского правописания конца XX – начала XXI вв. Его основа была заложена в Беларуси в эпоху Первого Возрождения XX в. (20-30-е годы) грамматикой Б. Тарашкевича 1918 года издания. Название «тарашкевица» данный вариант правописания получил в честь автора грамматики, которая с 1918 по 1929 год переиздавалась 5 раз (факсимильное издание вышло в 1991 году). Это вариант, употреблявшийся до реформы белорусской орфографии 1933 года, после реформы оставшийся достоянием белорусской эмиграции, при этом не был однородным сводом правил, обнаруживал отличия у разных её пользователей.

В Советской Беларуси перед распадом СССР, а особенно в период Перестройки, тарашкевица начала конкурировать с официальной (школьной) нормой, которую иначе называют “наркомовкой“ (от Постановления Совета Народного Комиссариата). Тарашкевицу в конце XX века как альтернативный вариант правописания предложил В. Вечёрка, предпринявший попытку её унификации. В 2005 году вышло издание «Классическое правописание. Современная нормализация», авторами которого были Ю. Бушляков, В. Вечёрка, З. Санько, З. Савка. В начале 90-х годов XX в. тарашкевицу активно использовали издания независимого сектора: «Наша ніва», «Свабода», «Пагоня». Противостояние тарашкевицы и наркомовки в конце XX в. было показателем политической приверженности. Критики тарашкевицы упрекали данный вариант в приверженности польскому влиянию, критики наркомовки упрекали наркомовку – в засильи в ней русских признаков. Несмотря на то, что в 2008 году популярнейшая среди национально-сознательных белорусов газета «Наша Ніва» перешла на официальный стандарт – наркомовку, споры о двух вариантах правописания утихли не сразу. По мнению В. Вечёрки, наркомовка отличается от тарашкевицы оторванностью от живого языка, – однако аналогичный упрёк можно выдвинуть и в адрес тарашкевицы.

Н. Мечковская употребление тарашкевицы в 2000 году дефинировала как „*клубные игры для посвящённых*” (МЯЧКОЎСКАЯ: 2001, 178, перевод), по сегодняшнему определению А. Лукашанца: тарашкевица – „*второй вариант литературно-письменного белорусского языка, ориентированный на письменную традицию 20-х годов XX века и письменную практику белорускоязычного зарубежья*” (ЛУКАШАНЕЦ: 2009, 38).

«С точки зрения сферы употребления и преобладающего круга пользователей «тарашкевицу» можно охарактеризовать как отдельный социолект (социальную разновидность национального языка) – своеобразный молодёжный сленг с выраженным политико-идеологическим оттенком). Как показывают наблюдения, для некоторой части поклонников “тарашкевицы” её использование – своеобразная «возрастная мода», переболев которой, они переходят на общелитературный стандарт» (ЛУКАШАНЕЦ: 2009, 38).

1.2.2. Белорусский общелитературный язык, народные говоры, социальные диалекты – трасянка

А 1.1. : А 2.5. А 2. (А 2.1., А 2.2., А 2.3., А 2.4.) : А 2.5.

Белорусский общелитературный язык (А 1.1. письменная разновидность; А 2.1. устная разновидность; А 2.3. народные говоры; А 2.4. социальные диалекты) : А 2.5. трасянка

Данные субкоды взаимодействуют на разных уровнях. Авторы художественных произведений, журналисты, авторы песен используют трасянку с целью создания более полного, колоритного портрета, как элемент песенного креатива, литературного и театрального творчества.

1.2.3. Трасянка : белорусские диалекты

А 2.5. : А 2.3. Трасянка : белорусские диалекты находятся в неразрывной связи, активно взаимодействуют друг друга, этому в значительной мере способствует урбанизация.

1.2.4. Русский литературный язык : белорусские диалекты

Б 1. : А 2.3. Русский литературный язык (письменная разновидность) : белорусские диалекты; Б 2. : А 2.3. русский литературный язык (устная разновидность) : белорусские диалекты взаимодействуют на уровне СМИ – народ, художественная литература – читатель. Русскоязычная пресса, телевизионные программы, в последнее время передачи религиозного содержания с участием служителей церкви, как естественный источник информации, вызывают живой интерес у жителей диалектных зон. На этом фоне ориентированная на

русскую культуру система белорусского образования, основным языком обучения которой является русский, дополняет целостную картину неравного взаимовлияния.

1.2.5. Русский литературный язык (устная разновидность) : трасянка

Б 2. : А 2.5. *Русский литературный язык (устная разновидность) : трасянка* встречаются в среде русскоязычных, проживающих в Беларуси. Трасянка, основанная на базе белорусской фонетики (опора на специфически белорусские звуки: твёрдый [дж], мягкие [дз’], [ц’], сонорный [ў]), является для русскоязычных фонетическим этнопоказателем.

1.2.6. Языки национальных меньшинств и субкоды: трасянка, общелитературный русский язык (устная разновидность), нациолект русского языка

Г : А 2.5., Г : Б 2.1., Г : Б 2.2.

Г : А 2.5. *Языки национальных меньшинств : трасянка;*

Г : Б 2.1. *Языки национальных меньшинств : общелитературный русский язык (устная разновидность)*

Г : Б 2.2. *Языки национальных меньшинств : нациолект русского языка*

Данные субкоды на территории Беларуси не могут избежать влияния *трасянки* и *русского литературного языка* (основного языка школьного обучения). В меньшей мере ощутимо взаимовлияние **Г : А 1. *языков национальных меньшинств и белорусского литературного языка***. Определённую роль играет польский язык, т.к. в Беларуси проживает свыше 395 тысяч (3,95 %) поляков (по данным переписи населения 1999 г.), которые сохраняют родной язык как домашний (диалектная форма), как язык богослужения и школьного обучения (литературная форма).

1.2.7. Микроязык белорусского Полесья

Отдельный вопрос – взаимоотношения **В : А, В : Б, В : Г** – микроязыка белорусского Полесья и остальных кодов и субкодов коммуникативной системы. Данный субкод, при разумном подходе – создании условий для развития его письменно-литературного варианта, видится одним из возможных источников питания общелитературного белорусского языка.

1.3. Интерференция в Беларуси. Уровень грамматический

1.3.0. Грамматическая интерференция – белорусские особенности

Грамматическая интерференция часто проявляется в применении белорусских правил согласования на русские лексемы, напр., *добры́ собака*, *мо́й тень*, *больно́й мозоль*.

«Грамматическая интерференция возникает тогда, когда правила расстановки, согласования, выбора или обязательного изменения грамматических единиц, входящие в систему языка S, применяются к примерно таким же цепочкам языка C, что ведёт к нарушению норм языка C, либо тогда, когда правила, обязательные с точки зрения грамматики языка C, не срабатывают ввиду их отсутствия в грамматике языка S» (ВАЙНРАЙХ: 1972, 36).

С. Иванова отмечает, что расхождения между рассматриваемыми языками проявляются преимущественно на морфологическом, а не на синтаксическом уровне.

« <...> в текстах на близкородственных языках значительные расхождения выявляются на уровне грамем, в частных и грамматических значениях, которые противопоставляются в рамках морфологических категорий (например, рус. средний род vs. бел. мужской род, рус. единственное число vs. бел. Pluralia tantum), при сохранении подобия в их обобщённом категориальном значении. Расхождение в граммемах – компонентах грамматических категорий – это отражение соотношения плана содержания и/либо плана выражения морфологических и синтаксических категорий в процессе текстообразования» (ИВАНОВА: 2001, 163, перевод).

1.3.1. Расхождения в морфологической структуре

Проявление расхождений в морфологической структуре двух языков чаще основано на использовании различных словообразовательных элементов (аффиксов, флексий). Данные расхождения являются основой для их замены в трясянке. Рассмотрение несоответствий на примере имени существительного поможет понять, что дефинируемая многими лингвистами лексическая база трясянки как превалирующая русская – не соответствует действительности.

1.3.1.1. Имя существительное

Для имён существительных в обоих языках характерны те же грамматические категории, способы словообразования и передачи грамматических значений. Отличие, не фиксируемое грамматиками – наличие в белорусском языке *вокатива*.

Для аффиксации существительных обоих языков, также как и для славянских языков в целом, более характерна постфиксация, однако со значительными отличиями продуктивности

одних и тех же суффиксов. К общеславянским суффиксам существительных принято относить **-ик-, -ец-, -ак-, -ани-, -ени-, -ость-**.

1.3.1.2. Реализация агентивного значения

Носитель агентивного значения, суффикс **-тель**, обозначающий действующее лицо, производителя действия, характерен для русского языка.

«В русском языке суффикс -тель получил особое распространение в эпоху образования Московского государства, причём он является продуктивным и в наше время. Этим можно объяснить то, что он используется и в названиях неодушевлённых предметов <...> например: выключа-тель, двига-тель, измери-тель, расшири-тель» (ЖЫДОВІЧ: 1957, 89, перевод).

В белорусском языке искусственное навязывание **-тель** (фонетический эквивалент **-цель**) происходило на протяжении всего советского периода, не смотря на то, что в белорусском имелись собственные агентивные суффиксы. Общеславянская модель образования существительных на **-тель** не была принята белорусским языком, вместо него употребимы **-льнік, -нік, -ец/-ца, -овец/-аўца, -чык, -шчык, -н, -іт, -ач, -ар, -аль, -к-а, -ыр** и др. (СЦЯЦКО: 2002). В то же время формант был унаследован русским под влиянием старославянского: *изобрета-тель – вынаход-нік, победи-тель – перамож-ца, зри-тель – гляд-ач, служи-тель – служ-ка, предводи-тель – правад-ыр.*

*«Чаще всего белорусские эквиваленты русских лексем на **-тель** имеют суффикс **-льнік**. В «Русско-белорусском словаре» 1982 года образований с **-льнік** 294 (56% от общего количества 525 соответствий). Второе место принадлежит образованиям с **-нік** (80 лексем). А вот слов с **-цель** в белорусской части этого словаря всего 50 (в русской 525). Почти все они заимствованы из русского языка или являются кальками. Большинство из них – дублиеты к белорусским, которые ничего нового не дают <...> дубільнік – дубіцель, збаўца і збавіцель, выхавальнік і выхавачель, гасільнік і гасіцель»* (СЦЯЦКО: 2002, 21, перевод).

Лексемы с **-цель** в белорусском не создают словообразовательную базу. При суффиксальном словообразовании существительных для передачи агентивных значений в белорусском языке вместо суффикса **-тель** используется 18 других суффиксов. Их замена, происходившая в советский период, сейчас пошла на убыль, в новейших словарях и СМИ наблюдается тенденция очищения языка от **«-тель-овых»** существительных.

1.3.1.3. Некоторые особенности словообразования

Ю. Потюпа обращает внимание на соответствие белорусских бессуффиксальных сложных форм русским суффиксальным: *домстроительство – дамарад, земледелец – земляроб*, он подчёркивает, что в особенности для отглагольных существительных не характерны концовки

-аньне, -эньне: новообразование – *наватвор, лесонасаждение – лесасеў, смолотечение – смалацёк*; при необходимости обозначить действие употребляются глаголы с **-ва-** с одним корнем: *жертвоприношение – ахвяраваньне, сеноуборка – сенаваньне, стихотворство – вершаваньне*» (ПАЦЮПА: 2009: 1).

1.3.2. Суффиксальная стратификация

В современный белорусский язык возвращаются вытесненные в советское время, но широко употребляемые в XIX в. суффиксы **-ец/ца, -овец/-аўца:** *навуковец, вытворца*. П. Стецко связывает отставку данного суффикса с прозаическими причинами: «Во время реализации идеи на "слияние языков" в суффиксе **-ца-а** увидели преграду на пути "сближения языков" (в русском языке бытует только два слова с суффиксом **-ца-а** (и то с отрицательным значением *пропойца* и *убийца*) и стали подправлять его "укороченный мундир" **-ц-** на двухфонемный **-ец-** либо заменять другими суффиксами (**-чык/ -шчык, -цель**)» (СЦЯЦКО: 2002, 25, перевод).

К специфически белорусским относятся суффиксы: **-ухн-а, -ян-я, -янят, -яг, -янят:** *Божухна, вачаняты, птушаняты*; к нехарактерным русские суффиксы: **-лец:** *владелец*; **-ш, -нш/-ыш:** *мамаша, плохиш*.

Весьма специфичен ситуативный белорусский суффикс **-іх**, добавляемый к имени мужчины, но называющий женщину: *Лявон-іх-а, Сымон-іх-а*, он двупланов тем, что являясь показателем ж.р. и называя женщину, одновременно представляет её мужа – *Лявон, Сымон*; является показателем того, что женщина замужем.

Функционально белорусский суффикс **-іх** подобен чешскому форманту **-ова (-ová)**, употребляемому при образовании женских фамилий: *Мареш – Мареш-ова (Mareš – Mareš-ová)*, *Свобода – Свобод-ова (Svoboda – Svobod-ová)*, с той разницей, что в чешском языке это образование является *официальной нормой*, фамилия жены образуется от *фамилии* мужа добавлением **-ова**, в белорусском языке – от *имени* мужа и является *разговорным вариантом*.

Существительные белорусские и русские не всегда имеют одинаковые грамматические показатели, часто отличается род: **бел.: м. род:** *сабака, цень, стэп, медаль*; **рус.: ж. род:** *собака, тень, степ, медаль*; **бел.: ж. род:** *пара*; **рус.: м. род:** *пар*.

1.3.3. Словообразовательные интерфиксы

Белорусский язык в качестве словообразовательного интерфикса в сложных словах использует **а, е (я):** *складаназалежны, велогонкі, самакат, сярэднеазіяцкі, сярэднямесячны*; русский **о, е:** *сложноподчинённое, велогонки, самокат, среднеазиатский, среднерусский*

(исключение в белорусском под воздействием русского *Чарнобыль*, т.к. *о* находится в ударной позиции, хотя автор старобеларусской литературы – Ф. Кміта-Чарнцбыльскі).

1.3.4. Особенности собирательных существительных

Квантитативные различия наблюдаются в разряде собирательных существительных, представленных в белорусском большим разрядом *общеупотребительных единиц*, напр.: *крылле* (рус: *крылья* мн.ч.), *галлѣ* (рус: *ветки* мн.ч.), *смецце* (рус: *мусор*), *ламачка* (рус: *лом*, *валежник*, *хворост*).

1.3.5. Имена собственные

Под влиянием русского языка в XX в. огромные изменения претерпела система собственных имён. Прежде всего это касается имён (людей), ставших редкими либо совсем исчезнувших. Ещё в письмах и литературе XIX века широко использовались не употребляемые сегодня имена: *Карусь, Каятан, Вікенці, Маўрыкі, Юстын, Мілеці, Геранім, Францішак, Вінцэнт, Альгерд, Тодар, Мар'ян, Юльян, Люцьян, Людвік, Фларыян*, женские: *Анэля, Разалія, Дамініка, Марцыяна, Цэзарына, Элѣдыя, Тэафіля*. В начале XX века встречались: *Язэп, Ян, Еўдакім, Казімір, Браніслаў, Антось і Антося, Юзік, Сымон, Лявон, Адам, Станіслаў, Уладзіслаў, Вацлаў, Цішка, Пімен*, женские *Сцепаіда, Васіліна, Алаіза, Данута. Алесь* – белорусское имя, ставшее красивым псевдонимом а также символом принадлежности к белорусской оппозиции. Сегодня эти имена вышли из активного словаря.

Разрушительное воздействие на национальные системы имён оказала советская унификационная политика, когда при всеобщей паспортизации малопонятные для русского слуха имена повсеместно заменялись русскими. Это коснулось всех, без исключения, советских народов.

«Конец 1945 года. Сегодня я вернулась из поселка. Вчера за нами приехали русские и сказали, что нам надо ехать в поселок и получать важные бумаги. <...> Всюду ходят чужие люди, говорят по-русски, показывают на нас пальцами и смеются <...>

Нас повели в дом. Человек, который сидел за столом, спросил, как меня зовут. „Вынтэнэ“, – ответила я. Но он сказал, что это только фамилия, а надо иметь еще имя и отчество. Он попросил, чтобы я выбрала имя и отчество из тех, которые он мне перечислит. Я выбрала, он дал мне бумагу и поздравил с тем, что у меня теперь есть паспорт. Теперь я Вынтэнэ Мария Васильевна» (АБРЮТИН: 2005: 1).

Традиция переименования населённых пунктов, улиц, имевшая место в советское время повсеместно, привела к вымыванию и обеднению белорусского ономастикона и денационализации топонимической карты.

Заключение

Обозначенная поливалентность связей различных кодов и субкодов современной Беларуси даёт яркий пример языковой многомерности ограниченного национального пространства.

Постсоветское языковое пространство – весьма интересный живой организм, сохраняющий общую ментальную и языковую память, сформированную в советский период, тем не менее каждая его отдельная часть живёт по своим законам. Несмотря на то, что постсоветская языковая семья негомогенна, объединяет разные по корням, возрасту, развитию и количеству носителей языки, их объединяет продолжительный опыт сосуществования, наложивший отпечаток на их современное состояние.

Новейшие социалингвистические исследования билингвальных реалий постсоветского пространства Н. Мечковской, С. Запрудского, А. Лукашанца, Х. Багирокова, Ф. Гариповой, Л. Масенко, Ю. Корякова, О. Жиронкиной, О. Сербенской, Т. Кудояровой, С. Елебесовой, Г. Санхоровой и других ведут к закономерной мысли о назревшей необходимости их обобщения, которое могло бы лечь в основу выработки принципов языковой коррекции и витализации национальных языков.

Klíčová slova

rusko-běloruská jazyková interference, mezijazykové rozdíly, trasjanka

Russian-Belarusian language interferences, language differences, “trasyanka”

*Resume***To the question of a language interference in contemporary Belarus**

The article is devoted to the specific language situation in Belarus, which has been analyzed and described by a number of linguists, such as N. Mechkovskaya, S. Zaprudsky, A. Lukashanec, G. Cyrkhun, T. Ramza, I. Liskovec, J. P. Janto, E. Rudenko, J. Marvan, M. Giger, M. Sloboda, H. Gladkova, G. Hentschel and others.

The attitude to the Belarusian language as to the language which is *under the threat of disappearing* or as to “*a small language*” is rather traditional among western and some Belarusian slavists and to a certain extent is right, but not sufficient. The Belarusian language belongs to a non-homogeneous postcolonial language family which unites different because of origin, history and development languages. The development of the Belarusian language was strongly influenced by its coterminous position related to another major language and by relatively smaller amount of speakers.

Russian-Belarusian language interference is being considered as one of the variants among all the rest varieties of national Russian bilingualism. In Belarus a contemporary language map is made up by quite an unbalanced functional distribution of closely contacting languages, and “*trasyanka*” plays the role of ballast among them. “*Trasyanka*” is a *linguo-psychological phenomenon, which has developed within the limits of an imperative ideological soviet discourse; it is a psychologically stipulated hybrid made by a long cultural and language Russian-Belarusian interference, which shows itself in Russian-Belarusian lexical mixture based on Belarusian phonetics including specific elements of Belarusian syntax.*

The article presents language codes of socio-communicative space in Belarus: a national language system (A), variants and sub-codes of the Russian language (B), language code of Belarusian Polesie (C), the languages of minorities (G).

The grammar level of interference is presented in more detail. The differences, such as the presence of *a vocative case* in the Belarusian language, and the quantity of the same suffixes in both languages are also shown.

The presented inter-chain polyvalence of various codes and sub-codes existing in contemporary Belarus can serve as an excellent example of multivariability within the limits of a national area. The latest studies on bilingual reality of a post-soviet space have lead to an idea of a necessary summarization, that may lay the foundation for the development of language correction and vitalization principles applied for national languages.

К вопросу о языковой интерференции в современной Беларуси

Статья посвящена специфической языковой ситуации в Беларуси, рассматриваемой сегодня многими лингвистами, среди них Н. Мечковская, С. Запрудский, А. Лукашанец, Г. Цыхун, Т. Рамза, И. Лисковец, Ж. П. Жанто, Е. Руденко, Й. Марван, М. Гигер, М. Слобода, Х. Гладкова, Г. Хенчель и другие.

Подход к белорусскому языку как к языку, *находящемуся под угрозой*, или как к *малому* языку, традиционный для западных и некоторых белорусских славистов, до определённой степени верен, но не достаточен. Белорусский язык также является представителем негомогенной постколониальной семьи, объединившей различные по происхождению, времени возникновения, этапам развития языки. Развитие белорусского языка усугубилось позицией непосредственного соседства с мажоритарным языком и относительно небольшим количеством носителей языка.

Русско-белорусская языковая интерференция рассматривается как один из вариантов весьма многообразного национально-русского двуязычия. Современный языковой атлас Беларуси представлен крайне неравномерным функциональным распределением близкородственных контактирующих языков, роль балласта между ними выполняет *трасянка*. Трасянка – *лингво-психологический феномен, развившийся в рамках крайне идеологизированного советского дискурса, психологически обусловленный гибрид длительной культурной и языковой русско-белорусской интерференции, проявляющийся в смеси белорусской и русской лексики, базирующейся на белорусской фонетике, включающий специфические элементы белорусского синтаксиса*.

В статье представлены языковые коды социально-коммуникативного пространства Беларуси: система национального языка (А), разновидности и субкоды русского языка (Б), языковой код белорусского Полесья (В), языки национальных меньшинств (Г). Более подробно рассмотрен грамматический уровень интерференции, представлены такие отличия как наличие в белорусском языке *вокатива*, продуктивность одних и тех же суффиксов в обоих языках.

Обозначенная поливалентность связей различных кодов и субкодов современной Беларуси даёт яркий пример языковой многомерности ограниченного национального пространства. Новейшие исследования билингвальных реалий постсоветского пространства ведут к закономерной мысли о назревшей необходимости их обобщения, которое могло бы

лечь в основу выработки принципов языковой коррекции и витализации национальных языков.

K otázce o jazykové interferenci v soudobém Bělorusku

Článek je věnován specifické jazykové situaci v Bělorusku, která je dnes zkoumána mnoha lingvisty, k nimž např. patří: N. Mečkovskaja, S. Zaprudski, A. Lukašanec, G. Cychun, T. Ramza, J. Liskovec, J. P. Jeanto, E. Rudenko, J. Marvan, M. Giger, M. Sloboda, H. Gládkova, G. Hentschel a další.

Přístup k běloruštině jako k jazyku ohroženému, či jako k malému jazyku, tradiční pro západní a některé běloruské slavisty, se do jisté míry jeví jako správný, ale zároveň není dostačující. Běloruský jazyk je představitelem nehomogenní post-koloniální rodiny, která sdružuje jazyky různého původu, lišící se dobou vzniku, tradicemi a etapami vývoje. Rozvoj běloruštiny byl do značné míry ovlivněn bezprostřední blízkostí - sousedstvím s majoritním jazykem a relativně malým počtem rodilých mluvčích.

Rusko-běloruská jazyková interference je analyzována jako jedna z variant velmi rozmanitého národně-ruského bilingvizmu. Moderní jazyková mapa Běloruska je zastoupena velice nerovnoměrným funkčním rozdělením příbuzných jazyků, roli zátěže mezi nimi plní tzv. trasjanka. Trasjanka – lingvo-psychologický fenomén, který se rozvíjel v rámci ideologizovaného sovětského diskursu, je hybrid, jehož rozvoj je psychologicky podmíněn dlouhodobou kulturní a jazykovou rusko-běloruskou interferencí, projevuje se ve směsici běloruského a ruského lexika, formuje se na základě běloruské fonetiky, obsahuje specifické prvky běloruské syntaxe.

Článek představuje jazykové kódy sociálně-komunikativního prostoru soudobého Běloruska: systém národního jazyka (A), druhy a subkódy ruského jazyka (B), jazykový kód běloruského Polesí (V), menšinové jazyky (G).

Detailněji je rozebírána gramatická úroveň interference, zastoupené jsou takové rozdíly jako přítomnost vokativu v běloruském jazyce, kvantita stejných přípon v obou jazycích.

Označené polyvalentní spoje různých jazykových kódů a subkódů v soudobém Bělorusku jsou názorným příkladem jazykové rozmanitosti a vícerozměrnosti omezeného národního prostoru. Nejnovější studie bilingválních reálií post-sovětského prostoru vedou k legitimní myšlence o naléhavé potřebě jejich analýzy a syntézy, která by se mohla stát základem pro vypracování systému zásad jazykové korekce a vitalizace národních jazyků.

Літэратура:

- АБРЮТИН, Ф.: *Памяти моей бабушки*. On line: [<http://www.severprostor.ru>], [2007-11-09].
- ВАЙНРАЙХ, У.: *Одноязычие и многоязычие*. In: Новое в лингвистике, Выпуск VI. Языковые контакты, Москва 1972.
- БУЛГАКАЎ, В.: *Злыя дэмань беларускай гісторыі*. ARCHE 9, 2007, с. 97–178.
- ЖАНТО, Ж. П.: *Статистический способ изучения социолингвистической ситуации в г. Минске*. In: Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы – Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” 2000, Мінск 2001.
- ЖЫДОВІЧ, М. і калект.: *Нарысы па гісторыі беларускай мовы*. Мінск 1957.
- ЗАПРУДСКІ, С.: *Маўленчая акамадацыя і пераключэнне кодаў у працэсе міжкультурнай камунікацыі: выпадак Беларусі*. In *Belarussian trasjanka and Ukrainian Suržyk*. *Studia Slavica Oldenburgensia*. Hentschel G., Zaprudski S. (eds.) Bis-Verlag, Oldenburg, 2008, с. 57-97.
- ЗАПРУДСКІ, С.: *Стратэгія развіцця беларускай мовы ў XX стагоддзі як спосаб палагодзіць моўны канфлікт у Рэспубліцы Беларусь*. In: *Мовні канфлікты і гармонізацыя суспільства*. Київ 2002.
- ІВАНОВА, С. – ІВАНОЎ, Я. – МЯЧКОЎСКАЯ, Н., *Сацыякультурная прастора мовы: наколькі блізкія блізкароднасныя мовы (да вызначэння лінгвістычнай адлегласці паміж беларускай і рускай мовамі)*. Мінск 1998.
- ІВАНОВА, С.: *Наколькі блізкія блізкароднасныя мовы (граматычны кантраст паміж беларускай і рускай мовамі)*. In: Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты і перспектывы, Беларусіка/Albaruthenica, Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”. Мінск 2001.
- КАЛІТА, І., *Этымалогія назваў дзяржавы, мовы, народа. Русь, Беларусь і Расія*. In: *Balto-Slavicum Pragense (Acta Slavica et Baltica, 7, 2007)*, Praha 2007.
- КАЛИТА, И. (В): *Несколько заметок о белоруской трасянке*. In: “Культура в языке и литературе – язык и литература в культуре”, Бишкек, КНУ 2008.

КЛИМАЎ, І.: *Гісторыя складання двух стандартаў у беларуская літаратурнай мове*. In: Роднае слова № 6, 2004.

КЛИМАЎ, І.: *Беларуская трасянка і ўкраінскі суржык вачамі навукоўцаў*. In Бюлетэнь Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. № 3, 2009.

КЛИМЕНКО, А. – ЛУЧКОВСКАЯ, Е.: *Лакуны как способ отражения национального и социального в языке*. In: Язык и социум, Минск: РИВШ 2009.

КОЛОСОВА, Е. И.: *О грамматической синонимии у глаголов книжного характера*. In: В.А.Богородицкий: научное наследие и современное языковедение. Казань. On line: [http://kls.ksu.ru], Дата доступа: [2009.09.09]

ЛУКАШАНЕЦ, А.: *Беларуская мова на пачатку XXI ст.* In: Роднае слова, №11, 2004.

ЛУКАШАНЕЦ, А. 2009: *Сацыяльная стратыфікацыя беларускай мовы*. In: Язык и социум. Минск, РИВШ 2009.

МАРПЛЗ, Д. – ПАДГОЛ, У.: *Палітыка новай памяці ў другой расійскамоўнай дзяржаве*. In: АРСНЕ 11, 2008, с. 91–100.

МЕЧКОВСКАЯ, Н.: *Белорусский язык: Социолингвистические очерки*. (Specimina philologiae slavicae, Bd. 138). München: Verlag Otto Sagner 2003.

МЕЧКОВСКАЯ, Н. Б.: *Структурная и социальная типология языков*. Минск 2004.

МЕЧКОВСКАЯ, Н.: *Белорусская трасянка и украинский суржик: о культуре речи и лингвистической толерантности у восточных славян в постсоветское время*. In: Язык и социум. Минск, РИВШ 2009.

МИТИНА, О.: *Суржик и трасянка как основное блюдо*. In: Русский репортёр №2, 31 мая 2007.

МЯЧКОЎСКАЯ, Н.: *Сацыялінгвістычны погляд на чыннікі, тармазы і прыярэтэты нацыянальнага адраджэння*. In: Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы – Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” 2000, Мінск 2001.

ПАЦЮПА, Ю.: *Беларуская мова ў часе*. On line: [<http://nation-sos.info>], [2009-11-20].

РУДЕНКО Е. Н.: *Категориальная семантика славянского глагола*. In: Opera Slavica. Slavistické rozhledy 2004. Roč. XIV. Č. 4. S. 1-8.

СЦЯЦКО, П.: *Культура мовы*, Мінск: Тэхналогія 2002.

ЦЫХУН, Г.: *Крэалізаваны прадукт. Трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследавання*. In: ARCHE № 6, 2000.

ЦЫХУН, Г.: *Славянскія мовы ў святле экалінгвістыкі*. In: XII Міжнародны з'езд славістаў. Доклады. Мінск 1998.

KEDRON, K.: *Současná jazyková situace v Bělorusku*. In: Opera Slavica. Ročník XVII, č. 4, 2007, s. 41-48.

LEŠKA, O.: *Jazyk v strukturním pojetí*. Praha: Euroslavica Slovanský ústav 2003

MARVAN, J.: *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha 2000.

MARVAN, J.: *Brána jazykem otvíraná aneb o češtině světové*. Praha 2004.

MARVAN, J.: *Introducing Europe to Europeans through their language*. Praha 2008.

MUKAŘOVSKÝ, J., *Studie z estetiky*. Praha: Odeon 1966.

NÁBĚLKOVÁ, M. – SLOBODA, M.: *"Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety..." (Podoby bilingválneho diskurzu a "českoslovenčina")*. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Bratislava 2005.

NÁBĚLKOVÁ, M. – SLOBODA, M.: *'Trasianka' and 'českoslovenčina' (Czechoslovak) as discursive folk categories: their history and present-time uses*. On line: [<http://www.sloboda.cz/marian/publikace.htm>], [2009-07-3].

SLOBODA, M.: *Běloruština – jazyk pro zvláštní příležitosti*. In: Plav - měsíčník pro světovou literaturu, III (4), 2007, s. 2–5.

Zvuková interferencia ako systémová dominanta cudzojazyčnej fónickej kompetencie

Zdena Kráľová

Úvod

Osvojovanie si (cudzieho) jazyka je komplexný proces tvoriaci dôležitú súčasť kognitívneho a sociálneho vývoja človeka. V prípade cudzojazyčnej výslovnosti do „hry“ vstupuje prvok individuálneho a konkrétneho omnoho výraznejšie ako pri javoch iných jazykových rovín. U každého človeka existujú určité potencie pre osvojenie si cudzieho jazyka, existuje však nespočetne veľa determinátorov cudzojazyčnej kompetencie a príčin ich variability.

Počas posledných štyridsiatich rokov, počínajúc klasicou štúdiou J. J. Ashera a R. Garcíu (1969) vzniklo množstvo prác skúmajúcich premenné ovplyvňujúce proces osvojovania si zvukového systému cudzieho jazyka. Spočiatku sa výskum sústreďoval predovšetkým na kontrastívnu analýzu jazykových systémov (cudzieho a materinského) a potenciálne chyby hovoriaceho v sekundárnom kóde. Neskoršia výskumná orientácia na analýzu aktualizovaných chýb hovoriaceho v konkrétnej rečovej situácii presunula ťažisko výskumu na subjektovo závislé činitele smerom k hraničiacim vedným disciplinám – najmä psycholingvistiky, sociolingvistiky a neurolingvistiky.

Pri komunikácii (nielen cudzojazyčnej) sú však najrelevantnejšie intralingválne prostriedky, keďže za všetkým stojí semióza a jej základná komunikačná funkcia. Analýza však nie je funkčná bez ohľadu na komunikanta. Vzhľadom na prevládajúci objekt skúmania cudzojazyčnej kompetencie – bilingvistu, ktorý si osvojil daný cudzí jazyk prostredníctvom nepriamej metódy osvojovania si (učenia sa) jazyka a umelej formy jazykového kontaktu, je jazyková interferencia ticho prítomná (v prípade výslovnosti vlastne hlasno prítomná) vo všetkých zložkách cudzojazyčnej fónickej kompetencie komunikanta. Pre cudzojazyčnú fónickú kompetenciu aditívneho bilingvistu tak predstavuje zvuková medzijazyková interferencia (ako komplex vplyvov a ich prejavov) systémovú dominantu, ktorá najvýraznejšie determinuje charakter tejto kompetencie.

Kontakt v oblasti zvukových podsystemov primárneho (materinského) a sekundárneho (cudzieho) jazykového systému neprebíha izolovane – intralingválne – len vo forme jazykovej, resp. zvukovej interferencie, ale na širokom pozadí jazykových a mimojazykových súvislostí (Sabol, 1993). Pričom medzi jednotlivými úrovňami je permanentný pohyb a vyššia úroveň je väčšinou vo vzťahu inklúzie k úrovni nižšej. Centrom jazykového kontaktu je komunikant (viacjazyčné individuum), preto sa pri skúmaní cudzojazyčnej kompetencie nemožno obmedzovať len na kontrastívnu analýzu dvoch jazykových systémov. Treba ju chápať ako súčasť jazykového vývoja

jednotlivca a brat' do úvahy aj vzťahy systému a okolia – mimojazykové súvislosti cudzojazyčnej kompetencie vychádzajú zo systému jazyka až ku konkrétnemu komunikačnému aktu.

V odbornej literatúre doposiaľ nejestvuje jednotná a komplexná klasifikácia faktorov ovplyvňujúcich úroveň cudzojazyčnej (zvukovej) kompetencie. Rôzni autori členia uvedené premenné na základe rôznych prístupov, napr.

- I) podľa vzťahu k subjektu výskumu (Piske a kol., 2001):
1. subjektovo-špecifické faktory – inherentné hovoriacemu;
 2. doplnkové faktory – neinherentné hovoriacemu;
- II) podľa vzťahu k jazykovému systému (Kamiš, 1996; Kráľová, 2005):
1. štrukturálne (jazykové, objektívne, inherentné) – vyplývajúce z kontaktu jazykových systémov;
 2. neštrukturálne (mimojazykové, subjektívne, adherentné) – vyplývajúce z komunikačného procesu;
- III) podľa štruktúry jazykového priestoru:
1. internolingválne (languové/lingválne) faktory – viazané na jazykový systém (Sabol, 1993), resp. na jazykový znak na vertikálnej osi (Nikoľskij, 1970):
 - a) intralingválne faktory – viazané na jazykový systém;
 - b) paralingválne faktory – temporálne javy čiastočne viazané na jazykový systém;
 - c) extralingválne faktory – permanentné javy neviazané na jazykový systém;
 2. externolingválne (komunikačné/parolové) faktory – viazané na komunikáciu na horizontálnej osi (Nikoľskij, 1970):
 - intrakomunikačné faktory – viazané na jazykovú komunikáciu;
 - parakomunikačné faktory – temporálne javy čiastočne viazané na jazykovú komunikáciu;
 - extrakomunikačné faktory – permanentné javy neviazané na jazykovú komunikáciu.

V rámci vnútrojazykového, resp. medzijazykového priestoru sa interferenčný tlak prvotného zvukového systému začína prejavovať v extralingválnom priestore druhotného systému, pričom sa môže „pristaviť“ na ktoromkoľvek mieste. Za zavŕšenie procesu interferencie J. Sabol (1993) považuje prienik do intralingválnej zóny cudzieho jazyka, čiže do abstrakcií II. stupňa – fonematickej štruktúry jazyka.

U. Weinreich (1953, s. 22) definuje interferenciu ako „prípady odkláňania sa od normy niektorého z jazykov, ktoré sa vyskytujú v reči bilingvistov ako dôsledok jazykového kontaktu“.

Teória interferencie poskytla v 50. rokoch 20. storočia základňu pre vznik teórie kontrastívnej analýzy – „Contrastive Analysis Hypothesis“ (Weinreich, 1953). Jej základnou tézou bolo, že všetky chyby v sekundárnom kóde sú zapríčinené interferenciou. Touto teóriou však nebolo možné vysvetliť všetky chyby nerodeného hovoriaceho v cudzom jazyku. Neskôr sa teória kontrastívnej analýzy rozdelila na dve verzie. „Slabá“ verzia (napr. Wardhaugh, 1970) na rozdiel od pôvodnej „silnej“ (napr. Lado, 1957) nemala ambíciu predpovedať problémy v cudzom jazyku, len vysvetľovať príčiny zaznamenaných chýb. Tento prístup už signalizoval začiatok orientácie na analýzu chýb hovoriacich v konkrétnej rečovej situácii a priniesol dôležitý poznatok, že interferencia nie je jedinou, ale len jednou z viacerých príčin chýb v cudzojazyčnej performancii.

K typológii jazykovej interferencie je možné pristupovať z rôznych hľadísk, hoci striktné delenie v mnohých prípadoch nie je adekvátne. Najčastejším kritériom sú vzťahy rôznych jazykových systémov, podľa ktorých sa interferencia delí na:

1. medzijazykovú (interlingválnu),
2. vnútrojazykovú (intralingválnu),
3. kombinovanú (intralingválno-interlingválnu).

Podľa zásahu do jednotlivých jazykových rovín sa interferencia delí na:

- ▶ zvukovú,
- ▶ lexikálno-sémantickú,
- ▶ morfológicko-syntaktickú,
- ▶ ortografickú.

U. Weinreich (1953) uvažuje o syntagmatických a paradigmatických faktoroch zvukovej interferencie, prípadne o ich kombinácii. V rovine paradigmatických faktorov vychádza z analýzy potenciálnych možností systému na úrovni alofón, resp. dištinkívnych príznakov, a vyčleňuje štyri typy interferencie:

1. nedostatočná diferencovanosť foném (under-differentiation) – zmiešavanie takých dvoch zvukov druhotného systému, ktorých paralely sa v prvotnom systéme nerozlišujú (napr. nahrádzanie anglických prvkov /θ/ - /ð/, /w/ - /v/, /e/ - /æ/ najbližšie stojacimi slovenskými segmentami);
2. nadbytočná diferencovanosť foném (over-differentiation) – navrstvovanie dištinkív prvotného systému na zvuky druhotného systému tam, kde nemajú byť (realizácia finálneho anglického /v/ slovenským labializovaným nešumovým /û/; realizácia nemej spoluhlásky v anglických slovách, napr. *plumber*);
3. reinterpretácia rozdielov (re-interpretation of distinctions) – rozlišovanie prvkov druhotného systému podľa príznakov, ktoré sú pre tento systém iba spravidelné, kým

v prvotnom systéme sú relevantné (ne/napäťosť – ne/znelosť konsonantov či kvalita – kvantita samohlások v slovenčine a v angličtine);

4. substitúcia zvukov (phone substitution) – nahrádzanie tých foném druhotného systému fonémami prvotného systému, ktoré sa v oboch jazykoch určujú rovnako, ale v ich aktualizácii existujú rozdiely (napr. anglické a slovenské /r, š/).

Na pozadí teórie jazykového znaku ako oscilácie subjektívneho a sociálneho možno za intralingválne faktory považovať fonologicky relevantné javy, prejavujúce sa najmä ako jazyková interferencia sekundárneho jazykového systému do primárneho systému. Fonologicky redundantné sprievodné faktory zasahujú paralingválny priestor a prejavujú sa napr. ako nahrádzanie konsonantického protikladu napäťosť/nenapäťosť v angličtine slovenským primárnym protikladom znelosť/neznelosť alebo rozlišovanie anglických vokálov na základe kvantity ako primárneho protikladu slovenských vokálov – už s prienikom aj do intralingválnej zóny, kým do pásma extralingválnych faktorov vstupuje prvok jednotlivého/individuálneho (napr. fluencia prejavu, interferencia vo farbe samohlások či špecifické zložky timbru hovoriaceho) (Sabol, 1993).

Intrakomunikačné faktory sú premenné viazané na jazykovú komunikáciu vo vzťahu inklúzie k intra-, para- a extralingválnym faktorom. Možno sem zaradiť napríklad ovládanie ďalších cudzích jazykov (typologicky príbuzných/nepříbuzných cieľovému jazyku, poradie ich osvojovania), gramatickú (morfológicko-syntaktickú) kompetenciu v cudzom jazyku, metafonetickú kompetenciu vo vzťahu k danému zvukovému systému, tzv. jazykový cit alebo jazykové povedomie a tiež faktory súvisiace s procesom učenia sa cudzieho jazyka – kvalita, trvanie, intenzita výučby, kvalita fónického vstupu, vyučovacie metódy a podobne.

Parakomunikačné faktory, ktoré ako temporálne javy čiastočne viazané na jazykovú komunikáciu pôsobia viac-menej v synchronnom priereze, by bolo možné z hľadiska subjektu a okolia ďalej deliť na:

- a) psycho-parakomunikačné faktory (napr. pamäť na kódovanie fónického materiálu, emocionálny vzťah k predmetu, inteligencia, verbálna inteligencia v cudzom i materinskom jazyku);
- b) socio-parakomunikačné faktory (napr. vek začiatku osvojovania si cudzieho jazyka, pobyt v inojazyčnom prostredí, kontakt s rodenými hovoriacimi).

Extrakomunikačné faktory ako permanentné javy neviazané na jazykovú komunikáciu stoja na krajnom póle individuálneho (napr. hudobný sluch, zvukovo-imitačná schopnosť, typ osobností z hľadiska extroverzie a pod.) (Král'ová, 2009).

Záver

Z uvedeného vyplýva, že jednotlivé faktory treba pokladať za viac či menej permeabilné a vzájomne sa ovplyvňujúce. Výskum premenných súvisiacich s kvalitou cudzojazyčnej zvukovej kompetencie a performancie je neľahká úloha a jeho výsledky nie sú vždy úplne uspokojivé. Zistenia mnohých výskumov neboli konzistentne replikované, preto by si zabezpečenie validity a reliability výskumu či vyslovenie presvedčivých tvrdení vo viacerých prípadoch vyžadovalo ďalšie kvantitatívne i kvalitatívne relevantné skúmanie.

Na základe predchádzajúcich výskumov (podrobnejšie Kráľová, 2009) je odôvodnené predpokladať, že kontext primárneho jazykového systému (materinského jazyka) je jedným z najpodstatnejších prediktorov cudzojazyčnej kompetencie. Stotožňujeme sa s tvrdením Á. Kráľa, že „interné východisko je neodmysliteľným predpokladom funkčne adekvátnej fonetickej analýzy externých faktorov reči“ (Kráľ, 1974, s. 186). Performancia je moment, v ktorom sa jazyk ako potenciálne invariantný a všeobecný fenomén spája s aktuálne variantným a individuálnym – rečou. Externolingválny rozmer cudzojazyčnej fonickej kompetencie tak vzhľadom na dynamický systém interakcie človek – okolie ponúka omnoho väčšiu variabilitu a difúznosť javov, vďaka čomu (i napriek čomu) je skúmanie premenných cudzojazyčnej fonickej kompetencie pomerne komplikované a zároveň nesmierne zaujímavé.

Klíčová slová

zvuková interferencia – cudzojazyčná kompetencia

phonic interference – foreign-language competence

Resume

Phonic interference as a system dominance of foreign language phonic competence

Language (phonic) interference is considered a dominant factor in the acquisition of the phonological system of a foreign language. However, there exist many variables which may influence foreign language competence:

1. internal (langue) factors:

- a) intra-lingual
- b) para-lingual
- c) extra-lingual

2. external (parole) factors:

- a) intra-communication
- b) para-communication
- c) extra-communication

Phonological differences between L1 and L2 are not the only determinants of L2 sound production quality. The learners must acquire a new complex of articulatory gestures and modify the existing phonetic models, while they often produce the scale of sound variants for one phoneme – a continuum of approximations to the prototype L2 sounds. The types of phonic interference (under-differentiation of phonemes, over-differentiation of phonemes, reinterpretation of distinctions and phone substitution) thus inhibit the approximation to the target system via similarity and difference of elements. The interference is thus one of the variables of foreign language competence and one, but not the only one, reason of non-authentic L2 pronunciation.

Literatura

ASHER, James J. – GARCÍA, Ramiro: The optimal age to learn a second language. In: *The Modern Language Journal*, roč. 53, 1969, č. 5, s. 334-341.

KAMIŠ, Karel: Kódové bariéry z hlediska psychologického a jejich překonávání v multikulturním prostředí. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykové komunikace*. Editor: J. Horecký. 1996, s. 122-134.

KRÁL, Ábel: *Model rečového mechanizmu*. Bratislava: VEDA, 1974. 188 s.

KRÁLOVÁ, Zdena: *Slovensko-anglická zvuková interferencia*. Žilina: Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2005. 100 s. ISBN 80-89029-85-X.

KRÁLOVÁ, Zdena: *Faktory anglickej fónickej kompetencie*. Žilina: Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2009. 74 s. ISBN 978-80-554-0051-8.

LADO, Robert: *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. Ann Arbor: University of Michigan, 1957. 160 s. ISBN 978-0472085422.

NIKOLSKIJ, L. B.: Izučeniye jazykovoj situacii kak prikladnaja jazykovaja disciplina. In: *Problemy izučeniya jazykovoj situacii i jazykovyj vopros v stranach Azii i Severnoj Afriki*. Moskva, 1970, s. 5-12.

PISKE, Thorsten – MacKAY, Ian R. A. – FLEGE, James E.: Factors affecting degree of foreign accent in an L2: a review. In: *Journal of Phonetics*, roč. 29, 2001, č. 1, s. 191-215.

SABOL, Ján: K teórii jazykovej interferencie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 44, 1993, č. 2, s. 87-91.

WARDHAUGH, Ronald: The Contrastive Analysis Hypothesis. In: *TESOL Quarterly*, roč. 4, 1970, č. 2, s. 123-130.

WEINREICH, Uriel: *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York, 1953. 148 s. ISBN 978-90-279-2689-0.

Internetová globalizácia sveta a čo s tým súvisí

Jaromír Krško

O internete sa popísali státisíce strán textu, ide vlastne o mnohonásobný metatext. Všetky tieto (meta)texty majú však jedno spoločné konštatovanie – internet ako medzinárodná počítačová sieť predstavuje fenomén ľudstva 20. storočia.

História internetu siaha do šesťdesiatych rokov minulého storočia, konkrétne do roku 1968, kedy v Národnom výskumnom laboratóriu vo Veľkej Británii inštalovali prvú počítačovú sieť – jej rozsah však neprekročil priestory laboratória, v ktorom bol nainštalovaný. Skutočné prepojenia viacerých (a značne vzdialených) komunikačných centier sa podarilo o rok neskôr v Spojených štátoch, kde vznikol vládny program ARPA (*Advanced Research Project Agency*) na podporu prepojenia vojenských vládnych a univerzitných pracovísk pre prípad vypuknutia svetového vojenského konfliktu. V roku 1969 bola táto sieť úspešne prepojená a dostala názov ARPANET –pospájané boli viaceré počítače kalifornskej univerzity, postupne bolo sieťou ARPANET spojených 37 počítačov, ktoré sa dali využívať na zasielanie elektronickej pošty a organizovanie elektronickej konferencií. Dnešná celosvetová elektronickej sieť pod názvom Internet¹ vznikla roku 1987 (pozri Jandová a kol., 2006, s. 14) – aj v tomto prípade išlo o prepojenie vládnych a vojenských komunikačných uzlov. V roku 1989 sa výskumníci vo švajčiarskom inštitúte pre jadrový výskum CERN podieľali na vytvorení najpoužívanejšej formy šírenia informácií na internete – siete World Wide Web (WWW). K sieti Internet sa postupne pripájali ďalšie a ďalšie krajiny – Československo sa oficiálne pripojilo 13. 2. 1992 (Jandová a kol., 2006, s. 14).

Internet spojil miliardy užívateľov a prispel k celkovej globalizácii sveta, z čoho nutne vyplynulo viacero problémov. Primárnym problémom komunikácie je jazyk. Napriek tomu, že angličtina nepatrí celosvetovo k najrozšírenejšiemu jazyku, centrum šírenia internetizácie sveta (prevažne anglofónne krajiny) spôsobilo, že hlavným komunikačným prostriedkom sa stala angličtina².

¹ Označenie celosvetovej elektronickej siete Internet chápeme ako proprium, preto ho píšeme s veľkým začiatočným písmenom. Výraz internet chápeme ako apelatívum vo význame prepojenia viacerých externých počítačov určených na vzájomnú komunikáciu (na rozdiel napr. od vnútro podnikovej siete označovanej ako intranet). V štúdiu budeme hovoriť vo všeobecnosti o komunikácii v rámci prepojenia počítačov, preto budeme používať apelatívnu formu.

² Podľa počtu nositeľov materinského jazyka patrí angličtina na štvrté miesto (za mandarínsku čínštinu, hindičtinu a španielčinu) na svete (hovoria ňou 341 miliónov ľudí). Angličtinou sa dorozumejú dve až tri miliardy ľudí – z tohto pohľadu patrí na druhé miesto vo svete. Podľa počtu používateľov v internete má však angličtina svetové prvenstvo – používa ju 431 miliónov ľudí, čo predstavuje 31% všetkých používateľov (podľa <http://www.jazykove.sk/index.php?id=141>).

Z pohľadu onomastika vedie globalizácia sveta k zaujímavému, dosiaľ neexistujúcemu javu – identifikácia jednotlivca v internetovej komunikácii musí byť jednoznačná a jedinečná. Základnými funkciami propria sú individualizovať, diferencovať, lokalizovať (pozri napr. Šrámek, 1999, s. 11). Napriek týmto základným funkciám dochádza v mikroštruktúrnych vzťahoch k javom popierajúcich uvedené propriálne funkcie (pozri napr. Krško, 2002) – jedno meno označuje viacero denotátov³ – v onomastike sa tento jav označuje termínom onymická polyreferenčnosť, prípadne sa bližšie rozlišuje onymická polysémia a onymická homonymia. Môže sa stať, že jeden denotát (onymický objekt) môže byť pomenovaný niekoľkými menami – ide o tzv. polyonymiu alebo onymickú synonymiu, ktorá vzniká vo viacerých komunikačných rovinách (k tomu podrobne Krško, 2002). Príčinu vzniku týchto propriálnych mikroštruktúrnych javov možno vysvetliť fungovaním mnohých paralelných sociálnych onymických sústav v rovnakej sociálnej úrovni – v obci, ako spoločenskej jednotke existuje napr. len jeden nositeľ (pre danú národnú komunitu) netradičného mena Leopold. Pri porovnaní viacerých obcí v rámci štátu (vertikálne vyššia sociálna úroveň) zistíme, že nositeľom tohto mena je v danom (národnom) spoločenstve napr. 580 ľudí. Pri vertikálnom posune smerom „hore“ zachytávajúcom obyvateľov kontinentu sa počet nositeľov tohto mena zvyšuje na niekoľko tisícok a pri ďalšom pohybe zachytávajúcom obyvateľov Zeme, zistíme, že existuje niekoľko stoviek tisícok nositeľov mena Leopold. Bližšie špecifikácie jednotlivca musia potom zaručovať ďalšie onymické členy – priezvisko, prímeno a pod.

V elektronickej komunikácii musí byť jednotlivec jednoznačne identifikovaný, t. zn., že adresa elektronickej pošty (na rozdiel od klasickej pošty) musí zodpovedať len jednému adresátovi. Pri klasickej (listovej) pošte môžu mať spoločnú adresu aj viacerí nositelia rovnakého mena – Ján Novák, Ján Novák – syn, Ján Novák – vnuk. E-mailová adresa (alebo alias, loginname – skrátené login, username) takúto možnosť nepripúšťa, preto môžeme uvažovať o logine ako o jednoznačnom mene spĺňajúcom všetky parametre vlastného mena – individualizácia, diferenciácia a lokalizácia.

Proces nominácie e-mailového mena je ovplyvnený sférou použitia adresy – v oficiálnej alebo neoficiálnej (súkromnej) rovine. Forma oficiálnej adresy môže byť daná (a vynútiteľná) zamestnávateľom – jednotná forma môže byť v ľavej i v pravej strane e-mailovej adresy⁴. V ľavej strane môže byť presne určená forma použitia občianskeho mena a priezviska majiteľa adresy v nasledovných kombináciách – meno.priezvisko, priezvisko.meno, meno_priezvisko, priezvisko_meno, m.priezvisko, m_priezvisko a pod. Pravá strana obsahujúca internetovú doménu a

³ Podľa Registra obyvateľov SR bolo v októbri 2000 na Slovensku 259622 nositeľov krstného mena Ján a najfrekvencovanejším menom v tomto čase bolo meno Mária, ktoré pomenovalo 332862 obyvateľiek Slovenska.

⁴ Ľavou stranou e-mailovej adresy máme na mysli časť určenú pre meno majiteľa adresy po znak @, pravá strana je určená pre označenie internetovej domény a štátnej príslušnosti.

štátnu príslušnosť môže firme slúžiť aj ako reklama vlastnej internetovej stránky – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici má doménu *umb.sk*, pri špecifikácii pracoviska na menšie jednotky (napr. fakulty, ústavy atď.) sa táto časť dostáva pred hlavnú doménu – Fakulta humanitných vied UMB – *fhv.umb.sk*, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave má doménu *juls.savba.sk*. Doména pozostáva väčšinou zo skratky názvu inštitúcie alebo z názvu internetovej stránky inštitúcie (napr. firma Matador v Púchove má oficiálnu internetovú stránku *matador.sk*, preto sa v pravej strane e-mailovej adresy používa doména *matador.sk*, prípadne sa využije skratka materskej domény nemeckej firmy Continental, ktorá je vlastníkom firmy Matador – *conti.de*; Výskumný ústav vodného hospodárstva v Bratislave má doménu *vuvh.sk*).

Používatelia internetu môžu v elektronickej pošte používať viaceré domény prevádzkovateľov, ktorí nepredpisujú formu mena používateľa adresy, teda ľavú stranu e-mailovej adresy. V tomto prípade je na samotnom používateľovi, či si zvolí formu mena a priezviska a odhalí tak svoju identitu alebo si zvolí formu prezývky. Využívanie mena a priezviska je prevažne v e-mailových adresách oficiálneho charakteru, používatelia majú na výber kombinačné možnosti plného mena a priezviska, alebo ich skratiek a spájanie pomocou bodky, spojovníka alebo znaku podčiarknutia (napr. *Peter_novak⁵*). Voľba použitia mena a priezviska, prípadne ich kombinácií môže byť v niektorých obľúbených poštových serveroch obmedzená tým, že daná podoba je už obsadená. Veľmi často preto používatelia pridávajú k menu číselné odlišenie (napr. rok narodenia alebo číselné vyjadrenie dátumu narodenia a pod.).

E-mailová adresa určená na neoficiálnu komunikáciu sa často vyznačuje tým, že majiteľ adresy chce skryť vlastnú identitu. Tým sa blíži tento druh e-mailovej adresy k nicku používanému v chatovej komunikácii. E-mailovým adresám a ich motivácii venovala pozornosť vo svojej rigoróznjej práci L. Grešková (2009). Vo svojej práci konštatuje, že „v internetovej prezývke (nickname) alebo v e-mailovom mene má jeho užívateľ možnosť poukázať na svoje pozitíva, príp. vyjadriť nejakú pozitívnu situáciu, udalosť, niečo, čo má rád a podobne a rád to využíva, pretože nickname a e-mailové meno si dáva sám. Formou tohto mena chce poukázať na seba.“ (Grešková, 2009, s. 26). J. Wachtarczyková vidí nominačný akt v internetovej komunikácii takto: „virtuálna identita účastníka technologicky sprostredkovanej komunikácie je výsledkom jeho vlastného slobodného výberu, je seba-pomenovacím aktom a podoba pomenovania závisí v najväčšej miere od komunikačnej situácie, intencií komunikantov a technických podmienok (dispozícií a obmedzení komunikanta.“

⁵ Príklady na e-mailové adresy a nicky chápeme ako vlastné mená, preto ich v štúdiu zapisujeme s veľkým začiatočným písmenom, napriek tomu, že v internetovej komunikácii sa nepoužívajú veľké písmená. J. David chápe nicky rovnako, teda ako propra, ich zápis však ponecháva v podobe, ktorú získal heuristickým výskumom (pozri Jandová a kol, 2006, s. 43-84).

(Wachtarczyková, 2000, s. 224). Odlišnosť internetovej (chatovej) prezývky a e-mailovej adresy utajujúcej občianske meno používateľa sa od bežnej prezývky v pracovnom, školskom alebo domácom kolektíve odlišuje najmä v tým, že bežnú prezývku človek väčšinou dostáva (k tomu Krško, 2000) od ostatných členov kolektívu a v prípade mien používaných na internete si ich najčastejšie dáva sám. Psychologický aspekt výrazne ovplyvňuje nominačný proces prezývky – nositeľ prezývky má na výber dve možnosti – 1. aký som (ako sa vidím), 2. aký by som chcel byť (ako by som sa chcel vidieť). Vnímanie samého seba je ovplyvnené samotnou osobnosťou jedinca, ale sebakritickosť pri nominácii vlastnej prezývky je mierne potlačená a jedinec má skôr tendenciu vidieť sa realisticky, ako negatívne a kriticky. V tomto prípade volí mená odrážajúce rôzne hypokoristické podoby vlastného krstného mena používané v sociálnych skupinách v ktorých žije (školský kolektív, rodina, priatelia, práca...) – *Miroslav, Miro, Mirec, Mirko, Mirdo, Daniela, Danka, Dana, Dani, Dany, Dandy*... Frekvencia používania hypokoristických podôb krstného mena v e-mailových adresách je však vysoká, s čím súvisí ich „obsadenosť“ – aj v tomto prípade používateľa siahajú po numerickom apendixe (rok narodenia, dátum narodenia, 007 – číslo spojené s dobrodružným filmovým hrdinom Jamesom Bondom, 666 – číslo šelmy (satanistický symbol)... alebo najbližšia číslica, ktorú v danej forme server prevádzkovateľa pre dané meno povolí – *Danka1966, Petra1207, Pedro007, King666, Sujova3*).

Niektoré druhy e-mailových adries sa vyznačujú kreativitou a originalitou ich majiteľa ako pôvodcu mena. V korpuse analyzovaných adries sme zaznamenali retrográdnú podobu krstného mena (*Aknel, Ave*, J. Wachtarczyková uvádza napr. *Akluj* – Wachtarczyková, 2000, s. 225), priezviska (*Kavon*), anagram⁶ (*Kováč > Vacko*⁷), palindróm⁸ (*Anina*), či pokus o palindróm (*Lenka > Aknelka*). Častou slovnou hračkou je kombinácia časti krstného mena a časti priezviska – *Kamil Timár > Katim, Darina Káziková > Darkaz, Alena Malatincová > Alemala*, prípadne kombinácia v opačnom poradí – *Slančová Daniela > Slandan*.

Niekoľko používateľov e-mailových adries zvýraznilo originalitu mena anglickým prepisom foném š, č, ž – *Mishka, Sashka99, Zhmurko123*; niektoré mená obsahujú prepis fonémy *k* do podoby *que*, čím sa vzbudzuje dojem cudzieho mena – *Sonique, Sonulique, Thomasque*... K podobnému javu dochádza aj pri tvorení nickov – *k* apelatívnym alebo propriálnym (najčastejšie antroponymickým) základom sa pridávajú formanty iných jazykov – *Michalion, Mikion, Kamilos, Danielos, Smailikos, Petros*... (Jandová a kol., 2006, s. 68).

⁶ Anagram je definovaný ako slovo vzniknuté preskupením písmen v základnom slove (zdroj: <http://slovníky.juls.savba.sk>).

⁷ Diakritické znamienka sa v e-mailových adresách, podobne ako v internetových adresách nepoužívajú.

⁸ Palindróm definujeme ako slovo, ktorého znenie sa pri čítaní odzadu nemení alebo aspoň nestráca zmysel (zdroj: <http://slovníky.juls.savba.sk>).

Numerický apendix, ktorý plní diferenčnú funkciu propriálnej časti e-mailovej adresy môže byť v niektorých menách nahradený skratkou lokality adresáta Banská Bystrica – BB, Zvolen – ZV, Nové Mesto nad Váhom – NM, Košice – KE, Bratislava – BA, Veľká Británia – UK... – *Zuzikbb, Vera.nm, Evinkauk* (Grešková, 2009, s. 48), *Mirozv, Peterke, Kamilba*...

Viacere problémy, ktoré konštatuje J. David⁹ v súvislosti s používaním nickov, sú identické aj v prezývkových formách mien e-mailových adries, preto im budeme venovať pozornosť aj na tomto mieste. V prvom rade je to problematická analýza motivácie, resp. motivačných príznakov, pretože absentuje spojenie medzi pomenúvateľom a prezývkou. Vo viacerých prípadoch sa potom môžeme len domnievať o motivačných príznakoch a výbere prezývky bez relevantných záverov. Ako konštatuje J. David (Jandová a kol., 2006, s. 45) internetové prezývky sa vyznačujú zmenou identity a potlačením prirodzeného rodu nositeľa prezývky – preferujú sa rodovo neutrálne (nezreteľné) formy nickov. Rodová nezreteľnosť (resp. zámer autora o potlačenie rodového príznaku) je zrejmä v e-mailových menách obsahujúcich predovšetkým prezývky nositeľov, nie krstné meno a priezvisko – pri priezvisku by došlo ku zmene rodu len trunkáciou prechýľovacej prípony -ová v ženskej podobe priezviska, nedošlo by však k rodovej neutralite.

Ďalším spoločným bodom e-mailovej adresy a nicku je absencia matričnej praxe, čiže relatívne jednotného nominačného systému, ako je to napr. pri zákonnej regulácii tvorenia krstných mien. Napriek tomu však v tvorení e-mailových adries pôsobí na autora mena do určitej miery autoregulácia, pretože e-mailová adresa funguje aj v oficiálnej komunikácii a preto čiastočne reprezentuje (charakterizuje) nositeľa mena (adresy). Absolútna absencia matričnej praxe je typická pre tvorenie nickov (tak aj Jandová a kol., 2006, s. 49). Vyplýva to najmä z funkčného uplatnenia nicku v oblasti internetovej diskusie. Nositeľ (a zároveň autor) nicku chce väčšinou utajiť svoju identitu a aj forma nicku môže zodpovedať diskusnej skupine a čiastočne reprezentovať jeho názory – v diskusiách (reakciách) na politické dianie sa objavujú nicky charakterizujúce odmietnutie politika alebo politických názorov – *Antifico, Antihranol*¹⁰, *Leninko, KSS – Komunistická Sviňa Slovenska, Nemam rad bolševikov, Dobrydobrydobrykapalista, „Súduh“*, *Nástenkový tender*... V erotickom chate sa objavujú nicky typu *Prsatka, Nestydatka, Kozatice, Sexplayer, Playboy, Lolitka, Silák, Honey, Honeybaby*... J. David pripomína paradox chatovej komunikácie, že pri používaní vulgarných nickov v chatovej komunikácii je účastník vylúčený správcom serveru, ale v nickoch sa

⁹ J. David je autorom kapitoly *Nicky v komunikaci na WWW chatu* v citovanej monografii E. Jandovej a kol. – *Čeština na WWW chatu* (2006).

¹⁰ Prezývka Hranol pre R. Fica je zaužívaná medzi čitateľmi a diskutujúcimi napr. v denníku SME.

väčšinou môžu uplatňovať vulgarizmy bez obmedzení¹¹. Takéto nicky sa využívajú predovšetkým v erotických a zoznamovacích chatoch – *Cock00*, *Festpichna*, *Herodespico*, *Mrdna18let*, *Mrdprdelka*, *Pod.si.zapichat*, *Xsoustman*... (Jandová a kol., 2006, s. 65).

Odlíšnosťou nicku od e-mailovej adresy je najmä to, že nick musí byť jedinečný len v danej diskusnej skupine, v danom chate. Jedinečnosť nicku však vyplýva len z presnej identifikácie pisateľa reakcie a jeho diferenciacie voči ostatným účastníkom chatu. Obsahovo môžu byť v chate rovnaké mená, musia sa však odlišovať formálnou stavbou – J. David napr. upozorňuje na niekoľkonásobný výskyt názvu *Chelsea*, ktorý „se objavil v nasledujúcich podobách: *CHelssi*, *c.h.e.l.s.e.e.*, *chelsiel*, *CHELSEA88*.“ (Jandová a kol., 2006, s. 45). Formálne odlišenie chatujúcich je podmienené základnými pravidlami chatu, ktoré zakazujú používanie rovnakých nickov dvom užívateľom. Tento zákaz sa však týka len konkrétnej diskusnej skupiny, t. zn., že nick konkrétneho diskutujúceho sa môže vyskytnúť v jednom chate, ale v inom chate môže tento nick uplatniť iný užívateľ.

Rozdielom medzi e-mailovou adresou a nickom je aj samotný nominačný akt. Ako už bolo konštatované vyššie, majiteľ e-mailovej adresy môže mať vopred priradenú podobu svojej elektronickej poštovej adresy (najčastejšie v oficiálnej podobe danej zamestnávateľom). Vytvorenie súkromnej e-mailovej adresy sa približuje nominačnému procesu nicku – meno si volí užívateľ sám. Nominačný proces nicku je úplne na rozhodnutí nositeľa prezývky, pretože vstupom do chatu je komunikujúci povinný jednoznačne sa identifikovať a odlíšiť sa od ostatných komunikujúcich. Preto ide (takmer) vždy o autonominačný proces. Voľba nicku sa vyznačuje kreativitou a častou slovnou hrou, ktorá býva ocenená aj samotnými užívateľmi chatu. V diskusných fórach sa priamo oceňujú (kladne alebo kriticky) nositelia nickov, prípadne sa hodnotia nicky iných užívateľov o ktorých sa hovorí ako o „tretích osobách“.

Motivačnými faktormi nickov môžu byť podľa J. Davida antroponymá vo všetkých podobách (krstné mená, priezviská, hypokoristiká, prezývky atď.) vrátane rôznych diferenčných apendixov, toponymá (najčastejšie ako lokalizácia, bližšia charakteristika chatujúceho), ojkonymá (*Ivancec*, *Ceske-budejovice*, *San_Francisco*), etnonymá (*Slowak*, *Cech*, *Czech*), chrématonymá (*BMW*, *MIG*). Iné motivačné faktory (okrem antroponym) sa dostávajú do nickov procesom transonymizácie, prípadne onymickej derivácie a pri takto motivovaných nickoch sa veľmi často stiera rodová príslušnosť nositeľa prezývky. Strata spojenia medzi pomenovateľom a zároveň užívateľom prezývky (e-mailovej adresy alebo nicku) a formou prezývky znemožňuje presnú identifikáciu

¹¹ Niektorí správcovia serverov obmedzujú aj vulgarizmy v nickoch už v pravidlách komunikácie a v pravidlách výberu nicku.

motivácie prezývky. V mnohých prípadoch sa výskumník môže len domnievať o motivačných príznakoch – v niektorých prípadoch je to úplne nemožné – J. David uvádza príklad nicku *Dablice* (a jeho viacero foriem – *d.a.b.l.i.c.e.*, *d.a.b.l.i.c.e.*¹², *dab.li.c.e.*, *dablic-e*, *DABLICE*... – Jandová a kol., 2006, s. 46). Motiváciou nicku mohlo byť apelatívum *diablica* (*d'áblice*) alebo toponymum *Ďáblice*. Jediným bližšie špecifikujúcim kritériom by mohol byť komunikačný kontext využitia nicku – ak by išlo o erotický chat, motiváciou by malo byť apelatívum.

V závere možno zhrnúť, že globalizácia sveta vďaka internetu umožnila vzniknúť novým druhom a formám mien, ktorých atribúty spĺňajú všetky požiadavky kladené na vlastné mená a nositeľov tieto mená presne individualizujú, diferencujú a lokalizujú. E-mailové adresy zároveň predstavujú jediné vlastné mená, ktoré nepodliehajú výnimkám v mikroštruktúrnych vzťahoch, akými sú onymická synonymia, onymická polysémia, či onymická homonymia.

Resume

The presented study focuses on two types of proper nouns – names that represent email addresses and nick names used in chat communication. By means of internet, world globalization led to creation of new proper names forms – in the presented paper we analyze motivation factors and processes of forming these proper nouns. The analysis of nick names and email addresses characteristics led to conclusion, that email addresses are the only proper nouns by which onymic synonymy, onymic polysemy or onymic homonymy cannot appear.

¹² Rozdielom sa stala jedna bodka na konci nicku!

Literatura

GREŠKOVÁ, L. 2009. *Motivácia mien v e-mailových adresách*. Rigorózna práca. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2009, 78 rkp. s.

JANDOVÁ, E. a kol. 2006. *Čeština na WWW chatu*. 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2006. 264 s. ISBN 80-7368-253-2.

KRŠKO, J. 2000. Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.-8. 7. 2000*. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2000, s. 75-84. ISBN 80-8055-429-3.

KRŠKO, J. 2001. Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: *Slovenská reč*, roč. 66, 2001, č. 1, s. 14-25.

KRŠKO, J. 2002. Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: *Slovenská reč*, 67, 2002, č. 3, s. 142-152.

PATRÁŠ, V. 2000. „Niky v chaté“ (Pohľad na internetovské prezývky cez okienko sociolingvistiky). In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.-8. 7. 2000*. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2000, s. 209-221. ISBN 80-8055-429-3.

ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1999. 191 s. ISBN 80-210-2027-X.

WACHTARCZYKOVÁ, J. 2000. Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.-8. 7. 2000*. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2000, s. 223-230. ISBN 80-8055-429-3.

Internetové zdroje:

<http://www.jazykove.sk/index.php?id=141>

<http://slovniky.juls.savba.sk/>

«Птица может научиться летать — не черепаха».

(Pták se může naučit létat – nikoli želva)

Věra Lendělová

H. Skovoroda

«Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира», 1774

Do Sborníku věnovanému panu profesoru Jiřímu Marvanovi k jeho 70.narozeninám jsem před pěti lety přispívala krátkým příspěvkem o mikrojazycích, zejména pak rusinštině karpatského areálu. Zájem o rusinštinu nejen tohoto regionu, ale o všechny její variety, včetně tzv. bačvanoruštiny (vojvodinské rusinštiny), máme s panem profesorem společný a v tomto zamyšlení si jí opět alespoň letmo dotknu.

Jestliže člověk sáhne po monografiích či jednotlivých studiích prof. Marvana, pak lze bezesporu očekávat, že kreativita intelektu a ducha J. Marvana ho nenechá na pokoji, a bude ho nutit pohroužit se do jeho odborných statí hlouběji, neboť tyto práce se vyznačují jak obšírnou lingvistickou erudicí, tak i neotřelými metodologickými přístupy ke zkoumané problematice a v neposlední řadě – nezvyklým citem pro dobový stav toho kterého jazyka. Jeho práce – myšlenkově hluboké, lingvisticky kultivované, mnohdy popírající tradiční tvrzení, – vycházejí nejen ze snahy o zdokonalování toho, co je již dávno fixováno a postulováno v některých oblastech slavistiky a lingvistiky obecně, ale i z aktuálních jazykových potřeb; jazyk je zde usouvztažňován se složitými procesy v soustavě sociolingvistiky, ekolingvistiky, ekoetnolingvistiky apod.. J. Marvan přistupuje ke každému, byť početním zastoupením sebemenšímu či již zcela vymřelému jazyku jako k živému organismu (viz jeho vědecké aktivity ohledně lašštiny, kašubštiny, lužické srbštiny, prušštiny aj.) , který nejenže nese duch a esenci každého národa (etnika) a deklaruje jeho starou i novou kulturu, ale i jako důležitý článek, jehož případným zánikem je deformováno komplexní nazírání jazykového soukolí jakožto celku (viz nebezpečí zániku tzv. mikrojazyků či ohrožování autonomity jednoho jazyka jiným, který vystupuje jako jazyk nadřazený). V projekci na rusinštinu, rusinství, tzv. rusínskou otázku na Zakarpatí, bohužel, takovýto přístup zatím chybí.

Vážným problémem celé Ukrajiny je nezavršenost procesu formování ukrajinského politického národa. A rusínský problém lze nahlížet jako určitý příklad tohoto obecně existujícího problému. Historická zkušenost ukazuje, že jakékoli pokusy vnutit lidem násilím jiné etnonárodní vědomí oproti

tomu, které si již sami zformovali, nutně vyvolává otevřený či skrytý odpor. Jestliže tedy část obyvatel Zakarpatí učinila svůj výběr ve prospěch uvědomění si svého rusínství, pak ji nelze žádnými zákazy donutit vzdát se této volby. Každý občan má právo se individuálně rozhodnout, k jakému etnosu přináleží, a toto právo je jedním z hlavních rysů demokratické společnosti.

Pro vědce tak zde vzniká velký prostor k důkladnému studiu fenoménu rusínství s cílem argumentovaně vymezit charakter tohoto specifického etnokulturního společenství. Jen začlenění široké sféry etnologů, lingvistů, kulturologů, historiků, etnopsychologů, etnopolitologů, sociologů a dalších odborníků dovolí vyjevit tuto problematiku v celé její rozličnosti a vypracovat v důsledku plodných vědeckých diskusí jednotnou pozici ve vztahu k reálně existujícímu fenoménu rusínství.

Vážený a milý pane profesore, z celého srdce Vám předně přeji mnoho zdraví a i nadále neutuchající zájem o Slovo v ekosystému každého jazyka.

Resume

Príspevok vyzdvihuje nejdůležitější aspekty vědecké osobnosti prof. Jiřího Marvana.

Jeho práce (monografie i odborné studie) – myšlenkově hluboké, lingvisticky kultivované, mnohdy popírající tradiční tvrzení, – vycházejí nejen ze snahy o zdokonalování toho, co je již dávno fixováno a postulováno v některých oblastech slavistiky a lingvistiky obecně, ale i z aktuálních jazykových potřeb; jazyk je zde usouvztažňován se složitými procesy v soustavě sociolingvistiky, ekolingvistiky, ekoetnolingvistiky apod.. Autorka příspěvku též poukazuje na mikrojazyky, zejména rusínštinu karpatského areálu jakožto na objekt společného zájmu s prof. J. Marvanem.

The paper underlines the most important aspects of the scholarly profile of Professor Jiří Marvan. His work (monographs and scholarly studies) – intellectually deep, linguistically refined, sometimes denying traditional statements – starts not only from his effort to improve what has already been fixed and postulated a long time ago in some fields of Slavistics and linguistics in general but also from actual language needs; language is interrelated there with complicated processes in the systems of sociolinguistics, eco-linguistics, eco-ethno-linguistics etc. The author of the paper also points out micro-languages, especially Ruthenian of the Carpathian areal as the object of the common interest with Professor Marvan.

K didaktickým aspektům jednojazyčné výuky češtiny jako cizího jazyka

Jitka Lukášová

V didaktice cizích jazyků se stále hledá ideální, časově nejpřístupnější postup studia/výuky cizího jazyka, která by v ideálním případě byla tvořena návaznými strukturálními znalostmi jazyka, ovládním metajazyka (znalostí o jazyce), interkulturních kompetencí, uměním vycházet při komunikaci z předchozích znalostí a zkušeností a která by byla završena dovedností studenta používat tyto kompetence v praxi. Možná že pro určité skupiny studentů můžeme najít odpověď na optimální didaktické postupy v jednojazyčné výuce.

Pod pojmem jednojazyčná výuka rozumíme výuku cizího jazyka bez zprostředkovacího jazyka. Tedy výuku cizího jazyka, při níž veškeré výukové i učební aktivity probíhají pouze v cílovém, studovaném jazyce. V metodice češtiny pro cizince je zvykem používat termín „výuka bez zprostředkovacího jazyka“, anglická metodika cizích jazyků používá k tomuto označení nejčastěji zkratky L1 a L2 (Language 1, Language 2), v německé metodice nacházíme termín *Einsprachigkeit*, tedy jednojazyčnost, polská metodika pracuje obvykle s termínem „jazyk pośrodkujący“.

Sama jsem se výukou cizích jazyků bez zprostředkovacího jazyka začala zabývat poté, co jsem několik let pracovala s jazykově smíšenými skupinami dospělých studentů češtiny pro cizince a vyučovala jsem češtinu pro cizince, na univerzitě i mimo ni, ve víceúrovňových kurzech (tj. v kurzech fungujících na principu malotřídní školy – do jedné skupiny chodí studenti s různou úrovní znalostí jazyka). V jedné skupině jsem se tedy setkávala s několika výchozími jazyky a různými úrovněmi jazykových kompetencí v češtině jako cizím jazyce.

Výchozími jazyky (tj. mateřskými jazyky) studentů-cizinců Západočeské univerzity v Plzni obvykle jsou uzbečtina, turečtina, vietnamština, běloruština, ruština, ukrajinština. Přestože se jedná o univerzitní studenty, mají za sebou různou úroveň specializace ve vzdělání, stejně tak se liší jejich dovednosti v používání jazykových kompetencí, řečových dovedností, komunikačních strategií atd. V takto heterogenních skupinách nepřichází tedy rozhodně v úvahu možnost používání kteréhokoliv mateřského jazyka studentů. Nelze používat ani angličtinu jako zprostředkovací jazyk – u Asiátů bývá úroveň znalostí angličtiny velmi špatná nebo natolik foneticky deformovaná, že je její používání ztráta času, navíc ostatní studenti ve skupině mluví lépe rusky¹. Proto se – už jen kvůli zamezení pocitu diskriminace – v těchto podmínkách jako nevhodnější jeví používání češtiny. Stejný

¹ Mohlo by se zdát, že se na tomto místě nabízí možnost porovnávání slovanských jazyků nebo využití principu analogie mezi slovanskými jazyky, ale rusky (nebo rusky na dostatečně vysoké úrovni) nemluví celá skupina...

názor nacházíme u Lídy Holé v článku *Zprostředkovací jazyk v hodinách češtiny pro cizince – ano, či ne?*². L. Holá zdůrazňuje psychologické aspekty při střídání jazyků – změna jazyka podle Holé studenta vyčerpává – student se nenaladí pouze na češtinu a neustále musí rozlišovat, kterým jazykem, tj. studovaným, nebo zprostředkujícím, na něj vyučující mluví (pomiňme nyní fakt, že by úroveň jazykových kompetencí vyučujících nemusela být pro výuku jiného cizího jazyka dostatečná). Mluvit pouze česky nutí studenta více přemýšlet v češtině, a podle mého názoru zásadním způsobem ovlivňuje a rozvíjí studentovy strategie odvozování významů slov, sledování analogií v jazyce, dedukce, kompenzace jazykového deficitu. Nehledě na to, že si student při používání cizího jazyka častěji a snáze uvědomuje svůj úspěch v komunikaci, což působí motivačně. L. Holá zdůrazňuje i prestiž češtiny jako „prostředku spolehlivé komunikace“. Podle našeho názoru však učitel tím, že nepoužívá pouze vyučovaný/studovaný jazyk, především ukazuje, že není schopen dostatečně dobře pracovat s přízpůsobováním používaných jazykových prostředků úrovni svých studentů.

Z předchozích postřehů je zřejmé, že jednojazyčná výuka cizího jazyka klade jak na studenta, tak na vyučujícího vyšší nároky než výuka se zprostředkovacím jazykem. U studenta musíme předpokládat, že je zvyklý učit se cizí jazyky, tj. že ovládá potřebné komunikační strategie (odvozování významů slov, kompenzace deficitu, kontextový odhad apod.) na takové úrovni, aby bylo možné se v daném jazyce domluvit. Vyučující na druhou stranu musí být schopen v maximální možné míře vycházet vstříc studentovým individuálním potřebám, a přesto výuku přizpůsobit tak, aby byla pro všechny studenty ve skupině srozumitelná a přínosná, ideálně i bez ohledu na jejich mateřský jazyk a výchozí kulturu - a toto vše v situaci, kdy jsme ochuzeni o možnost srovnávání jazykových prostředků.

Položme si nyní otázku, pro které skupiny studentů a ve které fázi studia jazyka nebo jeho výuky je vhodné zavést výuku bez zprostředkovacího jazyka. Ze zkušenosti mohu říct, že je snazší pracovat jednojazyčně se skupinami studentů, kteří se češtinu potřebují v práci nebo ke studiu (chtějí tedy dosáhnout úrovně alespoň B1 nebo B2 podle SERR). Pro turisty, manažery a další zájemce, kteří se chtějí pouze jednoduše, a především rychle dorozumět, a jejichž cílem je tedy dosáhnout průlomové úrovně A1, může být jednojazyčná výuka poměrně demotivující kvůli své časové náročnosti a zatěžující kvůli nutnosti ovládnutí všech výše zmiňovaných komunikačních strategií.

Ve skupinách studentů, kteří jsou motivováni věnovat se češtině hlouběji, se ale jednojazyčný přístup k výuce jeví jako jeden z nejpřístupnějších a odpovídajících současně nejpoužívanější metodě ve výuce cizích jazyků, metodě komunikační. Jedním z jejich hlavních přínosů je především fakt, že

² HOLÁ, Lída. *Zprostředkovací jazyk v hodinách češtiny pro cizince – ano či ne?* In: Sborník přednášek Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka 2003 – 2005. Praha: Akropolis, 2005.

tato metoda ve velké míře vychází vstříc komunikačním potřebám studentů a její propojení s výukou bez zprostředkovacího jazyka je tak více než přirozené.³

Jako obtížnější se však jeví odpověď na otázku, ve které fázi výuky dospělých s jednojazyčnou výukou začít. Na tomto místě si opět musíme uvědomit, jaké máme v kurzu studenty a jaké jsou jejich potřeby:

- jsou-li (vůbec) zvyklí studovat cizí jazyky,
- jsou-li na jednojazyčnou výuku zvyklí z předchozích zkušeností se studiem cizích jazyků, tj. ovládají-li komunikační strategie nutné k dorozumění se pomocí jednoho jazyka,
- jaký je účel jejich studia,
- jaké jsou jazykové potřeby studentů po ukončení daného kurzu,
- je-li právě používání jednoho jazyka v dané skupině/formě kurzu motivující a funkční.

Po uvážení všech těchto faktorů můžeme jednak na základě zkušeností, jednak na základě výsledků provedeného dotaznikového šetření mezi 58 dospělými studenty cizích jazyků říci, že studenti vyžadují jednojazyčnou výuku od chvíle, kdy jsou schopni porozumět jednoduchým gramatickým výkladům v cizím jazyce, řečeno jazykem SERR, přibližně od dosažení úrovně A1. Důležité je také pořadí studovaného cizího jazyka. Jedná-li se o první cizí jazyk, a studenti proto ještě neovládají v dostatečné míře všechny komunikační strategie, vyžaduje 78 % studentů výuku v obou jazycích, tj. mateřském/zprostředkovacím i cizím. Jestliže ale studenti studují druhý nebo další cizí jazyk, chtějí opět v 78 % případů, aby výuka probíhala bez zprostředkovacího jazyka už od samého začátku a aby se mateřský/zprostředkovací jazyk používal výhradně v případech, kdy užití cizího jazyka brání porozumění a již byly vyčerpány všechny strategie vedoucí k vysvětlení daného jevu.

Zamysleme se teď nad tím, jak jednojazyčnost ve výuce cizích jazyků ovlivňuje rozvoj jednotlivých řečových dovedností.⁴ Problémy bychom mohli očekávat v neporozumění zadání úlohy. Předpokládejme však, že i studenti jsou již zkušení a chápou, co se od nich v daném typu úlohy očekává⁵. Obecně lze říct, že jak při recepci, tak při produkci zamezuje jednojazyčný přístup k výuce

³ Na tomto místě však nelze nezmínit i jedno podstatné negativum komunikační metody, a to fakt, že vyučující cizích jazyků často pod vlivem nepochopení myšlenek SERR a zřejmě také pod vlivem angličtiny jako prvního cizího jazyka kladou v první fázi výuky jazyka důraz především na rychlé dorozumění se, tedy na funkci, a ne správnost či vhodnost užití jazykových prostředků. Toto pojetí však představuje ve slovanských jazycích poměrně velké úskalí a ve všech fázích studia negativně ovlivňuje hloubku znalostí a preciznost, vhodnost a funkčnost užívání jazykových prostředků v cizím jazyce.

⁴ U vyučujícího nebudeme předpokládat žádnou řečovou vadu ani specifickou poruchu učení.

⁵ Nejde nám o ulehčení si výchozí situace, ale naše zkušenosti potvrzují, že studenti si velmi rychle zvyknou na výukový styl vyučujícího a zadanou úlohu, která mohla napoprvé činit studentům obtíž, studenti při druhém

přepínání kódů mezi jazyka (snižuje se tak interference) a nutí k formulaci myšlenek ve studovaném jazyce, v češtině.

Z hlediska rozvoje poslechových dovedností má používání jednoho jazyka ve výuce cizího jazyka výhradně pozitivní vliv. Rodilý mluvčí představuje pro studenty řečový vzor, jeho výslovnost a stálá přítomnost studovaného jazyka v komunikační učební situaci:

- pomáhá zlepšovat vnímání a rozlišování odlišných fonémů,
- pozitivně ovlivňuje jak slovní, tak větný přízvuk,
- pomáhá studentům rychleji rozlišovat větných melodií a intonačních konstrukcí.

Jako jediný možný problém spojenými s rozvojem poslechých dovedností zmiňme užívání některých znaků interdialektu nebo dialektu. Vyučující by měli používat standardní melodické vzorce češtiny, ale v mnoha případech si svou odchylku od normy ve fonetické rovině jazyka neuvědomují.

Při rozvoji řečové dovednosti čtení pomáhá užívání jednoho jazyka:

- rychlejší aktivizaci slovní zásoby studovaného jazyka,
- rozvoji dovednosti globálního čtení – studenti rychleji nacházejí klíčová slova v textu⁶,
- rozvoji selektivního čtení spojeného s rozvojem kontextového odhadu,
- vyvozování významů na základě kontextu a analogie,
- zamyšlení nad slovotvorným základem slov⁷,
- v závislosti na úrovni znalosti jazyka poukazovat na příslušnost k útvarům národního jazyka, na stylovou vrstvu, popř. na znaky funkční stylu. Na vyšších úrovních znalosti jazyka porovnání s mateřštinou obvykle zdržuje, nehledě na to, že v mnoha případech, např. v případě frazeologismů, neexistuje v mateřském jazyce studentů obdobný jazykový ekvivalent. Studenti také obvykle nikdy takto o svém rodném jazyce nepřemýšleli a přítomnost dvou jazyků je matoucí, popř. dokonce zdržuje.

Při hodnocení psaní se opakují veškeré strategie práce se slovním významem, které jsme zmiňovali u čtení. Jednojazyčná výuka ale vyžaduje umění tyto strategie používat. Za největší přínos lze rozhodně považovat urychlení vyhledávání slov v mentálním slovníku, popř. dovednost experimentovat a vytvářet slova vlastní, pokud selže možnost opisu významu slova.

setkání bez problémů splní. Uvědomme si také, že porozumění zadáním cvičení je jednou z předpokládaných komunikačních strategií, tedy podmínek umožňujících používání jednojazyčnosti ve výuce.

⁶ Toto ale předpokládá cílenou práci vyučujícího zaměřenou mj. na hlubší znalost syntaktických pravidel češtiny.

⁷ Tato dovednost vyžaduje od vyučujícího dobré znalosti slovotvorby a lexikologie.

Z hlediska rozvoje řečové dovednosti mluvení se díky práci s jedním jazykem při samostatném ústním projevu rychleji aktivizuje slovní zásoba a napomáhá srozumitelnosti vyjádření, rychleji se vybavují vhodné gramatické struktury, popř. stylově vhodná vyjádření. Studenti vždy zdůrazňují jistotu v používání často užívaných, upevněných jazykových struktur a aktivní slovní zásoby. Potvrzení pro naše zjištění nacházíme i u Denisy Bordag: ve svém výzkumu došla k závěru, že čím silněji jsou propojeny jednotky cizího jazyka (L2) mezi sebou, tím snáze a plynuleji probíhá produkce v cizím jazyce (L2). Mohli bychom uvést i vliv na lepší srozumitelnost projevu díky mluvnímu vzoru rodilého mluvčího, ale ze zkušenosti víme, že toto je individuální u každého studenta a závisí to na jeho schopnostech a jeho výchozím jazyce. Při mluvení v interakci se, pokud je student zvyklý pracovat jen s jedním cizím jazykem, rozvíjí dovednost porozumění, výrazně se zvyšuje rychlost formulace sdělení (nedochází k přepínání jazykového kódu) a studenti ovládají širší rejstřík strategií zprostředkování významů neznámých slov (a to jak pochopení významu slova, tak jeho vysvětlování).

U každé dovednosti má jednojazyčnost vliv na rychlost recepce i produkce, nespécifikovatelnou zůstává podle mého názoru míra a přesnost porozumění, vědomá práce se stylovou vrstvou a znalost příslušnosti slova k útvarům národního jazyka. Za obecné nedostatky vyplývající z používání jednoho jazyka ve výuce jazyka cizího lze považovat nepřesnost porozumění významu slov, neodhalitelné nevhodné zapojení významu slova do mentálních modelů a sítí, nedostatečně rozvinutou dovednost kompenzace jazykového deficitu, neodhalení interference z jiných jazyků, studentovu neznalost vhodných struktur – gramatických, stylově-textové normy apod., tedy faktory, které působí demotivačně.

Jednojazyčnost a její vliv na jazykové roviny (nácvik jazykových prostředků)⁸

Rovina jazyka	Negativa	Positiva
Fonetická	Učitel nerozpozná rozdíl v interferenci	Student má vynikající řečový
	v rovině fonetických jazykových	vzor a může lépe naposlouchat
	prostředků, neslyší výchozí jazyk.	fonetické jazykové prostředky.
Gr./morfologická	Chybí porovnání, nepřesnost	Student (v ideálním případě) neslyší
	v porozumění, úplné neporozumění	chyby.
	gram. strukturám (kategorie pádu; vid).	
Gr./syntaktická	Chybí porovnání, nepřesnost	Student (ideálně) neslyší chyby,
	v porozumění.	vliv na slovosled.
Lexikální	Nepřesnost významu abstrakt, idiomů	Neustálé upevňování, rozšiřování
	frazeologismů, neexistence odpoví-	opakování slovní zásoby.
	dajících jazykových jednotek v obou	
	jazycích.	
Ortografická	Existují vůbec?	Student vnímá jen originální text,
		správný způsob zápisu, grafiku apod.

V předchozí části jsme se zabývali porovnáním některých pozitiv a negativ výuky cizího jazyka bez jazyka zprostředkujícího a zdůrazňovali jsme především pozitiva zvoleného jednojazyčného přístupu. Stručně jsme také představili výsledky dotazníkového šetření, z něhož vyplynulo, že studenti sami ve velké míře preferují výuku cizího jazyka bez jazyka zprostředkujícího, ovšem kromě počátku studia prvního cizího jazyka. Studium cizího jazyka se totiž opírá o znalosti a dovednosti získané v jazyce mateřském. Znalosti a dovednosti mateřského/zprostředkujícího jazyka ovládaného na vysoké úrovni tedy zásadní měrou ovlivňují pohled na učení se cizím jazykům, proto je velmi důležité, jakou míru znalosti metajazyka a které konkrétní komunikační strategie, jsou-li pozitivně přenositelné na cizí jazyk, si s sebou uživatel jazyka z výuky mateřského jazyka nese jako výbavu pro své studium cizích jazyků. Ideální recept pro namíchání poměrů cizího a mateřského jazyka se ve výuce začátečníků hledá již dlouho a domníváme se, že s ohledem na rozsah článku jej zde nemůžeme více rozpracovat.

⁸ Komentář k tabulce: konkrétní didaktické postupy vhodné k práci se slovní zásobou lze nalézt v článku L. Holé *Zprostředkovací jazyk – ano, či ne?*, gramatickou rovinou se zabývaly S. Škodová a B. Štindlová v článku *Možnosti výuky gramatiky bez zprostředkovacího jazyka*.

Proto na tomto místě jen okrajově představíme dva přístupy k postavení mateřského/zprostředkujícího jazyka ve výuce jazyka cizího.

Německý didaktik Wolfgang Butzkamm rozpracoval svou teorii tzv. uvědomělé jednojazyčnosti (die aufgeklärte Einsprachigkeit). Podle něj je nemožné nepracovat ve výuce cizího jazyka dvojjazyčně, protože díky mateřskému nebo zprostředkovacímu jazyku dochází k opakování struktur a dvojitému porozumění při osvojování jazyka, a to porozumění funkci, tj. významu (functional understanding / decoding) i struktuře použité jazykové jednotky, (structural understanding / codebreaking). Tuto teorii částečně podporuje i česká neurolingvistka Denisa Bordag výsledky svých výzkumů: „mentální lexikony jazyků nejsou striktně odděleny, jednotky mateřského a cizího jazyka jsou propojeny spoji, jimiž se aktivace šíří.“⁹

Proti Buckinghamovi staví svou hypotézu „vstupu“ kalifornský lingvista Stephen Krashen. Jeho teorie se však vztahuje pouze k osvojování jazyka, nikoli k průběhu studia cizího jazyka. Podle této teorie se student zlepšuje a dělá pokroky v přirozeném pořadí, když získá takový „vstup“ ze studovaného cizího jazyka, který je o krok dál, než je současný stav studentových jazykových kompetencí. Proto není třeba se roli zprostředkujícího/mateřského jazyka zabývat.

Zajímavé postřehy přináší porovnání s propracovanou didaktikou ruštiny jako cizího jazyka, tedy s didaktikou slovanských jazyků. Josef Veselý zastává názor, že přítomnost mateřského jazyka v hodinách jazyka cizího je žádoucí a je podložena jednak psychologicky¹⁰, jednak tzv. principem uvědomělosti, tj. plným pochopením probírané látky – zde nacházíme styčné body mezi didaktikou slovanských a germánských jazyků. Můžeme tedy mluvit o metadidaktice cizích jazyků, kterou navrhuje R. Choděra.

Ze všech předchozích faktů je zřejmé, že užívání jednoho jazyka ve výuce klade vyšší nároky nejen na studenta, ale především na vyučujícího. Vyučující musí být dostatečně zkušený, aby se dokázal vyrovnat s faktem, že ve výuce nemá přesnou zpětnou vazbu (jak v kontrole porozumění jazykovým prostředkům, tak kulturním vzorcům), nemůže používat překlad jako kontrolu, zadání některých úloh vyžaduje více času (ale vzniká přirozená komunikační situace), zřejmě více času při nepoužívání zprostředkujícího jazyka vyžaduje vysvětlování, pochopení a opakování zcela odlišných gramatických struktur (funkce a sémantika pádů, druhy zájmen, na

9

<http://www.google.cz/search?q=denisa+bordag+Interaction+of+L1+and+L2+Systems+at+the+Level+of+Grammatical+Encoding%3A+Evidence+from+Picture+Naming&ie=utf-8&oe=utf-8&q=t&rls=org.mozilla:cs:official&client=firefox-a>

¹⁰ V 10-12 letech je ukončeno osvojování mateřštiny, lze tedy začít s výukou cizího jazyka, slovy Chomského „dítě je schopné vystavět gramatiku daného jazyka“. Tento mechanismus zaniká asi okolo 12 roku života, tehdy, když byl první jazyk zcela osvojen a byla ukončena práce organismu nad tvorbou jazykového systému jako prostředku komunikace s okolím.

vyšších úrovních potom slovesný vid apod.). Důležité je uvědomit si, že ve slovanském jazyce nelze nikdy rezignovat z gramatiky a učit gramatiku „zabalenou“ do všech řečových dovedností.

Nutná je promyšlená metodika, vždy je třeba více času na přípravy. Neméně důležité je prezentovat jazyk na základě odborných znalostí vlastního jazyka – toto, ač se to zdá banální – vyžaduje mnoho času a zkušeností. Výuka bez zprostředkovacího jazyka vyžaduje mnohem hlubší znalost vlastního jazyka (v mém případě byla zkušenost s výukou lexikologie a morfologie na univerzitě). V neposlední řadě musí tento způsob výuky samotnému vyučujícímu vyhovovat.

Všechna tato obtížná místa jsou však vyvážena největším přínosem jednojazyčné výuky, kterou je přirozenost komunikace. Všichni účastníci komunikace spontánně používají, upevňují a rozšiřují své komunikační strategie a strategie používání řečových dovedností. Sami studenti oceňují, že si odvyknou od přepínání kódu a po určité době se tak výrazně snižuje míra interference. Studenti si všimnou, že začínají v cizím jazyce myslet (zlepšuje se dovednost používat jazykové prostředky), což je velmi motivující. Díky úspěchu se studenti učí rádi, své dovednosti a znalosti o jazyce vědomě přenášejí na studium dalších cizích jazyků. O to se snažím používáním mezinárodní lingvistické terminologie – může tak vzniknout pozitivní transfer pro studium dalších, zejména germánských a románských jazyků.

Rozhodně však lze potvrdit, že možnost vést výuku jednojazyčně, bez zprostředkujícího jazyka je omezena řadou faktorů: fázi studia jazyka, pořadím studovaného cizího jazyka, kompetencemi v používání komunikačních strategií, obtížností vysvětlení některých jazykových jevů (gramatický rovina češtiny). Na výuku bez zprostředkujícího jazyka překvapivě nemá vliv příslušnost jazyků k jedné jazykové skupině, jak vyplynulo z našeho dotazníkového šetření.¹¹ Podstatná je ale také role tradice a zvyklostí v metodice cizích jazyků v prostředí, ze kterého studenti přicházejí.

Díky přirozenosti komunikační situace při použití jednoho jazyka ve výuce se ale jazyk stává nejen prostředkem, ale i cílem komunikace. Stává se nositelem interkulturních informací, odrazem různých světů studentů a jejich emocí. A emoce jsou důležitou složkou motivace. Ale to bychom mluvili o ideálu...

¹¹ Materiály jsou uloženy u autorky.

Klíčová slova

čeština jako cizí jazyk – výuka bez zprostředkovacího jazyka – rozvíjení jazykových znalostí a dovedností – výuka dospělých uživatelů jazyka

Czech as a foreign language – teaching only in L2 – developing language knowledge and skills – teaching of adult language users

Resume

The article deals with the problematics of teaching Czech as a foreign language for adult users (in language mixed groups) by using only L2. It is expected that students are familiar with Czech as a foreign language at higher levels of the language competence (Independent and Proficient User according to the CEFR). The article describes the advantage (a rush development of language skills, strategies of understanding and de/coding of the word-meaning, knowledge of metalanguage and international linguistic terminology) and disadvantage (inaccuracy of word-meaning and intercultural differences) of using only one language (L2) when teaching, within the context of language knowledge and language skills.

Literatura

BUTZKAMM, Wolfgang. *Aufgeklärte Einsprachigkeit: Zur Entdogmatisierung der Methode im Fremdsprachenunterricht*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 2. Auflage 1978.

BUTZKAMM, Wolfgang. *We only learn language once: The role of the mother tongue in FL classrooms - death of a dogma*. In: Language Learning Journal 28, 2003. s. 29-39.

HOLÁ, Lída. *Zprostředkovací jazyk v hodinách češtiny pro cizince– ano či ne?* In: Sborník přednášek Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka 2003 – 2005. Praha: Akropolis, 2005.

HRDLIČKA, Milan. *Cizí jazyk čeština*. Praha: ISV, 2002.

HENDRICH, Josef. *Didaktika cizích jazyků*. 1. vyd. Praha: SPN, 1988.

CHODĚRA, Radomír. *Didaktika cizích jazyků: úvod do vědního oboru*. 1. vyd. Praha: Academia, 2006.

Kol. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. 1. vyd. Vydala : Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.

ŠKODOVÁ, Svatava; ŠTINDLOVÁ, Barbora. *Možnosti výuky gramatiky bez zprostředkovacího jazyka*. In: Písemné zkoušky a testy z (cizích) jazyků (a češtiny pro cizince). Poděbrady: ÚJOP UK 2007; s. 110-118.

VESELÝ, Josef: *Problematika vyučování ruštině jako blízkce příbuznému jazyku*. Praha: SPN, 1985.

Internetové zdroje

- <http://sdrashen.com> [online]. c2010 [cit. 2010-29-12]. Dostupné z WWW: <<http://sdrashen.com>>.
- GIZIŃSKA - BARSZCZ, Jolanta . *Włączanie języka obcego w zajęcia zintegrowane na przykładzie języka niemieckiego* [online]. Strefa.pl. c2010 [cit. 2010-28-12].. Dostupné z WWW: <http://zsp2.strefa.pl/publikacje_%20Wlaczanie%20j%20%20obcego%20w%20zajecia%20zintegrowane.pdf>.
- Zprostředkovací jazyk v hodinách češtiny pro cizince - ano či ne?. In [online]. [s.l.] : [s.n.], c2006 [cit. 2010-28-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.czechstepbystep.cz/cz/prouc/index.htm>>.
- BORDAG, Denisa Interaction of L1 and L2 systems at the level of grammatical encoding: evidence from picture naming.. In *EUROSLA Yearbook 4 (2004)* [online]. Amsterdam : Benjamins, 2004 [cit. 2010-27-12]. Dostupné z WWW: <http://www.uni-leipzig.de/~psyling/denisa/publ_abstracts/B2004Eurosla.html>.
- NEUNER, Gerhard. *POLICY APPROACHES TO ENGLISH* [online]. Strasbourg : Council of Europe, Strasbourg, 2002 [cit. 2010-29-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/NeunerEN.pdf>>.

Profesor Jiří Marvan a jeho pětasedmdesátiny – nepětasedmdesátiny

Mira Načeva-Marvanová

*Jazyků věda – jedna z velkých věd
pořádá výraz, slova... tvary vět ...*

(R. Host, *Sonety Aury*, 45)

Prof. Jiří Marvan patří k těm osobnostem české lingvistiky, které se těší jedné nesmírně velké výhodě – měly možnost zažít a studovat u předválečné generace české lingvistiky včetně celé řady významných představitelů Pražského lingvistického kroužku. Další výhodou – našťestí už i pro nás – je skutečnost, že tyto osobnosti měly možnost onen nový a neotřelý, tj. strukturalisticky pojatý přístup k jazyku rozvíjet a předávat dál i nám – lingvistům dalších generací na rozhraní věků a na počátku nového tisíciletí.

Kdybychom hledali, čemu všemu se prof. Jiří Marvan věnoval a věnuje, sotva bychom to mohli popsat jedním slovem.

Na jedné straně jsou to obory bohemistiky, slavistiky a baltistiky s rozsáhlým počtem knih a publikací¹, na druhé straně – obecně lingvistická problematika, ke které lze přiřadit i jeho evropeistická jazykovědná studia. Nejnověji lze zde uvést i jeho poslední anglicky vydanou knihu *Introducing Europe to Europeans through their language*², pojednávající o Evropském Lingvo-areálu (ELA), z níž se seznamujeme nejen s jazykovými euro-univerzáliemi, ale též se známou i neznámou jazykovou mapou současné Evropy a s celou stovkou jazyků. Marvanovy postřehy lingvisty a diplomata přinášejí hlubokou, ale varovnou myšlenku – jazyková Evropa je mnohém širší než jsou nejen hranice Evropské unie, ale i meze hlavních a většinou též státních evropských jazyků. Vedle Evropy makrojazyků, existuje i tzv. Evropa „druhá“, ale především i Evropa „třetí“, jejichž několik desítek jazyků je dnes známo stále jen velmi úzkému kruhu odborníků. V pohledu ještě širším a obecně lingvistickém Marvan tuto myšlenku rozvíjí takto „... věřím, že nikoliv jedna kultura a jeden jazyk, ale různost kultur a jazyků je ten pravý poklad lidstva. ... každé kulturní a jazykové prostředí

¹ Viz např. Bibliografii v publikaci *Europeica, Slavica, Baltica. Jiřímu Marvanovi k 70.narozeninám*. Praha: Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 2007, 297-311.

² Celý titul knihy je: *Introducing Europe to Europeans through their language. One Europe for centuries – the Euro-Czech view*. Prague: FF UK, School of Czech Studies, 2008.

představuje jedinečnou hodnotu, tkvící v komunitě jejích nositelů, kteří v ní žijí a používají její jazyk nejen pro účely "praktické", ale ve všech formách její existence" (pro plné znění viz poznámku³).

A konečně – na třetí straně Marvanovy jazykové působnosti je oblast restaurátorsko-vydavatelská – vzpomeňme si na dvojjazyčné vydání *Čechořečnosti* V. J. Rosy (latinský reprint – München: Otto Sagner, 1983; anglický překlad – Praha: Porta Prague, 1991) a oblast literárně-vydavatelská, např. vydání lašského básníka Ó. Lysohorského nebo česko-australského lyrického barda R. Hosta (srov. motto).

Vedle toho jako průřez jeho jazykové znalosti a zkušenosti lingvisty vznikla i širší veřejnosti adresovaná *Brána jazykem otvíraná aneb O češtině světové* (Praha: Academia, 2004). Ta si získala velkou čtenářskou přízeň ještě dříve, než se objevila její knižní podoba (část z ní vyšla v Melbourne, srov. Marvan J., *Ianua...* 1984/1990, posléze vycházela jako pokračování melbournské *Ianuy* na stránkách *Literárních novin* v letech 1993-1994). Po svém kompletním knižním vydání vedla po několika měsících seznam nejprodávanějších knih nakladatelství České akademie věd – Academia. Ještě téhož roku tato publikace získala řadu dalších uznání, mj. i první cenu rektora Univerzity J. Evangelisty Purkyně.

Když mám tu čest psát o našem jubilentovi, nemohu nezmínit některé mezní body jeho zájímavého a pestrého životopisu. Narodil se 28. ledna 1936 v Praze. Ve svém dětství se rodina stěhovala – část svého života zažil nejen v Praze, ale též na Vysočině ve Velkém Meziříčí (jak se na lingvistu sluší, často se rád chlubí, že to byla vlastně jeho česká „Μεγάλη Μεσοποταμία“) a několik let i ve středočeském Nymburce. Jeho raná láska k jazykům ho dovedla již v jeho 12 letech k slavistice – tj. do pražského ruského gymnázia a v r. 1954 na filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde vystudoval bohemistiku a ukrajinistiku. Svou první doktorskou práci obhájil z baltistiky. Mezi jeho učiteli na fakultě, k nimž se ve vzpomínkách rád vrací, patřili jednak významní čeští bohemisté a slavisté jako Bohuslav Havránek, Vladimír Šmilauer, Václav Vážný, Karel Hausenblas, Milan Romportl, Karel Horálek, Josef Kurz, Radegast Parolek, Ivan Paňkevyč, Orest Zilynskij, Mikuláš Zatovkaňuk, J. B. Čapek, Karel Krejčí, jednak namnoze světoznámí obecní lingvisté jako Vladimír Skalička⁴, Bohumil Trnka⁵, Petr Sgall, Pavel Novák, Pavel Trost, Josef Vachek – s posledními dvěma ho pak spojovalo dlouholeté osobní přátelství.

³ „... I have learned to understand and believe that not one culture and one language, but the diversity of cultures and languages is the mankind's treasury which has the potential of unifying the world. ... every cultural and linguistic environment conceals a unique value inherent to the community of people who live in it and use it not only for 'practical' reasons but in all aspects of their existence.“ (J. Marvan in *Five Hundred ...*1996, 181, srov. též *The International Who's Who...* 1981, 1230).

⁴ Své první středoškolské setkání se Skaličkou a jeho *Typem češtiny* popisuje Marvan ve své *Bráně*

Mezi jeho kolegy a často doposud přátele, s nimiž sdílel na fakultě svá studia, patří řada lingvistů, literátů, básníků, spisovatelů, novinářů, jako například Oldřich Leška, Bohumil Zavadil, Jozef Genzor, Mykola Mušynka, Helena Jedličková-Kurzová, Jan Lopatka, Andrej Stankovič, Antonín Brousek, Dobrava Benešová-Moldanová, Olga Hostovská-Castiello, Karel Štindl, Luboš Dobrovský, Jiří Gruša, Jiří Dienstbier, Karel Jezdinský, Jiří Hanák aj.

Po krátkém učitelském pobytu v Trutnově J. Marvan nastupuje v r. 1960 do Oddělení staročeského slovníku v Ústavu pro jazyk český ČSAV v Praze. Odtud si odnáší skvělé zkušenosti se starou i novou češtinou, které ve svém díle zúročil a stále zúročuje až doposud. V letech 1963 – 1967 z podnětu Bohuslava Havránka působí jako lektor češtiny na univerzitě v Uppsale (a od r. 1965 i ve Stockholmu), kde zanechal řadu svých žáků-bohemistů, mj. profesora slavistiky Svena Gustavssona, Michaela Sohlmana, dnes výkonného ředitele Nobelovy nadace aj. Po krátké aspirantúře u prof. Trosta v letech 1967-8 se stěhuje s rodinou do USA. V Americe působí na Portlandské univerzitě v Oregonu, na Kalifornské univerzitě – v Davisu a v Santa Barbaře a na Pennsylvánské státní univerzitě. Roku 1973 nastupuje na uvolněný stolec (chair) jako profesor a vedoucí Katedry rusistiky na Monashově univerzitě v Melbourne (Austrálie), kde působí až do roku 1992. Tétož roku se vrací zpátky do vlasti a zapojuje se do obnovení demokratických tradic nového posttotalitárního Česka, zejména od r. 1993 v diplomatických službách. Od r. 1994 do r. 1998 působí v Athénách jako velvyslanec České republiky v Helénské republice (tj. v Řecku).

„Americké“ a „australské“ období působení prof. Jiřího Marvana se vyznačuje různými významnými momenty – mezi ně patří mj. řada zajímavých setkání, často však i přátelství – např. s Romanem Jakobsonem na Harvardu, s Alexandrem Isačenkem na Kalifornské univerzitě v Los Angeles, s René Wellkem na Yalu, s Dmytrem Čyževským v Heidelbergu, Paulem Gardem v Aix-en-Provence, Františkem Marešem a Josefem Vintrem ve Vídni. Je to období, kdy vznikají a jsou publikována jeho dvě významná díla – *Modern Lithuanian Declension. A Study of its Infrastructure* (Ann Arbor: University of Michigan, 1978) a *Prehistoric Slavic Contraction* (University Park – London: The Pennsylvania University Press, 1979).⁶

na str. 311.

⁵ V zámoří svou vděčnou vzpomínku na B. Trnku a J. Vachka vyjadřuje propagací světového významu české lingvistické tradice, např. ve sborníku věnovaném 50. výročí založení Pražského lingvistického kroužku (ed. L. Matějka, Ann Arbor, 1976), srov. též *Literatura*, Marvan J., Two retrospects.

⁶ První z titulů patří k nejvýznamnějším litevským teoretickým gramatikám vydaným v USA, byl však oceněn teprve později, tj. po vzniku samostatné Litevské republiky litevskou vědeckou obcí a vládou – za její publikaci a za celoživotní přínos v oboru lituanistiky a balistiky prof. Marvanovi r. 1997 udělil Prezident A. Brazauskas Velkoknížecí řád prezidenta Litevské republiky. Za své polonistické zásluhy si zasloužil o několik let dříve i poctu

V Austrálii na Monashově univerzitě v Melbourne vzniká díky němu z původní Katedry rusistiky Katedra slovanských jazyků, kde studuje řada australských slavistů. Mezi jeho přední žáky a doktorandy z Austrálie patří např. Baiba Kangere, která léta vedla Katedru baltistiky na Stockholmské univerzitě, Marko Pavlyshyn – nástupce prof. Marvana na Monashově slavistice, Millicent Vladiv-Glover, Jonathan E. M. Clarke aj. Vzácným překvapením pro něj bylo deset let po jeho odjezdu zpráva z Austrálie, že jeho jménem na Monashově univerzitě byla pojmenována cena George Marvana pro vynikající studenty slavistiky (George Marvan Slavic Honours Prize – viz poznámku⁷). Jeho průkopnický zájem o lingvoekologii⁸ dostal v Austrálii i zcela konkrétní rozměr či spíše výtěžek – péče o zachování a udržování mateřského jazyka u představitelů šesti slovanských a baltických národností v multikulturní Austrálii. Díky jeho iniciativě mohou od r. 1975 australská maturanti slovanského či baltického původu skládat maturitní a vstupní univerzitní zkoušku ze svého mateřského jazyka jakožto jazyka „cizího“. Takováto zkouška znamená nejen primát pro desítky maturantů českého původu (mj. je to jediná maturita z češtiny na středních školách v zahraničí), ale především do let 90. velkou vzpruhou – i ve světovém kontextu – pro takové jazyky jako ukrajinština, litevština a lotyšština, které ve své vlastní zemi měly být postupně vytlačeny ruštinou. V r. 1990 byl prof. J. Marvan, mj. zásluhou svého fakultního kolegy, českého japanisty prof. J. V. Neustupného, zvolen za řádného člena, tj. „Fellow of The Australian Academy of Humanities (FAHA)⁹“.

Po návratu do vlasti v letech 1992-3 J. Marvan působí krátce v Ústavu slavistiky Karlovy University, v průběhu následujících pěti let se však věnoval přednostně zahraniční politice a diplomacii. Roku 1993 nastupuje na Ministerstvo zahraničních věcí jako vrchní ministerský rada, v r. 1994 se stává velvyslancem České republiky v Řecku. Po svém návratu se opět vrací k svému akademickému povolání (na Univerzitě J.E. Purkyně od r. 1999), počínaje absolvováním příslušných českých řízení (doktorského, habilitačního a profesorského) – od r. 2001 je docentem a od r. 2006 profesorem na Filozofické fakultě Karlovy university v Praze a na Katedře bohemistiky Pedagogické

polské vědecké veřejnosti a rovněž i polské vlády, když ho roku 1991 vyznamenal Lech Wałęsa Zlatým křížem prezidenta Polské republiky.

⁷ George Marvan Slavic Honours Prize. The Prize is offered by the Slavic Studies Program in honour of Professor George J Marvan, who was professor and chairman of the Department of Slavic Languages at Monash University between 1973 and 1993. Professor Marvan, a Prague linguist, has made a significant contribution to the development of the Slavic disciplines in Australia. In particular, he transformed the Department of Russian (established in 1962) into a Department of Slavic Languages at Monash University. The Prize is normally valued at \$100 and is awarded to a student undertaking Fourth Year Honours in Slavic Studies. The prize is awarded on merit as attested by the student's academic record over the first semester of Honours study. The award will be made in July. (zdroj: <http://arts.monash.edu.au/slavic/honours/index.php>).

⁸ Srov. též Marvanova hesla pro *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, (viz v *Literatuře* Marvan J, Lingvoekologie a Marvan J., Zánik jazyka).

⁹ FAHA – člen Australské akademie pro Humanitní vědy, sídlící v Canbeře.

fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. V Praze na filozofické fakultě zakládá novou edici *Acta slavica et baltica*, zaměřenou na vývoj akademického dorostu, která čítá od dob svého založení r. 2004 již osm svazků. Mezi jeho někdejší či současné žáky a doktorandy na pražské slavistice a baltistice patří např. doc. Ilja Lemeškin (lituanistika), dr. Inna Kalita (bělorusistika a rusistika), mgr. Bohdan Rajčinec (ukrajinistika), mgr. Hana Vaňková-Štěříková (nordistika a slavistika), v Lotyšsku mgr. Viola Biriņa (letonistika a bohemistika), dále bc. Michal Vašíček (slovanská mikroingvistika, rusistika) aj.

Marvanova jistě první velká lingvistická láska – jeho čeština přináší i na ústecké katedře bohemistiky své vděčné plody. Zcela unikátní i z didaktického hlediska je jeho učebnice vývoje spisovného jazyka *Cesty ke spisovné češtině – prvních tisíc let (800-1800)*, která se letos dočká svého vlastně již čtvrtého vydání a která motivovala vydání speciálního sborníku 18 studentských příspěvků věnovaných vzniku české jazykovědné myslí a tradici s titulem *Čeština cestou necestou (800-1800)*. O obě ústecké publikace, tj. včetně této studentské, je zájem jak ze stran českých univerzit, tak i ze zahraničí.

Marvanovy přednášky a semináře z *Vývoje jazyka, Vývoje spisovného jazyka, Funkční morfologie, Historické mluvnice češtiny*, dále z *Tvarosloví slovesného vidu, Evropského kontextu češtiny* a z *Obecné lingvistiky*, které rozhodně nelze obvinít z nudy či suchopárnosti, patří podle slov samotných posluchačů k tzv. „zlatému fondu“ již po řadu ročníků zdejší bohemistiky, počínaje r. 1999. Že je Marvanův svět mateřského jazyka pro jeho studenty velkou motivací, dovolím si doložit následujícími několika studentskými odpověďmi získanými v jedné z jeho anket: v ní na otázku *Co je pro mě čeština? se můžeme dočíst od studentů na ústecké bohemistice takové názory jako: „mateřština je naše prostředí ...; je to znak naší identity, naší samostatnosti, znak vlastenectví, nezávislosti ...; protože mateřština je všude kolem nás, ovlivňuje nás a zušlechťuje...; O češtinu je třeba pečovat, i když není nutné se bránit podnětům přicházejícím z okolního prostředí, neboť čeština žije v „rodině“ evropských jazyků tak jako každý Čech žije v Evropě.“* Přítom čeština je zde, jak již víme z Marvanových lingvistických aktivit, jenom vzorem takového lingvoetického postoje i pro další stovku evropských „mateřštin“.

Popřejme panu profesoru Marvanovi ještě hodně tvůrčích nápadů, elánu, vědeckých úspěchů a neutuchajícího i jemného citu pro humor, ještě hodně vnímavých, zaujatých a bystrých studentů, a ještě hodně dalších úspěšných, jazykově přemýšlejících žáků, pro které věta „studoval jsem u Marvana“ bude rovněž znamenat „měl jsem to štěstí být žákem profesora Jiřího Marvana“.

Resume

This contribution is dedicated to the 75th anniversary of Professor Jiří (George J.) Marvan, one of the prominent Czech linguists who represented for almost 30 years Czech language and Czech linguistic school in Sweden, USA and Australia. Soon after his return to his homeland in 1992 he joined diplomatic services as an Ambassador of the Czech Republic to Greece. Five years later he resumed his academic activities at the School of Slavic Studies at Charles and at the J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem (North Bohemia). The purpose of this article is to describe some main moments of his life, important topics of his publications and 50 years long teaching experience. In his work, some of his views on language, languages and mother tongues are treated, as in his recent English book *Introducing Europe Europeans through their language* (see *Literatura* below) dealing with European Linguo-Area (ELA), euro-universals and with more than 100 euro-languages.

Literatura

Čeština cestou necestou (800-1800). (M. Tichý, V. Trpka, eds.), Ústí nad Labem: Univerzita

J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta, 2006.

Europeica – Slavica – Baltica. Jiřímu Marvanovi k 70. narozeninám. Praha: Slovanská knihovna, 2007.

Five Hundred Leaders of Influence. Washington: ABI, 5, 1996, 181-182.

Host R., *Činohra slov*. Mnichov: Poesie mimo domov, 1983.

Kdo je kdo v České republice, Praha: Agentura Kdo je kdo, 1998, 371-372.

Kdo je kdo v České slavistice, Praha: Národní knihovna. (na <http://www.slaviste.cz/index.php>)

Lysohorsky, Ó. *Bard svojego ludu/Euro-lašsky poeta – A Euro-Lachian poet/ The bard of his people* (J. Marvan, ed.), Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2009.

Lysohorsky Ó., *Laško poezija 1930-1977*. (J. Marvan, P. Gan, eds.), Köln – Wien: Böhlau, 1988.

Mali hrvatsko-češki biografski leksikon, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 60.

Marvan J., Baltic and Indo-European Ergative. (Based on Professor Pavel Trost's pioneer work). – *Litanus* (Chicago) 19, 1973, 31-38. (na http://www.litanus.org/1973/73_1_04.htm)

Marvan J., *Brána jazykem otvíraná aneb o češtině světové*. Praha: Academia, 2004.

Marvan J., *Cesty ke spisovné češtině. Prvních tisíc let (800-1800) — Malý průvodce dějinami české lingvoekologie*. Universita Purkyniana Ustensis, Facultas Paedagogica, Cathedra doctrinae bohemisticae, Usst super Albea, MMVI (2006).

Marvan J., *České stupňování. Slovanská podoba evropské universálie*. Praha: Karolinum, 2008.

Marvan, J. *Ianua per linguam reserata*, Melbourne: Monash University – Slavic Studies, 1984/1990.

Marvan J., *Introducing Europe to Europeans through their language. One Europe for centuries – the Euro-Czech view*. Prague: FF UK, School of Czech Studies, 2008.

Marvan. J., *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha: Academia, 2000.

Marvan J., Lingvoekologie. – In: *Encyklopedický slovník*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 252.

Marvan J., National languages of post-socialist countries (Czech, Slovak, Polish, Ukrainian, Belorussian): Just means of communication or tools of revival? – In: *Lexicography and Language Policy in Slavic Languages after 1989*. (Radovan Lučić, ed.) – *Die Welt der Slaven*, Sammelbände 14, München: Verlag Otto Sagner, 2002, 183-192.

Marvan, J. *Smrt velkého gramatika – Czechořečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae*. Melbourne: Monash University, 1990.

Marvan, J. Two retrospects. – In: *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. (L. Matejka, ed.), Ann Arbor: The University of Michigan, 1976. (= Michigan Slavic Contributions, No. 6), 238-248.

Marvan J., Zánik jazyka. – In: *Encyklopedický slovník*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 562-563.

Rosa V. J., *Czechořečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae, 1672*. (ed..J. Marvan), München: Verlag Otto Sagner, 1983.

Rosa V. J., *Czech Grammar (Czechořečnost) 1672*. (transl..G. Betts, J. Marvan), Prague: Porta Prague, 1991.

Slonek J., Čeština pro tento svět. – *Lidové noviny*, 5.8.2004.

The International Who's Who of Intellectuals, 2-3, Cambridge (England): IBC, 1230.

Večerka R., *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. Brno: Masarykova Univerzita, 2007, 101-102. (na <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky.pdf>)

Who's Who of Australian Writers. Melbourne: Thorpe - National Centre for Australian Studies, 1991, 260, 347.

Německá adjektivní kompozita a jejich české sémantické ekvivalenty

Patrik Mitter

Synchronní konfrontační popis lexikálních rovin dvou jazyků naráží na mnohé problémy. Ukazuje se totiž, že popis lexikální roviny jen jednoho jazyka je těžkým úkolem. Jako jedna z relativně schůdných možností konfrontace lexikálních rovin dvou jazyků se ukazuje zkoumání slovtvorně motivovaných lexikálních jednotek zkoumaných jazyků. Slovtvorná motivace je jedním z činitelů, které podstatným způsobem přispívají k vytváření systémových vztahů ve slovní zásobě.

Takové zkoumání se musí orientovat na vnitřní organizaci slovtvorného systému v obou jazycích, hledat a odhalovat existující paralely pojmenování. Při zkoumání existence paralelních pojmenování vlastně zjišťujeme, zda jsou slovtvorněmotivační vztahy v obou jazycích symetrické nebo asymetrické. Tato asymetrie se může realizovat trojjakým způsobem: 1. Jako rozdíl v příslušnosti lexikálních jednotek k motivované nebo nemotivované části slovní zásoby. Slovo v jazyce A je motivované, jeho sémantický ekvivalent v jazyce B je nemotivovaný a naopak. 2. Jako rozdíl ve způsobu motivace. Sémanticky ekvivalentní slova jsou v obou jazycích slovtvorně motivovaná, ale zcela odlišným způsobem. 3. Jako rozdíl ve slovtvorném postupu. Motivační východiska jsou v obou jazycích stejná, ale sémantickým ekvivalentem derivátu (D) v jazyce A je kompozitum (K) v jazyce B (srov. Furdík 1993, 142).

Taková zkoumání jsou vhodná pro jazyky, které mají (relativně) vysoké procento slovtvorně motivovaných lexikálních jednotek a nemusejí být přitom typologicky příbuzné. K takové dvojici jazyků patří i čeština a němčina. Zatímco čeština je svou morfoloickou stavbou jazykem flektivním, němčina převážně syntetickým. Podle zjištění M. Dokulila (1962, 105) lze o současné češtině říci, že více než dvě třetiny její slovní zásoby náleží k typu slovtvorně motivovaných, popisných slov. Srovnatelný údaj o současné němčině, bohužel, nemáme k dispozici. Je však možné oprávněně předpokládat, že podstatná část její slovní zásoby je slovtvorně motivovaná, ale vzájemný vztah a distribuce jednotlivých typů motivovaných slov se od češtiny budou lišit.

Podobná zkoumání se slovenskými ekvivalenty některých typů kompozit v maďarštině provedl J. Furdík.¹ Přestože jde o geneticky i typologicky rozdílné jazyky, ve slovtvorbě jsou mezi nimi značné paralely. Vl. Skalička² uvádí, že „pokud jsou... flexivně vyjádřeny pádové koncovky – jak je

¹ Viz Furdík, J.: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter 1993, s. 139–163.

² Viz Skalička, Vl.: *Vývoj jazyka*. Praha, SPN 1960, s. 100.

tomu v jazycích indoevropských – musí být odvozovací přípony vyjádřeny jinak, tj. aglutinačně. A tak se tvoření slov ve flexivních jazycích neliší příliš od tvoření slov v jazycích aglutinačních.“

Slovenština a maďarština vykazují shodu v tom, že podstatná část jejich slovní zásoby je slovtvorně motivovaná. Stejně jako v němčině je i v maďarštině nejproduktivnějším slovtvorným postupem kompozice. Následující zkoumání jsme zaměřili tak, aby jejich východiskem byla adjektivní kompozita německá a k nim byly uváděny pojmenovací ekvivalenty (slovtvorně motivované nebo nemotivované) v češtině. Podle J. Furdíka jsou paralely mezi oběma jazyky nejzřetelnější v případě těch pojmenování, která mají společné pojmenovací východisko.³

Konfrontací lexikálních rovin němčiny a slovenštiny se ve slovenské lingvistice v současnosti zabývá mj. Z. Dobřík.⁴ Na tato bádání chceme navázat konfrontačním studiem typologie pojmenování v němčině a češtině. Tato studie jedna je jednou z našich prvních v této oblasti.

Podmínkou pro excerpce německých adjektivních kompozit byla jejich monosémie. Vybrali jsme kompozita domácí (tj. německá) a hybridní (tj. taková, která mají alespoň jeden slovtvorný základ domácí). Neexcerovali jsme tedy kompozita sestávající z cizích (tj. neněmeckých slovtvorných základů, neboť by nebylo jasné, zda tato kompozita byla utvořena v němčině, či do ní byla už v této podobě přejata). U přejímek z jiných jazyků je někdy obtížné určit, zda jsou slovtvorně motivované nebo ne, neboť přejaté strukturní prvky nemusejí být domácími mluvčími dobře rozpoznány. Při uvádění českých sémantických ekvivalentů jsme se řídili těmito zásadami:

1) Pokud má čeština více sémantických ekvivalentů a je mezi nimi slovtvorně motivovaný výraz, dáváme mu přednost před výrazem slovtvorně nemotivovaným. Stejně tak dáváme přednost výrazu domácímu před výrazem přejatým, nabízí-li čeština takovéto ekvivalenty. Takovýto přístup více zohledňuje typologický profil českých pojmenování.

2) Existují-li v češtině sémantické ekvivalenty v podobě víceslovného pojmenování a současně v podobě slovtvorně motivovaného slova (derivátu, kompozita) a nejde-li přitom o termíny, upřednostňujeme v takovém případě v češtině slovtvorně motivované slovo (derivát, kompozitum) před víceslovným pojmenováním. Pokud v češtině existují ekvivalenty v podobě kompozita i derivátu, dáváme přednost kompozitu před derivátem, abychom postihli co možná nejpřesněji motivační symetrii mezi oběma jazyky.

Německá adjektivní kompozita se z hlediska slovnědruhového charakteru svých slovtvorných základů třídí na složeniny: a) s prvním slovtvorným základem adjektivním a druhým základem

³ Furdík, J.: *Slovtvorná motivácia a jej jazyková funkcie*. Levoča, Modrý Peter 1993, s. 161.

⁴ Viz Dobřík, Z.: *Jazyky v kontaktoch*. Banská Bystrica, UMB 2007.

adjektivním (příp. se základem ve formě participia I, event. participia II); b) s prvním slovotvorným základem substantivním a druhým základem adjektivním (příp. se základem ve formě participia I, event. participia II) a c) s prvním slovotvorným základem verbálním a druhým základem adjektivním (příp. opět se základem ve formě participia I, event. participia II).⁵ V rámci složenin skupiny a) se z hlediska sémanticko-syntaktického rozlišují složeniny koordinační a determinační. Složeniny skupin b) a c) patří výlučně mezi determinativa. K této klasifikaci doplňujeme ještě další typy, a to adjektiva s prvním komponentem numerálním a s prvním komponentem pronominálním, přičemž druhý komponent je adjektivní (příp. ve formě participia I, event. participia II).

Pro zkoumání sémantických ekvivalentů německých adjektivních kompozit jsme vybrali 1000 německých adjektivních složenin z dvoudílného *Německo-českého slovníku* Huga Siebenscheina. Podmínkou pro excerpci kompozit byla jejich monosémie. V souladu s jednotnou metodologií našeho zkoumání jsme excerpovali kompozita domácí (tj. německá) a hybridní (s jedním slovotvorným základem domácím, tj. neněmeckým).

Naším cílem bude zjistit, která pojmenování jsou v češtině sémanticky ekvivalentní k excerpovaným německým adjektivním kompozitům. Také nás zajímá, jaké typy českých pojmenování ze škály slovotvorně nemotivované výrazy – slovotvorně motivované výrazy (a v jejich rámci buď deriváty, nebo kompozita) – syntakticky motivované výrazy (a to buď ustálená víceslovná pojmenování, nebo volná syntagmata) odpovídají výše specifikovaným německým výrazům.

Při zkoumání 1000 excerpovaných německých složenin jsme dospěli k následujícím výsledkům:

1. Celkem 385 německým adjektivním kompozitům odpovídala v češtině víceslovná pojmenování. I v případě adjektiv je patrné, že obsah, který němčina pojmenovává syntetickou formou, pojmenovává čeština v převážné míře formou analytickou. Českými ekvivalenty však většinou byla volná syntagmata, nikoli ustálená slovní spojení. Převážnou část volných syntagmat tvořila spojení adverbia a jejího řídícího adjektiva (z hlediska sémanticko-syntaktického se tedy jedná o adverbální determinaci), srov. např. něm. *allbekannt* – č. *všeobecně známý*, něm. *vollbeladen* – č. *plně naložený*, něm. *tiefbewegt* – č. *hluboce dojatý*, něm. *computergesteuert* – č. *počítačově řízený*. V menší míře se vyskytují opisy ve formě adverbálního určení, které sestávají z předložkového pádu substantiva a jím rozvíteného adjektiva, např. něm. *nacktarmig* – č. (s) *holýma rukama*, něm. *nacktheinig* – č. (s) *holýma nohama*, něm. *dünnhalsig* – č. (s) *tenkým krkem*, něm. *dünnstimmig* – č. (s) *tenkým hláskem* apod.

⁵ Srov. *Knaurs Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch*. Von L. Götze und W. B. Hess-Lüttich erarbeitet. München, Lexikographisches Institut 1992, s. 312–314.

Rovněž adverbální determinaci představují syntagmata se substantivem ve funkci adverbálního určení zřetel. Jedná se o spojení, která jsou ekvivalenty německých kompozit s druhým komponentem *-arm, -reich*; srov. něm. *fantasiearm* – č. *chudý na fantazii*, něm. *stickstoffarm* – č. *chudý na dusík*, něm. *sauerstoffreich* – č. *bohatý na kyslík*, něm. *vitaminreich* – č. *bohatý na vitamíny*.

Poměrně zřetelně vyprofilovanou skupinu přestavují české ekvivalenty ve formě volného syntagmatu vyjadřující objektovou determinaci. Základem takového syntagmatu je adjektivum, které zpravidla určuje pád závislého substantiva, např. něm. *bildungsfördernd* – č. *podporující vzdělání*, něm. *verdauungsfördernd* – č. *podporující zažívání*, něm. *zuckerhaltig* – č. *obsahující cukr*, něm. *weltumspannend* – č. *obepínající svět*. V uvedených případech má adjektiv charakter (činný) dějový. Zastoupena jsou i ekvivalentní syntagmata, jejichž řídicí adjektivum má význam pasivní rezultativní možnosti, srov. např. něm. *welentrückt, weltfern* – č. *vzdálený světu*, něm. *freudeberauscht* – č. *opojený radostí*, něm. *freudebetrunken* – č. *opilý radostí*. Doložena jsou i syntagmata stávající z adjektiva a závislého substantiva, která ovšem z hlediska sémanticko-syntaktického přestavují adverbální určení původce, příp. prostředku děje, nejsou však početná, srov. např. něm. *froststarr, froststeif* – č. *ztuhlý mrazem*, něm. *fruchtbeladen* – č. *obsypaný plody*. Ojedinele jsou doložena i volná syntagmata ve formě koordinačních spojení, např. něm. *feuchtkalt* – č. *vlhký a studený*, něm. *feuchtwarm* – č. *vlhký a teplý*.

Menší část českých ekvivalentů představují frazémy (tj. ustálená slovní spojení, resp. víceslovná pojmenování), a to zpravidla přirovnání. V takovýchto případech se výrazně projevuje schopnost němčiny v jedné syntetické formě kondenzovat, akumulovat obsažnější informaci, kterou český sémantický ekvivalent vyjádří tříslovným, či delším obratem, nikoli však výrazem syntetickým, srov. např. něm. *hundsmünde* – č. *unavený jako pes*, něm. *bienenfleissig* – č. *pilný jako včela*, něm. *lammfrom* – č. *krotký jako beránek*, něm. *klapperdürr* – č. *suchý jako kost a kůže*.

Frazeologické ekvivalenty však tvoří jen nepatrnou část z celé skupiny víceslovných spojení.

2. Na rozdíl od substantivních kompozit odpovídal excerpovaným německým adjektivním kompozitům mnohem větší počet českých adjektivních kompozit než derivátů.⁶ V rámci adjektivních kompozit bylo v obou jazycích nalezeno 464 typologicky ekvivalentních pojmenování. Tato skutečnost je způsobena množstvím složenin se stejnou strukturou a silným motivačním paralelismem mezi oběma onomaziologickými soustavami zvláště u kompozit se slovtvorným prostředkem numerálního charakteru. Právě kompozita s prvním komponentem numerálního

⁶ Srov. stať Mitter, P.: *Německá substantivní kompozita a jejich české sémantické ekvivalenty*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava, FF UK 2010 (v tisku).

charakteru mají v obou jazycích zpravidla i stejnou motivační strukturu. Dvojice ekvivalentních kompozit představují nejvyšší míru onomaziologické symetrie a ve většině případů i motivační symetrii mezi oběma jazyky. K takovýmto dvojicím patří např. něm. *einsilbig* – č. *jednoslabičný*, něm. *zweispachig* – č. *dvojazyčný*, něm. *dreibändig* – č. *třísvazkový*, něm. *vierkantig* – č. *čtyřhranný*, něm. *achtstündig* – č. *osmihodinový*, něm. *vielförmig* – č. *mnohotvárný*. V případě složených substantiv byla zjištěna pouze 1,7% typologická shoda mezi němčinou a češtinou.⁷ Motivační symetrie se však týká i složenin s prvním komponentem pronominálním, adjektivním a substantivním, srov. např. něm. *allseitig* – č. *všestranný*, něm. *allslawisch* – č. *všeslovanský*, něm. *selbstbewusst* – č. *sebevědomý*, něm. *selbsttragend* – č. *samonosný*; *süsssauer* – č. *sladkokyselý*, něm. *schneeweiss* – č. *sněhobílý*.

Motivační asymetrie se objevuje v mnohem menší míře a týká se povětšinou pouze jednoho z komponentů složeniny, srov. např. dvojice něm. *einschläff(e)rig* (tj. doslova *jednospánkový*'), č. *jednolůžkový*, něm. *kleinherzig* (tj. *malosrdečný*') – č. *malověrný*, něm. *selbstredend* (tj. *samohovořící*') – č. *samozřejmý*, něm. *kalorienarm* (tj. *kalorickochudý*') – č. *málokalorický* (poslední uvedená dvojice představuje i asymetrii, pokud se jedná o komponentosled).

Velká část sémanticky ekvivalentních pojmenování připadla na složeniny nevlastní, tj. spřežky, resp. juxtapozita. Mnoho adjektivních spřežek v obou jazycích vykazuje stejnou motivační strukturu (včetně stejného komponentosledu). Je proto zřejmé, že v případě složených adjektiv je míra typologické shody i onomaziologické symetrie mezi oběma jazyky vysoká. Onomaziologická kategorie vlastnosti je v případě sémanticky ekvivalentních kompozit ztvárněna v obou jazycích do značné míry buď zcela analogickými, nebo velmi podobnými strukturálními jazykovými prostředky. V rámci nevlastních složenin tuto motivační symetrii představují četné dvojice, srov. např. něm. *feuerfest*, *feuersicher* – č. *ohnivzdorný*, něm. *bewundernswert* – č. *obdivuhodný*, něm. *verabscheuungswürdig* – č. *opovrženihodný*, něm. *lebensfähig* – č. *životaschopný* apod.

Většina sémanticky ekvivalentních dvojic adjektivních kompozit představuje onomaziologickou symetrii mezi oběma jazyky.

3. Celkem 143 německým adjektivním kompozitům odpovídaly v češtině deriváty. Zastoupeny jsou jak deriváty sufixální (ty mírně převažují), tak prefixální. Deriváty utvořené smíšenými postupy představují okrajovou skupinu ekvivalentů. U této skupiny dvojic pojmenování se už zřetelněji projevují i motivační rozdíly mezi oběma jazyky (přírozeně kromě rozdílu typologických). Motivační rozdílnost v případě složených adjektiv je ovšem jiného charakteru než u

⁷ Viz tamtéž.

složených substantiv, u nichž odpovídal německému kompozitu český derivát, přičemž druhému komponentu německého kompozita strukturně i funkčně odpovídal slovtvorný sufix českého derivátu. O takovéto korespondenci koncových komponentů německého kompozita a slovtvorných sufixů jejich českých sémantických ekvivalentů však nelze u adjektiv uvažovat.

Významná část sémanticky ekvivalentních dvojic pojmenování této skupiny pojmenování tutéž představu rozdílnými jazykovými prostředky, srov. např. něm. *harthörig* (tj. ‚těžce slyšitelný‘) – č. *nepřístupný*, něm. *wasserklar* (tj. ‚vodojasný, vodočistý‘) – č. *průhledný*, něm. *saisonbedingt* (tj. ‚sezónou podmíněný‘) – č. *sezónní* apod. U některých německých složenin má jeden z členů z hlediska sémantického redundantní charakter, nepřináší do celkového významu žádný jiný významový rys oproti členu druhému. Tuto skutečnost dokládají např. něm. složeniny *mitleidsvoll* – č. *soucitný*, *sehnsuchtsvoll* – č. *toužebný*, *zwecksvoll* – č. *účelný*. Komponent *-voll* má tudíž v převážné míře ve výrazech gramatickou funkci. Do jisté míry podobnou funkci mají i komponenty *-artig*, *-förmig*, jimž odpovídají v češtině sufixy *-itý*, *-ovitý*, event. *-ový*. Tuto skutečnost dokládají dvojice sémanticky ekvivalentních pojmenování s pravidelnou strukturou – srov. např. něm. *lawinenartig* – č. *lavinovitý*, něm. *seifenartig* – č. *mýdlovitý*, něm. *strahlenartig* – č. *paprscitý*; něm. *kugelförmig* – č. *kuželovitý*, něm. *hufeisenförmig* – č. *podkovovitý*, něm. *strahlenförmig* – č. *paprscitý*. Podobnou korelaci vykazují i německý druhý komponent *-frei* a český prefix *bez-*, v menší míře *ne-*, srov. např. něm. *visafrei* – č. *bezvízový*, něm. *einwandfrei* – č. *bezvadný*, něm. *gebührenfrei* – č. *bezpoplatkový*; něm. *bügelfrei* – č. *nežehlivý*, něm. *flimmerfrei* – č. *neřpytitivý*, něm. *rostfrei* – č. *nerезový*. Nelze ovšem tvrdit, že by každému německému adjektivu s druhým komponentem *-frei* odpovídal v češtině derivát s prefixem *bez-* nebo s prefixem *ne-*, což dokládají zase dvojice něm. *blendenfrei* – č. předložkový pád *bez stínění*, něm. *steuerfrei* – č. *osvobozený od daně*, něm. *portofrei* – č. *osvobozený od poštovního* apod.

4. Nevyšší míru onomaziologické a motivační asymetrie představují takové dvojice ekvivalentních pojmenování, kdy německému slovtvorně motivovanému výrazu odpovídá v češtině sémantický ekvivalent v podobě slovtvorně nemotivovaného výrazu. Skupina sémantických korelátů německé adjektivní kompozitum – český slovtvorně nemotivovaný výraz není příliš početná, je omezena pouze na několik málo dvojic výrazů (8), některé z nich jsou přítomny synonymní, srov. něm. *blosflüssig*, *nacktflüssig* – č. *bosý*; dále např. něm. *landfremd* – č. *cizí*, něm. *dünnblütig* – č. *plytký*, něm. *dünnflüssig* – č. *řidký*, něm. *hartflüssig* – č. *hustý*, něm. *tiefstehend* – č. *nizký*. Sémanticky ekvivalentní česká adjektiva nemají z hlediska synchronního identifikovatelný slovtvorný či kmenotvorný sufix, pouze sufix tvarotvorný (např. *bosý*, *hustý*, *cizí*), anebo identifikovatelný slovtvorný sufix mají, avšak není zřejmý jejich motivant (*řidký*, *nizký*), proto jsou takové výrazy považovány ze synchronního hlediska za slovtvorně nemotivované.

Z hlediska onomaziologicko-syntaktického převažují v našem materiálu mezi excerpovanými německými adjektivními složeninami složeniny endocentrické. Mezi endocentrickými složeninami jsme excerpovali pouze složeniny sestávající se dvou slovtvorných základů. Z hlediska sémanticko-syntaktického převládala v našem materiálu determinativa, koordinativa představovala jen nepatrný zlomek pojmenování.

Ilustrativní přehled typů ekvivalentních českých pojmenování k excerpovaným německým adjektivním kompozitům přináší následující tabulka (viz následující strana).

Tabulka: Přehled typů ekvivalentních českých pojmenování k excerpovaným německým adjektivním kompozitům

N Ě M Ě Č I N A			
adjektivní kompozita			
Č	typ pojmenování	počet	příklady pojmenování
E	slovotvorně nemotivovaná slova	8	<u>landfremd</u> – cizí <u>dümbblütig</u> – <u>phytický</u> <u>dünnflüssig</u> – řídký <u>hartflüssig</u> – hustý
Š	deriváty	143	<u>mitleidsvoll</u> – <u>soucinný</u> <u>sehnsuchtsvoll</u> – toužebný <u>strahlenartig</u> – <u>paprscinný</u> <u>kugelförmig</u> – kuželovitý <u>einwandsfrei</u> – <u>bezdavný</u> <u>gebührenfrei</u> – <u>bezpoplatkový</u> <u>harthörig</u> – nepřístupný <u>wasserklar</u> – průhledný
N	kompozita	464	<u>einsilbig</u> – <u>jednoslabičný</u> <u>zweisprachig</u> – <u>dvojjazyčný</u> <u>dreibändig</u> – třísvazkový <u>achtstündig</u> – <u>osmihodinový</u> <u>vielförmig</u> – mnohotvárný <u>selbsttragend</u> – <u>samonosný</u> <u>süßsauer</u> – sladkokyselý <u>selbstredend</u> – samozřejmý <u>kalorienarm</u> – <u>málokalorický</u> <u>feuerfest</u> – ohnivzdorný <u>lebensfähig</u> – životaschopný
A	vícelslovná pojmenování	385	<u>tiefbewegt</u> – hluboce dojatý <u>computergesteuert</u> – počítačově řízený <u>zuckerhaltig</u> – obsahující cukr <u>weltumspannend</u> – obepínající svět <u>fantasiearm</u> – chudý na fantazii <u>stickstoffarm</u> – chudý na dusík <u>hundsmaunde</u> – unavený jako pes <u>bienenfleissig</u> – pilný jako včela

Závěr

Na základě srovnání 1000 německých adjektivních kompozit jsme dospěli k těmto závěrům:

Největší bylo zastoupení českých adjektivních kompozit jakožto sémantických ekvivalentů excerpovaných německých adjektivních kompozit, což byl rozdíl oproti substantivům. Významnou roli v této skutečnosti sehrála vysoká míra motivačního paralelismu v onomaziologických soustavách obou jazyků. Tento stav způsobuje slovtvorná analogičnost (příp. slovtvorný paralelismus) zvláště kompozit s prvním komponentem numerálního charakteru a také juxtaopozit (včetně jejich totožného komponentosledu). Celkově bylo ekvivalentních 464 kompozit, což činí 46,4 % ze zkoumaného vzorku adjektiv.

Velký počet německých adjektivních kompozit mělo svůj sémantický ekvivalent v českém víceslovném spojení (převážně ve volném syntagmatu). Takových složenin bylo 385, tj 38,5 %.

Větší míru rozdílnosti představují sémanticky ekvivalentní dvojice německé kompozitum – český derivát. Takových dvojic bylo v našem materiálu celkem 143, což činí 14,3 %. Ve většině případů se slovtvorný základ českého derivátu z hlediska motivačního shodoval s jedním z komponentů německé složeniny, přičemž druhý komponent německé složeniny byl buď informačně redundantní, anebo neměl nějaký pravidelně se opakující ekvivalent v češtině v podobě prefixu nebo sufixu. Zřetelně vyprofilovaný prefixální nebo sufixální ekvivalent v češtině mělo pouze několik německých komponentů.

Nejvyšší míra motivační asymetrie se projevuje u sémanticky ekvivalentních dvojic pojmenování německé adjektivní kompozitum – český slovtvorně nemotivovaný výraz. Takových dvojic bylo v našem materiálu celkem 8, což představuje necelé 1 % ekvivalentů. České ekvivalentní slovtvorně nemotivované výrazy mají původ domácí.

Vzhledem ke skutečnosti, že náš materiál je relativně omezený, mají naše zjištění pouze orientační charakter. Domníváme se, že náš materiál dostatečně naznačuje typologický profil obou jazyků a naznačuje charakter motivačních (a)symetrií mezi onomaziologickými soustavami obou jazyků.

Tato studie vznikla jako součást projektu *Grantové agentury České republiky č. 405/06/P094* s názvem **Hybridní složeniny v současné češtině**

Resume

German adjective compounds and their czech semantic equivalents

The study deals with the comparison of 1000 German adjective compounds with their Czech semantic equivalents.

The largest group is represented by Czech adjective compounds as semantic equivalents to the excerpted German adjective compounds, which was found a difference contrasting with nouns. An important role in this fact was taken by a high extent of motivational parallelism in onomasiological systems of both languages. This state is caused by word-formative analogy (word-formative parallelism eventually) especially among the compounds with the first component of a numeral character and also among juxtaposites (including the same component order). Overall there were 464 equivalent compounds which is 46,4 %.

Many German adjective compounds have their equivalent in Czech multi-word denominations (free syntagma prevails). There were 385 such compounds, i.e. 38,5 %.

Larger extent of dissimilarity shows with semantically equivalent pairs of a German compound and a Czech derivate. There were 143 such pairs in our material, which is 14,3 %. In most cases the word-formative base of Czech derivate concords with one of the components of German compound, whereas the other component of the compound was informatively redundant or it did not have any regular Czech prefix or suffix equivalent. Only a few German compounds had a clearly profiled prefix or suffix equivalent in Czech.

The largest extent of motivational asymmetry shows with semantically equivalent denomination pairs like German adjective compound – Czech word-formatively unmotivated expression. There were only 8 such pairs found in our material, which is represents less than 1% of the equivalents. Czech equivalent word-formatively unmotivated expressions are of domestic origin.

We assume that our material indicates sufficiently the typological profile of both languages as well as the character of motivational parallels and differences between onomasiological systems of both languages.

Literatura

Dobrik, Z.: *Jazyky v kontaktoch*. Banská Bystrica, UMB 2007.

Dokulil, M.: *Tvoření slov v češtině I*. Praha, Academia 1962.

Furdík, J.: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter 1993, s. 139– 163.

Knaurs Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch. Von L. Götze und W. B. Hess-Lüttich erarbeitet. München, Lexikographisches Institut 1992.

Mitter, P.: *Německá substantivní kompozita a jejich české sémantické ekvivalenty*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava, FF UK 2010 (v tisku).

Mluvnice češtiny (I). Praha, Academia 1986.

Siebenschlein, H. a kol.: *Německo-český slovník A–L, M–Ž*. 4., repr. vyd. Praha, SPN 1988.

Skalička, Vl.: *Vývoj jazyka*. Praha, SPN 1960, s. 100.

Literárne vlastné mená v románe Maxima E. Matkina Mužské interiéry

Pavol Odaloš

To ženy dávajú mužom pocit bezpečia, nie opačne, – povedal Gregor. – Preto aj žijú dlhšie. Sú úplné. Muži sú úplní, len keď sú spojení so ženou. Asi to súvisí ešte s tým, ako sme boli v matkinom bruchu, že potrebujeme pri sebe ten ženský princíp. Žena ten ženský princíp obsahuje, nemusí sa báť, že sama neobstojí.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 165 – 166

1. Román Maxima E. Matkina Mužské interiéry vyšiel v roku 2007. Bol to štvrtý román, ktorý autor napísal po prózach Polnočný denník (2002), Láska je chyba v programe (2004) a Mexická vlna (2007). Autor zvolil atraktívny názov, ktorý orientuje čitateľa na vnútorný svet mužských protagonistov. Vnútorný svet mužov je však predstavený s vnútorným – často bohatším – svetom žien. Maxim E. Matkin sa zapísal do povedomia slovenskej verejnosti na začiatku 21. storočia práve vykreslením vnútorných svetov protagonistov na základe ich vzťahovej interakcie, ktorá bola zachytená autentickým a funkčným spôsobom prostredníctvom širokej škály možností slovenčiny ako národného jazyka.

Literárne vlastné mená (viacej o tejto problematike Odaloš 2003 a, b, c, 2005, 2006 a, b, 2007 a, b, c, 2008 a, b, 2009 a, b, c) v románe budeme zobrazovať v nominačnom systéme. Nominačný systém literárny v literárnom diele je determinovaný tematickým zámerom autora, t. j. pochopením fábuly ako dejovej osnovy, dekodovaním sujetu ako dejovej konštrukcie diela a interpretovaním motivačnej bázy.

Nominačný systém literárny v literárnom diele vytvára funkčne štrukturovaný systém literárny, ktoré sa používajú v literárnom čase na určitom literárnom mieste v rámci literárneho diela.

Na základe zhody alebo nezhody reálneho historického času a literárneho času rozlišujeme osovo neštrukturovaný a osovo štrukturovaný nominačný systém. V osovo neštrukturovanom nominačnom systéme dej sa nerealizuje v reálnom historickom, ale v literárnom čase. Reálny historický čas a literárny čas nemajú spoločné koordináty. V osovo štrukturovanom nominačnom systéme reálny historický a literárny čas majú spoločné koordináty, pretože sa reálny historický čas signalizuje viacerými spôsobmi: uvádzaním časových údajov, signalizovaním prostredníctvom liturgického času, resp. chrématonymického času.

2. Nominačný systém románu Maxima E. Matkina Mužské interiéry sa profiluje ako osovo štrukturovaný systém v rámci súradníc vertikálnej a horizontálnej osi.

2.1. Vertikálna os nominačného systému je nasýtená literárnymi antroponymami a vyjadruje životné podoby osôb v spoločnosti. Dominantu vertikálnej osi tvorí manželský trojuholník, na vrchole ktorého je *Gregor*, pričom základňu tvorí manželka *Lola* a milenka *Šeri*. Uvedený trojuholník sa predprofiloval a reprofiloval vo vzťahu k ďalším subdominantným protagonistom: Gregor s Lolou k synovi *Marekovi*, ktorého však všetci volali *Elvis*, Gregor k otcovi *Teodorovi*, *Šeri* k *Filipovi* a *Lola* ku *Karlovi* a jeho manželke *Selme*. Perifériu vertikálnej osi dotvárali postavy a postavičky propriálne označené typu *Ornella*.

V románe dominuje jednomenný antroponymický systém najmä označovanie rodnými menami a prezývkami. Používanie priezvisk je okrajové a súvisí s oficiálnymi situáciami, napr. keď *Elvisov* kamarát *Špako* oslovuje *Elvisovu* mamu pani *Nebeská* (s. 9), keď fyzikárka napomína žiaka *Szatmáryho* (s. 61), keď sa predstavuje docentka *Neumannová* v telefóne pri rozhovore s pani *Nebeskou* (s. 140), keď si vrátnik pýta k telefónu inž. *Nebeského* (s. 160). Využívanie jednomenného antroponymického systému súvisí najmä s malým počtom postáv, ktorých mená sa neopakujú, a preto nie je potrebné protagonistov diferencovať dvojmenne, resp. dej románu sa odohráva hlavne mimo pracovného prostredia, a preto sa v súkromnom prostredí osoby identifikujú hlavne jednomenne. Dvojmenný úradný antroponymický systém sa používa periférne v prípadoch, keď autorovi nepostačuje jednomenné a využíva dvojmenné identifikovanie. Uvedené spresnené identifikovanie autor používa ako vyjadrenie úcty pri pomenúvaní osoby aj s titulom napr. prof. *Teodor Nebeský* (s. 20), pri jednoznačnom identifikovaní, napr. *Anička Winterová*, keď *Gregor* hľadal *Šeri* v hypermarkete (s. 19), pri pomenúvaní spevákov z iného kultúrneho prostredia, napr. kúpila si cédečka *Joa Cockera* (s. 9), z rádia jej hrala *Norah Jones* (s. 123), príp. pri vyjadrovaní podobností, napr. podobá sa na *Seana Conneryho* (s. 21), druhá sa podobala na *Meg Ryan* (s. 38), blondína akoby *Britney Spears* z oko vypadla (s. 81), podobala sa na *Ornellu Muti* (s. 86), on taký tmavovlasý *Clint Eastwood* (s. 102), vraj sa podobá na *Thomasa Gottschalka* (s. 149).

Pri vysvetľovaní literárnych má centrálnu pozíciu priezvisko *Nebeský/Nebeská*. Uvedené literárnym označuje troch protagonistov: *Gregora Nebeského*, jeho manželku *Lolu Nebeskú* a jeho otca *Teodora Nebeského*. Apelatívum *nebeský* významovo súvisí s oblohou, so sídlom bohov aj s významom – s kvalifikátorom expresívny – znamenitý, skvelý, dokonalý, krásny. Predstavenú akosť možno priradiť aj k uvádzaným hlavným postavám.

Gregor Nebeský (v texte sa označoval najmä ako *Gregor*) bol úspešný v práci, mal podnikateľského ducha, a preto sa vedel presadiť pri obchodných rokovaniach, mal dobrú intuíciu aj komplexné pracovné myslenie.

Gregor sa v hustej premávku preradil z pruhu do pruhu a rozmýšľal nad formuláciou zmluvy, ktorú ráno pripomienkoval, potom vypočítal náklady, výnosy aj možné zisky a nakoniec dumal nad svojím obchodným partnerom a jeho návrhmi zo včerajška. Vždy mu boli smiešni mudrlanti, čo sa sebou vládca najdrahšie notebooky a potom vážne pokyvujú hlavami a preklikávajú, čo im sily stačia. Takíto ľudia boli Gregorovou potravou. Neistí muži... Počítač treba mať v kancelárii a na obchody so sebou nosiť hlavu. Gregor si vedel monitor premietnuť aj na čelné sklo auto, na dosku skla aj na strop... Mal v hlave celý operačný systém. A preto sa dostal tam, kde je.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 47

Gregor bol vlastne znamenitý/skvělý muž, lebo sa presadil nielen v práci, ale mal úspechy aj u žien. Mal atraktívnu manželku *Lolu* a súčasnú milenkú *Šeri*, predtým *Silviu*. Meno *Gregor* je gréckeho pôvodu z grégoros s významom ostrážitý čiže opatrný, obozretný, bedlivý. Jeho ostrážitosť súvisela so skrytou snahou – nikomu, nikde a nikdy neprezentovanou – vyrovať sa otcovi a manželke.

Mala pravdu, povedal si, tá malá jašterica Silvia mala pravdu. Jeho bývalá milenka s nedoštudovanou psychológiou mu tvrdila, že celé detstvo a dospievanie bol poháňaný snahou vyrovať sa otcovi a celú svoju dospelosť snahou vyrovať sa vlastnej žene. A mimoriadny vzťah týchto dvoch len zvyšuje tlak na jeho ego, ktoré sa musí niekde ventilovať...

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 22

Lola, Gregorova žena, nebola označená úradným rodným menom. Literárnym *Lola* môžeme považovať za prezývku. Prezývky sú sociálne podmienené podoby proprií. Literárnym *Lola* naznačuje atraktívnosť, nezvyčajnosť až exotickosť. Taká presne bola *Lola*, krásna a žensky dokonalá. Jej hodnotami bola kvalita a rodina.

Ste krásna žena, viete to? Tak nebuďte smutná. Pekný večer prajem, závidím tomu mužovi, ktorí ho strávi s vami, – povedal mladík a kým stihla zareagovať, bol zase preč, odkorčuľoval, stratil sa v dave...

Som obrátená dovnútra, pomyslela si Lola. Všimam si hlavne syna a muža. Žijem pre nich. Gregor je obrátený von. Jeho vnútorný kruh je pre neho samozrejmosťou, tak hľadá, čo zaujímavé je tam vonku. Uniká mu, čo sa deje vnútri...

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 22, s. 39

Teodor Nebeský, Gregorov otec, ako univerzitný profesor učil na lekárskej fakulte. Dosiahol najvyšší vedecko-pedagogický titul, a preto bol odborne skvelý, možno až dokonalý. S *Lolou* si dobre rozumel, tiež preferoval kvalitu a bol trochu extravagantný, napr. keď do práce prišiel v kostýme Supermana. *Gregora* napomínal v tom zmysle, aby si vážil vzťah s manželkou.

Chceš, aby ťa opustila? – Prečo sa pýtaš? – Gregor zdvihol hlavu. – Správaš sa tak. – Povedal otec. – A to ma trápi. Lebo keď stratíš Lolu, stratím ju aj ja. A ja ju mám rád. Je to jediná normálna žena v celej široko rozvetvanej rodine.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 21

Gregorov otec mal aj v sebe čosi božské – ako nositeľ priezviska *Nebeský*, ale aj ako nositeľ rodného mena *Teodor*, ktoré je odvodené od gréckeho Theodoros s významom boží dar, bohom darovaný – ako lekár vedel zachrániť ľudský život. S veľkou pravdepodobnosťou zachránil život aj nedospelej opitej dievčine, keď na jeho podnet zavolali sanitku.

Minuli skupinu pätnásťročných dievčat. Jedna sedela na chodníku, ďalšie dve ju pridržovali, zvyšné dve postávali bokom tak, aby boli mimo tenkého prúdu vypúšťaných zvratkov tej sediacej a diskutovali o tom, čo s ňou urobia. Teodor zastal, potom sa otočil a podošiel k dievčatám. – Koľko toho vypila? – spýtal sa ... Som lekár a toto sa mi nepáči ... – Máte mobil? – Áno. – Tak vytočte záchranku a dajte mi ich k telefónu. – Je to nutné? – spýtalo sa jedno z dievčat? Rodičia ju zabijú. – Tak si vyberte, – otočil sa k nej Teodor. – Buď ju zabijú rodičia, alebo to, čo má v sebe. A rozhodujte sa rýchlo...

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 98 –100

Šeri bola milenkou *Gregora (Nebeského)*. Dominuje jej jednoslovné prezývkové meno, dvojslovné úradné meno *Anna Winterová* sa v predstavenej podobe ani nevyskytlo, jedenkrát bola použitá podoba jej mena *Anička Winterová* (s. 3). *Šerino* meno sa vyskytlo aj v pôvodnej pravopisnej podobe *Cherry*.

Život nie je telenovela, kde všetci hneď od začiatku vedia, ktorá postava je dobrá, ktorá zlá, kto je odsúdený na trpký koniec a komu na koniec pravú lásku posvätia pred oltárom. Každý svoj život žije, ako vie. A lásky má niekto celý peceň a niekto zbiera omrvinky. Mne sa teraz len pár omrvíniek rozpušťa na jazyku, ale majú úžasnú neopakovateľnú chuť.

Cherry

Maxim E. Matkin: *Mužské interiéry*, s. 77

V románe však dominovala slovenská výslovnostná podoba Šeri. Nebol však vysvetlený pôvod prezývky.

Lolin a Gregorov syn *Marek* (v próze ho však nikto takto nevolal a jeho oficiálne meno bolo spomenuté len so zámerom predstaviť čitateľom všetky označenia postavy) bol stabilne pomenovávaný ako *Elvis*, resp. jeho kamarát ako *Špako*. Motívy mien neboli predstavené, preto možno pri *Elvisovi* len prepokladať určitú súvislosť s Elvisom Presleym (obdiv, podobný účes či nejakú príhodu), resp. pri *Špakovi* istú súvislosť s fajčením, lebo špak je ostatok z cigarety (napr. že fajčil alebo mal nejakú príhodu s nedopalkom /nedohorkom z cigarety). Šerin bývalý priateľ *Filip* mal priateľku označenú ako *Siamka*, lebo mala oči ako siamska mačka. Filipov a Siamkin kolega bol študentmi pomenovaný ako *Medvedík Haribo* resp. jednoslovne *Haribo*, lebo sa vraj podobal na Thomasa Gottschalka.

Maxim E. Matkin z troch typov najčastejších prezývok (na základe fyzických vlastností, duševných daností a príhod) najfrekventovanejšie pomenúva postavy prezývkami na základe fyzických dispozícií prostredníctvom podobnosti s nejakou herečkou, speváčkou či filmovou postavou, napr. Loline kamarátky sa podobali na herečky Ornellu Mutti a Meg Ryan.

... keď sa jej kamarátky spýtali ... Jedna vyzerala ako Ornella Mutti, ten istý úsmev, tá istá iskra, o dve triedy lepší intelekt a o tri triedy horší vkus na mužov pod svoju úroveň, vďaka čomu mala štyridsať a bola slobodná, čo sa však pri tom všetkom dá brať ako výhoda. Druhá sa podobala na Meg Ryan a rada vzbudzovala dojem, že v ničom nemá celkom jasno, čo samozrejme, absolútne nebola pravda, hlavne čo sa týka mužov a manželstva zvlášť. Bola druhýkrát vydatá a znova šťastne. Nieкто sa jednoducho vie narodiť.

Maxim E. Matkin: *Mužské interiéry*, s. 38

Stratégia autora pri pomenúvaní postáv menami známych osôb zo šoubiznisu tkvie v tom, že pri prvom kontakte s románovou postavou naznačí jej podobnosť so známou osobnosťou a hneď pri nasledujúcej situácii využíva rodné meno uvedenej osoby na pomenovanie románovej protagonistky.

Ornella zdvihla obočie a šla obzrieť zákusky. – A čo sa stalo s tou jeho dotyčnou? – spýtala sa Meg, ktorá nestrácala okolkami čas.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 39

Podobne aj ... akoby Britney Spears z oka vypadla v svadobných šatách sa necúva! – povedala Britney (s. 81).

Ďalšia postava má prezývkové literáronymum *slečna Marplová*.

Vyšla dáme v ústrety. Mala v sebe niečo zo slečny Marplovej z filmového spracovania ktorejosi detektívky Agathy Christie, keby sa, samozrejme slečna Marplová rozhodla vyskúšať nejaké steroidy. Táto slečna Marplová totiž vyzerala, že by Lolu vládala prehodiť cez dom, keby chcela. – Dovolil vám to niekto? – spýtala sa Marplová prisne – Tento dom môže zmeniť vaše životy, – povedala slečne Marplová.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 57

V texte na základe uvedeného princípu fungovali ako literáronymá prezývkové mená *Ornella*, *Meg* (priateľky Loly), *Britney* (pracovníčka z požičovne svadobných a spoločenských šiat), *slečna Marplová* (majiteľka domu).

Subdominantné pole literáronym dotvárali literáronymá *Selma* a *Karl*. *Karl* bol vlastne Karol, ktorý pred tridsiatmi rokmi emigroval a teraz sa vrátil ako riaditeľ slovenského zastúpenia švédskej firmy. *Selma* bola jeho manželka. Onymum *Selma* je pôvodne domáca podoba mena Anzelma (nem. Anselma), ktoré je odvodené z nem. Anselm, Anshelm s významom božia prilba či ochrana. *Selma* však tragicky zahynula pri páde zo strechy, keď chcela naolejovať kohúta, ktorý škripal. *Lola* sa po rozvoze s *Gregorom* zblížila s *Karlom* a za neho sa aj vydala.

No vo dverách sa neobjavila Ornella, ale slečne Marplová. ... – Neruším? – spýtala sa a vhrnula dnu. – Len poďte ďalej, – povedala Lola. – Vraj ste sa znovu vydali?. – Áno, – povedala Lola. – Aké to je? – Šťastné. – Vidno to na vás. Vidno to tu na všetkom. – Ďakujem. – Videla som, že máte návštevu. – Len bývalý manžel a svokor. – Zaujímavá kombinácia. – Len pri pohľade zvonka. – Ako sa znášajú všetci tí vaši muži? – Teraz už dobre.

Maxim E. Matkin: Mužské interiéry, s. 171

2.2. Horizontálna os nominačného systému je napĺňaná literárnymi geonymami a chrématonymami, resp. prepojená s priestorom a spoločnosťou. Geonymický priestor nie je priamo onymicky pomenovaný. Možno ho však dedukovať z niektorých geoným a chrématoným. Bratislavskú geonymiu zastupuje len toponymum *Miletička* v spojení trhovisko *na Miletičke* (s. 106). Iné bratislavské urbanonymá typu *Miletičova ul.* sa tu nenachádzajú. Urbonymum *Bratislava* sa objavuje len jedenkrát v rozhovore Šeri s mamou, ktorá sa jej pýta, či naozaj musela ísť za prácou až *do Bratislavy* (s. 72). Bratislavská chrématonymia je zreteľnejšie signalizovaná ako bratislavská geonymia prostredníctvom chrématoným typu *Aupark*. Názvy obchodných reťazcov dopĺňajú chrématonymá *Ikea, Billa, Tesco, Terno*. V románe Maxima E. Matkina *Mužské interiéry* sa reálny historický čas uvádza: spomínajú sa roky 1916 ako rok potopenia *Britannicu* (s. 97), 1933 ako rok postavenia domu otcom slečny Marplovej (s. 58) a rok 1978 ako rok, keď fúzatý blondiak spolujateľ predávaného domu chodil na diskotéky (s. 52). Čas sa však signalizuje aj chrématonymicky. Chrématonymický čas zreteľne signalizujú názvy obchodných reťazcov *Aupark, Ikea, Billa, Tesco, Terno*, ktoré sa na Slovensku objavili po roku 1989 v dôsledku politických a ekonomických zmien. Dominantu horizontálnej osi tvorí slovenská (bratislavská) geonymia a chrématonymia, subdominantami je neslovenská geonymia typu *Reykjavik*, ojedinele aj chrématonymia typu *Titanic*.

3. Záver

Literárny v románe Maxima E. Matkina *Mužské interiéry* fungujú v osovo štrukturovanom onymickom systéme, v ktorom reálny historický a literárny čas majú spoločné koordináty signalizované temporálne aj chrématonymicky. Na vertikálnej osi sa nachádzajú literárny antroponým, ktoré majú dominantnú (Gregor, Lola, Šeri), subdominantnú (Teodor, Elvis, Filip, Karl, Selma) a periférnu pozíciu (Siamka, Špako, Haribo, Ornella, Meg, Milada a pod). Na horizontálnej osi sú umiestnené literárny geoným a chrématoným, ktoré sú v dominantnej (typu *Miletička* a typu *Aupark*) a subdominantnej (typu *Reykjavik* a typu *Britannicu*) pozícií.

Klíčová slova

literárny námená – Maxim E. Matkin – román Mužské interiéry

literary names – Maxim E. Matkin – novel Man's Interior

Resumé

Odaloš, P.: Literary Names in a Novel by Maxim E. Matkin Man's Interior.

The aim of the paper is to introduce the system of the names in the novel Man's Interior by Maxim E. Matkin. They work in vertical and horizontal onymic system. A vertical axis cumulates antroponyms which are connected to time as well as a horizontal axis cumulates geonyms and chrematonyms which are connected to space and society.

Literatura

MATKIN, M. E.: Mužské interiéry. Bratislava: Slovart, 2007. 174 s.

ODALOŠ, Pavol (2003 a): Literárnyomá v Ballekovej próze 60. rokov. In: Zborník z vedeckej konferencie Literárne tradície B. Bystrice 60. roky 20. storočia. Banská Bystrica 20. marca 2002. Edit. P. Odaloš – J. Lomenčík. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2003. s. 43 – 57.

ODALOŠ, Pavol (2003 b): Literárnyomá v Ballekovej próze Biely vrabec. In: Vlastné meno v komunikácii. In: 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2003, s. 307 – 314.

ODALOŠ, Pavol (2003 c): Ballekova onymia. In: Literárne dielo Ladislava Balleka. Zborník z literárnovednej konferencie uskutočnenej 23. októbra 2002. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 78 – 87.

ODALOŠ, Pavol (2005): Literárnyomá Ballekovho Denníka lekárnik Eugena Filadelfiho. In: Západoslovenské jazyky v 21. stolytí. 2. Editorky J. Svobodová – D. Svobodová – E. Höflerová. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravskej univerzity, 2005, s. 103 – 110.

ODALOŠ, Pavol (2006 a): Literárnyomá v Ballekovom Pomocníkovi. In: Literárne tradície Banskej Bystrice II. (70. roky 20. storočia). Regionálna kultúra v školskej praxi z aspektu literárnovedného a literárnodidaktického, lingvistického a lingvodidaktického, so zameraním na slovesnú tvorbu druhej polovice 20. storočia autorov žijúcich v regióne B. Bystrice. B. Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2006, s. 38 – 45.

ODALOŠ, Pavol (2006 b): Literárnyomá v Ballekovom Lesnom divadlo. In: Acta onomastica. Věnováno k sedmdesátým narozeninám PhDr. Miloslavy Knappové, CSc. Ročník XLVII. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2006, s. 358 – 365.

ODALOŠ, Pavol (2007 a): Literárnyomá Ballekovho palánskeho obdobia. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Považuj – P. Žigo. Bratislava: Veda, 2007, s. 252 – 258.

ODALOŠ, Pavol (2007 b): Literárnyomá v Ballekových reflexiách „Letiace roky“. In: Nowe nazwy własne, nowe tendencie badawcze. Zost. A. Ciešlikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek. Kraków: Pandit, 2007, s. 611 – 616.

ODALOŠ, Pavol (2007 c): Ballekova publicistika versus vlastné meno. In: Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných profesorce PhDr. Marii Čechové, DrSc. Red. D. Moldanová

– M. Balowski. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelistu Purkyně, 2007, s. 251 – 256.

ODALOŠ, Pavol (2008 a): Literárne vlastné mená v prozaickom v prozaickom diele Pavla Kondača. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 17. – 18. októbra 2007. Red. A. Uhrinová – A. J. Tóth. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 297 – 302.

ODALOŠ, Pavol (2008 b): Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien. In: Onomastika a škola 8. Sborník z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23. – 24. ledna 2008. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 29 – 36.

ODALOŠ, Pavol (2009 a): Spoločenská determinácia literárnyh v slovenskom literárnom vývine. In: Studia Slovakistika 9. Onomastika. Antroponomastika. Užhorod: Užhorodská národná univerzita, 2009, s. 303 – 310.

ODALOŠ, Pavol (2009 b): Literárnyh v diele Maxima E. Matkina Polnočný denník. In: Ty, já a oni v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2. – 4. září 2008. 1. díl – část jazykovědná. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelistu Purkyně, 2009, s. 293 – 296.

ODALOŠ, Pavol (2009 c): Literárnyh v Ballekovom Čudnom spáčoví zo Slovenského raja. In: Języki zachodniosłowiańskie w XXI wieku. Tom 3 Współczesne języki słowiańskie. Red. O. Wolińska – M. Szymczak-Rozlach. Katowice – Banská Bystrica – Ostrava: Uniwersytet Śląski – Univerzita Mateja Bela – Ostravská univerzita, 2009 s. 163 – 174.

Úloha jinojazyčných prvků v současné české próze¹

Jindřiška Svobodová

0. Recepce uměleckého textu funguje v rámci mezilidské komunikační aktivity jako komunikační akt sui generis a její specifčnost vyplývá zejména ze dvou zásadních rysů. První se týká faktu, že umělecké texty sice mají svého reálného podavatele, tedy autora, i svého reálného příjemce, tedy čtenáře, ale jak upozorňuje Mareš, nezapojují se do „*instrumentálního komunikačního procesu, neboť jejich primární funkcí není věcné sdělování, popř. působení na příjemce, ale vyvolání estetického prožitku*“ (Mareš, 2003, s. 24). Druhá klíčová vlastnost pak souvisí s rozvrstveností komunikačních aktivit, které jsou s recepcí uměleckého textu spojeny. Jde o jev poměrně často zmiňovaný (viz např. Macurová 1993, Hausenblas – Macurová, 1996 a další), proto se na tomto místě omezíme pouze na připomenutí skutečnosti, že komunikace zde probíhá na dvou rovinách, a to na rovině primární mezi podavatelem textu a jeho adresátem a na rovině sekundární mezi postavami díla. Komunikační aktivita postav pak spolu s pásmem vypravěče vytváří celek uměleckého textu, má výrazný podíl na jeho celkové podobě a v jeho rámci se následně stává předmětem primární komunikační roviny.

Součástí komunikační strategie podavatele textu se stává i výběr prostředí, do kterého je děj uměleckého díla zasazen. V české literatuře posledního desetiletí není ničím výjimečným hledání motivů v cizím, často až exotickém prostředí. Lucie Česálková ve svém článku *Literatura prchající před vlastním stínem* definuje tendence platné pro tvorbu autorů nejmladší generace tímto způsobem: „*Současná literární generace jako by hledala svou inspiraci především za hranicemi. Vzdálené kouty se jí však daří zabydlet a českému čtenáři zprostředkovat s různou měrou originality a svým způsobem i uvážlivosti. Na jedné straně snaha čtenáře vyprávěním co nejméně unavit, ale i co nejméně nadchnout, na straně druhé snaha oslovit jej příběhem, jehož poselství zaniká pod hybridností jazyka. Česká literatura má našlápnuto mimo hranice své vlasti, skoro se však zdá, že i její úteky z domova mají sloužit jako jakási vnitřní terapie, jež upozorňuje na stíny, které jí leží na dosud nedovyvinuté polistopadové duši a kterým se snaží vzdorovat únikem*“ (Literárky 2008, č. 4²). Svým způsobem exotičtí hrdinové pak ale nežádka vyrůstají ze zkušeností samotných autorů a Česálková upozorňuje na skutečnost, že tvůrci „*...na neschopnost vyřešit své problémy doma reagují jednoduše: útekem do ciziny. Prismatem odcizení od zaběhaných domácích vztahů nahlíží se*

¹ Článek vznikl s podporou grantového projektu ESF Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů, registrační číslo CZ.1.07/2.2.00/15.0275.

² Přístupno na http://literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5960&rok=2008&cislo=44, 13. 12. 2010

především intimní problémy mladých hrdinů na prahu či před prahem dospělosti snáze, než v kulisách domácího prostředí“ (Literárky 2008, č. 4³).

1. Téma jazyka a jeho úloha při vzájemném ne/porozumění, při budování a boření komunikačních bariér se tak v kontextu současné české literatury stávají nosným prvkem ve výstavbě řady prozaických textů, a to nejenom v tvorbě generační skupiny „útěkářů“. Jak rozdílná může být funkce jinojazyčných prvků v uměleckém textu chceme demonstrovat na pracích dvou současných autorek – Moniky Zgustové a Kateřiny Tučkové.

1.1. Monika Zgustová sice podobně jako „útěkáři“ zasazuje děj vlastních próz do prostředí, které může českému čtenáři připadat exotické, ovšem pro ni samotnou je důvěrně známé, důležitým prvkem se navíc stává i jejich časová lokalizace do více či méně vzdálené historie. Předmětem našeho zájmu se stal jednak její triptych *Grave cantabile* (Zgustová, 2000), jednak próza *Peppermint frappé* (Zgustová, 2002). V časoprostoru uměleckého díla se setkávají postavy, jejichž komunikační aktivita probíhá v jazyce, který je jiný než bazový jazyk vlastního textu. Vícejazyčnost a textová heterogenost jsou zde tak naprosto legitimní, spoluvytváří celkový smysl textu a jsou funkčním prostředkem pro dosažení estetického účinku na straně adresáta (srovnej Mareš, 2003, s. 15).

1.2. I v případě románu Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* (Tučková, 2009) se tematizace užití různých jazykových kódů stává funkčním prvkem jeho výstavby, situace je ale odlišná v tom, že děj je lokalizován na území Moravy a užití němčiny je vždy příznakové a bývá spojováno se zařazením postavy k jisté sociální skupině, plní tedy nejenom funkci charakterizační, ale také hodnotovou (srovnej Mareš, 2003, s. 42).

Ve všech analyzovaných textech tak hraje zásadní roli prostředí, do kterého je umístěn časoprostor fikčního světa postav. To totiž zpravidla není výsledkem svobodného výběru, postava je vývojem událostí přinucena k životu v jistých kulisách, v nichž dochází ke střetávání a míšení různých jazyků. Užitý kód pak nezdědka funguje jako projev „národního ducha“ a jeho užití je spojeno s vědomým přihlášením se k jistým hodnotám. Výskyt více jazyků je projevem textové heterogenosti a umělecký text je hierarchizován, mezi jednotlivými složkami ovšem nemůže existovat vztah absolutní symetrie. Proti sobě se tak ocitají dva jazyky, bazový a implantovaný, jejichž užití plní v kontextu uměleckého díla vždy svoji funkci a ve svém důsledku výrazně ovlivňuje čtenářskou percepci. „*Adresát je subjekt implikovaný textem, jehož rolí je takové porozumění, jaké je textem předpokládáno a programováno. Ve vztahu k vícejazyčnosti se tedy role adresáta naplňuje*

³ Přístupno na http://literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5960&rok=2008&cislo=44, 13. 12. 2010

tím, že je vybaven předpokládanými jazykovými znalostmi, k nimž se ovšem často úzce připojují i znalosti kulturní (Mareš, 2003, s. 26).

Ve fikčním světě uměleckého textu se setkávají postavy, které při své komunikaci používají jako nástroj určitý jazyk. Způsob, jakým je jejich komunikační aktivita ztvárněna, je součástí autorského záměru, a pokud je užit včleněný jazyk, je to v textu obvykle nějakým způsobem signalizováno; je-li navíc správné dekódování jinojazyčných vyjádření limitující pro porozumění textu jako celku, stávají se jeho součástí i překladové pasáže. Pasáže v jiném než bázovém jazyce musí být čtenáři nějak zpřístupněny a v důsledku toho se pak jinojazyčná vyjádření „rozpadají“ na složku výrazovou, tedy de facto na určitý znak spojený s hláskovou reprezentací, který pro programovaného čtenáře nemusí být srozumitelný, a na složku významovou, tedy vlastně na překlad přístupný všem, tedy i nepoučeným čtenářům.

2. Z hlediska funkčního využití jinojazyčných prvků má mezi sledovanými prózami zcela specifické postavení první část triptychu Moniky Zgustové *Grave cantabile Kříšťálový pohár*. Jeho děj je zasazen do prostředí Španělska konce 18. století, postavy tak v původním českém literárním textu komunikují převážně španělsky, nevzniká zde ale žádné napětí mezi bázovým a včleněným jazykem, jako tomu bývá v případech, kdy se nebázový jazyk stává nositelem nějakých sociálních nebo kulturních hodnot a stojí v opozici proti jazyku většinové společnosti. Jeho užití by se tím totiž stalo nějak příznakovým. Ve výstavbě textu hraje zásadní roli jeho časoprostorová lokalizace, děj se odehrává v kulisách velmi horkého španělského podnebí a na straně recipienta jsou aktualizovány stereotypy, které si středoevropan běžně s touto zemí spojuje. Pro dokreslení atmosféry jsou například užívány specifické prostředky sociální deixe:

Consuelo, má komorná a dlouholetá confidente, tady běhá, pořád něco někomu přikazuje (...)
(Zgustová, 2000, s. 12)

Půjdeme na první sezení, done Francisco. (...) Takhle si seňora duquesa přeje být malována?
(Zgustová, 2000, s. 33)

José, cariño! Vrhla jsem se na něj.(Zgustová, 2000, s. 49)

Včleněné jazykové prostředky v takových případech slouží jako indikátor národní příslušnosti, recipientovi je jejich užitím signalizováno, že zaznamenaná komunikace byla ve fikčním světě uměleckého textu realizována v jistém jazykovém kódu. Díky skutečnosti, že pro pochopení textu jako celku není jejich dekódování limitující, ale zejména díky všeobecné srozumitelnosti nejsou převáděny do bázového jazyka. Podobnou funkci ve výstavbě textu hrají i výrazy jako např. *maja*

nebo *bandoleros*, na jejich snadnou převoditelnost už ale autorka nespolehá a do komunikátu vkládá i české ekvivalenty:

Hluboký výstřih černých šatů jsem poloskrývala pod ohnivě červeným brokátovým šátkem: maja, holka z lidu, cikánka. (Zgustová, 2000, s. 19)

Před Cordobou nás varovali, abychom si hodně zajeli a vyhnuli se místům, kde prý řadí bandoleros. Nechtěla jsem o žádné zajižďce ani slyšet, loupežníků jsem se nebála; kočím jsem slíbila dvojnásobný plat. (Zgustová, 2000, s. 48)

2.1. Užití izolovaných lexikálních jednotek evokujících včleněný jazyk je v textu poměrně časté a plní důležitou funkci pro dokreslení charakteru časoprostoru uměleckého textu. Přesto není jejich správné dekodování limitující pro pochopení textu jako celku. V próze se ovšem vyskytují i jinojazyčné věty a celé pasáže, které se vždy výrazně podílí na estetickém působení textu jako celku. Jejich zpřístupnění nepoučenému čtenáři může být různé. Krajní případ představují francouzské verše, které jsou přeloženy v poznámce pod čarou. Jde o původní Diderotovu myšlenku zprostředkovanou hlavní hrdince dědečkem vracející se v jejich horečnatých vzpomínkách (Zgustová, 2000, s. 39). Protipól „záznamu“ autentického projevu skutečně historické postavy představují Goyovy výroky včleněné do pásma postav jako „zadokumentovaná“ verbální aktivita, a aby byla naplněna funkce dokumentační (viz Mareš, 2003, s. 42), volí si autorka opět umělecky nejméně působivý způsob převodu a znakovou podobu původního španělského vyjádření podává v poznámce pod čarou (Zgustová, 2000, s. 55, 56, 57, 58-59).

Vedle těchto extrémních případů se objevují i větná vyjádření, která organicky prostupují replikami postav, z hlediska čtenářské percepce je velmi působivý případ, kdy replika postupně narůstá v pravidelném střídání obou kódů:

„Don Francisco, he venido ...“ řekla jsem, abych přerušila jeho pátrání.

„Přišla jsem, aby ...“ ale malíř vyšel ze dveří (...)

„Don Francisco, he venido para ...“

„Přišla jsem, abyste mi namaloval obličej!“ (...)

„Don Francisco, he venido para que me pinte la cara, namalujte mě, naličte mě, jdu na večeri s královnou a chci, aby pukla závistí.“ (Zgustová, 2000, s. 21)

Práce s převáděním včleněných prostředků do bázevého jazyka se stává účinným nástrojem při dosažení uměleckých kvalit celého textu. Autorka se pouze výjimečně spokojí s okamžitým a

doslovným překladem, např. Muž a žena svázání dohromady. No hay quien nos desate! Nikdo nás nemůže od sebe odpoutat! (Zgustová, 2000, s. 77), pro celý text je mnohem příznačnější tematizace španělského textu v komentáři hlavní postavy, vévodkyně z Alby:

U krbu se válel rozepsaný dopis. „Amigo Martín: Maldita sea, hijo tu madre, co mi tu pišeš za pitomosti o mých aragonských příbuzných, osle...“ Ten člověk je nepořádný, kleje, nadává a navíc neumí ani pořádně pravopis! (Zgustová, 2000, s. 21)

Přitažlivost a působivost textu je zvyšována také opakovaným vynořováním určitých jinojazyčných replik. V odstupu přibližně dvaceti stran se vrací charakteristika malíře Goy, vždy doplněná převodem do bázového jazyka:

Ese hombre toscó y bruto. Doopravdy je to hrubý a neotesaný muž? (Zgustová, 2000, s. 34)

Proč se vlastně dívám na Francisca jako na nevzdělaného vesnického neotesance? Paco, un hombre toscó y bruto? Ne, to já ho chci tak vidět. (Zgustová, 2000, s. 56)

2.2. Vedle španělštiny, která bývá užívána zejména při spodobněni mluvené komunikace, se v textu vyskytuje i francouzština. Ta zde plní jednak úlohu literárního jazyka, jednak v prostředí starých španělských šlechtických rodin slouží jako komunikační nástroj mezi hlavní hrdinkou, vévodkyní z Alby, a jejím manželem:

Je vous supplie de souper avec moi aujourd'hui après mon concert, vers minuit. Dal jsem připravit k malé intimní večeři Vaše oblíbené pokrmy – kdybych mohl, sám bych šel lovit ústřice (...) a s nimi bych vám složil do klína i krásnou perlu. Une perle qui ne peut jamais rivaliser avec votre beauté car vous êtes la plus ravissante des créatures. (Zgustová, 2000, s. 41-42)

Milostné vyznání v dopise podváděného a často přehlíženého muže je prokládáno francouzskými větami, které zůstávají nepřeloženy. Užití francouzštiny může v daném kontextu u čtenáře evokovat stereotypní spojení tohoto jazyka s erotikou, v našem případě ovšem manželé užívají francouzštinu i v další konverzaci, která již rozhodně milostný podtón postrádá:

„Ráda bych vyhověla vašemu přání, mon chér époux, i když taková cesta při vašem zdravotním stavu, ça signifie commetre une grave imprudence. Není to však možné ...“ (Zgustová, 2000, s. 43)

V podobných případech dochází k tzv. zdvojení recipienta (viz Mareš 2003, s. 29). Ačkoli pochopení celku literárního textu není limitováno správným dekodováním těchto pasáží, máme tu vedle sebe dva prototypické adresáty – jednoho, který je schopen porozumět slovům okouzleného muže a rezervované manželky, a druhého, pro nějž zůstávají jinojazyčná vyjádření pouze výrazem

bez obsahu. Poněkud shovívavější je autorka k recipientovi v případě, kdy se v textu objevují citace francouzských literárních děl. Organické včlenění českého překladu se stává jedním z nejpůsobivějších prostředků při vytváření estetické kvality celého textu (viz Zgustová, 2000, s. 70).

3. Ve vyobrazení tragických osudů velkých žen pokračuje Zgustová i ve druhé části triptychu Granátový náhrdelník, věnované Boženě Němcové. Funkce včleněného jazyka se ve výstavbě tohoto textu výrazně proměňuje. Dochází zde totiž ke vzniku velmi výrazného napětí mezi oběma užitými kódy, včleněný jazyk je nositelem výrazně negativních hodnot, jde o jazyk represe, policejní šikany a o nástroj omezování svobody.

Na první pohled je velmi nápadná nižší frekvence jinojazyčných lexikálních jednotek i rozsáhlejších textových úseků. Velký podíl na výstavbě celé prózy mají rozhovory mezi Rakušanem, policejním vyšetřovatelem von Päumannem, a jeho informátorkou, Českou Vítězkou Paulovou, alias Antonií Záleskou. Komunikace mezi těmito postavami zjevně probíhá v němčině, autorka se při signalizaci užitého kódu omezuje na formu, kterou Mareš (2003, s 36) nazývá evokace. Jde o takové případy, kdy je užitím jistých izolovaných lexikálních jednotek u čtenáře vyvolána představa daného jazyka. K tomu bývají užívány takové výrazové prostředky, jejichž význam je všeobecně znám, jde tedy např. o oslovení, pozdravy nebo částice doprovázející údiv, úlek a podobně. V analyzovaném textu se tak velmi často opakují prostředky sociální deixy jako *Fräulein*, *Herr*, pozdrav *Auf Wiedersehen* nebo všeobecně známá hodnotící částice *gut*.

„... *Oslové to jsou, protože se koří ženě, která píše česky. Čeština je mrtvý jazyk.*“

„*Myslíte, Herr von Päumann?*“

„*Ano, a není-li ještě úplně mrtvý, my se postaráme, aby byl.*“

„*Jawohl, Herr von Päumann. Nepochybně. Koho mám ještě sledovat?*“

„*Mluvilo se o obdivovatelích. Že by měla milence?*“

„*Bitte?*“ (Zgustová, 2000, s. 120)

3.1 Užití větných pasáží je velmi sporadické, vždy ale jde o poměrně zajímavé případy, které jsou nápadné jak svou formou, tak funkcí ve výstavbě celého textu.

Na dvou místech se objevuje Goethův citát: *Was ist Pflicht? Pflicht ist, was sich der Mensch selbst befiehlt!* (Zgustová, 2000, s. 85, 88). Poprvé s ním přichází placená informátorka za policejním vyšetřovatelem. Citát si opsala z dopisu Boženy Němcové adresovaného jejímu muži. Jelikož je zaznamenán v jazyce, který je v zobrazeném časoprostoru považován za všeobecně

srozumitelný, není opatřen bezprostředním doslovným překladem. Tatáž slova se ale vynořují znovu, když vyšetřovatel připravuje zprávu pro svého nadřízeného. Jeho úvahy se evidentně realizují v němčině, výskyt nebázového včleněného jazyka ale není signalizován a recipientovi, který němčinu neovládá, je tak s jistým zpožděním předložen i český ekvivalent:

A ten Goethův citát: „Was ist Pflicht? Pflicht ist, was sich der Mensch selbst befiehlt!“ jsem neznal, ale vzal jsem ho za svůj. Ano, platí i pro mě. Co je povinnost? Povinnost je pro mne to, co si sám uložím. (Zgustová, 2000, s. 88)

Po formální stránce je zajímavý také německý verš: *„Aus meinen großen Schmerzen mach ich die kleine Lieder“* (Zgustová, 2000, s. 86). Záměrná neumělost a jazyková nedokonalost tohoto veršíku v úvahách von Päuanna o informátorce Vítězce Paulové slouží jako prostředek pro vyjádření despektu rakouského policisty k netalentovaným, ale o to více ambiciózním „umělcům“, kteří si od dobrovolného přijetí němčiny slibují snadnější a rychlejší dosažení úspěchu.

4. Funkce vícejazyčnosti se výrazně proměňuje v závěrečné části triptychu Šňůra perel. Spisovatelka a básnička Nina Berberova se jako příslušnice poměrně uzavřené komunity ruských porevolučních emigrantů ocitá na různých místech Evropy, v období následujícím po druhé světové válce ji nakonec opouští a svůj domov natrvalo nachází v Americe. I v tomto textu plní důležitou roli prostor, ve kterém se fikční děj odehrává, situace je ale zajímavá zejména tím, že komunikující postavy si svůj mateřský jazyk přenášejí s sebou a kód většinové společnosti pro ně paradoxně získává roli jazyka včleněného. Příslušníci ruské emigrace si nepřestávají uvědomovat svou jinakost, a ačkoli jsou eliminovány prostředky, jimiž by bylo signalizováno užití daného konkrétního jazyka, z komunikačního kontextu lze vyvozovat, že v uzavřené společnosti ruských emigrantů je jako nástroj dorozumění používána právě ruština:

Odvrátil jsem se. Podobné hovory byly mezi Rusy běžné a nudily mě. Sedl jsem si na prázdnou židli a na půl ucha jsem poslouchal okolní hovor. Bunin mluvil o tom, že ... (Zgustová, 2000, s. 148-149)

A paradoxně právě užití francouzštiny, tedy jazyka většinové společnosti, je v komunikaci postav zachyceno formou prezence (viz Mareš, 2003, s. 35), když jsou části fikčního dialogu zachyceny tak, jak proběhly ve světě uměleckého textu:

„Monsieur, ce métro va a Billancourt?“

„Oui monsieur. Ale v Billancourtu není nic zajímavého. Jsou tam jen továrny a přistěhovalci. Zvlášť Rusové a Arabové.“ (...)

„Vous êtes très gentil, monsieur, mais je connais Paris assez bien. Bonne journée!“ (Zgustová, 2000, s. 151)

5.1. Téma jazykového střetávání a prvky jinojazyčnosti hrají významnou roli i při budování struktury dalšího literárního textu Moniky Zgustové *Peppermint frappé*. Jádrem mikrokosmu zobrazeného fiktivního světa je omezeno na poměrně uzavřenou a ve své podstatě nesourodou skupinku tří lidí. Jejich původ a jazyková vybavenost plní v celku literárního textu důležitou funkci. Mladý novinář a spisovatel, Rus Vadim, se v Petrohradu setká s významnou malířkou, Američankou ruského původu, Patricií. Rozhodne se, že napíše její životopisnou knihu, a vydá se za ní do Španělska. Patricie ovšem v té době sdílí domácnost s exotickou Afroameričankou Radhikou. Jejich jazykové dispozice i limity vedou k přeměně luxusní španělské vily v jakousi babylonskou věž; zmatení jazyků se stává obohacením i trestem pro všechny zúčastněné. Jednotliví účastníci komunikace vytvářejí různé komunikační okruhy, Vadim při styku s Patricií užívá ruštinu, ačkoli její komunikační zběhllost v jazyku, který přestala používat už jako dítě, je omezená:

V netrpělivosti byl její americký přízvuk patrný až do té míry, že se zdálo, že mluví anglicky a ne rusky. Slovo plete řekla po anglicku confuse. (Zgustová, 2002, s. 12)

A kresbu podepsala, s věnováním. Začala anglicky, potom to přeškrtnala a napsala to rusky. Dětským písmem někoho, kdo azbukou není zvyklý psát. (Zgustová, 2002, s. 31)

Pro druhý komunikační okruh, tedy pro komunikaci obou žen, je příznačná angličtina, angličtinu konečně užívají při komunikaci i Vadim s Radhikou. Určitou bariéru v tomto případě představuje Vadimova omezená znalost angličtiny:

„Lágrý a gulagy měly větší vliv na celé století, na společnost, na dějiny,“ vysvětloval Vadim *horečnatě*. *Slovesné časy se mu popletly a jeho anglická výslovnost byla strašná.* (...) „*Tak je to v Rusku,*“ Radhika vyslovovala pečlivě každou slabiku jako pro začátečnický kurs angličtiny, ... (Zgustová, 2002, s. 106)

Součástí prózy je i linie vzpomínek Vadimova otce, který se nikdy nedokázal vyrovnat se svou účastí na invazi spojeneckých vojsk v Praze. Spolu s ostatními ruskými vojáky byl za svou neznalost

jazyka potrestán sociálním vyloučením, z neschopnosti domluvit se vyrostla bariéra, která je v próze často tematizována:

Všichni mluví česky, nerozumi jim. Jedno slovo se opakuje. Proč. S táhlou melodií. S otázkou v očích. Proč. Na něco se tážou. Co chtějí vědět. Proč. (Zgustová, 2002, s. 65-66)

V tomto prozaickém textu je výskyt jinojazyčných vyjádření formou prezence (tedy autentickým zápisem ve včleněném jazyce) velmi sporadický, pro autorku je mnohem důležitější sledovat, jaká omezení vyplývají z neznalosti nebo z omezené znalosti dalších jazykových kódů.

6. Trend užívat při výstavbě uměleckých textů téma jazykového střetávání a téma komplikovaného případně úplně eliminovaného porozumění dokládá i tvorba Kateřiny Tučkové, představitelky nejmladší generace českých prozaiků. Tematizace užívání jistého včleněného jazykového kódu je nosným prvkem ve výstavbě jejího románu *Vyhnutí Gerty Schnirch* (2009). Pasáže v němčině zde bývají důsledně vyznačeny kurzívou a užití tohoto jazykového kódu pak slouží jako prostředek pro zařazení postavy; v předválečném i válečném multikulturním Brně užitý kód jednoznačně ukazuje, kam kdo patří. Tato hodnotová funkce jazyka vzrůstá při polarizaci společnosti v polovině třicátých let minulého století. Na německou a českou část je v té době rozděleno nejenom Brno, ale i rodina titulní postavy Gerty Schnirch:

Dobré ráno, pozdravila Gerta, matka nervózně mrkla po otci, pak se na ni usmála, pokývla a otec odpověděl: - Grüß Gott⁴. (Tučková, 2009, s. 21)

Němčina je ale jazykem nejenom fašistických pohlavárů a příslušníků jejich rodin, je to také jazyk běžných brněnských Němců. Tučková tak funkčně využívá němčinu v promluvách postav reprezentujících a symbolizujících nenáviděnou politickou garnituru:

Mohl za sebou nechat město zrýt drškou zem, mit der Schnauze den Boden graben, jak s oblibou říkal v jiných kontextech, ... (Tučková, 2009, s. 34);

současně je to ale také jediný dorozumivací prostředek těch brněnských Němců, kteří jsou obětí války:

Je po všem! rozléhalo se kolem Gerty, která stoupala v chumlu po schodech.

Je konec, přežili jsme to.

Wir sind am Leben, Gott sei Dank.

⁴ Abychom dodrželi jednotný ráz citací, používáme v případě románu *Vyhnutí Gerty Schnirch* kurzívu a běžný typ písma naopak, než je tomu v textu originálu.

I Gerta děkovala. (Tučková, 2009, s. 54)

A hodnotová funkce jazyka je výrazně posílena i v době bezprostředně poválečné, kdy jsou zubožené a fyzicky ponižované Němky donuceny opustit při nočním pochodu Brno:

Doch, nehmen Sie doch, *vezměte si a nebojte se. Vezměte si, napijte se, opakovala žena v šátku a natahovala se k průvodu s hrnky v obou rukách.* (Tučková, 2009, s. 106)

Odlišnost v jazykové vybavenosti postav je diskriminujícím faktorem nejenom v případě žen, které se rozhodly zůstat na moravských statcích:

Než se Gerta stačila dotknout klapek psacího stroje, zeptal se Šenk: - Česky umíš?

Ein bisschen, *trošku, pokývala Maria, ale ně moc dobře.* (Tučková, 2009, s. 144),

ale výrazně limituje i ty, které využily příležitosti a odešly na konci čtyřicátých let do Rakouska:

Já nevím, co si lidi mysleli, že jim uděláme, že nás tak nesnášeli. ...Vždycky mě prozradilo bémákování, ten náš měkký brněnský přízvuk, nebyla jsem s to si osvojit to jejich weanerisch. Sotva jsem promluvila, hned věděli, že jsem Tšechin. A vědí to dodnes a reagují, jen si představte ty ksichty. (Tučková, 2009, s. 335)

Němčina tak staví kolem Gerty a ostatních etnických Němců hradby, které je uzavírají do gheta nejenom v poválečné jihomoravské Perně, ale také v Brně mnohem pozdějších let. V izolaci a uzavření zůstávají ti, kdo se snaží na svou minulost zapomenout a němčině se vědomě vyhýbají, ale i ti, kteří na svém němectví důsledně lpí.

Užívání včleněného jazyka tak v případě tohoto uměleckého textu nese řadu funkcí – ať už jde o funkci atmosférotvornou nebo hodnotovou, biblicky příznačné zmatení jazyků ale v tomto případě znamená pro uživatele jiných než bázových kódů vždy trest.

7. Velmi omezený vzorek novějších prozaických textů ukazuje na poměrně silný trend tematizace jazykového rozrůznění multikulturních společností. Autoři uměleckých textů tak při hledání jinakosti nemusí nutně opouštět svůj region a nacházet inspiraci v exotické cizině, jazykové a kulturní střetávání je příznačné i pro středoevropský kontext.

Resume

Function of „foreign“ elements in contemporary Czech prose

Present paper aims to analyze function of „foreign“ elements in literary texts by Monika Zgustová and Kteřina Tučková, specifically their role in the building of spatio-temporal frames in literary texts and their structure in general. Attention is also paid to the way these elements are mediated to the recipient

Prameny

Tučková, K. (2009): *Vyhánání Gerty Schnirch*. Brno: Host.

Zgustová, M. (2000): *Grave cantabile*. Praha: Odeon.

Zgustová, M. (2002): *Peppermint frappé*. Praha: Odeon.

Literatura

Doležel, L. (1993): *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Československý spisovatel.

Hausenblas, K. (1996): *Od tvaru ke smyslu textu*. In: Macurová – Mareš (eds): *Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK.

Macurová, A. – Mareš, P. (1993): *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum

Mareš, P. (2003): „*Also Nazdar!*“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Karolinum.

Internetové zdroje:

http://literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5960&rok=2008&cislo=44, 13. 12. 2010

Cudzie jazyky a preklad ako prostriedky interkultúrnej komunikácie

Ivan Šuša

Úvod

„*Hned' od prvého kontaktu s pohrdavými mužmi s čiernymi výložkami sme si všimli, že znalosť alebo neznalosť nemčiny tvorí deliacu čiaru. Kto im rozumel a súvisle odpovedal, s tým nadviazali zdanie ľudského vzťahu. Väčšina väzňov, ktorí nevedeli po nemecky, to znamená skoro všetci Taliani, zomreli v prvých desiatich až pätnástich dňoch po príchode.*“ Toto sú slová talianskeho židovského autora Prima Leviho zo svojich memoárov *Potopení a zachránení (I sommersi e i salvati*, do slov. preložil František Hruška) v ktorých svoje opisuje tragické roky, strávené v koncentračnom tábore. Jestvuje nepochybne málo autorov, ktorí dali pri opise obdobia holokaustu v lágroch takto otvorene na misku váh dve veličiny – znalosť cudzích jazykov ako devíza a záchrana na jednej strane a ich neznalosť ako obrovský nedostatok a možná, ba takmer istá smrť na strane druhej. Ako ďalej vysvetľuje, cudzí jazyk bol prostriedkom, ako ostať nažive, ako sa dohodnúť s ostatnými väzňami či pochopiť rozkazy, príkazy a nariadenia kápo. Mnohých židov, ktorí sa stretli na jednom mieste prakticky zo všetkých končín Európy, spájal jazyk jidiš, ten však ovládali len „ortodoxnejší“ židia z východnej Európy, pre ostatných to bol neznámy a mŕtvý jazyk – tento jazyk pomohol pri komunikácii medzi židmi z uvedenej geografickej oblasti a zároveň slúžil ako tajný dorozumievací jazyk. Možno, že prirovnanie potreby poznania cudzích jazykov a ich neznalosti ako potenciálnej smrti sa môže zdať dnešnému čitateľovi bizarné, ba možno i absurdné, je však nepochybné, že Primo Levi, ktorý prežil tragédiu šoa, zaraduje znalosť cudzieho jazyka medzi devízy, ktoré mu zachránili život...

Aj v dnešnej dobe je znalosť cudzích jazykov „pridanou hodnotou“ vo viacerých smeroch. Akiste, analogicky s Leviho skúsenosťou – môže byť záchranou života v nebezpečných situáciách (i keď verne, že už nikdy viac v takých, aké nám sprostredkoval spisovateľ). Celkove je dôležitou súčasťou v pracovnom procese, vymieňaní poznatkov, názorov, skúseností, pri cestovaní, hovorovej komunikácii a pod. Bez využívania cudzích jazykov – možno prehnane povedané – by sme si už vari ani nevedeli prečítať nápisy na obchodoch, pochopiť funkcie počítača či texty piesní. Po období povinnej výučby ruštiny, keď mnohí chápali tento jazyk len ako školský predmet, sme sa po roku 1989 dostali do úplne iných sfér a rozmerov – cudzí jazyk sa stal integrálnou súčasťou nášho bežného

života a jeho výučbu v školách už mladí ľudia vnímajú ako praktický a efektívny prostriedok k dosiahnutiu ich cieľa – a to je uplatnenie sa na pracovnom trhu, či už doma alebo v zahraničí.¹

Cudzie jazyky ako spájanie kultúr a jednotlivcov či globalizácia?

Kým (predovšetkým, no nielen) mladí ľudia v súčasnosti pochopili význam výučby cudzích jazykov, najmä angličtiny, a využívajú ich v čo najvyššej miere (spomeňme napr. bilaterálne výmeny medzi univerzitami, programy Erasmus/Socrates a i.), v odbornej – či už lingvistickej, translatickej, sociologickej či politickej – sa živo diskutuje o nástrahách, ktoré môže priniesť povinná výučba angličtiny, ako je tomu napríklad dnes na Slovensku (pre českého čitateľa pripomeňme, že Ministerstvo školstva SR sa rozhodlo zaviesť povinnú výučbu anglického jazyka pre žiakov základných škôl). Argumentuje sa nedostatkom kvalifikovaných pedagógov, nepripravenou koncepciou, obavou z uprednostňovania jedného jazyka na úkor ďalšieho (čo je mimochodom, nesprávna interpretácia, pretože žiak na základnej škole si bude môcť pribrať i ďalší cudzí jazyk podľa svojho výberu, resp. ponuky danej školy) a globalizačnými tendenciami. Nie celkom dobre sa však dá pochopiť termín globalizačné tendencie v kontexte výučby cudzích jazykov. Znalosť akéhokoľvek cudzieho jazyka je totiž lingvistickým a kultúrnym obohatením jednotlivca, nie je násilným „absorbovaním“ a akceptáciou kultúry a tradícií krajiny, jazyk ktorého daný jednotlivec študuje. V prípade angličtiny je potrebným a nevyhnutným prostriedkom komunikácie, v žiadnom prípade nie je vyjadrením podpory politike Spojených štátov amerických, Veľkej Británie či Austrálie. Politické chápanie globalizácie vo výučbe cudzích jazykov považujeme za scestné a neprospešné. Je nám blízka idea literárneho vedca a slavistu Andreja Červeňáka, ktorý v štúdiu Kultúra v období integrácie a globalizácie (porov. Červeňák, 2002) uvažuje o dvoch protipóloch: o fóbii malých, resp. regionálnych kultúr a mánii veľkých, globálnych kultúr, teda ako ako rozpor tzv. malých kultúr a veľkých integrovaných celkov (ako napr. anglofilná, germanofilná či rusofilná). Tento rozpor, logicky, pramení z geografickej veľkosti (či rozpinavosti), resp. politickým spojenectvom (dnes napr. Nemecko-Francúzsko) krajín. Neznamená to však automaticky vnucovanie ich kultúry či politiky na základe veľkosti a politicko-hospodárskych či diplomatických vplyvov (zoberme si napríklad prípad Maďarska – ide o geograficky malú krajinu, no vzhľadom na výrazný

¹ K téme porov. aj analýzu knihy Edwarda Saída – „verejného kritika a najvplyvnejšieho intelektuála anglicky hovoriaceho sveta“ – *Orientalism: Western Conception of the Orient* od slovenského komparatistu Róberta Gáfrika, porov. Gáfrik, 2010).

počet príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku je maďarčina silným, ba v niektorých obciach a mestách i dominantným, i keď stále menšinovým jazykom²).

A práve toto je základný a dôležitý bod politiky Európskej únie – vzhľadom na rozmanitosť kultúr a jazykov, je (resp. malo by byť) ovládanie akéhokoľvek cudzieho jazyka spojivom a nie deliacou čiarou medzi národmi a jednotlivcami. Práve preto sa uplatňuje princíp „jednoty v rozdielnosti“ – ako súhrn spoločnej európskej a národnej identity. Európsku identitu by mali prezentovať jej hodnoty a súdržnosť, národnú identitu vlastné dejiny a jazyk. Dosiagnuť tento stav nie je jednoduché, pretože rôzne partikulárne, osobné, historické či hospodársko-politické záujmy národných štátov blokujú vytvoreniu spoločnej európskej identity³.

Inakosť, cudzosť, diverzita⁴ – synonymá (s možno malými štylistickými odtienkami v závislosti od zmyslu a sémantickej motivácie), ktoré v mnohých vyvolávajú dodnes hrôzu či odpor, sú dôsledkom neprekonanej konzervatívnej politiky, spiatočníctva, stereotypov a nebezpečných fóbii (predovšetkým vnímanie inakosti v zmysle straty svojho, vlastného, národného, individuálneho, tradičného). Ako však funkčne pripomína Libuša Vajdová, „každé hľadanie identity obsahuje v sebe pátranie po odlišnom, inom, opačnom. Ako zadefinovať vlastnú špecifiku, ak nie pomocou rozdielneho? Podmienkou rozdelenia priestoru na vlastný a cudzí, je inakosť“ (Vajdová, 1999). Pojem diverzita sa často spája s termínom multikultúrnosť – ani tento termín nie je popretím vlastnej kultúry, i keď uznávame, že svojou podstatou je bližší fenoménu globalizácie (no nie je jeho príčinou). Práve multikultúrna výchova „apeluje na potrebu akceptovania kultúrnej rôznosti a (...) vedie k solidarite, rovnosti, partnerstvu a spolupráci“. (Huťková, 2009). Ako vidíme, v súčasnosti sa binárny vzťah „cudzie“ a „svoje“ uplatňuje na tzv. hodnotovej báze – konzervatívne, resp. národno-konzervatívne poňatie v zmysle straty tradičných hodnôt, obavy z globalizácie a multikultúrnosti, straty vlastnej (národnej) identity – a liberálne, resp. nadnárodné poňatie, ktoré zdôrazňuje slobodu, multikultúrnosť a hľadanie vzájomného a prospešne vyváženého vzťahu na osi „diverzita“ a „svoje“.

² GYORGY, L. Slovensko-maďarský bilingvизmus na národnošne zmiešanom území. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008

³ Ako píše talianska politologička Patrizia Prando, pokúšali sa už o ňu už predstavitelia povojnového európskeho federalistického hnutia, najmä Mario Albertini, „ktorý dal federalizmu charakteristiky ozajstnej ideológie s vlastnými cieľmi a autonómnymi hodnotovými kritériami“. Prando, 2010)

⁴ Mária Bieliková uvažuje o alterite a interkulturalite vo vzťahu k literárnej vede – „po prvé ide o kultúrne kontakty opísané v príslušných literárnych dielach a v nich obsiahnutú skúsenosť alterity cudzích kultúr; po druhé – ide o alteritu a interkulturalitu samotných skúmaných diel, ktoré sa tak stali svedkami inej doby a jej obrazom sveta. (Bieliková, 2007)

Ako prienik medzi týmito hraničnými fenoménmi sa javí byť globalizácia – teda vzťah, resp. pôsobenie medzi istými nadnárodnými, javmi a hodnotami (v zmysle globalizácie) a ich prispôbenie na miestne kultúrne hodnoty a podmienky (lokalizácia). „Vyjadruje príznačný trend – novú multiidentitu, spojenie viacerých identít a kultúrnych osobitostí obyvateľov Európy. Vzniká tu kompromisná aktivita jedincov vystavených globalizácii a vedomých si svojich lokálnych ukotvení“. (Rakšányiová, 2009). Ako príklad tohto javu uvádza Jana Rakšányiová v jazykovom kontexte odmietanie anglicizmov či amerikanizmov, dodržiavanie etikiet na výrobkoch v domácom jazyku a pod.⁵

Tu však vyvstáva otázka: bojujeme proti hegemonii jedného konkrétneho jazyka, či jazykov, alebo proti dominancii niektorej z kultúr, resp. ich hodnôt? Musí človek v mene boja proti globalizmu (napr. proti registrovaným partnerstvám gayov či interrupciám, ktoré sú výsadou liberálne založených krajín a kultúr) odmietat' tzv. západnú kultúru ako takú? A čo viac – má zmysel odmietat' angličtinu ako jazyk, lebo svojou dominanciou a šírením sa po celom svete (internet, chat, facebook...) reprezentuje pre národné štáty (najmä malé) ekonomickú, politickú a hodnotovú moc (v zmysle nadvlády či hegemoniu) a potenciálne pohltie vlastnej identity? Nehovoriac o nezmyselnom vzťahu zlé cudzie-dobré svoje, o ktorom píše Erik Leško ako o „imaginácii toho pomyselného my, ktoré je treba chrániť, pretože je v ohrození. Pomyselné my a oni srdcervúco oddeľuje a rozdeľuje, vedie ku generalizujúcej konštrukcii určitého nepriateľského oni – t. j. abstraktného kolektívna cudzieho“. (Leško, 2009).

Riešením je nepochybne odpolitizovanie otázky cudzích jazykov, uvedomovanie si vlastnej národnej identity, hodnôt a tradícií (vrátane hrdosti na svoj jazyk a jeho dôsledné uplatňovanie v úradnom styku), no zároveň neodmietanie cudzej identity a posilnenie vzájomnej medzikultúrnej komunikácii – tak, aby sa naplnila základná axióma o „jednote v rozdielnosti“. ⁶ Príkladom pozitívnej globalizácie (i keď nie všetci musia súhlasiť s týmto termínom, podobne ako s termínom pozitívna diskriminácia a pod.), resp. homologizácii, je napríklad Spoločný európsky rámec pre jazykové vzdelávanie (*Common European Framework*, v skratke CEF) – a to v zmysle (metodického

⁵ K téme porov. aj Miššíková, G. – Mačura, M, 2008.

⁶ Vedecký tandem Dudinská-Dudinský uvažuje i o tom, aký by určite interkultúrny dialóg nemal byť – nemal by byť späť s nejakým konkrétnym miestom, nemal by byť situáciou vynúteným politickým konštruktom, nemal by mať ani podobu eklektizmu rôznych kultúrnych tradícií a pod (Dudinská-Dudinský, 2009). Podotýkame, že konkrétne miesto nie je v synonymickom vzťahu k termínu kontaktné miesto, resp. kontaktný bod, „k ťažkostiam totiž dochádza vtedy, keď sú diverzity príliš markantné a nezmeriteľné a nenachádzajú žiadny kontaktný bod, z ktorého je možné začať dialóg“ (Prando, 2009).

a metodologického) zovšeobecnenia a zosúvzťažnenia jazykovej politiky vo vyučovacom procese (podľa jednotlivých úrovní rečových kompetencií – stupne A1, A2, B1, B2, C1, C2). Ako uvádza Emília Nemcová (v kontexte štúdií A. Van Eka), „na rozdiel od tradícií vo väčšine východoeurópskych štátov a Slovenska, ktoré sa sústreďujú na gramatickú stavbu jazyka (...), sa jazyk v komunikácii s jej intencionálnymi aspektmi v CEF vníma v sociálnom, kultúrnom kontexte“ (Nemcová, 2005).

Výučba cudzích jazykov (pre prekladateľov) ako krok k interkultúrnej komunikácii

Ako sme už uviedli, súčasná mladá generácia považuje učenie sa cudzích jazykov za jeden z prirodzených a dôležitých atribútov pri efektívnom uplatnení sa v zamestnaní a celkovo v bežnej komunikácii, najmä s modernými informačnými technológiami. Využívajú na to rôzne formy (v škole, v jazykových školách, samoštúdiom, pobyty v zahraničí a pod.) Jestvuje tu však i skupina, ktorá nás zaujíma i v našom príspevku – a to sú – (nazvime ich) profesionálni používatelia cudzieho jazyka, teda prekladatelia a tlmočníci.

Prečo práve preklad a prekladatelia? Odpoveď je jednoznačná – preklad je totiž práve tým správnym mediátorom kontaktu medzi dvoma kultúrami – teda vysielačskou, resp. východiskovou i prijímajúcou. Reprezentuje fundamentálnu zložku vzájomnej interkultúrnej komunikácie. Preklad je nielen komunikačným aktom vo filologickom a translátologickom zmysle slova (teda klasického komunikačného modelu medzi expedientom a jeho textom T1, prekladateľom a textom T2 a percipientom, resp. vzťahu produktor-receptor), ale i v zmysle (inter)kultúrnej komunikácie s využitím relevantných sociokultúrnych aspektov. Vystihnutie zámeru autora zo strany prekladateľa, jeho filologické a kontextové porozumenie a samotná interpretácia (či Levého výraz „preštylizovanie predlohy“) posúva dielo čitateľovi v podobe finálneho produktu – prekladu. Tento produkt vstupuje nielen do čitateľského povedomia verejnosti a rozširuje jeho literárne vedomie (to by bolo prvoplánové chápanie komunikačného aktu v smere produktor-receptor), ale vstupuje i do medziliterárnych vzťahov – teda preklad ako forma medziliterárnej recepcie. (Kontakt a z neho sa vyvinuvší termín kontaktológia sa stali prirodzenou súčasťou inštrumentária teórie literárnej komparatistiky.) Ako konštatuje slovenský komparatista svetového mena Dionýz Ďurišin, „umelecký preklad je jedným z najmarkantnejších prejavov medziliterárnej interakcie, je produktom medziliterárnej komunikácie a zároveň v mnohom medziliterárnu komunikáciu podmieňuje a určuje“. (Ďurišin, 1992). Český literárny komparatista a slavista Ivo Pospíšil v tejto súvislosti uvažuje o „módnom“ termíne „dialóg kultúr“, ktorý je podľa autora, pomerne rozporuplný. Najväčší

význam má však najmä pri „koncipovaní komparatisticky chápaných literárnych dejín a predovšetkým teórie literárnej histórie“ (Pospíšil, 2010).

A práve interkultúrnej („dialogickej“) zložke sa musí venovať výrazná pozornosť aj v rámci štúdia cudzích jazykov a literatúr v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo. Zodpovední odborníci to pochopili to už pri kreovaní Inštitútu prekladateľstva a tlmočníctva bratislavskej Univerzity 17. novembra, ktorá začala svoju činnosť v roku 1970. I keď jeho trvanie nebolo dlhé (len päť rokov, neskôr samotný odbor prekladateľstva a tlmočníctva prešiel pod Univerzitu Komenského), položil základy vo výučbe cudzích jazykov pre prekladateľov na Slovensku – a to vo filologickom a interkultúrnom zmysle slova. Prijal koncepciu štúdia dvoch cudzích jazykov a určil finálny jazyk prekladu – slovenčinu (ako materinský jazyk). Dôraz sa kládol na konfrontačný aspekt štúdia cudzích jazykov v zmysle naučiť sa hľadať paralely a diverzity v rámci jednotlivých lingvistických problémov a špecifickosť a ekvivalenty v prekladoch.⁷ Ďalším medzníkom a dovolíme si povedať i fenoménom, ktorý by sme radi v kontexte našej témy spomenuli, je nepochybne zriadenie Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v roku 1997 – jedinej svojho druhu na Slovensku (ako samostatnej fakulty) – s cieľom pripravovať prekladateľov a tlmočníkov vo sférach spoločenského, ekonomického, kultúrneho a vedeckého života. V metropole stredného Slovenska sa ocitla výučba odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo a slovenský jazyk a literatúra vo viacerých jazykových programoch (okrem angličtiny, nemčiny, ruštiny francúzštiny, španielčiny či taliančiny, to boli i arabčina, portugálčina, poľština, bieloruština, ukrajinčina, srbčina, chorvátčina či maďarčina). Isteže, záujem študentov, profilácia pedagógov, akreditačné podmienky a iné faktory vyseletovali z uvedenej skupiny jazykov „silnejšie“ a „slabšie“ jazyky, niektoré z nich postupne ako študijný program zanikli. Za nosné považujeme i to, že študenti študovali daný jazykový odbor v kontexte kultúry (teda napr. taliansky jazyk a kultúra, ruský jazyk a kultúra a pod.) Na uvedenej fakulte (ktorej absolventom a zároveň neskôr i pracovníkom mal česť byť aj autor tohto príspevku) sa v rámci tzv. spoločného základu vytvorili predmety slovakistického a kulturologického charakteru – práve s cieľom vnímania cudzích jazykov, prekladu a literatúr vo vzájomnom lingvokultúrnom a medziliterárnom kontexte, za všetky spomeňme napr. dejiny kultúry, filozofiu, dejiny literatúry, literárna komparatistika apod. (porov. aj Vojtech, 2004). Bohužiaľ, finančné a iné dôvody spôsobili, že uvedená fakulta v desiaty rok svojej existencie zanikla. Našťastie, banskobystrickú Filologickú fakultu sa podarilo pretransformovať – zlúčila sa s Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela a pod týmto názvom funguje do súčasnosti. Vycizeloval sa samotný odbor, jednotlivé programy

⁷ Translatológ Alojz Keníž spomína v tejto súvislosti pojem filologická erudícia v zmysle štúdia cudzích jazykov, literatúry, dejín a reálií a filologickú znalosť slovenčiny – teda „výučbu dvoch filológií ako vzájomné porovnávanie korešpondujúcich a nekorešpondujúcich prvkov, ide v zásade o oblasť pretextovú“ (Keníž, 2006).

a najmä spoločný základ pre študentov prekladateľstva a tlmočníctva. Ten tvorí v súčasnosti fundament ich štúdia – jeho podstatou sú komparatívne a konfrontačné disciplíny, samozrejme, okrem praktických predmetov zo slovenského jazyka (so zameraním na morfológiu, syntax, lexikológiu a štylistiku) a translátologických disciplín (translatológia, prekladová literatúra), sú to konfrontačná lingvistika, literárna komparatistika⁸ a dejiny inonárodných literatúr. Napĺňa sa tak cieľ, ktorý sme si dali ešte v čase Filologickej fakulty – vychovávať odborníkov nielen jazykovo zdatných, ale i prakticky použiteľných (v kontexte zvládnutých reálií v interkultúrnom kontexte) prekladateľov a tlmočníkov.

Nemenej podstatnou zložkou v posilňovaní interkultúrnej komunikácie v edukácii majú lektoráty slovenského jazyka a kultúry, ktoré patria pod gesciu Ministerstva školstva Slovenskej republiky⁹. Výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka v zahraničí nepochybne prispieva k pozitívnemu šíreniu slovenskej kultúry a jazyka vo svete. Jana Pekarovičová práve v súvislosti s predpokladmi vysielaných lektorov do zahraničia zdôrazňuje, že „dôležitá je interkultúrna a multikultúrna kompetencia lektora“ (okrem ďalších zložiek, ako su znalosť reálií či geopolitický prehľad). Interkultúrna kompetencia podľa nej predstavuje tri zložky: vzťah k vlastnej kultúre, ďalej vzťah k cudzej kultúre (ako schopnosť rešpektovať inú kultúru a pozitívne sa správať voči jej nositeľom) a napokon ako „interkultúrny kontakt, ktorý znamená schopnosť komunikantov správať sa interaktívne, kooperatívne a podľa možnosti s potrebnou mierou tolerancie a empatie riešiť možné nedorozumenia a konflikty“ (Pekarovičová, 2002). Práve z radov absolventov štúdia slovakistiky ako cudzieho jazyka sa podarilo vychovať šíriteľov našej kultúry za hranicami krajiny a prispieť tak k obohateniu inter a medzikultúrneho dialógu.

Opačný proces – teda zahraniční študenti, ktorí prichádzajú za výučbou jazyka a kultúry na Slovensko (mimochodom, už od roku 1965), zastrešuje Centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave – Studia Academica Slovaca (SAS). Záujemcovia absolvujú prednášky z jazyka, literatúry, etnológie, histórie, politológie a ďalších

⁸ Ako uvádza Mária Bieliková, literárnej komparatistike dodala dôležité impulzy obzvlášť etnológia ako veda o kultúrnej cudzom (o kultúrnej cudzosti) a jej (seba)reflexia potenciálnych podmienok opisu cudzích kultúr. (Bieliková, 2007).

⁹ Dodajme, že Slovensko má v súčasnosti zriadených štrnásť lektorátov, logicky, najmä v štátoch, v ktorých žijú ako krajanová komunita (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Srbsko, Chorvátsko, Rumunsko), ale je to i susedné Rakúsko či Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Rusko či dokonca vzdialená Čína. (Podobne je to aj na úrovni základných, resp. stredných škôl – je to osem škôl v troch štátoch). Systém funguje formou vysielania lektorov, resp. učiteľov zo Slovenska na samotný lektorát na dopredu určený a limitovaný počet rokov (štyri).

oblastí, ako aj rôzne tvorivé dielne či exkurzie. Zaujímavým nápadom je nepochybne tzv. Multikultúrny večer Sami sebe – frekventanti kurzov prezentujú (vo vlastnej réžii) kultúru a tradície krajín, z ktorých pochádzajú a konfrontujú ju s kultúrou slovenskou. Mimochodom, za takmer polstoročie svojej existencie absolvovalo SAS takmer šesťtisíc zahraničných záujemcov o slovenský jazyk, kultúru a slovenské reálne z viac ako 50 štátov sveta. Svoj význam nadobudlo okrem SASu nepochybne aj Metodické centrum Univerzity Mateja Bela pre Slovákov, žijúcich v zahraničí v Banskej Bystrici – i keď je v porovnaní so SASom nepochybne mladšou inštitúciou. Na poli starostlivosti o cudzincov a krajanov, ktorí sa prišli naučiť či zdokonaľiť slovenský jazyk, pôsobí od roku 1993. Centrum školí krajanov slovenských učiteľov, žurnalistov krajanov periodík, kultúrnych pracovníkov, zamestnancov slovenskej samosprávy v zahraničí, slovakistov, ale i zahraničných záujemcov o náš jazyk, literatúru a kultúru.¹⁰

Osobitným prípadom je vyučovanie slovenčiny cudzieho jazyka „cez ďalší jazyk“ (teda nie v slovenčine). Ako uvádza na základe vlastných pedagogických skúseností slovakistka Eva Čulenová, „zatiaľ sme sa stretli s tým faktom, že doteraz slovenskí študenti veľmi dobre rozumeli ruštinu a neslovenskí študenti uprednostňovali angličtinu, francúzštinu, zriedkavejšie španielčinu. Z celkovej bilancie nám vychádza, že momentálne je ako univerzálny dorozumievací jazyk využívaná angličtina“ (Čulenová, 2006).

Záver

Ako teda ďalej s výučbou cudzích jazykov? Budeme podporovať „silnú angličtinu“ na úkor ďalších „slabších“, i keď v mnohých prípadoch taktiež svetových, jazykov? Nestratia sa pre nezáujem študentov, slabé ponuky na trhu, kvôli problémami s akreditáciou či nedostatkom finančných prostriedkov malé jazyky? Nie je teda za globalizáciou len trh a finančné záujmy?

Na tieto otázky zrejme odpovie až budúcnosť. Isté je však jedno – ani podobný jazykový kód a blízky kultúrny rámec nie sú zárukou vzájomného (lingvistického) porozumenia a z neho vyplývajúceho interkultúrneho dialógu – zvlášť pre najmladšiu generáciu. Ako uvádza správa Tlačovej agentúry Slovenskej republiky (z dňa 29.9.2010, správu uverejnil denník Sme na svojej internetovej stránke), z výsledkov výskumu agentúry Median vyplýva, že „až 89 percent mladých

¹⁰ Sú to najmä krátkodobé kurzy v slovenskom jazyku, letný kurz slovenského jazyka a kultúry pre krajanov, ale i intenzívny jazykový kurz v rámci európskych projektov (ILPC Sokrates/Erasmus), strednodobý kurz pre slovakistov a zahraničných doktorandov či dlhodobý kurz pre záujemcov o vysokoškolské štúdium v SR. Veľký ohlas má i Škola v prírode pre žiakov škôl s vyučovacím jazykom slovenským v zahraničí, Výtvarná súťaž pre žiakov všetkých stupňov škôl s vyučovacím jazykom slovenským v zahraničí, Letná škola ľudového tanca pre žiakov a študentov – Slovákov žijúcich v zahraničí či Detská univerzita UMB – Slovensko krajina mojich predkov.

Čechov vo veku od 12 do 19 rokov potvrdilo, že ovláda angličtinu aspoň čiastočne. Dvadsaťsedem percent tvrdí, že sú v angličtine prinajmenšom dobrí. So slovenčinou je to však u tejto vekovej kategórie biedne – znalosť tohto jazyka priznalo iba necelých 15 percent mladých Čechov“.

Literatura

BIELIKOVÁ, M. Hermann Hesse und das Fremde. Teil I.: Der Einfluss der chinesischen Geistigkeit auf das Schaffen Hermann Hesses. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2007.

ČERVENĚÁK, A. Kultúra v období integrácie a globalizácie. In: ČAROTA, I. – ČERVENĚÁK, A. – JANÍK, P. a kol. Vichor globalizácie. (Slovensko-Európa-svet). Bratislava: Jamex, 2002

ČULENOVÁ, E. Slovenčina ako cudzí jazyk. In: Kulatý stůl. Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Komunikace s dětmi v zrcadle času. Pedagogická fakulta Ostravské univerzity. (Ed. Naděžda Singlová, Eva Höflerová.), 2006

DROBNÁ, D. – BILOVESKÝ, V. – HUŤKOVÁ, A. – KLINCKOVÁ, J. – MIHÁLIKOVÁ, S.: História, kultúra, jazyky – dôležité prvky európskej integrácie a európskej identity. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2009

DUDINSKÁ, I. – DUDINSKÝ, V. Od multikultúrneho k interkultúrnemu dialógu. In: DOBIAŠ, D. – GBÚROVÁ, M. – MATTOVÁ, I. Interkultúrny dialóg. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2009

ĎURIŠIN, D. Čo je svetová literatúra? Bratislava: Obzor, 1992

GÁFRIK, R. Od rétoriky obviňovania k medzikultúrnemu dialógu. In: World Literature studies. 1/2010. Bratislava: ÚSL SAV, 2010

GYORGY, L. Slovensko-maďarský bilingvizmus na národnostne zmiešanom území. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008

HRDLIČKA, M. Literární překlad a komunikace. Praha: ISV, 2003

HUŤKOVÁ, A. Vybrané kapitoly z dejín prekladu literárno-umeleckých textov. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2003

HUŤKOVÁ, A. (zost.) 10 rokov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, 2007

KENÍŽ, A. V čom spočíva špecifikum prekladateľského a tlmočnickeho štúdia. In: 35 rokov prekladateľstva a tlmočníctva na Slovensku (1970-2005). Bratislava: Letra, 2006

KUSÁ, M. Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 2005

LEŠKO, E. Hovorit' o druhých. In: DOBIAŠ, D. – GBÚROVÁ, M. – MATTOVÁ, I. Interkultúrny dialóg. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2009

LEVI, P. I sommersi e i salvati. Torino: Einaudi, 1986

MIŠŠÍKOVÁ, G. – MAČURA, M.: Inovatívne postupy a metódy vo vyučovaní angličtiny ako cudzieho jazyka. English as a second joking language. Nitra: CCV PF UKF, 2008

NEMCOVÁ, E. Úskalia štandardizácie úrovni ovládania slovenského jazyka. In: Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století. (Stav-metodologie-mezinárodní souvislosti). Brněnské texty k slavistice VIII. (Zost. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková). Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2005

PEKAROVIČOVÁ, J. Lingvodidaktická koncepcia slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Slovenčina ako cudzí jazyk. Bratislava: FF UK, MC SAS, 2002

POSPÍŠIL, I. Minulost a současnost areálů: strategie a klíč k dnešku. In: Areálová slavistika a dnešní svět. (Edit. Ivo Pospíšil). Brno: Česká asociace slavistů. Tribun EU, 2010

PRANDO, P. European Federalist vision and its compatibility with the ideas of the phenomenon of multiculturalism. In: DOBIAŠ, D. a kol. Intercultural Dialogue. Prešov: Grafotlač, 2009

PRANDO, P. Teórie a projekty talianskeho európskeho federalizmu. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2010

RAKŠÁNYIOVÁ, Preklad ako interkultúrna mediácia. In: Studia Academica Slovaca. Č. 38. (Zost. J. Pekarovičová, M. Vojtech). Bratislava: Univerzita Komenského, 2009

VAJDOVÁ, E. Recepčná tradícia a preklad. In: Chiméra prekladania. (Zost. D. Sabolová). Bratislava: Veda a Ústav svetovej literatúry SAV, 1999

VOTECH, M. Literatúra, literárna história a medziliterárnosť. Bratislava: Univerzita Komenského, 2004

<http://www.sme.sk/c/5571488/u-mladych-cechov-anglictina-predbehla-slovincinu.html>

Odborná čeština a potřeby zahraničních studentů

Kateřina Vlasáková

0 Úvod

Ve svém příspěvku se zamýšlíme nad úlohou výuky a testování tzv. odborného jazyka v ročních kurzech pořádaných Ústavem jazykové a odborné přípravy Univerzity Karlovy v Praze (dále ÚJOP UK). Předpokládáme, že poznatky, ke kterým dospíváme, se musí v první řadě odrazit ve výuce, aby se mohly promítnout do závěrečné zkoušky, ale též do testů průběžných.

V první části příspěvku se věnujeme definici jazyka se specifickým zaměřením. Vzhledem k tomu, že v češtině se v této oblasti dosud neustálila terminologie, považujeme za nutné dotknout se i této problematiky. V druhé části stručně přibližujeme charakter výše zmíněného kurzu v souvislosti se zařazením odborného jazyka do výuky. Třetí část představuje výsledky výzkumu, jehož se zúčastnilo několik málo desítek bývalých studentů ÚJOP UK, kteří v dané době studovali v bakalářských či magisterských programech různého zaměření na českých vysokých školách a jejichž studium probíhalo v českém jazyce. Závěry plynoucí z výzkumu a návrhy, jak by bylo v mapování potřeb nejen někdejších studentů ÚJOP UK vhodné dále pokračovat, přibližujeme v poslední, čtvrté části svého příspěvku.

1 Jazyk se specifickým zaměřením?

V anglo-americké odborné literatuře se téměř výhradně pracuje s termínem „language for specific purposes“ (LSP, popř. ESP – „English for specific purposes“), tedy jazyk se specifickým zaměřením či doslovně jazyk pro specifické účely. Setkáváme se ovšem i s termíny „English for academic purposes“ (EAP, tedy akademická angličtina) a „English for occupational purposes“ (EOP, tedy angličtina s profesním zaměřením). V oblasti testování se můžeme ještě setkat např. s termíny „field-specific testing“ či „occupation-specific testing“ (všechny výše uvedené termíny se vyskytují mj. ve slovníku *Dictionary of language testing*). U zkoušek se můžeme rovněž setkat s označením „work orientend langauge examinations“. Vzhledem k tomu, že jazyk se specifickým zaměřením někteří autoři chápou tak, že v sobě akademický jazyk zahrnuje, zatímco jiní jako A. Davies existenci jazyka se specifickým zaměřením popírají (Davies, 2001, též Hamp-Lyons – Lumley, 2001, s. 127), podívejme se nyní na jednu z posledních teorií jazyka se specifickým zaměřením.

Velmi podrobně se věnuje problematice testování jazyka se specifickým zaměřením D. Douglas (2000). Testování jazyka se specifickým zaměřením chápe jako odvětví jazykového testování,

v němž obsah testu i metody vycházejí z analýzy specifického užívání jazyka v konkrétní situaci, zatímco v případě testování všeobecného jazyka (general language, někdy v případě češtiny ne příliš šťastně překládaného jako obecný jazyk) se účel definuje podstatně šířeji (Douglas, 2000, s. 1). Douglas podotýká, že jazyk se specifickým zaměřením podle mnohých zahrnuje akademický jazyk (language for academic purposes) a jazyk s profesním zaměřením (language for occupational/professional purposes), nicméně s tímto tvrzením se dále ve své publikaci vypořádává a dospívá k definici testu jazyka se specifickým zaměřením jako „testu, v němž obsah testu i testovací techniky vycházejí z analýzy situací vyžadujících užití cílového jazyka ke specifickému účelu tak, aby testové úlohy a jejich obsah autenticky reprezentovaly úlohy v cílových situacích a umožňovaly tak interakci kandidátovy jazykové schopnosti a jak s obsahovou znalostí daného oboru, tak s testovou úlohou. Takový test nám umožňuje vyvozovat závěry o kandidátově schopnosti užívat jazyka v dané specifické oblasti.“ (s. 19, překlad KV)

Douglas upozorňuje, že se v případě testování jazyka se specifickým zaměřením jedná vždy o škálu, na níž se testy pohybují v závislosti na míře specifičnosti, nejde tedy v žádném případě o prostý vztah vylučovací.

Testy z cizího jazyka se specifickým zaměřením charakterizují dva hlavními rysy, a to autentičnost úlohy a interakce mezi jazykovou znalostí a specifickou znalostí, tj. znalostí oboru. Co se týče interakce mezi jazykovou znalostí a znalostí oboru, hovoří Bachman a Palmer (1996, s. 120–128) o třech možnostech, jak definovat vztah mezi jazykovou schopností a faktickými znalostmi či znalostí oboru (viz Složilová, 2010; u Douglase se jedná o tzv. „background knowledge“, u Bachmana a Palmera o „topical knowledge“). První možností je vyvozovat závěry pouze o jazykových znalostech, což je nutné zejména v těch případech, kdy se kandidáti výrazně liší co do znalostí oboru. Douglas se domnívá, že v takovém případě se nejedná o jazykový test se specifickým zaměřením. Druhou možnost představuje zahrnutí jak jazykových znalostí, tak znalostí oboru. Takový test lze připravit tehdy, není-li testovaná populace příliš rozmanitá. Třetí možností podle Bachmana a Palmera zůstává možnost definovat oba konstrukty zvlášť, tedy konstrukt pro jazykovou znalost a konstrukt pro znalost oboru.

V neposlední řadě je nutné si uvědomit, že jak poukázal např. O’Sullivan (2009) či Hádková (2008) jazyk se specifickým zaměřením se týká úrovní nadprahových, jak ostatně vyplývá i ze *Společného evropského referenčního rámce pro jazyky* (2002, dále SERR): „Zvažujeme-li roli společného rámce v pokročilejších stadiích učení se jazyku, je nutné brát v úvahu změny v povaze potřeb studentů a kontextu, ve kterém žijí, studují a pracují. Je zapotřebí všeobecné kvalifikace na vyšších úrovních než je tzv. prahová úroveň...“ (s. 7)

Závěrem této první části jsme nuceni podotknout, že v češtině se dosud terminologie v této oblasti neustálila, setkáváme se s termíny jazyk pro specifické účely, jazyk se specifickým zaměřením, jazyk s profesním zaměřením, odborný jazyk či akademický jazyk, cizí jazyk s odborným zaměřením, případně autoři termíny nepřekládají. Ačkoliv v tomto směru nepanuje jednoznačná shoda, zdá se, že označení jazyk se specifickým zaměřením/pro specifické účely se užívá široce (zahrnuje tak např. obchodní korespondenci, právní jazyk, ale též jazyk se specifickým zaměřením pro migranty – srov. např. Cvejnová, 2010), akademický jazyk odráží potřebu přiměřeně užívat jazyka ke studiu a odborný jazyk se týká především způsobů vyjadřování typických pro odborný styl a odborné terminologie. Podívejme se tedy nyní na charakteristiku ročních kurzů ÚJOP UK a zvažme, zda studenti potřebují jazyk se specifickým zaměřením, akademický jazyk či jazyk odborný a jak se tato skutečnost odráží nejen ve výuce, ale též v závěrečné zkoušce.

2 Roční kurz jazykové a odborné přípravy pro zahraniční studenty ÚJOP UK

V těchto kurzech jazykové a odborné přípravy se zahraniční studenti připravují ke studiu v českých vysokých školách různého zaměření. Studenti s ukončeným středoškolským vzděláním se mohou hlásit na obory humanitní a technické (studijní středisko Poděbrady a Praha-Krystal), ekonomické (studijní středisko Poděbrady a Praha-Hloubětín), dále na obory přírodovědné, veterinárně medicínské a medicínské, farmaceutické a zdravotnické (vše studijní středisko Mariánské Lázně).

Studium v přípravném kurzu je dvousemestrální. Zimní semestr začíná v září dvoutýdenní intenzivní výukou češtiny, poté jsou studenti rozděleni do tříd podle svého zaměření. Nejvíce hodin je pochopitelně věnováno výuce češtiny, další předměty odpovídají oboru studia. Zimní semestr končí přibližně v polovině ledna. Studium všech předmětů zimního semestru je ukončeno zápočtem, u hlavních předmětů včetně češtiny navíc semestrální zkouškou.

V letním semestru se rozšiřuje výuka oborových předmětů podle požadavků jednotlivých fakult a studijních oborů. Podmínky úspěšného ukončení studia jsou obdobné jako v zimním semestru, závěrečná zkouška z češtiny odpovídá obtížnosti úrovně B2 podle SERR.

Z výše uvedeného vyplývá, že cílem tohoto celoročního kurzu musí být nejen jazyková (i sociokulturní) příprava studentů na život v České republice, ale také příprava k přijímacím zkouškám na české vysoké školy. V rámci přijímacích zkoušek musejí zahraniční studenti na některých vysokých školách absolvovat vstupní test z češtiny, některé vysoké školy uznávají osvědčení ze

závěrečné zkoušky ÚJOP UK, zatímco jiné vysoké školy doklad o znalosti češtiny nevyžadují. V každém případě zahraniční studenti až na výjimky (srov. např. možnost být přijat bez přijímacích zkoušek na základě výsledků ze střední školy a maturitní zkoušky) skládají přijímací zkoušky, ať už písemné, nebo ústní, popř. talentové, v češtině. Úroveň jejich komunikační kompetence v tomto jazyce tedy musí být dostačující k tomu, aby mohli prokázat své odborné znalosti. Požadavky vysokých škol se však liší a studenti, kteří si dávají přihlášky na několik vysokých škol, byt' téhož zaměření, se musejí na tuto situaci připravit.

Cílem studentů i pedagogů působících na ÚJOP UK je ovšem nejen to, aby byl student na vysokou školu přijat, ale též aby studia na ní úspěšně dokončil. Přijímací zkoušky často ověřují míru nabytých odborných znalostí, zahraniční student pak ovšem musí být také s to splnit požadavky během studia, což často vyžaduje kromě odborných znalostí např. tvorbu prezentací v češtině, schopnost porozumět přednáškám či kriticky přistupovat k odborné literatuře. Mimo jiné i tento důvod nás vedl k nevelkému výzkumu, jehož výsledky prezentujeme ve třetí části svého příspěvku.

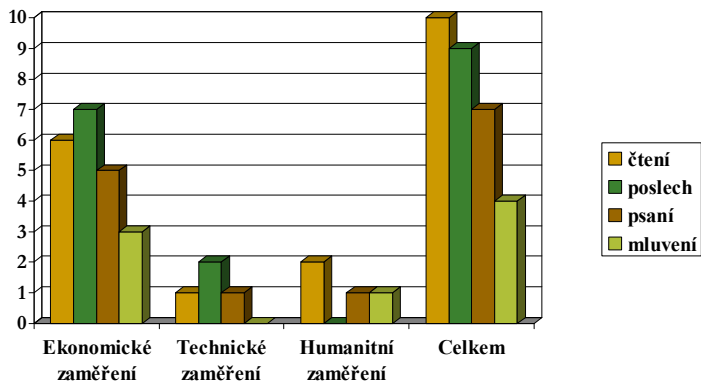
Podívejme se však nejdříve, zda je na místě hovořit v případě výuky a závěrečného testu z češtiny o jazyku se specifickým zaměřením. I když jsou studenti rozděleni do tříd podle zaměření, netestuje se ve zkoušce z češtiny znalost oboru, ta se ověřuje ve zkouškách z oborových předmětů. Ačkoliv je zaměření třídy zohledněno, co se týče obsahu, jedná se v Bachmanově a Palmerově pojetí o první možnost. Lze tedy říci, že studenti na ÚJOP UK se učí akademický jazyk, popř. odborný jazyk, tj. učí se přiměřeně užívat jazyka ke studiu, dále se učí odbornou terminologií a učí se vyjadřovat tak, jak je typické pro odborný styl.

3 Analýza potřeb současných zahraničních studentů na českých vysokých školách

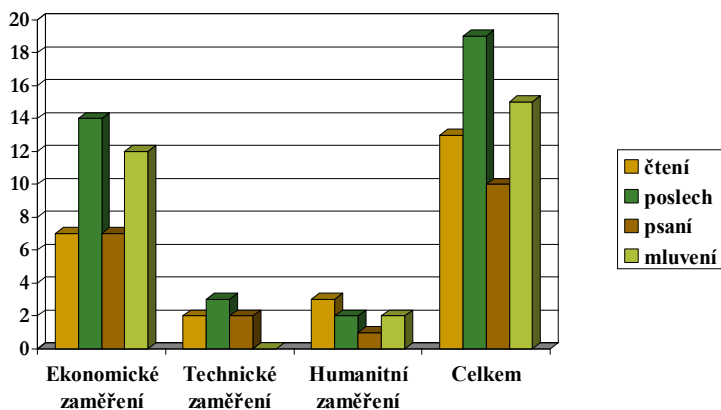
Na jaře 2010 byl vybraným bývalým studentům ÚJOP UK zaslán dotazník s 11 otázkami. První tři otázky shromažďovaly informace o respondentech (akademický rok studia na ÚJOP UK, zaměření třídy, současná vysoká škola), zatímco další otázky se zaměřovaly na řečové dovednosti či jazykové prostředky a jejich roli během studia na vysoké škole. Návratnost dotazníku byla přibližně 60 %, což představuje 25 respondentů. Většina z nich, a to 17 respondentů, studovala v době průzkumu na vysokých školách ekonomického zaměření, v menší míře byly zastoupeny i obory humanitní (4 respondenti), technické (3 respondenti) a v jednom případě i přírodovědné. Respondenti studovali v ročních kurzech ÚJOP UK v akademických letech 2005/2006 – 2008/2009.

Na otázku, kterou řečovou dovednost při studiu na vysoké škole studenti nejvíce potřebují, nebyly shledány výraznější rozdíly podle zaměření studentů, zdá se, že studenti potřebují všechny

řečové dovednosti, nejvíce však bez ohledu na zaměření uváděli čtení, nejméně pak mluvení (viz obr. 1). Pokud ovšem uvažujeme první dvě řečové dovednosti, které jsou podle studentů pro úspěšné studium na vysoké škole nejdůležitější (obr. 2), zjišťujeme, že jsou opět v hojně míře zastoupeny všechny, převažuje však poslech.

Obr. 1 - Kterou řečovou dovednost ke studiu na české VŠ nejvíce potřebujete?

Obr. 2 - Dvě nejdůležitější řečové dovednosti potřebné ke studiu na české VŠ

Domníváme se tedy, že lze říci, že není možné v přípravě zahraničních studentů ke studiu na české vysoké škole soustředit se ve výuce pouze na některé, např. receptivní, řečové dovednosti, ale že je třeba věnovat se soustavně nácviku všech řečových dovedností. V tomto případě se také jeví opodstatněným testování čtení s porozuměním, poslechu s porozuměním, psaní i mluvení v závěrečné zkoušce z češtiny.

Dále jsme zjišťovali, jakou důležitost připisují studenti jazykovým prostředkům pro úspěšné zvládnutí studia na české vysoké škole. Studenti hodnotili míru potřeby znalosti gramatiky na škále 1 (vůbec nepotřebuji) až 5 (velmi potřebuji). Studenti ekonomických vysokých škol uváděli v průměru míru potřeby 3,53, tedy blíží se k „potřebuji“, studenti technických škol 4,00 a jako potřebnou až velmi potřebnou hodnotili znalost gramatiky studenti humanitních vysokých škol (4,25). Celkem byla tedy potřeba znalosti gramatiky vyčíslena v průměru na 3,68.

Obdobnou otázku řešili studenti i pro odbornou slovní zásobu, a to opět na škále 1 (vůbec nepotřebuji) až 5 (velmi potřebuji). Zde bez ohledu na zaměření hodnotili potřebu znalosti odborné slovní zásoby jako vysokou (humanitní zaměření v průměru 4,00, ekonomické zaměření průměrně 4,41) či velmi vysokou (technické zaměření v průměru 5,00). Průměrné hodnocení míry potřeby odborné slovní zásoby tak bylo 4,40.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že studenti v různých ročnících vysokých škol si uvědomují roli jazykových prostředků, zejména pak odborné slovní zásoby, ve studiu.

Na otázku, jaké dovednosti nebo znalosti potřebují (zahraniční) studenti při studiu na české vysoké škole, uváděli respondenti nejčastěji přípravu prezentací, psaní esejů, seminárních prací, referátů, „testů ve tvaru rozepisovacích otázek“ (mysleny úlohy s otevřenou odpovědí), ústní interakci při týmové práci a oficiální e-mailovou korespondenci. Takováto analýza potřeb by mohla významně ovlivnit koncepci kurzů připravujících zahraniční studenty ke studiu na vysoké škole. Sami respondenti uváděli, že do jazykové výuky by mělo být zařazeno z důvodu, aby zahraniční studenti byli schopni studovat na české vysoké škole, následující: příprava prezentací, příprava referátů, psaní poznámek během přednášky, psaní esejů, diskuse o odborných tématech, týmová práce a práce (např. zadávání úkolů) přes internet. Předpokládáme však, že některé z těchto dovedností mohou při nástupu na vysokou školu chybět i českým studentům.

4 Závěry a výhledy

Ačkoliv analýza potřeb uvedená ve třetí části našeho příspěvku proběhla na velmi malém vzorku, doufáme, že se stane výchozím bodem nejen pro shromáždění většího množství dat, ale též pro analýzu potřeb dalších uživatelů závěrečné zkoušky ÚJOP UK. Ke sběru dat by mělo dojít v první řadě především na vysokých školách, kde někdejší studenti ÚJOP UK studují. Vyučující by se tak mohli vyjádřit k tomu, jaké jazykové znalosti a dovednosti považují za stěžejní pro úspěšné absolvování těch předmětů, které přednášejí, a jaké znalosti a dovednosti u zahraničních studentů obvykle postrádají.

Na druhou stranu je ovšem nutné si uvědomit, že vzhledem k rozsahu přípravného kurzu, který pokrývá dva semestry byt' intenzivní výuky, je třeba dospět k určitým kompromisům, neboť se studenti během relativně krátké doby musejí připravit jak k přijímacím zkouškám, tak ke studiu na vysoké škole. Ačkoliv jsou studenti v ročních kurzech ÚJOP UK rozdělení do tříd podle vybraného zaměření, přijímací řízení na vysokých školách a následně i požadavky kladené na studenta během jeho vysokoškolských studií se mohou významně lišit a není je možné všechny zohlednit v závěrečné zkoušce. Přesto považujeme za důležité potřeby studentů i vysokých škol mapovat a zohledňovat především ve výuce.

Dotazník

1. Ve kterém akademickém roce jste studovali v ročním kurzu jazykové a odborné přípravy na ÚJOP UK?

2005/2006 2006/2007 2007/2008 2008/2009

jiný akademický rok – uveďte který:

2. Jaké bylo zaměření třídy, ve které jste studovali?

humanitní technické v ekonomické přírodovědné

jiné – uveďte v jaké:

3. Na které vysoké škole studujete?

Vysoká škola:

Fakulta:

Obor:

4. Kterou řečovou dovednost ke studiu na české vysoké škole nejvíce potřebujete?

čtení poslech psaní mluvení

5. Která řečová dovednost je podle vás druhá nejdůležitější ke studiu na české vysoké škole?

čtení poslech psaní mluvení

6. Kterou řečovou dovednost potřebujete ke studiu na české vysoké škole nejméně?

čtení poslech psaní mluvení

7. Do jaké míry potřebujete na české vysoké škole znalost gramatiky?

(1 = vůbec nepotřebuju, 5 = velmi potřebuju)

1 2 3 4 5

8. Do jaké míry potřebujete na české vysoké škole odbornou slovní zásobu?

(1 = vůbec nepotřebuju, 5 = velmi potřebuju)

1 2 3 4 5

9. Jak důležitý je podle Vás odborný jazyk při studiu na české vysoké škole?

(1 = vůbec není důležitý, 5 = je velmi důležitý)

1 2 3 4 5

10. Jaké další dovednosti nebo znalosti související s jazykovým vybavením, tedy češtinou, na české vysoké škole potřebujete (např. tvorba prezentací, příprava referátu, psaní eseje atd.)? Můžete uvést více možností.

11. Co by se mělo v přípravném kurzu na ÚJOP UK zařadit do výuky, aby studenti byli lépe připraveni na studium na české vysoké škole (např. psaní poznámek při přednášce, tvorba prezentací/referátů atd.)? Můžete uvést více možností.

Klíčová slova

odborný jazyk, čeština pro cizince, testování cizích jazyků

language for specific purposes, Czech for foreigners, language testing

Resume

Language for specific purposes and non-native students needs

This article deals with the role of teaching and testing language for specific purposes within the context of the Czech language and preparatory courses at the Institute for Language and Preparatory Studies (hereafter ILPS) at Charles University in Prague. These courses are designed for non-native students who wish to study at Czech universities. It is hoped that these findings will influence both the course syllabus and the end-of-course examination.

The first part of the article aims to explore how the term ‘language for specific purposes’ is understood and how it is reflected in language testing. Specific language testing is, in accordance with Douglas (2001, p. 19) defined as a test “in which test content and test methods are derived from an analysis of a specific purpose target language use situation, so that test tasks and content are authentically representative of tasks in the target situation...” Finally, the diversity of Czech terminology as regards language for specific purposes is also outlined.

The second section introduces the intensive two-semester language and preparatory courses and questions whether they involved language for specific purposes or rather language for academic purposes. An observation is made, that during this course, students must not only learn how to survive in the Czech Republic in terms of language, but also need to prepare themselves for university entrance examinations. In addition to all the above-mentioned preparations, they should develop the skills, competencies and knowledge they will need to study at Czech universities.

The third part of the article details the results of a small-scale needs analysis, which was carried out on former ILPS students. It shows that all language skills are considered important by the students, in order for them to be able to study at Czech universities. Therefore, it is not possible to give preference, for instance, to receptive skills during their education at the ILPS, although some may believe receptive skills are crucial for entrance examinations. The respondents seem to be aware of the role of grammar and field-specific vocabulary.

The fourth part concludes what we can learn based on the results from the needs analysis and how further research could be conducted.

Literatura

Bachman, L. F. – Palmer, A. S. *Language testing in practice: Designing and developing useful language tests*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Davies, A. a kol. *Dictionary of language testing*. Studies in Language Testing 7. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Davies, A. The logic of testing Languages for Specific Purposes. *Language Testing*, 2001, vol. 18, no. 2, s. 133–147.

Douglas, D. *Assessing language for academic purposes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Hádková, M. Čeština v roli tzv. akademického jazyka podle Rámce? In *Odborný jazyk na vysokých školách IV*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008, s. 56–58.

Hanzlíková, M. Problematika ESAP (LSAP) učebnic na českých vysokých školách s humanitním zaměřením. In *Odborný jazyk na vysokých školách V*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2009, s. 63–67.

Orsini-Jones, M. *Academic and professional skills for language learning*. Dostupné na URL <<http://www.llas.ac.uk/resources/gpg/1571#ref3>> [citováno 29. 9. 2010]

Složilová, E. Testování jazyka pro specifické účely. (příspěvek) Poděbrady: ÚJOP UK, 22. 6. 2010.

O'Sullivan, B. An Introduction to Testing Language for Specific Purposes. (seminář) Santiago de Compostela: ALTE, 25.–26. 4. 2009.